

A Telekiek és a kultúra

Tanulmánykötet

2017

A Telekiek és a kultúra

A 2016. októberi marosvásárhelyi konferencia
tanulmányai

Marosvásárhely, 2017.

Kiadja a TELEKI TÉKA ALAPÍTVÁNY

Szerkesztő: BÁNYAI RÉKA
Borítóterv és a rezümék fordítása:
KOVÁCS-GORBOI GYÖRGY

© Szerzők, 2017.

A kötet megjelenését a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta.

ISBN 978-973-0-25539-3

Masterdruck Nyomda, Marosvásárhely

TARTALOM

Előszó	7
WEISZ SZIDÓNIA: „Kurta idő alatt ki nem aknázható kincses bányája a magyar közép- és kora újkori történelemnek”: a Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltára	9
VERÓK ATTILA: Magyarországi nemzetek bibliotékái és a Telekiek	45
OLÁH RÓBERT: Idősebb Geleji Katona István könyvei a Teleki-Bolyai Könyvtárban	57
RÁCZ EMESE: „ <i>Bibliothecam (...) az Enyedi Collegiumnak maradgyon</i> ”. Teleki József (1675–1732) könyves mecénatúrája	91
DEÉ NAGY ANIKÓ: Teleki Sámuel úti jegyzeteinek hányattatásai	113
MONOK ISTVÁN: Giambattista Bodoni könyveinek ismerete Magyarországon és Erdélyben a 18. század végén és a 19. század elején	129
EGYED EMESE: A zseniális olvasó. Teleki Domokos: <i>A Spanyolok Mexicóba</i>	139
SEBESTYÉN MIHÁLY: Vázlat Teleki V. (avagy VII.) Mihály (1756–1826) életrajzához	159
V. ECSEDY JUDIT: A marosvásárhelyi könyvnyomtatás kezdetei	183
SZABÓ ÁDÁM: Teleki József (1790–1855) tudományos jelentősége ...	213
KIMPIÁN ANNAMÁRIA: A Teleki Téka disszertációgyűjteménye	225
LÁZOK KLÁRA: Teleki Sámuel nem könyvalapú gyűjteményei	247
LÁSZLÓ LÓRÁNT: Kelemen Márton könyvtáros és Szakáts János segédőr konfliktusa	275
BÁNYAI RÉKA: „Pufiana”: eltűnt, megkerült, lappangó könyvek	291
Rezumate	325
Abstracts	332

ELŐSZÓ

„Isten támaszokat állíta e' nemzetnek egyes fiakban... Ezen támaszok közé sorozandó, mellyről ez alkalommal szólni akarok, a Telekiek' fényes háza is, ez a' nemes sarjadékokat nevelt régi törzs, melly hadi és polgári viszonyokban egyképen kitűnő, különösen pedig tudományszeretet és pártolás által tévé magát olly emlékezetessé , hogy e' részben kevés családot mutathat fel a' két haza hozzá hasonlót.”

(Bajza József: *A Telekiek tudományos hatása*)

A Teleki Téka könyves műhelye által kibocsátott negyedik tanulmánykötetet tartja kezében az olvasó. Ezúttal a Teleki-család tudományszervező, művészetpártoló tevékenysége köré szerveződnek a dolgozatok, melyeket előszóban a 2016 októberében szervezett konferencián adtak elő a magyarországi és erdélyi kutatók. Az időben legelső jeles gyűjtemény nélkül nem csupán a névadó familia, de az újkori Erdély élete sem lenne kutatható, ezért kötetünket az éppen száz éve Marosvásárhelyről Budapestre menekített nemzetségi levéltár története indítja. Ezt követően összegző képet kapunk a főúri család intézményteremtő törekvéseiről, majd a tanulmányok kronológiai sorrendben járják körül az egyes családtagok sokrétű tevékenységét, gyűjteményeit; a marosvásárhelyi könyvnyomtatásról és Teleki Sámuel könyvesházáról való tudásunk is új adatokkal gyarapodik.

A Teleki-család szerte a nagyvilágban élő tagjai munkájukkal, áldozatkészségükkel ma is támogatják a Téka fennállását. Köszönet nekik, köszönet hűséges szerzőinknek és mindenkori olvasóinknak, akik nem minden fáradtság nélkül átvágják magukat e történetek szövevényein. A könyvet mindnyájuk kegyes figyelmébe ajánlja

a szerkesztő.

WEISZ SZIDÓNIA

„Kurta idő alatt ki nem aknázható kincses bányája a magyar közép- és kora újkori történelemnek”: a Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltára

A Teleki-család a 19. század utolsó két évtizedében nyitotta meg marosvásárhelyi levéltárát a szakemberek számára, s a diplomatika terén már tapasztalattal rendelkező kutatás több képviselője igencsak hamar felismerte az itt őrzött dokumentumok értékét. A tulajdonosok a közel hét évszázadra terjedő irathagyaték tudományos szinten való értékesítését a helyszínen való kutatás lehetőségének biztosításával, valamint forráskiadványok publikálásának támogatásával segítették elő. A gyűjtemény nemcsak összetételét, hanem történetét tekintve is érdeklődésre tarthat számot, mindemellett ez utóbbi téma feldolgozása ezidáig elmaradt.

Jelen kutatás célja rekonstruálni az archívum fejlődésének állomásait, kitérve arra is, hogy hol őrizték a dokumentumokat, milyen rendezéseknek vetették alá az iratokat, továbbá, hogy kik voltak azok az alkalmazottak, akik ezt a tevékenységet elvégezték. A bútorzat, valamint a működési szabályzat vizsgálata is érdekes szegmensét képezi a témának, továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tematikai összetétel, vagy az állományból publikált forráskiadványok ismertetését sem.

*

A levéltári gyűjtemény kialakulása. A somkeréki Erdélyiek családi archívuma

Az Erdély közép- és koraújkorai történelmében jelentős szerepet játszó somkeréki Erdélyieknek a 17. század közepén történt kihalása után nemcsak birtokaik, hanem az ezekre vonatkozó oklevelek is Teleki Mihály tulajdonába jutottak. E tény alapján a szakemberek már a 19. század végén felvetették,¹ hogy a Telekiek marosvásárhelyi levéltárának alapját nagy valószínűséggel ez a gyűjtemény képezte, az újabb kutatási eredmények² is ezt tűnnek alátámasztani.

A somkeréki Erdélyiek által összegyűjtött iratanyag eredeti összetételéről, terjedelméről nem rendelkezünk információkkal, a család létezésének idejében (14. század közepe–17. század közepe) birtokolt oklevél-anyagról alig egyetlen említést sikerült felfedezni. A gyűjtemény őrzési helyét is csak sejthetjük a két birtokközpont – Somkerék és Gernyeszeg – valamelyikén.

A kézdi Sándor-vagyon megszerzése körüli 1517-es pereskedés során keletkezett iratokból értesülünk arról, hogy az 1514-es parasztlázadás során az állományt károk érték. Nem tudjuk pontosan, hogy mekkora volt az iratokat érintő pusztulás mértéke, viszont említenek egy konkrét oklevelet, amely akkor pusztult el: Erdélyi Gergely a lázadásra hivatkozva kért másolatot a királyi könyvből a családjá és a kézdi Sándorok közti

¹ „Szóljunk valamit főképpen a levéltár azon részéről, amelyből az első két kötet tartalma kikerült. Ha lapozhatunk ebben a két kötetben, rövid idő alatt arról győződhetünk meg, hogy a levéltárnak azon része, mely ehhez az anyagot szolgáltatta, kevés kivétellel a XVII. század első felében fiuágon magban szakadt somkeréki Erdélyi család levéltára volt.” *A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára, I-II*, szerk. BARABÁS Samu, Bp., 1895, *Előszó*, III. (A továbbiakban *TOkl.*)

² A Teleki-gyűjteményben eddig több mint 1000 olyan iratot sikerült azonosítani, melyek közvetlenül, vagy közvetett módon az Erdélyiekhez kapcsolódnak, így feltételezhetjük, hogy eredetileg egy ennél magasabb számú állományt vehetett át Teleki Mihály. – WEISZ Szidónia, *A somkeréki Erdélyiek. Egy erdélyi család története a közép- és kora újkorban*, doktori dolgozat, kézirat. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2015.

1504-es kölcsönös örökösödési szerződésről, amelyről 1517. november 18-án kapott átiratot.³ Sajnálatos módon a család kihalása után, az özvegy Mindszenti Krisztina által 1643-ban készített birtokösszeírás sem tér ki a levéltárra, miközben részletekbe menő leírással szolgál a tárgyi javakat, birtokokat, állatokat illetően.⁴

Alig egy hónappal halála előtt, 1685. február 13-án, Mindszenti Krisztina levelet írt Teleki Mihálynak a geryeszegi birtokot illető levéltári anyaggal kapcsolatban.⁵ Sajnos az irat jelenleg lappang, így az ügy részleteire nem derül fény. A későbbi forrásokra alapozva viszont megállapítható, hogy az oklevelek átadására ekkor még nem került sor.

Elhunytá után három évvel az özvegy örökösei – a Kapi család – a kérdéses okmányok egy részét átadták Telekinek,⁶ a jelentősebb hányad viszont vélhetően a kezükben maradt. Az új tulajdonos törvényes útra terelte követelését, s ennek során 1688-ban született kedvező ítélet, melyben a Kapiakat kötelezték a birtokokat illető iratokról való lemondásra.⁷ A végzés ellenére, az említett év október 23-án⁸ még nem került sor az előírások teljesítésére. Két héttel később, november 8-án Teleki engedélyt kapott arra, hogy visszavehesse a birtokokért már kifizetett 10000 forintot, amennyiben a másik fél nem teljesíti a maga kötelezettségeit.⁹

1689. január 21-én a Kapi család képviselőit arra kötelezték, tegyenek esküt arra, hogy nem pusztítottak vagy nem rejtettek el

³ Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltára (a továbbiakban MNL OL DL) 74368. sz., és *TOKL., II., 360–361.*

⁴ KONCZ József, *Mindszenti Krisztina javai elfoglalása = Történelmi Tár*, Bp., 1885, 203–208.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a Teleki család marosvásárhelyi levéltára, P 657 *Joglevelek* (A továbbiakban MNL OL P 657), 40. csomag, 5233. sz.

⁶ *Uo.*, 5216. sz.

⁷ *Uo.*, 5217. sz.

⁸ *Uo.*, 5218. sz.

⁹ *Uo.*, 5219. sz.

semmilyen, Telekit illető írást,¹⁰ ellenkező esetben a nekik már átadott 10000 forintot is vissza kell fizetniük. A vallomástételre még aznap sor került,¹¹ azonban ennek ellenére sem történt jelentős előrelépés az ügyben. A januári döntésre hivatkozva, június 7-én Teleki Mihály lefoglalta Kapi Erzsébet magyarói javait és birtokát, összesen 330 arany értékben.¹² Vélhető, hogy ez a lépés már hatott, és a geryeszegi jószágra vonatkozó leveleket átadták, mivel tíz nappal később Teleki visszaszolgáltatta az elvett épületet és a hozzá tartozó jobbágytelkeket.¹³

Összességében 1000 fölötti azon iratok száma, melyek közvetlenül, vagy közvetett módon a somkeréki Erdélyiekhez kapcsolódnak, az érintett időintervallum pedig nagyjából a 14. század közepétől az 1680-as évekig terjed. Tematikájukat illetően a szóban forgó oklevelek igencsak eltérnek egymástól, találunk köztük végrendeleteket, klenódiumjegyzéket, birtokiratokat, peres ügyeket tárgyaló aktákat, valamint különböző családi eseményekkel kapcsolatos forrásokat.

A gyűjtemény története Teleki Mihály és Veér Judit felügyelete alatt

A somkeréki Erdélyiek kihalásával Teleki Mihály tulajdonába jutott hagyaték jelentősen megnövelte a család levéltári anyagát, az erre épülő, s a későbbiekben folyamatosan gyarapodó állomány az újkori Erdély egyik alapvető forráskincsévé vált. Az archívum fontos szerepét maga Teleki Mihály is felismerte, komoly erőfeszítéseket téve annak érdekében, hogy a birtokában levő iratokat megfelelően rendszerezve őrizték. 1678-ban megfogalmazott, a család kendilónai levéltárában

¹⁰ *Uo.*, 5221. sz.

¹¹ *Uo.*, 5220. sz.

¹² *Uo.*, 5222. sz.

¹³ *Uo.*, 5224. sz.

másolatban fennmaradt végrendeletéből¹⁴ több adatot is kapunk a tárolás mikéntjéről, a felhasznált raktározási kellékekről.¹⁵ Az „öreg tarka ládában”, valamint „egy nagyobbik dió fa ládában” elhelyezett iratok egy részét nagy valószínűséggel maga a tulajdonos rendszerezte,¹⁶

¹⁴ A szerző köszönétét fejezi ki Fehér János művészettörténésznek, hogy Teleki Mihály két végrendeletének átirrt szövegét rendelkezésre bocsátotta, valamint, hogy további forrásokra is felhívta a figyelmet.

¹⁵ „[64v] [...] Jóságimról és egyéb dolgokról való leveleim vadnak egy öreg tarka ládában, nagyobbik dió fa ládában, kinek regestrumi vadnak, és betűk s numerusok szerint meg vadnak csomónként jegyezve, az el múlt őszi. Attól fogva való leveleket nem érkezhettek rendben venni, azok külön csomóban lesznek, és mint hogy kevés, könnyű leszen ha mi kívántatik közüllök ki keresni. [...]

[72v] Az leveleknek regestrumok jó formában le vadnak írva. Az palotában levő öreg tarka festett ládában micsoda levelek vadnak, ott is meg van regestrumok pariája azoknak. Azon ládában két veres bőrben való leveleknek is az szerint, ezeknek egyikében kezes levelek vadnak, az másikában az abban az ládában való derekas levelek. Vagyon egy néhány kötés papiros is, s egy könyv is.

Az diófa ládában vadnak az derekasabb levelek, azoknak is regestruma meg van, úgy az fiaiban micsoda levelek vadnak, ott is kinek kinek pariája az regestrumoknak meg vadnak. Úgy az két sárga sacskóban levő leveleknek, és az két gyolcsban levő leveleknek regestrumoknak pariái. Azon ládának [73] felső fel nyíló fiában lesznek diariumok, conventionalisok, és az a könyv, az mely könyvben le leszen írva az Bucsí Istvan uram keze alatt levő kevés egyetmásocskám. Öt konc papirosra írt levelek pariái, kiket 1677 augustustól fogva írtam majd februariusig ez esztendőben, és [...] csomó levelek, kik mostanában jöttek, és kikben levelek pariái vadnak, kinek egyikére ez vagyonn írva: 1678. 30 Martii Erdelyből, másunnét akkor tájban jött levelek, Erdellyi, s ország gyűlésebeli acták, Portussi dolgok. Az másikára ez: 1678. 9 Apr[ili] Erdelyből s másunnat akkor tájban jött levelek, Erdellyi és Portai dolgok. Az harmadikára ez: Mostanában jött levelek s párok 23 Apr[ili] 1678.

Egy kis szepetben, kinek társa nincsen, vadnak 1676, 1677, 1678 esztendőbeli levelek párok, azok között is derekasabbak, az kik csomóban vadnak kötve. [...]

[74] [...] Az tarka festett öreg leveles ládának (ki az palotán vagyon) az kolcsa az diófa ládának az felső fiában vagyon. [...]

[75] Ha kezes leveleket keresnek, az öreg tarka ládában vagyon egyik bőr sacskóban kezes levél, az diófa ládában való bőr sacskóban is vadnak kezes levelek, az mint az regestrumokból is ki tetszik.” Kolozsvár, Állami Levéltár (a továbbiakban: KvÁLLvt), a Teleki család kendilónai levéltára, 438. fond, 62. dosszié (1678–1802), 61–76.

¹⁶ A feltételezést a végrendeletnek arra a sorára alapozzuk, melyben Teleki Mihály kijelentette, hogy az 1677 ősztől beérkezett iratokat még nem volt alkalma rendezni. „[...] az el múlt őszi. Attól fogva való leveleket nem érkezhettek rendben venni [...]”. *Uo.*, 64.

mely tevékenység eredményeként regestrumok is készültek a forrásanyag könnyebb nyilvántartása érdekében.

Az öt évvel később, 1683 júniusában Uzdiszentpéteren lejegyzett végrendelet¹⁷ már nem tért ki a családi levéltárt illető kérdésekre. Mindemellett, Szilágyi Sándor – a gondolatot átveszi Barabás Samu is a *Teleki-oklevéltár* előszavában – hivatkozik a főúrnak egy bizonyos „hármass végrendeletére”, amelyben a testáló azt az utasítást hagyta feleségének, Veér Juditnak, hogy „minden kincse fölött levéltárát vigye Szebenbe biztos helyre.”¹⁸ A kutatás jelen állása szerint azonban nem sikerült azonosítani a Szilágyi és Barabás által hivatkozott forrást, így nem ismerünk további részleteket erről a kérdéstről.

Teleki Mihály 1687. május 25-én kölcsönadott Bethlen Eleknek egy jelentős mennyiségű iratanyagot, valamint könyveket, amelyről a tulajdonos pontos nyilvántartást¹⁹ is készített. A jegyzék 111 tételt sorolt fel, a darabszám azonban ennél magasabb lehetett.²⁰ Az írások tematikáját tekintve főként Erdély történelmére vonatkozó forrásokról van szó, fejedelmi levelekről, szerződésekről, törökökkel és osztrákokkal kapcsolatos dokumentumokról. A kölcsönzés okára nem derül fény, Bethlen Elek 1688. június 20-án keltezett lajstroma²¹ értelmében a teljes anyagot visszaszolgáltatta.

Teleki Mihály 1690. augusztus 21-én bekövetkezett halála nemcsak családjának, illetve birtokainak sorsát érintette, hanem az addig féltve

¹⁷ KvÁIII/vt, a *Teleki család kendilónai levéltára*, 438. fond, 168. fasciculus (1683–1797), 1–8.

¹⁸ SZILÁGYI Sándor, *Jelentés a gr. Teleki-család levéltárában tett kutatásokról* = Századok, 1879, melléklet a 8. számhoz, 108. (A továbbiakban: SZILÁGYI 1879a) (Ugyanez folytatásokban: *Marosvidék*, 1879, 67-72.sz.) – *TOkl.*, I, *Előszó*, VI.

¹⁹ JAKAB Elek, *Okleveles függelék* = *Magyar Történelmi Tár*, 1875, 102–110.; *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757*, s.a.r. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, Scriptum, 1994, 127–134.

²⁰ Jakab Elek számításai szerint 128 tételről volt szó. JAKAB 1875, i.m. 111.

²¹ *Erdélyi Könyvesházak III.*, 134.

örzött archívumára is kihatással volt. Koncz József ír arról, hogy a levéltárat kurucok és labancok támadták meg a haláleset után, de ennek részleteit, illetve forrásait nem hozza tudomásunkra.²² Elképzelhető, hogy az egyik ilyen forrás Komáromi János titkár 1690. szeptember 11-én keltezett levele lehetett, melyből kiderül, hogy az elhunyt főúr oklevélgyűjteménye komoly érdeklődést váltott ki Thököly Imréről is.²³ Komáromi²⁴ igyekezett felhívni az özvegy figyelmét arra, hogy bizonyos, főként Bethlen Gábor, illetve más fejedelmek korára vonatkozó iratok átadásával Thököly kegyelmére számíthat, ugyanis ez utóbbi a dokumentumok tanulmányozásával az ország nagy dolgaiban „világosítást kíván venni”. A secretarius tíz nappal később újabb érvekkel kísérelte meggyőzni Judit asszonyt, hogy az iratokról való lemondás megóvja majd őt az új fejedelem bosszújától, amely reális fenyegetésként lebegett az ellenszegülők feje fölött.²⁵

²² KONCZ József, *A Telekiek levéltárából = Történelmi Tár*, Bp., 1881, 139.

²³ „Ugy látom, mint mások, mindenek előtt, úgy kegyelmed s árvái előtt is könyörületeségre nyílnak az ő nsga ajtai, kivált ha kegyelmed azt cselekszi, a mint elmémet kegyelmednek kiadtam, és bizony az ő nsga fejedelmi kegyelmességét nem kevésbé közelíti magához kegyelmed, ha mennél hamarább azokat az régi dolgokat is, melyek Bethlen Gábor fejedelemnek, ugy az öreg Rákóczi György s több fejedelmeknek is idejekben akár hadakozások, akár békesség csinálásokkor estenek, tractákat, leveleket, nevezetesen Bethlen Gábornak az magairásit, egyéb régi írásban lévő dolgokat, más ez elmultesztendőkbeli az két császárokkal, francia, lengyel királyokkal lött dolgokat kegyelmed ő nsgának megküldi [...] Azoknak a régi írásoknak s dolgok leirt folyásiknak mi hasznát veszi azonkívül is kegyelmedek, ő nsga sem egyébért kívánja, hanem ez ő nsga előtt levő nagy dolgaiban világosítást kíván venni, kivált az Bethlen Gábor dolgaibul, belőlök.” *Uo.*, 140–141.

²⁴ Komáromi János szerepe ebben az ügyben azzal magyarázható, hogy nemcsak Thököly, hanem Teleki Mihály mellett is titkári hivatalát teljesített, így jól ismerhette a levéltári anyagot.

²⁵ „Javallom édes asszonyom kegyelmednek, tekintse maga s szerelmesí jövendőbeli károkat, romlásokat, kezdjenek ő nsga iránt való magok alkalmaztatásokhoz, melyből ő nsga kegyelmedek engedelmeskedésének tapasztalható jelét érezhesse. Másként már ő nsga az egész ország három nemzetből álló Statusitúl fejedelemmé választatván, ugy látom nemsokára azok ellen, kik magokat elrejtették s ő nsgának ellenében vetették, olyan dolgokat tett fel magában elkövetetni, melyet mind magok s mind maradékjok örökösön megsíratnak és félek kegyelmedek azon utolsóbb keserősége is nehezebb ne legyen az elsőnél.” KONCZ 1881, i.m., 142.

Thökölynek az alig egy hónappal később az erdélyi fejedelmi tisztségéből történő eltávolítása miatt nagy valószínűséggel nem volt idő az igényelt dokumentumok elküldésére. Mi több, a néhai Teleki Mihály által feltehetően elvárt költöztetésre sem került sor a következő tíz évben, ugyanis több, – a következőkben tárgyalandó – 1700-ra datálható forrás tükrében megállapítható, hogy az említett évtized alatt semmilyen komolyabb beavatkozás nem történt a gyűjtemény életébe a Telekiek részéről.

Bánffy György 1700. szeptember 13-án keltezett levele már a Habsburgok érdeklődéséről árulkodott, mivel felszólította Veér Juditot, hogy adja át az ország ügyeit érintő, a törökökre és székelyekre vonatkozó iratokat, kifejezetten pedig a karánsebesi és lugosi athnámékat kérték. A gubernátor azt is kiemelte, hogy korábban már többször is sor került hasonló parancsra, amelyekre nem kapván választ, kénytelennek bizonyult kiküldeni Barcsai Andrást, aki szükség esetén akár erőszakos begyűjtéshez is folyamodhatott. Az özvegynek a „hazájához való szeretetét” igazolandó, le kellett mondania a birtokában levő királyi könyvekről is.²⁶

²⁶ „Már egy néhányszor requiráltuk kegyelmedet az ő felsége decretuminak tartása szerint in publicis Patriae et Principum tractatibus költ leveleknek az Guberniumnak kezéhez küldése végett, noha kegyelmed mindannyiszori requisitionkat posthabeálván egy átalában látjuk az haza javának és ő felsége intentiójának kíván akadályt szerezni, annál is inkább az békességnek részünkről ratificatiója függvén az erdélyi határnak mind bővítésében, mind szomszéd országoknak határitól való separatiójában egyáltalában sőt legkiváltképen az karánsebesi, lugosi Atnámét értettük néhai úr Teleki uram kegyelmed férje keze között lett volna, el is hisszük az ő kegyelme el nem veszthette. Azért kegyelmednek autoritate functionis parancsoljuk, hogy mint oly szükséges leveleket u. m. azon török atnámét és fejedelmek Liber Regiusit ezen exhibitorunk által késedelem nélkül ide Fejérvárra küldje, hogy hazájához való szeretetét annál is nagyobb mértékben tapasztalhassuk. [...] Jóllehet ha kegyelmed atyafiságos intésünknék helyt nem ád okvetlen Generalis uram ő kegyelme egyező tetszéséből is, egész kedvetlenségével is kegyelmednek azoknak a leveleknek kikeresését (válaszát vevén kegyelmednek) ellaborálni minden kétségkivül el nem mulatjuk, szóval is kegyelmednek Barcsai András atyánkfia által ezen dolog végett izentünk.” *Uo.*, 143–144.

A nemesasszony alkalmazkodott az előírt renDELETEhez, melyről Barcsai Andrásnak négy nappal a gubernátori irat után keltezett elismervénye is tanúskodik. A küldött igazolta, hogy az özvegytől átvett „holmi ország szükségére való leveleket”, a törökökre, illetve székelyekre vonatkozóan.²⁷ Maga Veér Judit is részletesen beszámolt az általa elvégzett oklevélátadásokról,²⁸ magyarázva, hogy korábban sem mulasztotta el

²⁷ „... in anno currenti 1700. 17 Septembris küldvén el engemet az mlgs Gubernium mlgs Teleki Mihályné Vér Judit asszonyhoz, holmi ország szükségére való levelekért. Adott az asszony ő kegyelme kezemhez harminczkilencz török leveleket és három darabot vászonban varva székelység dolgait illető. Fekete bőr táskában és más egy kötésben levő leveleket, melyeket eodem anno et die kezemhez vévén attestor fide mediante.” *Uo.*, 144.

²⁸ „Kegyelmetek méltóságos levelét alázatosan vettem, az melyben parancsolja kegyelmetek, az mi ország javára néző levelek s atnamék volnának nállam, azokat adjam Barcsai András uramnak kezében; [...] Én megírtam kegyelmeteknek ugyanaz kegyelmetek parancsolatja után csak hamar, hogy én nagy szorgalmatossággal kerestettem fiammal az én leveleim között, de én olyant nem tanáltam, mostan is pedig, mihent vettem az méltóságos Gubernium parancsolatját, menten minden leveleimet felkerestem ugyan Barcsai András uram ő kegyelme előtt predicator Léczfalvi Belénesi urammal és T. Pállal, magam is jelen voltam, minden leveleimet azért hoztam mind ide, hogy ha valamint ezek között tanáltatnának olyan levelek; én Istennel bizonyítom, semmi leveleket Barcsai ő kegyelme előtt el nem titkoltam, kikötvén az jország levelit, és ha tanáltathattak volna, azt nyereségnek tartanám, s dicsekedném vele, hogy az én édes uramnak életében az haza javára való szorgalmatos gondviselése holta után is használ, [...] Az mi török írásokat az én levelem között feltanáltam, ki micsoda én azt nem tudom, mind adtam Barcsai András uram kezében, azon kívül más nagy pecsétés levelet, az mint ennek előtte is meg irtam volt. Ugy emlékezem rá, hogy valami nevezetes levelek az édes uramnál tanáltattanak, azokat az néhai ur Bethlen Elek uram mind elkérte az édes uramtúl, melyet im megbizonyítok maga írásával az említett urnak. Immár annak utánna azon írásokat küldötte-e vissza nem-é, bizonynyal nem tudom; de ha visszaküldötte volna, nyilván azok lesznek, az melyeket Absolon uram én túllem nagy fogadással kikért, hogy csak kevés ideig elviszi, azután visszaadja, de hol egy hol más színek alatt nekem vissza nem adta [...] Ezeket pedig jó lelkem ismereti szerint irom kegyelmeteknek, hogy vadnak, és hogy én el nem tartottam tudva semmi ország hasznára néző leveleket: [...] ha mely bekötött könyvek közt is ha oly írások tanáltatnának, ha originalban lessen, bizony kiadom, ha párban lessen, had parialják, azt is kész jó szível ki adom töstént kegyelmeteknek, ne ítéltessem ilyen gyanuba én meg hazája javát nem szerető vakmerő asszonymnak [...] Az ur Apor István uram kívánta, az mi székelyek dolgait nézők vadnak leveleim között, azokat is adjam ki, az melyeket én tanáltam, im azokat is mind elküldöttem kegyelmeteknek úgy mint az méltóságos Guberniumnak; ennekelőtte is parancsolt kegyelmetek holmi ország dolgait néző írások felől nekem, azokat is kegyelmeteknek elküldöttem volt.” *Uo.*, 146–147.

a választ, fiával együtt keresve az igényelt okmányokat. Noha az első keresések nem hoztak konkrét eredményeket, Barcsai jelenlétében újabb vizsgálódásokat tettek, és az átadandónak ítélt levelek Barcsai András kezelésébe kerültek. Továbbá az özvegy említést tett a Bethlen Elek-féle kölcsönzésről is,²⁹ valamint arról, hogy maga Absolon Dániel is kölcsönzött iratokat, amelyeket ígérete ellenére nem szolgáltatott vissza.

Amennyiben elfogadjuk Szilágyi Sándor azon állítását, hogy a levéltár Szebenbe való átköltöztetését maga az özvegy rendelte vagy végeztette el, meg kell állapítanunk, hogy erre a folyamatra hozzávetőlegesen 1700 szeptembere után, 1707. február 14. – Judit asszony halálának időpontja – előtt kerülhetett sor. A kutatás jelen állása szerint azonban nem ismerjük sem az áttelepítés konkrét időpontját, sem azt, hogy erre a folyamatra milyen körülmények között került sor. Hasonlóképpen nem került elő információ a szebeni tárolási periódus (18. század) alatt történt eseményekről és a levéltár őrzési helyéről. Az erről az időszakról szóló adataink egyelőre csupán a gyűjtemény komoly rendszerezésére vonatkoznak.

A Telekiek marosvásárhelyi levéltára. A 19. század története

Nem ismert a pontos oka annak, amiért a család a 19. század elején úgy döntött, hogy a gyűjteményt Szebenből Marosvásárhelyre, a család híres könyvtárának épületébe szállíttatja.³⁰ Csak feltételezhetjük, hogy az archívum túlnötte előző őrzési helyét, mely probléma a Szent Miklós utca szélén álló, frissen bővített palota esetében nem állt fenn. A költöztetés pontos dátumát egyelőre nem sikerült azonosítani, azonban a rendelkezésünkre álló források alapján a művelet ideje leszűkíthető az 1796–1818 közötti időszakra, valószínűleg összefüggésben lévén a Téka

²⁹ Lásd a 19-20. lábjegyzeteket.

³⁰ *TOkl.*, I., *Előszó*, VI.

1802-es megnyitásával is. A mai könyvtár Wesselényi-szárnyának 1796-ban készült leltára³¹ szerint az épület akkor csupán Wesselényi Kata, illetve néhai férje iratanyagának adott otthont,³² a dokumentumok egy ún. „alsó vasas bolt előtti kis házba” lévén elhelyezve.

A vizsgált épület következő leltára közel negyedszázaddal később, 1818-ban került lejegyzésre.³³ Ekkor a már korábban is levéltári szobaként használt helyiségben található a család archívumát is, a gyűjteményt őrző terem melletti kis kamrát pedig a levéltáros fűszekamrájaként hasznosították.³⁴ Noha a berendezés bizonyos elemeit (fogas, szék, kemence) is felsorolták,³⁵ az iratok tárolásának mikéntjéről nem tettek említést.

A nagyértékű családi levéltár bútorzatáról, illetve a biztosított őrzési körülményekről csupán néhány évtizeddel később tájékoztat Barabás Samu történész az ún. *Teleki oklevéltár* előszavában. A szerző szerint ekkor az állomány jelentős részét hatfiókos, zárható szekrényekben tárolták,³⁶ a

³¹ ORBÁN János, „Mert Könyvet lehetne arról írni sokat ...tsak a' míg épített ölyl' fényes Házakat”. *Wesselényi Kata marosvásárhelyi házaról = Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából*, VI–VII. kötet, 2011–2012, 275–284. A forrás eredetije a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában maradt fenn, a MNL OL P 661 Teleki Sámuel osztály, 22. csomó, 1796, 2–10. jelzet alatt.

³² „A vasas bolt előtt lévő kis házba 1. Négy leveles Théca, melyben vannak a n[agyságos] gróf Rhédeinétől maradt levelek 4 [db.]” ORBÁN 2011–2012, i. m. 279. „Ugyanazon boltba [...] 3. Egy Ferlogs [?] nro. 18., melybe vannak a méltóságos gróf úr ő excellenciája szebeni levelei 1 [db.] 4. Egy eperjesi láda, melybe vannak a néhai gróf Rhédeiné jószágaiba lett számadások 1[db.]” *Uo.*, 283.

³³ Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Levéltára, Teleki személyi levéltár (a továbbiakban TBKL), II. b 753. A szerző köszönetét fejezi ki Orbán János művészettörténésznek, hogy az idézett dokumentum átirat szövegét rendelkezésre bocsátotta, valamint, hogy további forrásokra is felhívta a figyelmét.

³⁴ „VII. A pintze grádits felett való kis kamara. Ebben most az archivarius fája találatik”. TBKL, II. b 753.

³⁵ „VIII. Az alsó bolt, melyben most a Família archivuma conserváltatik.

79. Ennek ajtója zárjával, koltsával, melynek koltsa az archivarius kezébe vagon 1.

80. Vagon itten egy bőrös szék 1.

81. Egy fogas 1.

82. Egy omladozófélben lévő kementze 1.” *Uo.*

³⁶ „Az egész levéltár bezárható szekrényekbe s minden szekrényben hat fiókba van

gazdasági számadásokat ládákbán, az iratokat pedig „tűz- és pormentes s a mi fő dolog, száraz” környezetben konzerválták.³⁷ Fennmaradt továbbá néhány, helyi mesterek által kiállított számla is, amely a levéltár számára történt kisebb beszerzéseket támasztja alá, ezáltal is bővülnek ismereteink a berendezést illetően.

Kis József asztalosmester 1895 júliusában készített egy, vasalatokkal és lakattal ellátott pakoló ládát, amelyért hét forintot fizettek.³⁸ Lukács János porcelán- és üvegherkeskedése 1909-ben egy Rákóczi-kép keretezésével és üvegezésével járult hozzá a berendezéshez,³⁹ míg Szathmáry és Gyulai bútorraktárából két hajlított szék került 1911-ben a levéltárba.⁴⁰

Noha már 1818 előtt Marosvásárhelyre került a Teleki-nemzetség levéltári anyaga, illetve itt is jelentős mértékben bővült, a történettudomány iránt érdeklők még a következő néhány évtizedben sem használhatták a jelentős értékű iratokat. A Barabás Samu által *a történetírás szempontjából holt kincseknek*⁴¹ nevezett források a Magyar Történelmi Társulat közbenjárásának köszönhetően kerülhettek a szakemberek kezébe. Ez utóbbi egyesület már az 1860-as évek végén elkezdte az ún. „történelmi kirándulások” szervezését, mely tudományos események célját könyvtári és levéltári kutatások képezték.⁴²

elhelyezve. [...] Megjegyzem még azt is, hogy a gazdasági számadások ugyanott ládákbá csomagolva őriztetnek.” *TOKl.*, I, *Előszó*, VI.

³⁷ *Uo.*

³⁸ „Számla a Gróf Teleki Nemzetség részére. Készítettem egy pakoló ládát, melynek ára vasalva és lakattal ellátva ára hét forint. Mely ki is fizettetett tekintetes Koncz tanár úr által. Elismerem Kiss József asztalos. M. Vásárhely 1895 Július hó.” MNL OL P 667 *Végyes iratok* (A továbbiakban MNL OL P 667), 1. csomag, 5/ 17 sz.

³⁹ „Lukács János üveg és porcellán kereskedése Marosvásárhelyt. Főtéri kétágu templom mellett. Jegyzék Gróf Teleki levéltár részére. 1909. X.1. Kepkeretezés / Rákoczy / 3 mm Kép üveggel. K. 4, 90. Fizetve 1909. X. 1.” MNL OL P 667, VI/ 28, 231. sz.

⁴⁰ „Szathmári és Gyulai bútorraktára Marosvásárhelyt, Szentgyörgy-utca 5. szám (Keszler-féle ház). Marosvásárhely, 1911. Aug. 3. Számla Grof Teleki nemzetség levéltára részére. 2 db. hajlítot szék a 5.50. 11 Korona kifizetett.” MNL OL P 667, VI/ 28, 230. sz.

⁴¹ *TOKl.*, I, *Előszó*, I.

⁴² GLATZ Ferenc, *A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története*

A marosvásárhelyi kutatás előkészítését 1879. március 23-án kezdték, amikor levélben felvették a kapcsolatot a család seniorával, Teleki Miklóssal, kérve, hogy a címzett nyitassa meg a felügyelete alá tartozó archívumot. Ez utóbbi április 19-én válaszolt, biztosítva a kutatókat, hogy „a történeti correspondentiák [...] részt szívesen átengedi búvárkodás végett a társulat kiküldendő tagjainak.”⁴³ A *Marosvidék* hetilap oldalairól értesülünk arról, hogy Marosvásárhelyen nagy érdeklődés övezte a Társulat tervezett tanulmányútját. Hasonlóképpen innen tudjuk meg a tervezett programot⁴⁴ és a résztvevő híres tudósok neveit⁴⁵ is. A helyiek egy 20 tagú bizottságot hoztak létre, amelynek szerepe a kutatás könnyítése, elősegítése volt. Ez utóbbi csoport felszólította a történelmi forrásokat őrző családokat, magánszemélyeket, hogy tegyék hozzáférhetővé archívumaikat, sőt, aki teheti, a könnyebb hozzáférhetőség miatt szállíttassa gyűjteményét a vármegye levéltárába.⁴⁶

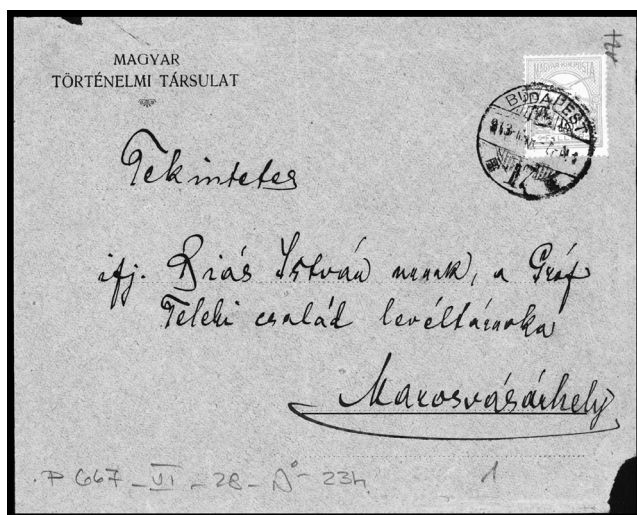
= *Századok*, 1967, 233–267.

⁴³ SZILÁGYI Sándor, *A Magyar Történelmi Társulat 1879. aug. 23–30. kirándulása = Századok*, 1879, melléklet a 8. számhoz, 158. (A továbbiakban: SZILÁGYI 1879b)

⁴⁴ A résztvevők augusztus 20-án Budapesten gyűltek össze, ahol akadémiai értekezletet tartottak. A következő napon elindultak Marosvásárhelyre, ahova 22-én érkeztek meg. Augusztus 23-án nagygyűlésre került sor, majd 24–29. között a különböző bizottságok teljesítették a kirótt feladatokat. A záróülést augusztus 30-án, Segesváron tartották. ***, *A történelmi társulat idején nagy gyűlése érdekében = Marosvidék*, 1879. június 13., 173.

⁴⁵ Ipolyi Arnold püspök, b. Kemény Gábor, Pulszky Ferenc, gr. Széchen (sic!) Antal, Fraknói Vilmos, b. Nyári Albert és Jenő, dr. Henszlmann Imre, Deák Farkas, Majláth Béla, Bunyitai Vince, Fabritus Károly, Gyárfás István, dr. Pauler Gyula, dr. Hajnik Imre, Salamon Ferenc, Kápolnai István, dr. Fejérpataky László, Szádeczky Lajos, Pesty Frigyes, Thaly Kálmán, Tóth Lőrinc, Wencel Gusztáv, Harkányi Frigyes, Szilágyi Sándor és Szabó Károly. *Uo.*, 173.

⁴⁶ *Uo.*, 188.

*Biás István levéltárosnak címzett boríték
(MNL OL P 667, VI/28, 234. szám. Fényképezte Czikkelyné Nagy Erika)*

Deák Farkas felsorolása összefoglalja ugyan a szervezet kutatási céljait,⁴⁷ de Szilágyi Sándor zárójelentése rávilágít arra, hogy a Társulat számára a fő attrakciót a Teleki-levéltár jelentette:

„Midőn a Magyar Történelmi Társulat Maros-Vásárhely közönségének szíves meghívását [...] elfogadta, azon gondolattal tette azt, hogy a gróf Teleki-család eddig nem ismert levéltárának a magyar történet buvárai előtt leendő megnyitása ügyében kérést fog intézni ama nevezetes családhoz, melynek ősei hazánk történetében oly beható szerepet játszottak – eleve is meg lévén győződve, hogy kérelmével nem fog elutasítani, – s hogy ezen levéltár kincseiből történettudásunk új, bő ere fog megnyilani. S valóban a nemes grófi család, azon előzékenységgel, mely

⁴⁷ „Ilyen anyagnak tartom ott Maros-Vásárhelyt a Teleki-könyvtárt kézirat gyűjteményeivel együtt, a Teleki cs. levéltárt, a városi és megyei levéltárt, a róm. katolikusok és ev. reformátusok egyházi levéltárát; s ugyan ezen egyházak templomi s urvacsoái kincseit, felszereléseit, a franciskánusok és minoriták könyvtárát s lehető clenodiumait. Továbbá a kir. tábla és az ev. református főiskola levéltárában levő leveles ládákat.” DEÁK Farkas, *A történelmi társulat nagygyűlése érdekében = Marosvidék*, 1879. július 1., 184.

a történetírás iránt való érdeklődésének élő bizonyossága, méltóan nagynevű őseihez: gróf Teleki Sámuelhez, késznek nyilatkozott megnyitni levéltárának azt a részét, mely a politikai iratokat s a missziliseket foglalja magában.”⁴⁸

A tulajdonos család szeniorjával, Teleki Miklóssal, valamint a „levéltár buzgó őrével”, Hints Miklóssal való sikeres egyeztetések következtében a társulat első képviselői már augusztus 6-án megérkeztek Marosvásárhelyre,⁴⁹ munkájukba Koncz József is bekapcsolódott.⁵⁰ Szilágyi beszámolója alapján kapunk képet arról, hogy az akkori levéltári nyilvántartás részét képezte a misszilisek katalógusa, amely azonban sem kronológiai, sem alfabetikus sorrendet nem követett.⁵¹ Az ebbe foglalt 29.600 tételnyi iratot 1300 csomagba rendezve őrizték, melyeket a kutatóknak sikerült alaposan átnézni. Ennek eredményeként több mint ezer dokumentum került lemásolásra, több száz pedig regesztázásra, így teljes mértékben érthető a szakemberek elragadtatottsága a gyűjteményt illetően. „De hát mi van e levéltárban, melynek nagyszerűségét a hír szájról szájra adta? Valóban oly kincsek őriztetnek-e benne, mint azt a közhiedelem gyanítá? Uram ebben a levéltárban nem is említve azt a részt, mely történetünk első századaihoz bőven szolgáltat becsesnél becsesebb adatokat, Magyarország és Erdély történetének csaknem félszázada őriztetik!”⁵²

A Történelmi Társulat tagjai a levéltárat három osztályra bontva találták, az *Okiratok*, *Misszilisek*, valamint *Rendezés alattiak* gyűjteményére. Az első kutatás a misszilisekre korlátozódott, illetve az okiratok katalógusát is megtekinthették a szakemberek.⁵³ Egy évvel

⁴⁸ SZILÁGYI 1879a, i.m. 106.

⁴⁹ *Uo.*, 107.

⁵⁰ *Uo.*

⁵¹ *Uo.*

⁵² *Uo.*

⁵³ Az okiratokra az első kutatási évben vonatkozó tiltást Hints Miklós levéltáros

később viszont már az okiratok állományába is mélyebb betekintést nyertek.⁵⁴ Érdekes módon, a második, 1880 augusztusában teljesített kutatómunka már nem váltott ki az előző évhez hasonló sajtóérdeklődést, vélhetően azért, mivel ekkor nem nagyméretű, szervezett tanulmányi kirándulással volt egybekötve. A *Marosvidék* csupán a hírrovatban említi meg néhány sorban, hogy Szilágyi Sándor és Szabó Károly „szorgalmasan buvárkodnak” a Teleki-levéltárban, mely munka két hetet vett igénybe.⁵⁵ A kutatócsapatban még Barabás Samu és Szádeczky Lajos kapott helyet, továbbá Koncz József is újból csatlakozott.⁵⁶

A szakemberek – Hints Miklós levéltáros, valamint a Teleki-család hatékony együttműködését élvezve – ki tudták egészíteni az előző évben elkezdett munkájukat, továbbá új, addig nem ismert okleveleket másoltak le. A kutatás eredményei komoly elégtétellel töltötték el a tevékenykedő történészeket. Szilágyi Sándor szerint „gazdag bányája e levéltár, tisztelt választmány, történetünknek s azért is becses, mert egy nevezetes korszak történetét mondhatni egészen magába foglalja.”⁵⁷ E gondolatot Szádeczky zárójelentése is jól illusztrálja:

„A gróf Teleki levéltár folytatólagos kutatására kiküldött bizottság bevégezte munkásságát. A közel két heti munkálkodás szép eredménnyel jutalmazta a kutatók buzgalmát. A keveset háborgatott vas ládák s szekrényfiókok titokzatos belsejéből egymásután kerültek elő az érdekesnél érdekesebb levelek, okmányok, a sok más alakba öltöztetett historikumok, mind megannyi tégladarabjai a monumentális épületnek, melyet hazánk történetének

magyarázata alapján érthetjük meg. Az archivárius ugyanis kifejezte azon reményét, hogy „midőn a családnak függőben levő perei lebonyolítatnak, a levéltár ezen osztálya is meg fog nyitni a tudományos buvárkodás előtt.” SZILÁGYI 1879b, i.m. 161.

⁵⁴ SZILÁGYI Sándor, *Jelentés a gróf Teleki-család Maros-Vásárhelyi levéltárából = Századok*, 1880, 8. sz., 692.

⁵⁵ *Marosvidék*, 1880. augusztus 12., 131.

⁵⁶ *Marosvidék*, 1880. augusztus 19., 138.

⁵⁷ SZILÁGYI 1880, i.m. 694.

nevezünk. [...] A levéltár [...] ott él az erős vasajtók megett négy fal közé szorítva, lekötve sárguló levelekre, behintve az idő porával. Ennek engedte meg egyrészt eddigelé a sors kedvezése felszabadítani a két százados fátyol alól, kiemelni a vak homályból a fénylő napvilágra.”⁵⁸

A gyűjtemény Magyarországon. Az 1916 utáni helyzet

Az első világháborús események reális veszélyt jelentettek a nagy terjedelmű és jelentőségű iratanyagra. Ezt felismerve, vélhetően a Teleki-család döntésének eredményeként került sor a levéltár befalazására 1914 novemberében, mely tényről Pálmay József egy leveléből értesülünk. A levélíró azt is megemlíti, hogy a zárás miatt a gyűjtemény nem kutatható, mi több, Biás levéltáros is ideiglenesen a postán vállalt munkát.⁵⁹ 1916-ban a fenntartó család úgy döntött, hogy a Téka legértékesebb köteteivel együtt a levéltárat is biztonságos helyre, Budapestre szállíttatja. A két vasúti kocsit megtöltő állomány szeptember 2-án történt költöztetését Biás István levéltáros szervezte meg.⁶⁰ Az 1916-os változások eredményeként a menekített fond a Magyar Nemzeti Múzeum egy külön termében kapott helyet. Az intézmény egész épületét érintő 1926–1927 közötti teljes

⁵⁸ SZÁDECZKY Lajos, *A marosvásárhelyi gróf Teleki levéltár. Történeti kutatások = Marosvidék*, 1880. augusztus 19., 137.

⁵⁹ BOÉR Hunor, *Adatok két erdélyi tudományos gyűjtemény kapcsolatához. A Teleki-könyvtár és a Székely Nemzeti Múzeum, 1877-1953. = Könyves műveltség Erdélyben*, szerk. BÁNYAI Réka, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008, 235.

⁶⁰ „A grófi család történelmű becsü levéltárat szeptember 2-án két vasúti kocsira rakatta Biás István levéltáros. Ezt a levéltárat a Nemzeti Múzeum egyik külön szobájába helyezték el.” *Székely Napló*, 1916. szept. 24, 148. sz. „A marosvásárhelyi gr. Teleki-Könyv- és Levéltárból beszállítottak: [...] és egy egész szobát betöltő levéltári anyagot.” MIHALIK József, *Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés = Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1916, 4. füzet, 191. A kérdéstről lásd még: BÁNYAI Réka, *Egy könyvtár mindennapjai. A Teleki Téka mindennapjai a 20. század első felében = Könyvek által a világ. Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. BÁNYAI Réka–SPIELMANN–SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2009, 28.

felújítás⁶¹ miatt a Nemzeti Múzeum levéltári osztályát a Magyar Országos Levéltárba szállították, ahol három évvel később különálló létesítménnyé alakult.⁶² Az önállósági státusz 1934-ben szűnt meg, a befogadó intézménybe való beolvasztás következtében.⁶³

Az elmúlt száz év több szerkezeti, rendezési változtatást hozott a Telekiek nemzetségi levéltárát illetően. Az új őrzőintézmény – a Magyar Országos Levéltár – által véghezvitt átszervezések miatt a gyűjtemény mai tételei csak részlegesen egyeznek a Marosvásárhelyről elszármazott eredeti irategyüttesel. A Budapesten történt módosítások elsősorban a még strukturálatlan anyag levéltári egységekbe való besorolását jelentették, mellette pedig a már számozott anyag egy részének újrendezése is megtörtént.⁶⁴

Más helyszínekről beszerzett okmányoknak a hajdani marosvásárhelyi gyűjteményhez csatolása után, az archívumot ma már összesen 79,76 fm. dokumentum képezi, amely 15 fondba, ezen belül pedig 29 törzsegységbe rendeződik, és a P szekcióba, a családi levéltárak közé illeszkedik. Noha sorszámozott állomány, melyet különféle mutatók kísérnek, jelentős része csak darabonkénti átnézéssel kutatható.

Az átszervezések a gyűjtemény középkori iratait is érintették, ez utóbbiakat ugyanis kiemelve a P szekcióból az ún. *Mohács előtti gyűjtemény* (Q szekció) részévé integrálták. A 833 dokumentum eredeti helyén utalócédulák jelzik a változtatást. A Magyar Nemzeti Levéltár a kutathatóság elősegítésére, továbbá állományvédelmi szempontok miatt digitalizálta középkori gyűjteményét, így a hajdan Marosvásárhelyen őrzött Mohács előtti oklevelek (MNL OL DL 73623–74456. sz., 104871. sz.) is hozzáférhetővé váltak az intézmény honlapján.

⁶¹ <https://mnm.hu/hu/muzeumtortenet/> /Letöltés dátuma 2017.08.10./

⁶² *A Magyar Országos Levéltár. Levéltárismertető.* Szerk. LAKOS János. Budapest, 1996, 29.

⁶³ *Uo.*, 30.

⁶⁴ Lásd a 125–126. lábjegyzeteket.

Az iratok kutathatóságát, könnyebb visszakereshetőségét biztosítandó, ugyanakkor a levéltárosok munkájának segítésére 1970-ben Bakács István állította össze a gyűjtemény repertóriumát.⁶⁵ A dokumentum digitalizált formában is elérhető,⁶⁶ a jelzetek mellett egy rövid levéltár-történeti betekintést is nyújt, továbbá a tematikus összetételre is rávilágít.

A gyűjtemény őrzői és a működési szabályzat

Az évszázadok során feltehetően lényegesen több személy felügyelte a gyűjteményt, mint ahányat eddig név szerint is sikerült azonosítani. Ezen megbízottak tevékenységének szükségességét több tényező is motiválta. Az iratanyag tulajdonosai számára hasznosnak bizonyult, ha birtokaik tulajdonviszonyát igazolni tudták, ha egy esetleg per kapcsán bizonyítékok voltak a kezükben, vagy valamilyen jószágra való igényüket dokumentumokkal tudták alátámasztani. Ehhez pedig szükség volt a gyűjtemény tartalmi, kronológiai és/vagy méret szerinti rangsorolására.

A Telekiek archívumába szerződtetett első levéltárosról nincsenek adataink, de valószínűnek tartjuk, hogy legkésőbb az 1762–1765 közötti időszakban, Szebenben már dolgozhatott. A gyűjteményt érintő ekkori rendezés elvégzése, illetve az állomány regestrumának összeállítása ugyanis szakképzett, vagy legalábbis tapasztalt egyén közreműködését feltételezte, akár rövidebb, akár állandó időtartamra.

A személyzetre vonatkozó első konkrét adatok a marosvásárhelyi tárolási időszakból származnak. Az új helyszínt érintő 1818-as leltár megemlített egy bizonyos kis kamrát, amelyben az „archivarius fája találtatik”, így bizonyított, hogy ekkor már egy megbízott levéltáros

⁶⁵ *A Teleki család iratai, Repertórium*, összeáll. BAKÁCS István, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1970.

⁶⁶ https://library.hungaricana.hu/en/view/MolDigiLib_LevLelt_49/?pg=0&layout=s.
/Letöltés dátuma: 2017.08.16./

foglalkozott az iratokkal. A forrás alapján kizárható, hogy az illető személy a palotában lakott volna, így elképzelhető, hogy ekkor még nem egy állandó alkalmazottról volt szó.

Az első, név szerint ismert levéltárosok személyére csupán később derült fény, amikor 1830. január 16-án Makfalvi Dósa Sámuel és Tollas Károly († 1877) ügyvédek kerültek időszakos munkaviszonyba a Teleki-családdal. A jogászok maguk jegyezték le, hogy Szöts Albert ítélőmester nevezte ki őket e feladatra,⁶⁷ feltételezzük, hogy a Telekiek részéről a bibliotéka akkori kurátora, Teleki Ferenc (1787–1861) nevében jött a felkérés. A már említett bejegyzés világít rá arra is, hogy az újonnan alkalmazott levéltárosok megbízatása milyen feladatokat feltételezett,⁶⁸ így a tevékenységük jól körülhatárolható.⁶⁹ Hat év alatt az oklevelek rendezése, számozása mellett a regeszták elkészítését végezték el, a levéltári anyagnak nagyjából harmadára vonatkozóan.⁷⁰ A Telekiek vélhetően elégedettek voltak az ügyvédek munkájával, ugyanis a levéltárrendezés lejártá után

⁶⁷ „Alollirtak, a’ Méltóságos Grof Széki Teleki Familia Levél Tárának Regestratiojára – mult 1830ban Januarius 16-án akkori Itélő Mester Méltóságos Szöts Albert Ur által törvényesen kibotsáttatván [...]”. MNL OL P 657, 88. kötet, 1. sz.

⁶⁸ „[...] a’ tisztelt Méltóságos Familiának MVásárhelyt a’ Teleki Könyvtár Epületjénél lévő Levél Tárát elébb az ok leveleket, - később a’ Missilisseket, külön folyo számmal jegyezvén, - regisztráltuk, - és mint hogy a’ munka nagysága miatt, - a Regestrum Purizatiojára nem érkezhettünk, az Impurum Regestrumat, - szükségesítve voltunk, - négy Kötetekbe hitelesítve kiadni, mely Regestrum így következik.” *Uo.*

⁶⁹ „Mely Registratioinak rendi, és modja általunk mindenekben a’ fennebbiek szerént menvén végbe, - az fide nostra mediante kiadtuk MVásárhelyen 1836ba Nov. 11 kén, ‘s a Levél Tárba a’ Leveleket folyó szám szerént elrendeztük, - mindenik Ládabeli Fiokokra felirván a leveleket magokba foglaló sor szerént kimutato szám Jegyeket; - Mutato Táblát is készitvén, mely külön kötetbe, az Ók Leveleknek sorát, mind a Fiscalis, mind a Fejedelmi adomány levéllel illetett Jozságokat érdeklőleg – Falunként a Regestrum folyo Számjaira hivatkozva egy más után kimutatja, – azt is meg jegyeztetvén, hogy a munka nagysága és az igazítások sokasága miatt a’ Correctákat nem specifikálván, a Correctát tsak általánosan tettük fel. – Tollas Károly és Makfalvi Dósa Sámuel, A Méltóságos Gr. Teleki Familia Levél Tárának regestratiojára törvényesen ki botsáttott Cancellisták.” MOL P 657, 90. kötet utolsó lapján.

⁷⁰ BAKÁCS 1970, i. m. 7.

Tollas Károly haláláig a grófi család alkalmazásában maradt, negyven évig lévén ez utóbbiak jogi képviselője.⁷¹

Az ezt követő néhány évtized levéltárosaira vonatkozó adataink a kutatás jelen állásában csupán két adatban merülnek ki. Egy 1906 után készült, a Telekiek levéltárosait bemutató tablón⁷² id. farkaslaki Hints Miklós (1819–1887) fotója is szerepel, azonban levéltárosi ténykedéséről csupán annyit tudunk, hogy 1879-ben, a Magyar Történelmi Társulat marosvásárhelyi látogatásakor ő töltötte be az említett hivatalt.⁷³ Életrajza ennél jobban dokumentált, fennmaradt hagyatéka⁷⁴ révén követni tudjuk hivatalviseléseit. Az ifjú Miklós elődei több nemzedékének hagyományát követve⁷⁵ jogászi pályát választott, 1843. augusztus 30-án kiállított útlevele értelmében 24 évesen már táblai írnok volt.⁷⁶ 1846. július 20-án a táblai írnok Hintset Kővárvidék tiszteletbeli táblabírójává nevezte ki gr. Teleki Miklós,⁷⁷ 1847. június 8-án pedig a jogász kérte a Táblabírószéket, hogy bírálják el ügyvédi pályára való alkalmasságát.⁷⁸ 1848 első felében kérvényt nyújtott be a marosvásárhelyi „Törvényes derék Székhez”, hogy ügyvédi oklevelét figyelembe véve, hivatalát itt folytathassa, melyre február 4-én pozitív választ kapott.⁷⁹

⁷¹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV. kötet, Bp., Hornyánszky Viktor kiadása, 1914 (1980–1981), 242.

⁷² MNL OL P 667, V, 25. tétel, 23.

⁷³ SZILÁGYI 1879a, i.m.107.

⁷⁴ A szerző ezúton is köszöni a nagyvonalú segítséget a Hints-családnak, a Hints Miklós-hagyaték kutathatóvá tételében.

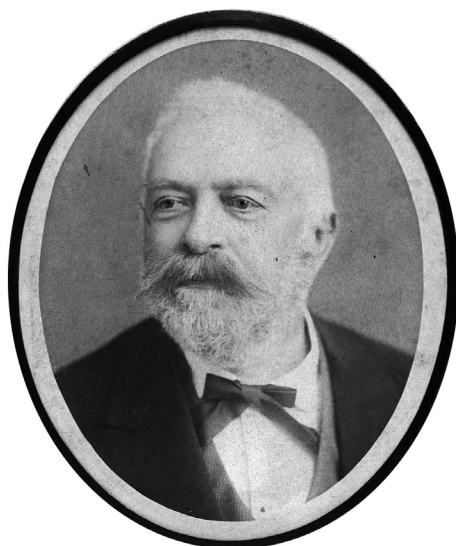
⁷⁵ HINTS Miklós, *Az őrzők maradnak = Művelődés*, 1994, 12. sz., 13.

⁷⁶ Bécsbe utazott, az egy hónapig érvényes útlevel hátoldalára feljegyezte útvonalának helyszíneit és időpontjait is. Hints-hagyaték, magántulajdon. Hints Miklós dosszié, 11. irat

⁷⁷ *Uo.*, 4. irat

⁷⁸ *Uo.*, 9. irat

⁷⁹ *Uo.*, 5. irat

*Id. Hints Miklós portréja a levéltárosokról 1906-ban készült tablón
(MNL OL P 667, V/25, 23. szám. Czikkelyné Nagy Erika reprodukciója)*

Az 1848-as forradalom kitörése idején Marosvásárhely rendőrigazgatója,⁸⁰ majd neve szerepelt azon a jegyzéken, melyet egy névtelen feljelentő állított össze azokról a személyekről, kik „M. Vásárhelyen a’ népet izgatták az osztrák kormány és ezen kormány emberei ellen.”⁸¹ 1849. január 14-én, Bem honvédtábornok és csapatai bevonulása után engedélyt kapott törvényszéki munkája folytatására, mi több, tanácsossá nevezték ki a városi tanácsba.⁸² Orosz fogságba is került, majd 1849 júliusában Teleki Ferenc jószágigazgatójává fogadta,⁸³ a következő közel 40 évben a grófi család szolgálatában tevékenykedett.

⁸⁰ HINTS 1994, i.m.13.

⁸¹ „Hiteles lista a rebellesek névjegyzékével: [...] 8-ik. Hints Miklós városi ügyvéd, a marosvásárhelyi Úri Kaszinó és Székely Comité egyik titkára, minden törvényes kormánynak ellensége, a népfelkelés előmozdítója, Teleki Domokos kegyence.” FODOR István, *Marosvásárhelyi krónikás füzetek*, I. kötet, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2015, 420.

⁸² *Uo.*, 424.

⁸³ HINTS 1994, i.m. 13.

„Kurta idő alatt ki nem aknázható kincses bányája a magyar közép- és kora újkori történelemnek”: a Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltára

1854 decemberében Teleki Ferenc bízta meg, hogy a „vesztett urbériségérti kárpótlási előlegezést” felveheti.⁸⁴ 1868. október 30-tól 1869. szeptember 4-ig törvényszéki tollnok, illetve Dósa József ügyvéd mellett ügyvédi fogalmazó.⁸⁵ 1870-ben nevét a marosvásárhelyi iskolaszéki tagok között sorolták fel.⁸⁶ 1887-ben hunyt el, gyászjelentése⁸⁷ szerint a Teleki Tékában ravatalozták fel.

*Koncz József portréja a levéltárosokról 1906-ban készült tablón
(MNL OL P 667, V/25, 23. szám. Czikkelyné Nagy Erika reprodukciója)*

Koncz József (1829–1906) kollégiumi tanár, könyvtárőr, tudós, levéltáros életrajzát főként Deé Nagy Anikó kutatása⁸⁸ alapján ismerjük.

⁸⁴ *Uo.*, 3. irat

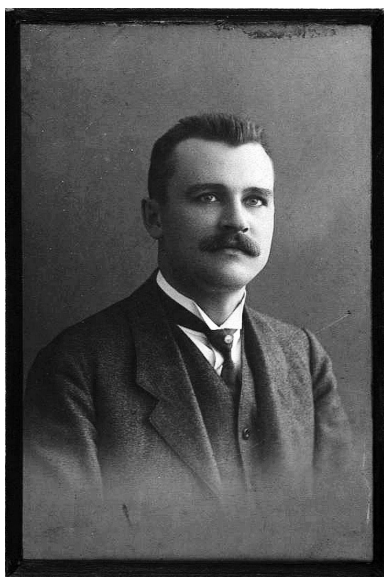
⁸⁵ *Uo.*, 10. irat

⁸⁶ *Uo.*, 1. irat

⁸⁷ „[...] kir. táblai ügyvéd, a széki Telekieknek 40. éven át jószágigazgatója és pénztárnoka, a volt Kővárvidékének tiszteletbeli táblabírája[...]”. Teleki-Bolyai Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény, jelzete: Bq-1793/842.

⁸⁸ DEÉ Nagy Anikó, *Koncz József (1829–1906) = Erdélyi Múzeum*, 2002, 3–4. sz., 113–120.

Teológiát, bölcséletet és természettant tanult, több külföldi egyetem diákja is volt. 1860-tól a marosvásárhelyi református kollégium segédtanára, majd 1874-től főállású oktató, 1871-től pedig az intézmény könyvtárosa.⁸⁹ Szerteágazó tevékenysége a levéltárosi munkát is magába foglalta, 1879–1883 között foglalkozott a Teleki-levéltár rendezésével,⁹⁰ ezáltal folytatva a Dósa és Tollas által korábban már elkezdett munkát. 1896-tól vállalta fel a levéltár gondozását,⁹¹ melyet haláláig felügyelt. Több évtizedes munkája eredményeként számos dokumentumot tett közzé a rábízott archívumból, 15 tudományos folyóirattal lévén munkaviszonyban.⁹²

*Biás István portréja a levéltárosokról 1906-ban készült tablón
(MNL OL P 667, V/25, 23. szám. Cikkelyné Nagy Erika reprodukciója)*

⁸⁹ *Uo.*, 113–114.

⁹⁰ Pál-Antal Sándor fenntartásokkal kezeli Koncz József ekkori tevékenységének tényét, ugyanis szerinte a levéltáros nem dolgozhatott egy időben két, egymástól jelentős távolságra levő városban. Kétségeit a szerző arra alapozza, hogy a Teleki-levéltárat ekkor még mindig Szebenbe lokalizálja, az átköltöztetést pedig a 19. század végére datálja. PÁL-ANTAL Sándor, *A Székelyföld és városai*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003, 335.

⁹¹ BAKÁCS 1970, i.m. 7.

⁹² ***, *Koncz József (1829–1906) = Erdélyi Múzeum*, 1906, 1. sz., 60.

Utóda a levéltárosi tisztségben dersi Biás István⁹³ lett, aki levéltárosként 1907–1916 között állt a család szolgálatában, mellette 1912-ben Zilahi Aladár segédlevéltárosi munkáját támasztják alá a források.⁹⁴ Biás volt a gyűjtemény utolsó marosvásárhelyi őrzője, elődjéhez hasonlóan ő is többször publikált a gyűjtemény anyagából. A Telekiek állománya mellett további archívumokra is felügyelt. 1909-ben városi segédlevéltáros,⁹⁵ a Maros-Torda megyei, később prefektúrai levéltár gondnoka, ahonnan 1929-ben vonult nyugdíjba, majd 1940–1944 között ugyanott nyugalmazott segédlevéltárosként tevékenykedett.⁹⁶

Az archiváriusok kötelességeit, feladatait a gyűjtemény jelenleg ismert egyetlen szabályzata is összefoglalta. Ez utóbbi dokumentum összeállítása Teleki Géza történész (1843–1913), a Magyar Történelmi Társulat akkori elnökének nevéhez fűződik. Az 1907. november 1-én keltezett irat⁹⁷ 13 pontban összesíti mindazokat az előírásokat, amelyeket a fenntartók fontosnak tartottak állományvédelmi és biztonsági szempontból, a hozzáférhetőség és a megőrzés összehangolására.

A fenntartó család ugyan kutathatóvá, látogathatóvá tette a gyűjteményt, viszont bizonyos megszorítások betartása mellett. Egy külön terem állt a szakemberek rendelkezésére, amelyben a levéltáros felügyelete alatt dolgozhattak. Egyszerre csak tíz iratot kérhettek ki a raktárból, az ún. köztörténeti okiratok és levelek kategóriából, a család élő tagjaira, valamint a magánügyeikre vonatkozó források titkosítás alá

⁹³ Életrajzát lásd PÁL-ANTAL 2003, i.m., 333–340.

⁹⁴ *Székelýföldi Képes Naptár az 1912-ik szökő évre cím- és névtárral. Marosvásárhely sz. kir. város cím és lakjegyzéke.* Összeáll. WEINBERGER SOMA, Marosvásárhely, Grün Sámuel könyvnyomdája, 1912, 24.

⁹⁵ Levéltárosi munkája mellé könyvtárőri képesítést is szerez, 1909. július 5–19. között résztvesz az OSZK-ban szervezett tanfolyamon. *Jelentés a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének 1909. évi működéséről*, szerk. MIHALIK József, Bp., 1910, 35.

⁹⁶ PÁL-ANTAL 2003, i.m. 335.

⁹⁷ A szabályzat szövegét lásd a mellékletben.

kerültek. A nem tudományos kérdések által foglalkoztatott, hanem csupán kíváncsiság vezette érdeklődő is megtekinthette a gyűjteményt, mely tett megörökítésére a vendégeknyv is rendelkezésére állt, ezáltal bizonyos muzeális jelleget is betöltött a Teleki-archívum.

A nyitvatartás kérdését minimálisan szabályozták, ugyanis csupán arra találunk kitétel, hogy a helyi vendégek mikor és hány óráig juthatnak be (munkanapokon du. 2-3 óráig), a más helységekből érkező szemlélődők, illetve a kutatók előzetes bejelentkezés alapján bármikor számíthattak a gyűjtemény megtekintésére.

A Telekiek levéltárának pecsétnyomója
(MNL OL P 667, V/27, 2. szám. Fényképezte Czikkelyné Nagy Erika)

Hogy elkerüljék az iratok károsodását vagy jogszerűtlen eltulajdonítását, megtiltották az idegeneknek a raktárhelyiségbe való belépését, valamint a kutatási engedély felfüggesztésének lehetőségét is előrevetítették. Az állományvédelmet szolgálta azon kritérium is, miszerint a más helyről származó dokumentumokat nem lehetett bevinni. Továbbá a levéltár állományából történő kölcsönzést is szigorúan tiltották,

e szempont a Teleki-család tagjaira, valamint a levéltárosra is vonatkozott. Más esetleges károk (tűz, természeti katasztrófák) elleni védekezést a szabályzat nem tartalmaz, erre már a tárolóhelyiségek kiválasztásakor odafigyeltek.

A levéltáros feladatköre többretű volt. A raktári kiszolgálás mellett olvasótermi felügyeletet is teljesített, továbbá egyszerű vagy hiteles másolatokat készített a megrendelőknek, valamint a biztonsági helyzet fenntartásáért is felelt.

A levéltári anyag mai összetétele, szerkezete

A Telekiek marosvásárhelyi archívumának összetétele igencsak változatos, jelentős számú dokumentumtípust foglal magába. Nemzeti levéltár jellegéből adódóan, a nemesi élet nagyjából minden aspektusára vonatkoznak feljegyzések: leszármazási táblák, születéseket igazoló iratok, keresztelési anyakönyvek, eljegyzési, házassági meghívók, valamint az elhalálozások, a különböző korszakok temetkezési gyakorlatával összefüggő források is. Továbbá a birtokokra (adománylevelek, peres ügyek jegyzékei), tárgyi javakra (végrendeletek, klenódiumjegyzékek, hozománylisták), patrónusi intézkedésekre vonatkozó források is gazdagon képviseltek. Mindemellert Erdély tágabb történetével kapcsolatos adatokat is találhatunk, királyi, fejedelmi oklevelek, arisztokraták közti levelezések formájában. A gyűjtemény nyelvi összetételét tekintve is változatos. A számottevő latin nyelvű iratanyag mellett jelentős arányban találunk magyar forrásokat, valamint német, francia, illetve török dokumentumok is megjelennek. A papír- és pergamenalapú iratokat más anyagokból készült tárgyak kísérik: bőrkötések, textilszalagok, zászlók, fémpecsétnyomók, kitüntetések.

Az állománynak közvetlenül a Telekiekhez kapcsolódó része 55,34 fm. anyagot ölel fel, melyet tizenhárom fondba (*Nemeslevelek*,⁹⁸ *Kinevezések és vásárszabadalmak*,⁹⁹ *Joglevelek*,¹⁰⁰ *Új rendezés*,¹⁰¹ *Missiles*,¹⁰² *Genealógiák*,¹⁰³ *Teleki Sámuel osztály*,¹⁰⁴ *Teleki Sándor osztály*,¹⁰⁵ *Miscellanea*,¹⁰⁶ *Lymbus*,¹⁰⁷ *Gyászjelentések*,¹⁰⁸ *Adománylevelek*,¹⁰⁹ *Vegyes iratok*¹¹⁰) rendeztek.

A nemzeti levéltár anyaga a Teleki-família tagjaira vonatkozó források mellett rokon és idegen nemesekre vonatkozó adatokat is tartalmaz, ugyanis házassági kapcsolatok és levelezések révén is számottevően bővült az állomány. A letét, adományozás vagy vásárlás útján megszerzett iratok hozzávetőlegesen 14,30 fm. terjedelmet tesznek ki. Ez a tizenkét fond az Apor,¹¹¹ Bélyd,¹¹² Boér,¹¹³ Csegezy,¹¹⁴ Cserey,¹¹⁵ Dicső,¹¹⁶ Ercsey,¹¹⁷

⁹⁸ 0,70 fm. iratanyag, 1509–1802-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 655. BAKÁCS 1970, i. m. 8.

⁹⁹ 0,42 fm. iratanyag, 1669–1845-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 656. *Uo.*, 8–9.

¹⁰⁰ 12,40 fm. iratanyag a 16–18. századokból. Levéltári jelzet: MNL OL P 657. *Uo.*, 9–12.

¹⁰¹ 7,47 fm. iratanyag, 1568–1941-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 658. *Uo.*, 12–15.

¹⁰² 7,75 fm. iratanyag a 16–19. századokból. Levéltári jelzet: MNL OL P 659. *Uo.*, 16–17.

¹⁰³ 0,45 fm. iratanyag a 18–19. századokból. Levéltári jelzet: MNL OL P 660. *Uo.*, 17.

¹⁰⁴ 6,72 fm. iratanyag, 1527–1844-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 661. *Uo.*, 17–19.

¹⁰⁵ 8,82 fm. iratanyag, 1566–1848-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 662. *Uo.*, 20–22.

¹⁰⁶ 0,28 fm. iratanyag a 16–18. századokból. Levéltári jelzet: MNL OL P 663. *Uo.*, 22.

¹⁰⁷ 1,82 fm. iratanyag, 1529–1889-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 664. *Uo.*, 22–23.

¹⁰⁸ 2,60 fm. iratanyag a 18–20. századokból. Levéltári jelzet: MNL OL P 665. *Uo.*, 23–24.

¹⁰⁹ 0,28 fm. iratanyag, 1527–1911-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 666. *Uo.*, 24–25.

¹¹⁰ 1,58 fm. iratanyag, 1614–1896-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 667. *Uo.*, 25–27.

¹¹¹ 0,16 fm. iratanyag, 1591–1839-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 668. *Uo.*, 28.

¹¹² 0,20 fm. iratanyag, 1613–1903-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 669. *Uo.*, 28–29.

¹¹³ 0,22 fm. iratanyag, 1610–1891-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 670. *Uo.*, 29.

¹¹⁴ 0,10 fm. iratanyag, 1682–1911-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 671. *Uo.*, 29–30.

¹¹⁵ 0,28 fm. iratanyag a 17–19. századból. Levéltári jelzet: MNL OL P 672. *Uo.*, 30.

¹¹⁶ 0,14 fm. iratanyag, 1675–1865-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 673. *Uo.*, 31.

¹¹⁷ 0,12 fm. iratanyag, 1646–1882-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 674. *Uo.*

Szóllósy,¹¹⁸ Földváry,¹¹⁹ Sárdi Simén,¹²⁰ Iszlay,¹²¹ valamint a Bethlen¹²² családok forrásanyagát foglalja magába.

Jelenkori rendezés eredményeként jött létre két új gyűjtemény, melyek Teleki Mihály és Apafi Mihály dokumentumait tartalmazzák. Teleki Mihálynak a család marosvásárhelyi levéltárából kiemelt levelezése, illetve a Nemzeti Múzeum Levéltárának Törzsanyagából származó iratai képezik azt a 3,60 folyóméterre terjedő, az 1655–1690 közti időszakot lefedő fondot, amely a P 1238-as jelzet alatt gyűjt számos, Erdély története szempontjából kiemelkedően fontos forrásanyagot.¹²³ A főúrnak feleségéhez, Veér Judithhoz intézett bizonyos levelei is ebben a csoportosításban kaptak helyet. Az Apafi Mihály-gyűjtemény¹²⁴ a P 1239-es jelzet alatt található. Az 1660–1690-es időszakra vonatkozó 1 fm. iratanyag olyan okmányokat foglal magába, amelyek a fejedelemmel kapcsolatosak, illetve más fondokba nem sorolhatóak. Továbbá ide tartoznak a feleségéhez, Bornemissza Annához köthető dokumentumok is.

A Telekiek marosvásárhelyi levéltára mellett ma két másik archívum is található, a család hajdani gyömrői, illetve nagyabláti gyűjteménye. A gyömrői fond (MNL OL P 654) kialakulásának folyamatát, történetét, összetételét Iványi Béla foglalta össze 1931-ben, regesztákat és mutatókat közölve a vizsgált kollekciónról.¹²⁵ Megállapítása szerint az állomány főként a házasság során a Telekiekhez került forrásokat foglalja magába, így meglehetősen heterogén anyag állt össze.¹²⁶ A szerző részletes

¹¹⁸ 0,06 fm. iratanyag, 1655–1869-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 675. *Uo.*, 32.

¹¹⁹ 5,74 fm. iratanyag, 1530–1829-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 676. *Uo.*, 32–35.

¹²⁰ 4,34 fm. iratanyag, 1527–1844-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 677. *Uo.*, 35–36.

¹²¹ 2,94 fm. iratanyag, 1541–1871-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 678. *Uo.*, 37–38.

¹²² 0,10 fm. iratanyag, 1598–1840-ből. Levéltári jelzet: MNL OL P 1242. *Uo.*, 114.

¹²³ *Uo.*, 38–91.

¹²⁴ *Uo.*, 91–113.

¹²⁵ IVÁNYI Béla, *A római szent birodalmi széki gróf Teleki család levéltára*, Szeged, 1931.

¹²⁶ *Uo.*, 55.

munkája kiemelkedő fontosságú, ugyanis a kézirat elkészülését követő két és fél évtizedben két alkalommal is jelentős kár érte a gyűjteményt. A II. világháború, valamint az 1956-os események során az iratok nagyrésze elpusztult,¹²⁷ így ma már csak Iványi segédlete alapján kapunk képet arról, hogy a megmaradt 3,56 fm. irat (1555–1933 közti időszak) mellett mit őriztek még a gyömrői kastélyban. A nagyzabláti levéltár (MNL OL P 680) a Serényi grófok trencsényi és putnoki uradalmának 1536–1895 közötti történetére vonatkozik, az 5,60 fm. gyűjteményt a Telekiek családi kapcsolatok révén szerezték meg.¹²⁸

A publikált forráskiadványok

A Magyar Történelmi Társulat szakembereinek marosvásárhelyi munkája során hamar fény derült a vizsgált iratok fontosságára, mi több, a küldöttek megállapították, hogy a szélesebb hozzáférés érdekében indokolt a rendkívüli anyag nyomtatott formában való közzététele.¹²⁹ Figyelemre méltó a Társulat kiküldötteinek megállapítása, mely szerint a gyűjtemény „kurta idő alatt ki nem aknázható kincses bányája” a magyar közép- és kora újkori történelemnek.¹³⁰ A kezdeményezést pozitívan fogadták a tulajdonosok, akik – a Szilágyi Sándorral folytatott levelezés eredményeként – az 1887-ben tartott családi gyűlésen az ügy anyagi támogatását is megígérték. A Történelmi Társulat július 7-én felvállalta a munka tudományos részének kivitelezését, minek következtében létre is

¹²⁷ BAKÁCS 1970, i.m. 115.

¹²⁸ *Uo.*, 160.

¹²⁹ *TOkl.*, I, *Előszó*, III.

¹³⁰ *Uo.*, II.

hoztak egy szerkesztőbizottságot,¹³¹ szerkesztővé pedig Barabás Samut¹³² nevezték ki.

A publikációt eredetileg három kötetesre tervezték. Eszerint az első kötet a Mohácsig terjedő időszakot, a második a Mohácstól Teleki Mihály koráig történő eseményeket, míg a harmadik Teleki Mihály levelezését mutatta volna be. A fenti elképzelés kevésbé számolt az anyag reális méretével, terjedelmével, ez abból is nyilvánvaló, hogy a szerkesztőbizottság által utólag kétszeresére növelt kötetszám sem lett elegendő a teljes oklevélgyűjtemény közzétételére.¹³³

A Mohácsig terjedő időszakot magába foglaló oklevélgyűjtemény a *Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára*¹³⁴ címmel jelent meg 1895-ben Budapesten. A kétkötetes forráskiadvány 676 oklevelet közöl, amelyeket kronológiailag rendezve az 1206–1437, illetve 1438–1526 évek közötti korszakokra csoportosítottak. Ez az iratmennyiség nem foglalja magába az eredeti gyűjteményben őrzött, 1526-ig terjedő teljes

¹³¹ A szerkesztőbizottság tagjai között neves történészeket találhatunk, Szilágyi Sándor, Fejérpataky László, Gergely Samu, Koncz József levéltáros, Schönherr Gyula, Szádeczky Lajos személyében. A Teleki családot gróf Teleki Géza képviselte a bizottság elnöki tisztségében. *Uo.*

¹³² Barabás Samu (1855–1940) Budapesten végezte egyetemi tanulmányait, majd a bécsi Institut für Geschichtsforschungban mélyült el a forráskutatás és a forráskritika módszertanában. Közel harminc évig (1885–1913 között) az Országos Levéltár munkatársa, idővel pedig megkapta az intézmény erdélyi osztályának a vezetői funkcióját, ebben a minőségében jelentős szerepet vállalt a forrásfeltárásban. Számos cikket közölt a *Századokban*, valamint a *Történelmi Tárban*. – *Romániai magyar irodalmi lexikon*. I. kötet, főszerk. BALOGH Edgár, Bukarest, 1981, 167.

¹³³ Végül csupán a Mohácsig tartó korszak két kötete került a kezdeti beosztás szerinti kiadásra. A Teleki Mihály idejéig terjedő korszak nem került feldolgozásra, annak ellenére, hogy megjelentetésükre kiváló történészeket (Schönherr Gyula és Tagányi Károly) is felsorakoztató szerkesztőbizottságot hoztak létre. BALOG Béla, *Schönherr Gyula élete és munkássága (1864–1908) = Erdélyi Múzeum*, 1994. 3-4. sz., 5–20. Teleki Mihály levelezésének pedig nyolc kötete került nyomdába.

¹³⁴ Digitális formában elérhető az alábbi linkeken: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanyarak_teleki_1/?pg=0&layout=s, https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanyarak_teleki_2/?pg=0&layout=s. /Letöltés dátuma 2017.08.17./

oklevélanyagot, a Magyar Országos Levéltár nyilvántartásában ugyanis 834 darab középkori irat¹³⁵ szerepel.

A *Teleki-oklevéltár* felkelthette a szakmabeliek figyelmét, mivel már kiadásának évében, 1895-ben két recenziója jelent meg. A *Századok* folyóirat *Tárca – Új könyvek* rovatában egy rövid, ismeretlen szerző által lejegyzett összefoglaló¹³⁶ sorain keresztül értesülünk a kötetek megjelenéséről, valamint a nagy szakmai érdeklődésről, amely ezek összeállítását övezte. Az oklevéltár alapanyagául szolgáló dokumentumgyűjteményt az Erdély történetére vonatkozó adatok szempontjából az Országos Levéltár, valamint a császári titkos levéltár emlékanyagával tartja hasonértékűnek, az elkészült kiadványt pedig az „európai irodalomban eddig megjelent legjobb ily nemű publicatiókkal” egyenrangúnak értékeli.¹³⁷ A *Tárca – Szakirodalom* rubrikában a *Turul* is beszámolt a *Teleki-oklevéltárról*, az írást szignáló személy Á.A. névbetűi valószínűleg Áldássy Antalt jelölték.¹³⁸ A két recenzióban közös vonásként szerepel a szerkesztő Barabás Samu érdemeinek kiemelése, valamint az általa kifejtett szakszerű munka elismerése.

Hasonlóképpen a *Teleki-oklevéltár*hoz, Teleki Mihály kiterjedt levelezése is messze meghaladta az eredetileg tervezett egykötetes terjedelmet, minek következtében a kiadóbizottság végül 12 kötetesre növelte a keretet. Ezek közül azonban csak 8 került kinyomtatásra, melyek az 1656–1679 közötti korszakot ölelik fel, publikálásukra 1905–1926

¹³⁵ MNL OL DL 73623–74456. sz.

¹³⁶ *Századok*, 1895, 868.

¹³⁷ *Uo.*

¹³⁸ Á. A., *A római szentbirodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára = Turul*, 1895, 250–251.

között került sor.¹³⁹ A szerkesztői tisztséget Gergely Sámuel¹⁴⁰ töltötte be, a finanszírozást pedig a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a Telekiek vállalták fele-fele arányban, az utolsó kötetet viszont már csak a grófi család támogatta.¹⁴¹

*

Összegzésként megállapítható, hogy a családhoz hasonlóan, a Telekiek levéltára is hosszú és gazdag múltra tekint vissza. Más, hasonló hányatott sorsú gyűjteményekkel ellentétben, története során komoly veszteségek nem érték. E szerencsés körülmény következményeként az archívum ma is több kutatásnak biztosít forrásanyagot, kiemelhető például Teleki Sámuel életpályája, a Telekiek építkezései, vagy a somkeréki Erdélyiek története. Ezek mellett azonban számos más vizsgálódási lehetőséget is állít az érdeklődők elé, a művelődéstörténet, művészettörténet, segédtudományok, építészettörténet terén, melyeket remélhetően a jövőben minél többen kihasználnak majd.

Melléklet

(A Teleki nemzetségi levéltár szabályzata, MNL OL P 667, VI/28, 198. szám)

Mihez tartás végett a gróf Teleki-nemzetség maros-vásárhelyi levéltárának kezelésére nézve következőket rendelem:

¹³⁹ *Teleki Mihály levelezése, szerk. GERGELY Sámuel*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1905-1926. Digitális formában: [http://eda.eme.ro/handle/10598/9109/discover?fq=dc.subject_filter:gr%C3%B3f%20teleki%20mih%C3%A1ly%20\(1634-1690\)\|\|gr%C3%B3f%20Teleki%20Mih%C3%A1ly%20\(1634-1690\)](http://eda.eme.ro/handle/10598/9109/discover?fq=dc.subject_filter:gr%C3%B3f%20teleki%20mih%C3%A1ly%20(1634-1690)\|\|gr%C3%B3f%20Teleki%20Mih%C3%A1ly%20(1634-1690)). /Letöltés dátuma 2017.08.17./

¹⁴⁰ Gergely Sámuel történész, egyetemi tanár. A Telekiekkel való kapcsolata 1876-ban kezdődött, tíz évig nevelői hivatalát töltötte be a grófi családnál. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/g/g06553.htm> /Letöltés dátuma 2017.08.17./

¹⁴¹ A címlapok adatai szerint.

1. A levéltár helyiségébe csakis a levéltárnok jelenlétében lehet belépni és eltávozni.
2. A levéltár kezelő személyzetén kívül a levéltár belső helyiségeiben tartózkodni mindenkinek szigorúan tiltva van.
3. A levéltár belső helyiségének ajtajára a belépési tilalom jelzése, valamint ezen rendelkezés szembeötlő módon kifüggesztendő.
4. A levéltárat megtekinteni óhajtók és kutatók részére csupán a dolgozószoba áll rendelkezésre, a hol neveiket a „Vendég-könyv”-ben megörökíthetik.
5. Helyi látogatók részére a levéltár délután 2-3 óráig nyitva tartandó, kivéve az ünnepnapokat.
6. Idegen látogatók és kutatók a levéltárat a nap bármely szakaszában megtekinthetik, a levéltárnoknál történt előzetes bejelentés mellett.
7. A levéltári anyag megtekintése csupán az e célra kiválasztott köztörténeti okiratokra és levelekre szorítkozik.
8. Kutatóknak a levéltárnok áttekintésre vagy lemásolásra 10 darabnál több okiratot vagy levelet egyszerre nem adhat át.
9. Minden kutató tartozik a kiadott okiratokat és leveleket, azoknak teljes épségben tartására vigyázva használni. – E rendelkezést be nem tartóktól a kutatási engedély megvonatik.
10. A levéltár helyiségébe a látogatók okiratokat és leveleket nem vihetnek be. Szigorúan tilos az okiratok és levelek elvitele vagy kikölcsönzése, mely tilalom alól nem képeznek kivételt sem a grófi nemzetség tagjai, sem a levéltárnok.
11. A felek által kívánt egyszerű vagy hiteles másolatok elintézését a levéltárnok végzi.
12. Okiratok és levelek, melyek a grófi nemzetség élő tagjait érintik, vagy a család magán és belső ügyeit tárgyazzák a kutatók rendelkezésére nem bocsájthatók.

13. Ezen rendelkezésben felsorolt összes intézkedések betartásáért a legszigorúbb következmények terhe alatt a levéltárnokot teszem felelőssé.

Dr. gr. Teleki Géza, a gróf Teleki-nemzetség kormányzó elnöke.
Marosvásárhely, 1907. november 1-én

VERÓK ATTILA

Magyarországi nemzetek bibliotékái és a Telekiek*

Általánosan közismert és a szakirodalomban is alaposan feldolgozottnak számító tény, hogy a széki gróf Teleki család több tagja jelentős könyvgyűjteményt alapított vagy gyarapított élete során. A sort a könyveket, kéziratokat és festményeket gyűjtő, prózaírói tevékenységet is kifejtő Teleki Mihály (1634–1690) erdélyi kancellár gerneszegi könyvtára nyitja.¹ Fiai, a tudománypártoló Teleki Pál (1677–1731)² és a nagyenyedi, valamint a marosvásárhelyi református kollégiumok életében komoly szerepet játszó Teleki Sándor (1679–1754)³ ezt a gyűjteményt fejlesztették tovább. Harmadik fia, Teleki József (†1732), második feleségére, az első nagy magyar asszonykönyvtárról elhíresült Bethlen Katára (1700–1759) hagyta könyveit.⁴ Teleki Sándor fia, az egyik legjobban ismert

*A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatásával készült.

¹ Az iratok és könyvek vélhetőleg közel sem teljes jegyzékét lásd: *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források.* Sajtó alá rendezte MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, Scriptorum Kft., 1994. (ADATTÁR XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 16/3), [a továbbiakban: ADATTÁR 16/3], 127–135. és 138–139.

² Egykori könyveiről könyvkereskedői számla, peregrinációs album bejegyzése, levelezésből fennmaradt és egyéb dokumentumokban szétszórva megőrzött adatok tanúskodnak (vö. ADATTÁR 16/3, 142–147).

³ A fiai számára beszerzett és beszerzendő, így a családi könyvtárba valószínűleg bekerülő könyvekhez és saját bibliotékájához lásd: ADATTÁR 16/3, 159–160, 164–167.

⁴ A könyvvlajstromot vö. ADATTÁR 16/3, 24–65, az egyes tételek szakszerű feloldását, azonosítását, valamint Simon Melinda, Szabó Ágnes és Deé Nagy Anikó áttekintő tanulmányait pedig lásd: SIMON Melinda, SZABÓ Ágnes, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*, DEÉ NAGY Anikó bevezetésével, Szeged, Scriptorum Kft., 1997. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 2).

Teleki, az erdélyi főkancellár, az író és mecénás Teleki Sámuel (1739–1822) talán legnagyobb érdeme az a módszeresen gyűjtött és nyomtatott katalógusokban is ismertetett enciklopédikus könyvtár (Teleki Téka), amelyet kezdettől fogva nyilvános intézménynek szánt, és amelynek kurátori tisztét az alapító halála után annak mindenkori legidősebb Teleki fiúörököse látta el.⁵ Felesége, iktári Bethlen Zsuzsanna (1754–1797) szintén neves könyvgyűjtő volt: ő hagyta hátra a legnagyobb 18. századi erdélyi asszonykönyvtárat.⁶ Teleki Sándor unokája, a könyvgyűjtő Ráday Eszter (1716–1764) fia, Teleki József (1738–1796) ugyancsak sokat tett a korabeli ismeretek könyvekben őrzött emlékeinek gyűjtéséért. Több helyen (Szirák,

⁵ A nagy könyvtáralapító tevékenységéről, jelentős gyűjteményéről és annak történetéről rengeteg szakirodalom látott már napvilágot. Ezen a helyen csak néhány alapmunkára hivatkozom, amelyekből felgöngyölíthető a további releváns szakirodalom: *Bibliotheca Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék. Pars 1–4*, Viennae, 1796–1819; *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai*, Tîrgu-Mureş, 1971; *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka*, vál., bev., jegyz. DEÉ NAGY Anikó, Bukarest, Kriterion, 1976; KELECSÉNYI Gábor, *Múltunk neves könyvgyűjtői*, Bp., Gondolat, 1988, 183–199; DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997; *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai*, Novum Forum Siculorum, Tom. I–II., Comp. SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály et al., Tg. Mureş, Biblioteca Judeţeană Mureş, 2001; DEÉ NAGY Anikó, *A Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei*, Bp.–Kolozsvár, Balassi–Polis, 2001; *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Quinta. Libros inde ab Anno MDCCCXIX post typis vulgatam Catalogi Partem Quartam comparatos Complexa*. Curam gerebat Anikó DEÉ NAGY, Budapestini–Novi Fori Siculorum, Bibliotheca Nationalis Hungariae–Bibliotheca Teleki-Bolyai, 2002; *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára, 1802–2002*, szerk. DEÉ NAGY Anikó, SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály, VAKARCS Szilárd, Marosvásárhely, Mentor, 2002 (az addig megjelent szakirodalom teljes jegyzékével); DEÉ NAGY Anikó, *Laus libri. Nyomdász- és kiadójelvények a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár 15–16. századi kiadványaiban*, Marosvásárhely–Csíkszereda, Mentor–Pro Print, 2011.

⁶ Vö. *Catalogus librorum hungaricorum Susannae Com. Bethlen de Iktár. = Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars Tertia. Scriptorum Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum* [...], Viennae, Pichler, 1811, 289–379. A jegyzéket és a könyvtár jelentőségét bemutatja DEÉ NAGY Anikó, *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 135–147.

Marosvásárhely, Pest) tartott fenn bibliotékát.⁷ Könyvgyűjteményét fia, az író, költő és művelődéspolitikus Teleki László (1764–1821) örökölte, akinek halála után a könyveket fiai, László (1811–1861) és József (1790–1855) tervszerűen gyarapították.⁸ Az ifjabb Teleki József – édesanyja, báró Mészáros Johanna és fivére, Teleki László beleegyezésével – 1826-ban a közel harmincezer kötetes pesti Teleki-könyvtárat felajánlotta a Magyar Tudós Társaság számára, így ez a kollekció vetette meg az Akadémiai Könyvtár alapjait, és máig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának értékes gyűjteményegyütteseként tartják számon.⁹ A könyvgyűjtők sorában

⁷ F. CSANAK Dóra, *Teleki József könyvtára = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 401–443. vagy UŐ., *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Bp., Akadémiai, 1983, (Irodalomtörténeti könyvtár 38), 351–403. (újabb kiadása 2007-ben jelent meg); UŐ., *Die Bibliothek eines ungarischen Aristokraten im XVIII. Jahrhundert. Die Büchersammlung des Grafen Josef Teleki des Älteren, 1738–1796*. (A tanulmány kéziratban hozzáférhető az Országos Széchényi Könyvtárban a Régi Nyomtatványok Tárának S 60-as szekciójában, jelzete: P 15.238/1975). Továbbá lásd még: KELECSÉNYI 1988, I.M., 173–182.

⁸ Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet*, Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1981, 1410–1415.; KELECSÉNYI 1988, i.m., 181.; KÖRMENDY Kinga: *Iura civilia – arbor consanguineitatis – carmen historicum. Teleki László kolozsvári könyvtárának kolligátuma = Könyves műveltség Erdélyben*, szerk. BÁNYAI Réka, Marosvásárhely, Mentor, 2006, 196–213.; ill. TAMÁS Zsuzsa „Teleki László” szócikke a *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor; XI. kötet*. Bp., Balassi, 2011, (a továbbiakban: MAMÚL XI.), 411–412. oldalán, amelyet F. CSANAK Dóra írásai alapján állított össze.

⁹ A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának történetéhez és gyűjteményeihez lásd többek között: F. CSANAK Dóra, *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig, 1826–1849*, Bp., Akadémiai Könyvkiadó, 1959, (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 14.); MELICH János, *Az Akadémiai Könyvtár története*, Bp., 1944; KERESZTURY Dezső, *Híres magyar könyvtárak*, Bp., RTV–Minerva, 1982, 125–142.; F. CSANAK Dóra, *A Telekiek gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, szerk. FEKETE GÉZÁNÉ, Bp., MTAK, 2001, (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei) 11–33.; valamint KÖRMENDY Kinga–MÁZI Béla, *A „G. Telekiek alapítványa”. 180 éves a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára = Magyar Tudomány*, 167 (2006), 3. sz., 356–360. A 2016-ban alapításának 190. évfordulóját ünneplő intézmény történetéről informatív összefoglalások jelentek meg a napi sajtóban (pl. <http://old.mtva.hu/en/sajto-es-fotoarchivum/190-eve-alapitottak-meg-a-magyar-tudomanyos-akademia->

azonban olyan, a kora újkori művelődéstörténeti kutatásokban kevésbé reflektorfénybe állított Telekiek is helyet foglalnak, mint például a *Cid*-fordító Teleki Ádám (1740–1792), Teleki Domokos (1773–1798) vagy ifjabb Teleki Mihály (1671–1720), illetve az ő szintén Mihály nevet viselő fia (1700–1745).¹⁰

A Teleki-család a kultúraápolás, a mecénáskodás és a könyvgyűjtés bűvkörében élt, kiemelkedő módon töltötte be a főúri udvarok valamennyi kulturális funkcióját a korban.¹¹ A család tagjainak szerepe azonban különösen a könyvtáralapítások területén jelentős, hiszen olyan korszakban tevékenykedtek, amikor Széchényi Ferencnek (1754–1820) köszönhetően létrejött a magyar nemzet könyvtára (1802), Samuel von Brukenthal (1721–1803) révén pedig megszületett az erdélyi szászok „nemzeti” gyűjteménye is (1803). Az erdélyi magyarság „nemzeti” bibliotékáját ilyen társadalmi-kulturális környezetben hozta létre Teleki Sámuel (1802), míg az első számú magyar tudományos könyvtár alapításának érdeme (1826) ugyancsak egy Teleki-sarj, Teleki József nevéhez köthető. A tanulmány további részében ezt a kivételes történelmi konstellációt szeretném alaposabban szemügyre venni.

koenyvtarat [utolsó letöltés: 2017. augusztus 1.]), illetve egy tudományos igénnyel készült dokumentumfilm is készült (vö.<http://nava.hu/id/330212/> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 1.]).

¹⁰ A Telekiek könyvtáiról általában rövid, lényegre törő áttekintést ad F. CSANAK Dóra, „*Teleki-könyvtár*” = *Új magyar irodalmi lexikon. 3. kötet. P–ZS*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, 2068–2069. és az Akadémiai Könyvtár jelenlegi főigazgatója, Monok István többek között az alábbi helyeken: MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Balassi, 2003, 191–192; MONOK István, BUDA Attila, *A magyar bibliofília képeskönyve*, Bp., Korona–Országos Széchényi Könyvtár, 2006, 152–153; valamint MONOK István, „*Teleki-könyvtár(ak)*” = MAMÚL XI., 416–417.

¹¹ Az összetett kulturális funkcióegyütteshez könyvtörténeti szempontból lásd: MONOK István, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Bp.–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012 (Kulturális örökség 1). (A kötet ugyan a 18. századi viszonyokra csak utalásokat tartalmaz, viszont analógiaként kiválóan felhasználható a felvilágosodás korában és a reformkorban tevékenykedő Telekiek könyvgyűjtési tevékenységének mélyebb megértéséhez.)

A francia forradalmat követően Európa legnagyobb részén – a nemzetállamok formálódási folyamatával párhuzamosan – kezdetét vette az ún. nemzeti közgyűjtemények kialakulástörténete, amely egyben a kultúra polgári nyilvánosságát is elhozta.¹² Az egy-egy nemzethez vagy nációhoz tartozó kulturális örökségi elemek feltárása, rendszerezése, megőrzése, majd széles réteg számára történő szolgáltatása központi kulturális kérdéssé, már-már korjelenséggé vált. A soknemzetiségű Kárpát-medencében különösen így volt ez, és ráadásul nagyon korán megindult a meghatározó intézmények fókuszálódási, kikristályosodási folyamata. Már a 18. század végén jól érzékelhető tendenciaként jelentkezett, hogy a magánkönyvtár- és múzeumalapítás fokozódott Magyarországon illetve Erdélyben, és egyre inkább az intézményesülés felé tartott. A többnyire nyugat-európai peregrinációt járt értelmiségiek szinte mindegyike könyv- és egyéb muzeális gyűjtemények megalapításába kezdett. Közülük azonban elsősorban az arisztokraták, nemes főurak, főpapok, esetleg tudósok számára adatott meg az a lehetőség, hogy – erre a célra szolgáló épületek megvásárlása vagy építtetése által – magánkollektívóikat a nagyközönség számára is megnyissák. Teljesen természetes folyamatként értékelhetjük, hogy ez megtörtént többek között a fent nevezett Teleki Sámuel, Széchényi Ferenc vagy Samuel von Brukenthal esetében is, és gyűjteményeik 1802-től (Teleki, Széchényi), 1803-tól (Brukenthal – testamentum), illetve 1817-től (Brukenthal – tényleges megnyitás) nyilvános közintézményekként működtek. Az intézményesülő, kiterjedt

¹² Vö. MONOK István, *Széchényi Ferenc könyvtáralapítása = Aere perennius – Ércnél maradandóbb. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum 200 éve.* (kiállítási katalógus), szerk. FERENCZY ENDRÉNÉ, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2002, 9–15; UŐ., *Széchényi Ferenc és a nemzeti könyvtár alapítása = Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. A Széchényi-család. A 2002. április 25-26-án megtartott konferencia előadásai*, szerk. CZOMA László, Keszthely, 2003 [2004] (Kastélykonferenciák 2), 41–52; UŐ., *Kulturális örökségek*, Eger, Líceum Kiadó, 2015, 5–11. és 99–101; ill. SONKOLY Gábor, *Bolyhos tájaink. A kulturális örökség történeti értelmezései*, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2016, 11–33.

levelezésben,¹³ különféle sajtóorgánumban vagy akár nyomtatott katalógusok formájában propagált gyűjtemények pedig elkezdtek vonzani a használókat. Az olvasók, a kutatók továbbvitték a kollektív híret, írásműveikben beszámoltak róluk, hivatkoztak ezek anyagára, így járulva hozzá még nagyobb mértékben ezeknek az egyre népszerűbb gyűjteményeknek a társadalmi elfogadásához, legitimálásához, a kulturális közéletben evidenciaként való tudomásul vételéhez.

A magyarországi művelődéstörténet eseményeinek érdekes együttállása, a meghatározó közintézmények alapításának, megnyitásának szimbolikus origója a történelem néhány hónapjára koncentrálódik. Abban az évben, amikor Napóleont választották meg az Itáliai Köztársaság elnökének, amikor Georg Friedrich Grotfend (1775–1853) német régész, nyelvtudós megfejtette a babiloni ékírást, amikor a német természettudós, Wilhelm von Humboldt (1767–1835) meghódította az akkoriban a világ legmagasabb csúcsának tartott, 6310 méter magas Csimborasszót, vagy amikor Magyarországon újra működni kezdett a bencés, a cisztercita és a premontrei rend, illetve amikor Festetics György (1755–1819) – Széchenyi István előfutáraként – 40 ezer forintot ajánlott fel egy magyar hadiakadémia felállítására; abban az évben, azaz 1802-ben nyitotta meg kapuit a Teleki Téka Teleki Sámuel jóvoltából, majd néhány héttel később – nagycenki gyűjteményét a köz javára felajánlva – Széchenyi Ferencnek (1754–1820) köszönhetően létrejött egy nemzeti (országos) könyvtár (*Bibliotheca Regnicolaris*) alapja is. Míg a marosvásárhelyi gyűjtemény már évekkel korábban is nyitva állt az érdeklődő olvasók tábora előtt, addig a József nádor felügyelete alá helyezett pesti nagykönyvtár csak 1803 decemberében nyílt meg a nagyközönség számára.

¹³ Erre meggyőző példaként lásd: DEÁK Eszter, ZVARA Edina, *Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchenyi Ferenc könyvtáralapításáról*, Bp., Kossuth Kiadó–Országos Széchenyi Könyvtár, 2012.

Ekkorra azonban már egy másik magyarországi náció számára is megteremtődött az intézményesített „nemzeti” gyűjtemény használatának lehetősége. Előzményként elmondható, hogy 1751-ben már majdnem sikerült megnyitni Erdély első nyilvános könyvtárát, amelynek alapját a szebeni városi tanács által 200 aranyguldenért megvásárolt Martin Schmeizel-féle könyvtár adta volna. A neves polihisztor ugyanis egyedülálló *hungarica*-, *transsylvania*-, illetve *saxonica*-gyűjteményt hozott létre jénai és hallei működése során,¹⁴ amelyet a kulturális identitás erősítésének szándékával a szászok központi gyűjteménnyé kívántak fejleszteni. A sikertelen kísérlet után az egykori Schmeizel-tanítvány, Erdély későbbi gubernátora, Samuel von Brukenthal vásárolta meg a könyvtárat, és beolvastotta a saját gyűjteményébe.¹⁵ Ebből jött létre aztán az erdélyi szász „nemzeti” könyvtár és múzeum 1803-ban Nagyszebenben,¹⁶ és – az újabb időkben létrehozott baden-württembergi Gundelsheim városában található másik gyűjtőközpont mellett¹⁷ – ma is a legfontosabb szász gyűjteményegyüttes.¹⁸

¹⁴ Vö.: VERÓK, Attila, *Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 35. (106.) Jg. (2012), Heft 2, 134–149.

¹⁵ Részletesebben lásd: VERÓK Attila, *Martin Schmeizel (1679–1747)*, Eger, Líceum Kiadó, 2015, 91–92.

¹⁶ A Brukenthal-féle könyvtár nemzetiségmegtartó és identitásépítő szerepére az erdélyi szászoknál lásd: VERÓK, Attila, *Die Gründung der Bibliothek Brukenthal und ihr Einfluß auf das Geschichtsbewußtsein der Siebenbürger Sachsen = Les Bibliothèques centrales et la construction des identités collectives*. Edité par Frédéric BARBIER et István MONOK, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2005 (L’Europe en réseaux – Vernetztes Europa 3), 125–132. és UŐ., *La coscienza culturale dei sassoni di Transilvania e la fondazione della Biblioteca Brukenthal = Un’istituzione dei Lumi: la biblioteca. Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell’Europa dei Lumi. Convegno Internazionale Parma, 20–21 maggio 2011*, a cura di Frédéric BARBIER e Andrea De PASQUALE, Parma, Museo Bodoniano, 2013 (Caratteri 8), 229–241.

¹⁷ A gundelsheimi intézményhez kapcsolódó minden lényeges tudnivalót és a Németországban őrzött gyűjtemények bemutatását is tartalmazza az alábbi weboldal: <http://www.siebenbuergen-institut.de/> [utolsó letöltés: 2017. augusztus 1.].

¹⁸ A Brukenthal-gyűjteménynek a szászok szempontjából való fontosságát és egyedülálló

Igaz, hogy Telekivel és Széchényivel szemben Brukenthal életében nem jelent meg nyomtatott katalógus a könyvtár állományáról, ennek ellenére a gyűjtemény széles körben ismertté vált, használóinak és tisztelőinek a száma pedig csak egyre gyarapodott az idő múlásával. A Brukenthal-család kihalását követően 1872-ben a teljes gyűjtemény – az örökülhagyó azon akaratának megfelelően, hogy ha a család életvonala megszakadna, akkor a gyűjtemények a „*nép tulajdonába menjenek át, amely soha nem hal ki*”¹⁹ – a nagyszebeni evangélikus gimnázium tulajdonába került. Így Brukenthal gyűjteménye egyben maradt halála után (Telekiéhez és Széchényiéhez hasonlóan), míg kevésbé előrelátó kortársaié – nemzeti örökös hiányában – szétszóródott a szélrózsa minden irányába. A könyvtár katalógusa csak az új tulajdonoshoz kerülés után látott napvilágot.²⁰

A Teleki- és Brukenthal-féle gyűjtemények, intézmények identitásképző és identitásmegetartó ereje napjainkig megkérdőjelezhetetlen ugyan, de érzékelhető nemzetiségfenntartó hatásuk az átalakuló globalizálódó világban sajnos egyre csökkenő tendenciát mutat Erdélyben. Ezen a helyzeten némileg javít az *Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde* honismereti egyesület tevékenysége a századok, illetve az Erdélyi Múzeum-Egyesület aktivitása az erdélyi magyarok kulturális önazonosságának fenntartása tekintetében, ám hatásuk a 19. századiéhoz már nem mérhető. Talán a 21. században is visszaköszön, vagy még inkább folyamatosan jelen van az erdélyi könyvtártörténetben az a sorsszerűség, amit a téma kutatói közül többen és több helyütt hangoztattak már. Most csak

voltát hangsúlyozza KRONER, Michael, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Band II. Wirtschafts- und Kulturleistungen*, Nürnberg, Verlaghaus der Heimat Nürnberg, 2008, 220.

¹⁹ Vö.: GÖLLNER, Carl, *Samuel von Brukenthal 1721–1803 = Taten und Gestalten. Bilderaus der Vergangenheit der Rumäniendeutschen*. II. Band, besorgt und eingeleitet von Dieter DROTLEFF, Hermannstadt, Hora, 2002, 13–15., erre: 15.

²⁰ *Katalog der Bibliothek des Baron Bruckenthal'schen Museums in Hermannstadt*. Bd. I–III., Hermannstadt, 1896–1900.

három véleményt említek: Kelecsényi Gábor Brukenthal kezdeményezését például hajótörést szenvedett szándéknak nevezte arra nézve, hogy „gyűjteménye száz nemzeti múzeummá bővüljön”, bár elismerte, hogy a „további fejlődés kétségtelenül ebbe az irányba haladt”.²¹ Tonk Sándor a Teleki Téka alapításának 200. évfordulója alkalmából készült kötet előszavában ezt írta:

„Sokszor kísért a gondolata annak, hogy valamely sajátos erdélyi fátumnak tulajdonítható az, hogy a századok folyamán és napjainkban is számos nagy erőfeszítés, tenniakarás a meg nem értés, a közöny, netán a rosszindulatú ellenérvés nyomán enyészik el, válik semmivé. Teleki Sámuel könyvtáralapítása esetében is tapasztalható jelenség. De nemcsak a könyvtáralapításával kapcsolatosan mondható el ez. Amikor Deé Nagy Anikó könyvében először olvastam át a Teleki Sámuel mecénási, patrónusi munkájának fennmaradt írásos emlékeit, arra gondoltam, hogy milyen igazságtalan, vagy legalábbis értéket nem becsülő volt a későbbi nemzedékek sora, mely – miközben lépten-nyomon emlegette Széchenyi István áldozatvállalását, avagy az erdélyi Széchenyinek is nevezett gróf Mikó Imre tenniakarását és munkálkodását –, szinte teljesen feledésre ítélte gróf Teleki Sámuel erőfeszítéseit.”²²

Ugyancsak a Teleki-könyvtárra vonatkozóan fogalmazta meg Tóth András a *Magyar könyvtártörténet*ben, hogy „az alapító Teleki Sámuel halála után a könyvtár iránti érdeklődés csökkent, a rendszeres állománygyarapítás szinte teljesen megszűnt, s az értékes gyűjtemény élő könyvtárból könyvmúzeummá vált. Ez a helyzet csak később, a XIX. század második felében változott meg.”²³

²¹ KELECSÉNYI 1988, i.m. 152.

²² *Emlékkönyv...* 2002, i.m. 10.

²³ CSAPODI Csaba, TÓTH András, VÉRTESY Miklós, *Magyar könyvtártörténet*, Bp., Gondolat, 1987, 140–141.

Hasonlókat sejtetett a Brukenthal-könyvtár kapcsán is. Ám hangsúlyozta, hogy a két központi gyűjtemény jelentőségét tekintve így is kiemelkedett a 18–19. század fordulóján létező könyvtáraink sorából, hiszen ezek közül „A többi könyvtárat általában az jellemzi, hogy gyűjtőkörük általános jellegű, egész Európára kiterjedő, szinte ’sablonos’ volt, s anyaguk nagy részben a felvilágosodás szellemét tükrözte. Jellemezte őket az is, hogy nem voltak nyilvánosak, polcaikon viszont a régi magyar irodalom és könyvkiadás számos értékes darabját őrizték.”²⁴

A két nagy bibliotéka azonban kitűnt a sorból gyűjteményei különlegességével, az alapítók testamentumaiban nyíltan felvállalt kulturális, közösségi szerepével.

Az időszakosan hibernált állapotba kerülő Teleki- és Brukenthal-könyvtárakkal szemben Széchényi Ferenc könyvtára és muzeális gyűjteményei folyamatosan éltek, a könyvanyag gyarapítása már rögtön az alapítás után megindult, többek között a lelkes felajánlóknak köszönhetően. Az ország fővárosába kerülve, továbbá nyomtatott katalógusainak koncepciózus, módszeres terjesztéséből következően pedig központi szerepe, ismertsége, népszerűsége, egyáltalán jelenvalóságának megkérdőjelezhetetlen bebetonozása a köztudatba is egyre erősödött, tehát természetes jelenséggént könyvelhetjük el, hogy egy idő után a történeti Magyarország első számú könyvtárává lépett elő – maga mögé utasítva Teleki és Brukenthal kezdeti állományának nagyságrendileg azonos, méretében és alapítási eszméjének hasonlóságában életre hívott gyűjteményeit.

A jelen tanulmány azonban nem azért készült, hogy a magyarországi könyvtártörténet igazságtalan fordulatait, balsorsként megélhető történéseit felemlesse, hanem azért, hogy ismételten a Telekiek mecénási, kultúrapártoló tevékenységére terelje a figyelmet. Így teszek most Teleki

²⁴ *Uo.* 141.

Sámuel nagyszerű „könyvesháza”-ra fókuszálva is. Teleki Domokos gróf 1931-ben papírra vetett, Gulyás Károlyt idéző szavai szerint

„Hosszas, ötven esztendőre elnyúló udvari méltósága semmit sem változtatott Teleki gróf magyaros gondolkozásán. Megható ragaszkodással, magyar szívvel, magyar lélekkel és magyar szóval így ír Bécsből könyvei érdekében akkori könyvtárosának, Szász Józsefnek: 'Bibliothékám sorsa nékem kiváltképpen szívemen vagyok; viselje ezután is jó gondjokat könyveimnek, hogy károm ne legyen benne; portól, molytól, penészedéstől, rongyosítástól, mocsoktól, szurkos kezektől s a Flaccianus cultertől (olló) őrizze őket szorgalmasan!’²⁵

Később idézett azokból a halotti beszédekből, amelyek 1822. november 17-én hangzottak el Kolozsvárott, Nagyenyeden, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Zilahon, melyekben a Teleki Tékáról többek között így szóltak:

„az emberi Esméret’ minden ágaira tartozó Könyveknek, az a’ megbecsülhetetlen drága Gyűjteménye; a’ Tudománynak, a’ világosodásnak az a’ felséges Hajléka és dicsőséges Temploma, melyet Cancellárius Gróf Teleki Sámuel a’ Hazai Mu’sáknak és a’ Maradéknak, mint Örökséget, Maros Vásárhelyen, a’ Szent Miklós utzában felszentelt, és általadott; magára és minden hasonlítás nélkül egy olyan Emlék, mely hathatósan szól, és örökre fog szólni Szerzőjének mind nemes Lelkéről, és az Emberiség’ javára bölcsen használt életéről; mind pedig a’ Tudományoknak minden nemeiben való jártasságáról, és a’ ’könyvek’becsét illető méjjen béható ítéletéről. Mert Könyv-Gyűjteményeket, a’ könyvek’ számára, darabjaira, ’s talán fényességre nézve-is, nagyobbakat a’ két Magyar Hazában-is nem mondom, hogy nem találhatni; de ennél jobb választással egybeszedett, még

²⁵ TELEKI Domokos, *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1931 (Különlenyomat az *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 1930, 29. számából), 3–14. az idézetre: 6.

a' Tudományok' virágzásával mások felett méltán dicsekedő
Nemzetek' kebelében-is, vagy igen keveset, vagy talám
egyet sem."²⁶

Amíg hasonló érzülettel gondolunk az egykori magyarországi
nációk bibliotékáira, és azok értékes állományát elsősorban a tudományos
kutatás szolgálatába állítjuk, addig nem kell aggódnunk azon, hogy ezek
az épített, szellemi és írott kulturális örökségünket egyaránt reprezentáló
gyűjtemények elenyésznek, kultúra- és identitásfenntartó szerepük
megfakul vagy teljesen eltűnik. Addig biztosak lehetünk abban, hogy
alapítóik elképzelése, céljai tovább hatnak az őket körülvevő társadalmi
milióban.

²⁶ *Uo.* 7.

OLÁH RÓBERT

Idősebb Geleji Katona István könyvei a Teleki-Bolyai Könyvtárban*

Teleki Sámuel gyűjteménye és a marosvásárhelyi református kollégium tanári nagykönyvtára számos református értelmiségi egykori gyűjteményének darabjait őrzi. A két intézmény egyesülésével (1962) létrejött Teleki-Bolyai Könyvtár 16., és a most készülő 17. századi katalógusát¹ böngészve számos nyomtatvány tárul a kutató elé, amelyek egykori tulajdonosa ebből a körből került ki. Az alábbiakban idősebb Geleji Katona István erdélyi püspök könyves hagyatékának feltárását mutatjuk be.² Könyveinek jegyzéke is a Teleki Tékában maradt fenn, egy jórészt heidelbergi nyomtatványokat tartalmazó kolligátum hátsó szennylapjaira írva,³ melynek elemzését terjedelmi okokból nem végezzük el, az ott közölt adatokat lehetőség szerint hasznosítjuk. A 2016 szeptemberében a

*A tanulmány a Reformáció Emlékbizottság REB-16-1-KUTATAS-0009 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai. Novum Forum Siculorum*, comp. SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály [et al.], Tg. Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2001, I–II. A készülő 17. századi katalógust az intézmény munkatársainak köszönhetően használhattam. (Szerk. megj.: azóta mindkét katalógus elérhető a <http://www.telekitekita.ro/katalogus3510> linken is.)

² Ugyanitt jó néhány kötet található unokaöccse, ifj. Geleji Katona István, egykori udvarhelyi esperes hagyatékából is. Lásd: KIMPIÁN Annamária, *Ifjabb Geleji Katona István könyvei a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban = Könyvek által a világ...: Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. Bányai Réka, Sebestyén-Spielmann Mihály, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2009, 155–164.

³ Jelzete: Bo-22675. A jegyzékre lásd: *Erdélyi könyvesházak, III, 1563–1757: A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Végyes források*, s.a.r. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3), 3–8. A tételeket rétalakonként külön számozták. (A továbbiakban: ADATTÁR 16/3)

Reformáció Emlékbizottság támogatásával végzett kutatás során fellelt kötetek részletes leírását a *Mellékletben* közöljük.

Geleji Katona István (1589–1649)

A kora újkor egyik legjelentősebb erdélyi püspöke a Heves megyei Gelejen született 1589-ben. Monokon, Abaújszántón, Göncön, Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon tanult, ahol 1613-ban szeniorrá választották. Rövid beregszászi rektorság után Heidelbergben peregrinált, először 1615. november 6-án iratkozott be.⁴ 1617-ig tanult az egyetemen, ezalatt többször is disputált David Pareus elnökletével.⁵ Hazatérve a gyulafehérvári kollégiumban rektorkodott, majd 1619 tavaszától 1620 őszéig ifjabb Bethlen Istvánnak, a fejedelem unokaöccsének kísérelőjeként ismét Heidelbergben tanult. 1621 novemberétől az egymást váltó református fejedelmek udvari lelkésze volt. 1633 elején megválasztották a gyulafehérvári egyházmegye esperesének, majd ugyanazon év júniusában erdélyi püspöknek.⁶

Az 1634 februárjában tartott gyulafehérvári zsinat a püspök vezetése alatt látott hozzá (John Dury hatására) a protestáns egyházak egyesítésének, sikertelenül. Katona kitartóan vitázott az unitáriusokkal, a szombatosok visszaszorításához vezető *Dési complanatio* létrejöttében is jelentős szerepe volt (1638). Az 1646. évi szatmárnémeti zsinat

⁴ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700: Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Akademien 1526–1700*, Bp., ELTE Levéltára, 2011, (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17), 847.

⁵ Lásd: RMK III. 1197, 6089.

⁶ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, 3. jav. bőv. kiad., Bp., MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 213–214.; NAGY Géza, *A református egyház története 1608–1715*, s.a.r. KURTA József, névmutató BELLÁGHNÉ NAGY Rózsa, Máriabesnyő, Gödöllő, Attraktor, 2008 (Historia incognita, 22), I, 228–230.

puritanizmus-ellenes végzéseit szintén az ő elnökletével fogadták el, s emellett több puritán értelmiségit megintettek.⁷ Ugyanezen zsinat bízta meg Katonát egy törvénykönyv (az egyház életét a 19. század elejéig meghatározó *Geleji-kánonok*) és egy agenda szerkesztésével.⁸ Befejezte az elődje, Keserői Dajka János által szerkeszteni kezdett *Öreg Graduált* is.⁹ Kétszer nősült, 1649. december 12-én hunyt el utódok nélkül.¹⁰

Kéziratban maradt számos munkája mellett a kiadottak között szerepelnek a Károlyi Zsuzsanna fejedelemasszony felett tartott gyászbeszédék (*Exequiarum caeremonialium*).¹¹ Vaskos prédikációsköteteiben (*Praeconium evangelicum* I–II,¹² *Titkok titka*,¹³ *Váltság titka* I–III¹⁴) összesen 440 beszéde jelent meg, követendő mintát adva a szolgatársaknak. Nyomatott prédikációit korábban Gál Lajos elemezte.¹⁵ Helyesírási elveit „(a) magyar nyelvtudomány, helyesírás és nyelvművelés kibontakozásának szempontjából alapvetőnek számító” *Magyar grammatikáskában* foglalta össze.¹⁶

A könyvtár története és jellemzői a fennmaradt kötetek alapján

Geleji Katona István könyvtárának 24 kötetét azonosítottuk a Teleki Tékában, bennük összesen 87 művet találtunk. Az itt kézbe vehető

⁷ GÁL Lajos, *Geleji Katona István igehirdetése*, Debrecen, [s. n.], 1939 (Theologiai tanulmányok, 60; Klny. a Theologiai Szemle XV. évf. 1–3. számából.), 16.

⁸ RMNy 2260.; az agenda nyomtatásban nem jelent meg, ma kéziratban sem ismert.

⁹ RMNy 1643.; lásd: KURTA József, *Az Öreg Graduál századai Erdélyben*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2002 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 8).

¹⁰ Életére lásd: ZOVÁNYI 1977, i.m. 213–214.; NAGY 2008, i.m. 228–230.

¹¹ RMNy 1307.; bővebben lásd: MIKÓ Gyula, „Mivel én is csak ember voltam”: *Az Exequiae principales és az Exequiarum caeremonialium libri gyászbeszédei*: doktori (PhD) értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem BTK, 2007, 174–246.

¹² RMNy 1720, 1825.

¹³ RMNy 2103.

¹⁴ RMNy 2124, 2197, 2298.

¹⁵ Lásd: GÁL 1939, i.m. 1–221.

¹⁶ RMNy 2103.

kötetek negyede, 6 kötet nem szerepel az általa 1615 és 1620 között összeállított jegyzéken, pedig a kötésre nyomott supralibrosok tanúsága szerint többségében ezeket is éppen abban az időszakban vásárolta és köttette be.¹⁷ Mindez arra figyelmeztet, hogy az *Adattár*-sorozat 16/3. kötetében megjelent 119 tételes lajstrom messze nem teljes, mivel nem csupán a következő évtizedek szerzeményeit nem tartalmazza, hanem az összes, peregrinációja alatt vásárolt könyvet sem.¹⁸

Az erdélyi püspök könyvei eddigi ismereteink szerint jórészt Marosvásárhelyen maradtak fenn, a Református Kollégiumból kerültek a Teleki–Bolyai Könyvtárba. Nagy István bibliothecarius 1784-ben írta a kötetek többségébe (általában az előzéklapokra) a kollégium tulajdonosi bejegyzését, ám ezeket már emberöltőkkel korábban is ott őrizhették. Későbbi érkezésre is van példa: négy kötetben olvasható a keltezetlen „(...) ex Testamento Reverendissimo Domino Stephani Szekeres” bejegyzés rövidített formában, ugyanezekből hiányzik az 1784. évi formula. Szekeres István 1789. július elsején iratkozott be a marosvásárhelyi kollégiumba, az anyakönyvben a neve után olvasható megjegyzés: „ad plures abiiit” pedig arra utalhat, hogy valamivel később elhunyt.¹⁹ Az ő hagyatékából érkeztek a Richter-féle *Axiomata*-sorozat kötetei és egy Voetius-munka is.²⁰ „A Maros-Vásárhelyi e(vangéliumi) r(eformátus) Fő iskola könyve” felirattal ellátott, kezében könyvet és tollat tartó angyalt ábrázoló nyomtatott ex librist az 1858. évi rendezés utáni időben ragasztották a kötéstáblák belső oldalára,²¹ időnként eltakarva a régi kéziratos bejegyzéseket.

¹⁷ Lásd pl.: Bo-1407: „S. K. G. 1619” ; Bo-1408: „S. K. G. 1619”.

¹⁸ ADATTÁR 16/3, 3–8.

¹⁹ Lásd a 2884. sz. bejegyzést: *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága: 1658–1848*, közléteszi TONK Sándor, szerk. FONT Zsuzsa, Szeged, JATE, 1994 (Fontes Rerum Scholasticarum, 6), 109.

²⁰ Jelzeteik: Bo-1407, Bo-1408, Bo-1115, Bo-3295

²¹ DEÉ NAGY Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár ex librisei*, Bp.–Kolozsvár, Balassi–Polis, 2001, 5. (a 135/a jelű ex librisre lásd: Uo., LXIII.)

A leggyakrabban egyszerű pergamenkötésekkel találkozunk, rajtuk vaknyomással a tulajdonos monogramja és a megszerzés éve.

A kötetek egy részén, az első kötéstábla belső oldalára felvezetett (becsült?) értékek nem egyeznek a könyvjegyzéken Geleji Katona által feltüntetett árakkal. Máskor a kötésre felírt apró számok (pl.: 25. – Bo-5321, 60.– Bo-5305) utalnak arra, hogy valaki sorba rendezte a köteteket. Bellarminus *Disputationes*ének egyes kötetein Katona „S. K. G.” supralibrosát átbélyegezték. Mindezek egy esetleges árverés vagy adásvétel jelei lehetnek, melynek során az elhunyt püspök könyvtárának darabjait értékesítették.

Geleji Katonával kapcsolatban elsőként egy olyan jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyhez hasonlóval eddig nem találkoztunk a korszak református könyvgyűjtőinél. A possessor-bejegyzések mellett gyakran olvashatjuk a tulajdonos jelmondatát („symbolum”, reformátusoknál többnyire a Szentírásból vett idézetek formájában), ám ez általában egy, maximum két variánst jelent.²² Ezzel szemben Geleji Katona 24 kötetében a névbejegyzés mellett eddig kilenc latin és egy héber nyelvű idézetet találtunk, egy kivételével bibliai locusokat:

- Róm 4,6 (Zsolt 32,1–2) és Róm 3,28.²³
- Zsolt 32,1–2 és Róm 4,7–8.²⁴
- Gal 1,8.²⁵
- 1Ján 1,7.²⁶

²² Miskolci Csulyak például más jelmondatot használt a peregrinációja előtt és után. Lásd: OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tofeus Mihály református lelkeszek könyves műveltsége*: Doktori (PhD) értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem Irodalomtudományok Doktori Iskola, 2016, 22–23.

²³ Jelzete: Bo–2088

²⁴ Jelzete: Bo–5235

²⁵ Jelzete: Bo–2092, tom. 2.

²⁶ Jelzete: Bo–2092, tom. 3.

- 2Cor 7,10.²⁷
- 1Móz 1,31 és Róm 5,12.²⁸
- Fil 2,13.²⁹
- Róm 6,23.³⁰
- Péld 1,7 (héberül).³¹
- „Ovidius. Usus et ars docuit quod que scit [eredetileg: *sapit* – O. R.] omnis homo.”³²

Bellarminus többkötetes *Disputationes*ében kötetenként eltérő szimbólumokat találunk.³³ A jelmondatokban olvasható ószövetségi idézetek többnyire megegyeznek a Junius–Tremellius-féle (héberből készült) latin fordítás szövegével, az újszövetségi pedig közel állnak a Beza-féle (görögből készült) latin verzióhoz.³⁴ Geleji Katona nem követte szolgai módon a nyomtatott latin bibliák szövegét, időnként eltérő szórenddel találkozunk, vagy más szavakkal adta vissza a locus szövegét. Vagyis a latin és magyar fordításokat mellőzve az eredeti héber és görög szövegeket „ad hoc” fordítva jegyezhetette le a fenti igehelyeket. Korábban a

²⁷ Jelzete: Bo–2092, tom. 5.

²⁸ Jelzete: Bo–2092, tom. 7.

²⁹ Jelzete: Bo–2093

³⁰ Jelzete: Bo–2093a

³¹ Jelzete: Bo-3295, coll. 1.

³² Jelzete: Bo-5305. „Amit csak tud az ember, a gyakorlat és a mesterség tanította meg.” A tévesen Ovidiusnak tulajdonított *Pamphilus de amore* (211: „Usus et ars docuit quod sapit omnis homo”) gyakran idézett szállóigéjének variánsa. Geleji Katonának kedves auktora lehetett Ovidius, egyetlen ismert album amicorum-bejegyzésében a *Fasti* asztrológusokat méltató sorait ajánlotta Frölich Dávidnak. (Inscriptiones Album Amicorum, szerk. Latzkovits Miklós. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=3971 (2016. december 28.) A könyvjegyzékén is szerepel Ovidius *Opera omniája*. (ADATTÁR 16/3, In sedecimo 23.)

³³ Jelzete: Bo-2092

³⁴ Az összehasonlításhoz használt kiadás: *Biblia sacra sive Testamentum Vetus ab Im. Tremellio et Fr. Junio ex Hebraeo Latine’ redditum et Testamentum Novuma’ Theodoro BEZAE’ Graeco in Latinum versum*, Amsterdam, Johannes Janssonius, 1648, 8o.

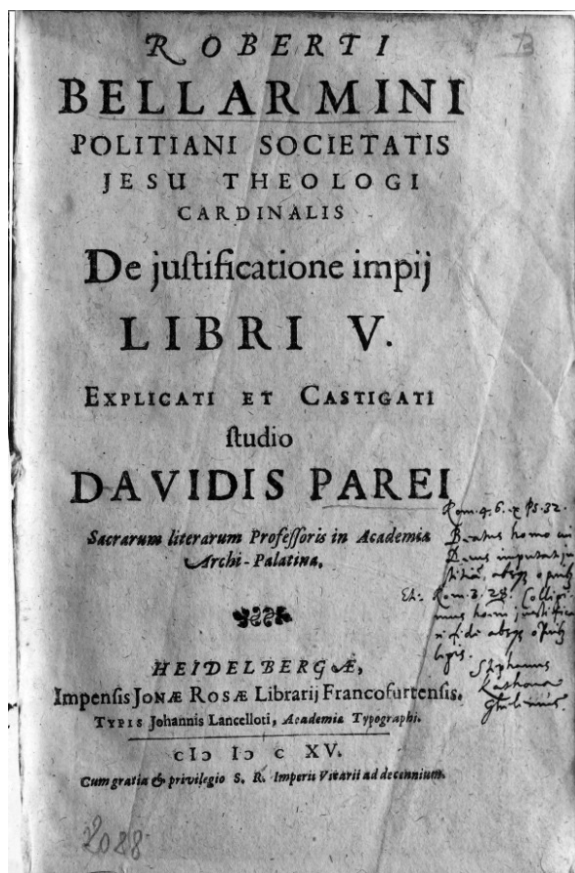
bibliafordítási szokásait vizsgáló Gál Lajos is részben hasonló eredményre jutott,³⁵ ám meg kell jegyezni, hogy a Gál bőséges példatárul szolgáló vaskos prédikációs kötetekkel szemben itt mindössze néhány sornyi szöveg állt a rendelkezésünkre.

A sokféle igehely használatának okát keresve vegyünk most két jellemzőnek vélt példát. David Pareusnak Bellarminus ellen a megigazulásról (*De justificatione*) írott munkája³⁶ címlapjára két idézetet is felvezetett Geleji Katona. Az első: a Róm 4,6 („ex Ps. 32.” megjegyzéssel): „Beatus homo cui Deus imputat justitiam absque operibus”, azaz: „Boldog ember, kit Isten igaznak tulajdonít cselekedet nélkül”. A második: Róm 3,28 „Colligimus [*igitur* – Beza fordítása alapján kieg.: O. R.] hominem justificari fide absque operibus legis”, azaz: „Az ember igazul hitnek általa, az törvénynek cselekedeti nélkül”.³⁷ Vagyis mindkét locus a protestánsok által az egyedül a hit által történő üdvözülésről vallott, a jócselekedetek érdemszerző erejét tagadó elvet erősítette meg, amely jelentős ütközőpont volt a katolikus féllel folytatott polémiák történetében.

³⁵ GÁL 1939, i.m., 35–77. „Geleji Katona István a latin nyelvre maga fordította a textusait, és ebben Béza Tódort követte – eltérőleg Szenczi Molnár Alberttől, – aki Tremelliust követi. (...) ha eltérnek is sokszor egymástól Béza és Geleji Katona, ugyanakkor egyéb tekintetben teljesen meg is egyeznek. Tremelliust is figyelte, – erre különben a *V[áltság] T[itka]* – kieg.: O. R.] beszédeiben számtalanszor – hivatkozik is egyes szómagyarázatainál, – azonban általában mégsem őt követi, hanem Bézát.” (Lásd: Uo., 49.)

³⁶ Jelzete: Bo-2088. A kötet megjelenését követően 4 évvel Geleji Katona is disputált Pareusnál a megigazulásról.

³⁷ A magyar fordítások a *Hanaui Bibliából* (1608) származnak.

1. kép. Geleji Katona István tulajdonosi bejegyzése (Bo-2088)

Egy másik példa: Pareus ismét Bellarminus tanítását vette célba, amikor a kegyelemről és a szabad akaratról (*De gratia et libero arbitrio*) értekezett.³⁸ A kötet címlapjára Geleji Katona a Fil 2,13 locustát írta: „Deus is est qui efficit in vobis et velle et perficere pro benevolò suo libitu” azaz: „Mert az Isten az, az ki azt cselekeszi bennetek, mint hogy akarjátok mind hogy véghöz vigyétek, az ő ingyen való jó kedvéből”. Ezekben az esetekben tehát a tulajdonosi bejegyzése mellé rendelt idézeteket a megszerzett művek tartalmához válogatta, polemikus éllel, a református dogmatikai

³⁸ Jelzete: Bo-2093

elvek szerint mintegy megfelelően Bellarminusnak, vagy Pareus esetében megerősítve a helyes tanítást.

A lelkész olvasási szokásai – amennyire a bejegyzései alapján leszűrhető – a kortársakéhoz hasonlóak voltak: aláhúzásokkal és a tartalomra vonatkozó, helyenként a szöveggel vitába bocsátkozó marginálisokkal találkozhatunk a lapszéleken. Ezek tartalmi elemzése külön tanulmányt érdemelne, főként annak vizsgálata, hogy az általa olvasottak (különösen a katolikusokkal és az unitáriusokkal vitatkozó olvasmányok) hogyan épültek be a prédikációk polemizáló részeibe.

A művek tartalmi megoszlása

A kötetek elemzése arra mutat, hogy többségében tipikusan olyan munkákkal találkozunk, amelyekről a tulajdonos ismerete nélkül is valószínűsíthetnénk, hogy egy 17. század eleji (heidelbergi) teológushallgató szerezte be őket a peregrinációja során. Gyakran bukkannak fel a Pareus életművéhez kapcsolódó nyomtatványok: az *Irenicum* (amelynek a második kiadását szerezte meg, a megjelenését követő egy éven belül), az *Exercitationum philosophicarum et theologicarum*, valamint a jórészt magyar diákok (köztük Geleji Katona) közreműködésével létrejött *Collegium Theologicorum* egybekötött első és második kötete.³⁹ Az utóbbi kolligátumhoz feltehetően a korábbi tulajdonos, az 1600-1602 között szintén Heidelbergben tanuló Sári Orvos Mihály (?-1633) nagyszombati, komjáti, majd sárospataki prédikátor halála után jutott hozzá.⁴⁰

Pareus katolikusokkal szemben kifejtett munkásságáról tanúskodik a Bellarminus elleni három, valamint a jezsuiták ellen írott két további

³⁹ Jelzeteik: Bo-1074, Bo-5305 coll. 1., Bo-5906

⁴⁰ Életére lásd: HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*, 1980, szerk. V. WALDAPFEL Eszter, Bp., OSZK, 1980, 320.

műve (az elsőben a Johannes Magirusszal folytatott levélváltást adta közre).⁴¹ Velük szemben Bellarminus *Disputationes*-sorozata tűnik fel, 7 kötetben.⁴² A katolikus fél hivatalos álláspontjának számító gyűjtemény cáfolata fontos része volt a heidelbergi teológiai stúdiumoknak, ismerete a református teológiai műveltség része lehetett.⁴³ Geleji Katona pergamenbe kötött, supralibrosszal ellátott példányai helyenként sűrű aláhúzásokat és lapszéli jegyzeteket tartalmaznak. Jellemzően a protestánsok és katolikusok közötti összeütközések főbb csomópontjainál sűrűsödnek a marginálisok: a Krisztus közbejárásáról, a szentekről, az egyházzal, a zsinatok auctoritásáról, a szentségekről, az eucharisziáról (Krisztus jelenlétéről), valamint a miséről értekező fejezeteknél.

Ugyancsak Bellarminus volt a célpontja Matthias Sutlivius (Sutcliffe) bűnbocsánattal kapcsolatos vitáinak, amelyet Gabriel Povelusnak (Powell) az Antikrisztusról és az ő egyházáról írott munkájával kötetett egybe Katona.⁴⁴ Két kisebb nyomtatvány a lengyelországi jezsuiták és evangélikusok vitáját közvetítette.⁴⁵ A kriptokálvinista Simon Stenius Loyolai Szent Ignác életrajzának kritikája miatt került összeütközésbe az ingolstadti jezsuita Jacobus Greitserusszal, a vitasorozatból Stenius két válaszát szerezte meg Katona.⁴⁶ Nagy tekintélyű teológusok: a leuveni Cornelius Jansen és az „utrechtli pápa”, Gisbertus Voetius szabad akarat és kegyelem körül forgó vitájának dokumentuma volt az utóbbinak 1635-ben kiadott *Desperata causa papatus* című írása. Jelen ismereteink szerint ez volt Geleji Katona egyik legkésőbb beszerzett kötete: a puritánokkal

⁴¹ Jelzeteik: Bo-2088, Bo-2093, Bo-2093, Bo-5305 coll. 2–4. (A 4. mű duplum.)

⁴² Jelzete: Bo-2092

⁴³ HELTAI János, *Irénikus eszmék és vonások Pécseli Király Imre műveiben = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai K., 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5), 209–230, 209.

⁴⁴ Jelzete: Bo-2370

⁴⁵ Jelzete: Bo-22675, coll. 1–2.

⁴⁶ Jelzete: Bo-5321

szimpatizáló Csaholczi Pap János küldte ajándékként Franekerből (1641-1643 körül), aki az utrechti disputációját is részben a püspöknek ajánlotta.⁴⁷ Okkal vélhetjük tehát, hogy külföldi tanulmányait Katona támogatta.

A katolikusokkal vitázó kálvinista kiadványokkal szemben mindössze egyetlen antitrinitárius-ellenes munkát találtunk: a wittenbergi Balthasar Meisnerusnak Socinus elleni írását, amelyet 1621 januárjában, Kassán szerzett Geleji Katona.⁴⁸ A kötetbe hosszabb terjedelmű marginálisokat írt, a hátsó kötéstábla belső oldalára feljegyezett 8 ígelyet (a hozzájuk tartozó lapszámokkal), amelyeket az unitáriusokkal a Krisztus személyéről folytatott vitában hasznosnak vélt, s amelyeket a terjedelmes prédikációskötetek írása közben talán használt is. Két másik összetartozó munka a wittenbergi lutheránus (Fridericus Balduinus) és a frankfurti kálvinista professzorok (Christophorus Pelargus) Geleji Katona korában zajló vitáit közvetítette.⁴⁹

A könyvjegyzéken öt Bibliát találunk,⁵⁰ közülük ma egyedül a református gyűjteményekben gyakran felbukkanó Santes Pagninus-féle latin *Szentírás*nak a Katona peregrinációja idején legfrissebb kiadását

⁴⁷ Jelzete: Bo-1115. Az ajánlásra lásd: RMK III. 1611. Tanulmányaira lásd: BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918: Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), 159, 1237, 2675.; Csaholczi erdélyi kapcsolataira lásd: *Apáczai és kortársai: Herepei János cikkek*, szerk. KESERŰ Bálint, Bp., Szeged, JATE, 1966 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 2), 216–217, 295–296, 333–338. Csaholczi Pap nagyjából ugyanakkor Jenei István kolozsvári lelkésznek is küldött könyvet. Lásd: *Művelődési törekvések a század második felében: HERPEI János cikkek*, szerk. KESERŰ Bálint, Bp., Szeged, JATE, 1971 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 3), 266.

⁴⁸ Jelzete: Bo-5262

⁴⁹ Jelzete: Bo-22675 coll. 3–4.

⁵⁰ Három latin nyelvűt (egy folio méretű Junius–Tremellius-féle, egy negyedréte Pagninus-kiadást és egy nyolcadréte alakú Vulgatát), egy görög-latin bilingvis Beza-féle kiadást nyolcadréte alakban és egy magyar nyelvű Oppenheimi Bibliát. Lásd: OLÁH Róbert, *Bibliák a kora újkori református lelkészi könyvtárakban = Egyháztörténeti Szemle*, 2014/3, 16.

(Frankfurt am Main, 1614) vehetjük kézbe.⁵¹ A lapszéleken változó terjedelmű marginálisokkal találkozunk, részben Katonától.

A kálvinista központok igehirdetői közül a zürichi Ludovicus Lavater és Raphael Eglinus Iconius prédikációit mutathatjuk fel, egybekötve.⁵²

Egy 56 műből álló vaskos kolligátumba⁵³ nyilvános disputációk nyomtatott tézisfüzeteit és egyetemi beszédeket kötöttek, főként Geleji Katona egykori heidelbergi tanárainak (David Pareus, Bartholomaeus Coppen, Jacobus Alting, Georgius Sohnius és mások) munkáit.⁵⁴ Közülük 17 tartozik a Szabó Károly-féle *Régi magyar könyvtár* III. kötetében felsorolt nyomtatványok körébe (magyar szerzőktől külföldön megjelent kiadványok 1711-ig). A gyűjteményes kötet füzetei részben olyan disputáló diákoktól származnak, akik Gelejivel egy időben peregrináltak (pl. Albensis Nagy János, Prágai András, Pataki Füsüs András). A kötet hátsó szennylapjain olvashatjuk a tulajdonos könyveinek korábban említett jegyzékét is. Az első kötéstáblához rögzítették a feltehetően eredetileg is a kötetbe hajtogatva őrzött kéziratot, amely így tanúskodik eredetéről: „Theses Doctoris D(avidis) Parei, propria manu scriptae, me Responde(n)te disputata Heidelb(ergae)”. A kézirat hitelességéről a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött, Pareus autográf ajánlását tartalmazó 1612. évi genfi *Institutio*-kiadással⁵⁵ összevetve bizonyosodtam meg. Geleji Katona 1616. május 3-i *De certitudine fidei, gratiae, iustificationis,*

⁵¹ Jelzete: Bo-5235

⁵² Jelzete: Bo-1374

⁵³ Jelzete: Bo-22675

⁵⁴ GÁL 1939, i.m. 10.

⁵⁵ PERGER Péter, *Újabb adalék David Pareus magyarországi kapcsolataihoz: Heidelbergi professzorok ajándékozó sorai Lővei Pellionis György kötetében* = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”. *Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára*, szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, OLÁH Róbert, Debrecen, Tiszántúli Ref. Egyházker. Gyűjt., 2015, (Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai), 202–208.

*perseverantiae, salutis, praedestinationis deniq(ue) fidelium adversus epochēn dubitationem papisticam*⁵⁶ című disputációjának kéziratát Pareustól kapta, majd a nyilvános védés téziseit nyomtatásra előkészítve néhány pontban kiegészíthette azokat. Brassay Károly már 1902-ben felhívta a figyelmet az akkor még a marosvásárhelyi kollégiumban őrzött értékes kéziraatra, ám sem a pontos lelőhelyére, sem a tartalmára vonatkozó részleteket nem közölt.⁵⁷

Ugyanezen kolligátum 47. darabja újabb adalékkal szolgál Geleji Katona peregrinációjához. Az idősebb Friedrich Spanheim (1600–1649) 1617. július 4-én, Heidelbergben nyilvános vitára állt ki Christophorus Jugnitiuss elnöklete alatt a *Disputatio physicade mundo* című értekezés megvédésére.⁵⁸ A nyomtatvány címlapjának alsó részén olvasható Spanheim sajátkezü bejegyzése: „Praestantissimum et Doctissimum D(omi)n(um). Stephanum Ghelei ad opponendum officiose’ et humaniter invitāt”, az aláírás: „Respondens.” A kora újkori egyetemi disputációk három szereplője közül általában kettőről tudósítanak a források, az elnöklő professzorról (preases), valamint a téziseket megvédő diákról (defendens vagy respondens), az ellenvetésekkel megbízott vitapartner (opponens) ritkán kerül a kutatók látókörébe. A néhány sornyi bejegyzés tanúsága szerint a heidelbergi akadémia rutinszerűen ismétlődő gyakorlatának köszönhetően a kálvinista ortodoxia későbbi meghatározó tekintélyei már diákként kapcsolatba kerültek egymással.⁵⁹

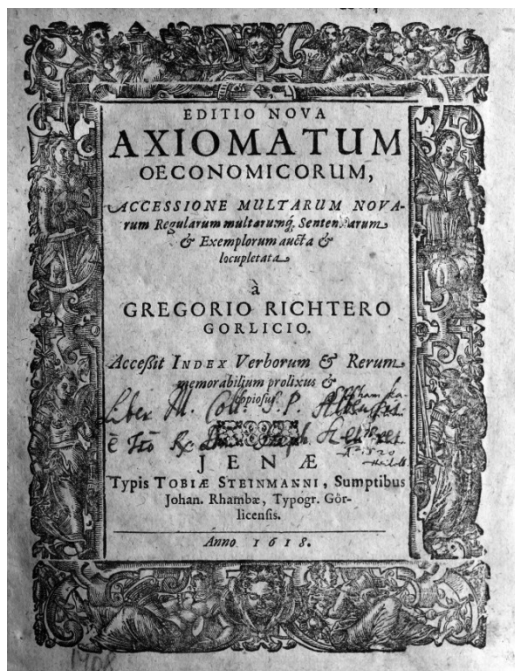
⁵⁶ RMK III. 6089. 309–314.

⁵⁷ BRASSAY Károly, *Geleji Katona István élete és munkái = A hajdunánási hat osztályu ev. ref. Gymnasium értesítője az 1901–1902. tanévről*, közléteszi NAGY Elek, Bp., Wodianer F. és fiai, 1902, 16.; bővebben lásd: OLÁH Róbert, *Geleji Katona István disputációjának fogalmazványa David Pareus autográf kéziratában = Egyháztörténeti Szemle*, 2015/3, 103–105.

⁵⁸ Bo-22675 coll. 47.

⁵⁹ Bővebben lásd: OLÁH Róbert, *Adalék id. Geleji Katona István és id. Friedrich Spanheim kapcsolatához = Egyháztörténeti Szemle*, 2016/4, 94–97.

A nem teológiai tudományágak közül egy bölcséleti munkát mutathatunk fel: John Case (az Erzsébet-kori Anglia egyik kiváló filozófusa) Arisztotelész-kommentárját.⁶⁰ A népszerű exemplum-gyűjtemények közül Gregorius Richterus görllitzi lelkész *Axiomata*-sorozatának mindhárom tagját megszerezte Katona (*Axiomata oeconomicorum*, *Axiomata ecclesiasticorum*, *Axiomata historicorum*), melyekben hatalmas mennyiségű citátumot kompilált egybe a szerző.⁶¹

2. kép. Az *Axiomata*-sorozat egyik barokkos keretbe foglalt címlapja (Bo-1408 coll. 1.)

A Bellarminus-féle héber-, és a Johannes Gasparus Myricaeus német orientalista szír nyelvtankönyvéből összeállított kolligátummal zárhatjuk a sort.⁶² Az előbbi címlapjára Katona azt is felvezette, hogy

⁶⁰ Jelzete: Bo-1990

⁶¹ Jelzeteik: Bo-1407, Bo-1408.

⁶² Jelzete: Bo-3295

Johannes Balthasar Baumbach (?-1622), a szent nyelvek heidelbergi professzora és egyben a magyar deák szállásadója magánórákon tanította a kötetből.⁶³ Az 1618-ban megjelent kiadás címlapjára egy évvel később héberül írta fel a kiválasztott igehelyet a peregrinus (eltévesztve a versszámot): „Az Úrnak félelme feje a bölcsességnek” (Péld 1,7). Ebben az esetben a külhoni professzorok jellemző keresetkiegészítő foglalatosságait érhetjük tetten: tanítványaikat a házukba fogadták „albérlőként”, vagy magánórákat adtak óradíjért. Végül megjegyzendő, hogy Baumbachnak Coppen felett mondott búcsúztató beszéde is megtalálható a heidelbergi nyomtatványokat tartalmazó gyűjteményes kötetben.⁶⁴

Összegzés

Geleji Katona István egykori gyűjteményének kötetei főként az ortodox teológusról korábban kialakult képet erősítették. A művek többsége a beszerzést megelőző évtizedekben került ki a prélum alól, vagyis egészen friss munkákat szerzett, legtöbbször a század első két évtizedének teológiai csatározásait jelenítette meg. A művek megoszlása meglehetősen egynemű képet mutatott: főként hitvitázó munkák, néhány prédikáció, iskolai szónoklatok, disputációk és más egyetemi kiadványok, tankönyvek, exemplum-gyűjtemények kerültek a marosvásárhelyi kollégiumba. Ebben semmi meglepő nincs, épp ilyen kötetek felbukkanását várhattuk a 17. század első felében élt ortodox református lelkész könyvtárában.

Egyelőre nem tudunk biztos magyarázatot adni arra a kérdésre, hogy miért éppen ezek a munkák kerültek a marosvásárhelyi skólába. Geleji Katona könyvjegyzékén a harcos kálvinista kiadványok mellett

⁶³ Geleji Katona egyik utódának héber nyelv iránti érdeklődésére lásd: OLÁH Róbert, *A héber nyelv szerepe Tofeus Mihály műveltségében = Studia: Debreceni Teológiai Tanulmányok*, 2016/1, 51–62.

⁶⁴ Jelzete: Bo-22675 coll. 56.

alapvető dogmatikai, bibliamagyarázó, filozófiai, logikai, retorikai, irodalmi és historikus munkák is helyet kaptak, ám közülük alig találunk néhányat a Teleki-Bolyai Könyvtár mai állományában. Elképzelhető, hogy a gyermektelenül elhalt lelkész valamelyik református kollégiumba szánta hagyatékának a diákság számára hasznos részét, ám erre utaló forrás vagy bejegyzés eddig nem bukkant fel.⁶⁵

Azokatlan mottó-használatra is fény derült: a possessor-bejegyzése mellé felvett szimbólumokat (10 különböző jelmondatot) többször is a kötetek tartalmához rendelte hozzá.

A kutatás már a kezdeti szakaszban új adatokkal szolgált a tulajdonos műveltségét alapjaiban befolyásoló peregrinációról: felbukkant egy autográf Pareus-kézirat, valamint egy ajándékozó bejegyzés nyomán hírt adhattunk Geleji Katona és id. Friedrich Spanheim kapcsolatáról. Végül megismerhettük az egyik szállásadóját, Baumbach professzort, aki magánórákon héber nyelvre tanította. Geleji Katona album amicorumának és omniáriumának hiányában ilyen részadatokra támaszkodva rajzolhatunk pontosabb képet az egykori erdélyi püspök és udvari prédikátor külföldi tanulmányairól.

Melléklet

Id. Geleji Katona István könyvei a Teleki-Bolyai Könyvtárban

A kutatás során fellelt köteteket a jelzetek szerinti sorrendben közöljük, mintaképpen *A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai* című sorozat leírásai szolgáltak. A provenienciára utaló bejegyzéseket a kötetben található sorrendben adjuk meg (kötés, előzéklapok, címlap, egyéb helyek), ezen belül a valószínűsíthető kronológiai sorrendet rekonstruáljuk.

⁶⁵ Koncz József sem említi Geleji Katonát a kollégiumi könyvtár adományozói között. Lásd: KONCZ József, *A marosvásárhelyi helv. hitv. Főtanodai Könyvtár ismertetése = MKSz, 1879, 215–233, 313–332.*

A marginálisokat és aláhúzásokat jelezzük, a művelődéstörténeti szempontból fontos terjedelmesebb bejegyzésekre utalunk.

Bo-1074

Coll. 1. David PAREUS, *Irenicum, sive De unione et synodo evangelicorum concilianda liber votivus paci ecclesiae, et desiderii pacificorum dicatus*, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1615, in 4°. – VD17 12:112937T⁶⁶

Kötés: Karmazsinszínű pergamenkötésben, metszése poncolással díszített. Supralibros: S. K. G. 1616

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Stephanus Kathona Geleinus (a címlapon)

Est Joannis T. Papolczy mpria. Constat R. 1. (a címlapon)

Est Michaelis Fogarasi mpria. (a címlapon)

Est Michaelis Fogarasi A(nno) 1677 Martiu(s) 23. (a címlapon)

Liber Ill(ustris) Collegii S(aros) P(atachinae) M(aros)Vásár helyiensis (!) A(nn)o. 1774 comp(aravit) D(ena)r(ios) 22. (a címlapon)

Jure possidet hunc Codicem Matthias Venter Ab An(n)o 1716. Die. 25. Februarii mpria. (a címlapverzón)

Megj.: Az előzéklapokon sűrű jegyzetelés olvasható, a szövegben aláhúzások és marginálisok.

Adattár 16/3, In quarto 7.

Coll. 2. Davidis PAREI Silesii *controversiarum eucharisticarum una de litera et sententia verborum Domini in S. Eucharistia*, Haidelbergae, [Vögelin?], 1603, in 4°. – VD17 39:129797E

Megj.: Az)()(4 jelű ív végén Apafi fejedelemmel kapcsolatos úrvacsorai feljegyzés Brassóból (1667). A hátsó szennylapon kéziratos „Reggeli imatsag”.

Bo-1115

Gisbertus VOETIUS, *Desperata causa papatus, novissime prodita a Cornelio Jansenio ... ubi imprimis magna illa praejudicia de Reformatorum*

⁶⁶ A tételleírások a VD 17 (*Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraums erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*) online verziója nyomán készültek: <https://gso.gbv.de/DB=2.1/>.

vocatione, successione et secessione funditus subruuntur, Amstelodami, ex officina Joannis Janssonii, 1635, 4°.

Kötés: Pergamenkötésben

Poss.: A' Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Admodum R(everen)do ac clarissimo viro D(omi)no Stephanus K(atona) Gelei, Episcopo Ecclesiarum universarum Transylvanicarum orthodoxus vigilantissimus, nec non Antistiti Ecclae. Albae Julianae Fidelissimo, d(omi)no ac Patrem suo meritissimo, et in clariss(im)o Patri Humanissimo in perpetuum gratitudinis suae ac filialis obsequiithesseram (?) mittit Johannes Pas(toris) Tsaholczi Franekera occidentali Frisiarum mpria. (az első kötéstábla belső oldalán)

Liber Ill(ustris) Collegii S(aros) P(atachinae) Albensis e(x) T(estamen)to R(everendissimo) D(omi)no Steph(ani) Szekeres (a címlapon)

Bo-1374

Coll. 1. Raphael EGLINUS ICONIUS, *Expressa et solida totius apocalypsis dominicae epilysis, perpetuo homiliarum archetypo sensus literalis lucem ecclesiae Dei foenerans*, Hanoviae, typis Thom. Willerianis, impensis vero Conr. Biermanni, et consort., 1611, in 4°. – VD17 39:128890C

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1617

Poss.: Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros) Vásárhelyensis. A(nn)o. MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria. (az előzéklapon)

A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Adattár 16/3, In quarto 5.

Coll. 2. Ludovicus LAVATER, *Ezras: Liber primus Ezrae, homiliis XXXVIII*, Tiguri, in officina Froschoviana, 1586, in 4°.

Megj.: Néhány nem Geleji Katona kezétől származó bejegyzéssel.

Coll. 3. Ludovicus LAVATER, *Nehemias: Liber Nehemiae qui et secundus Ezrae dicitur; homiliis LVIII*, Tiguri, in officina Froschoviana, 1586, in 4°.

Megj.: Néhány nem Geleji Katona kezétől származó bejegyzéssel.

Bo-1407

Gregorius RICHTER, *Axiomatum politicorum, accessione CLXXIV. novarum regularum, multarumque sententiarum et exemplorum aucta et locupletata*, Editio tertia, Goslariae, excusa, typis Johannis Vogdii, 1615, in 4°. – VD17 1:001434H

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1619.

Poss.: (...) W. Lefeki (a kötéstábla belső oldalán)

A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Stephani Katona Gelei A(nno) 1620 Heidelb(ergae) (a címlapon)

Liber Ill(ustris) Coll(egii) S(aros) P(atachinae) Albensis e(x)

T(estamen)to R(everendissimo) D(omi)no Steph(ani) Szekeres (a címlapon)

Bo-1408

Coll. 1. Gregorius RICHTERUS, *Axiomatum oeconomicorum, accessione multarum novarum regularum multarumque sententiarum et explorum aucta et locupletata*, Editio nova, Jenae, typis Steinmanni, sumptibus Johan. Rhambae, 1618, in 4°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1619.

Poss.: (...) in W. Lefeki (a kötéstábla belső oldalán)

A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Stephani Katona Geleini Anno 1620 Heidelb(ergae) (a címlapon)

Liber Ill(ustris) Coll(egii) S(aros) P(atachinae) Albensis e(x)

T(estamen)to R(everendissimo) D(omi)no Steph(ani) Szekeres (a címlapon)

Megj.: Sangvine mundata est Ecclesia, Sangvine coepit Sangvine succrevit, sangvine finis erit. S. K. G. (az előzéklapon)

Coll. 2. Gregorius RICHTERUS, *Axiomatum historicorum pars tertia, continens axiomata ecclesiastica*, Goslariae, Johannes Vogdius imprimebat, sumptibus Johannis Rhambae, 1614, in 4°.

Coll. 3. Gregorius RICHTERUS, *Appendix ad regulas historicas, continens novorum axiomatum centurias tres*, Gorlici, typis et sumptibus Johannis Rhambae, 1614, in 4°. – VD17 1:001438P

Bo-1990

Coll. 1. Johannes CASUS, *Speculum quaestionum moralium in universam Aristoteli philosophi summi ethicen*, Francofurti, ex officina typographica Egenolfi Emmelii, impensis Petri Kopffii, 1616, in 8°. – VD17 12:632546N

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1620

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Coll. 2. *Actus solennis promotionis XXII. philosophiae et artium magistrorum habitae in Academia Marpurgensi XII. Augusti anni a nato Christo MDCXIX*, promotore Johanne COMBACHIO, Marburgi Cattorum, ex officina typographica Sauriana, 1620, in 8°.

Bo-2088

David PAREUS, *Roberti Bellarmini ... de justificatione impii libri V. explicati et castigati*, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1615, in 8°. – VD17 12:122262Q

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616

Poss.: Rom. 4. 6. et Ps. 32. Beatus homo cui Deus imputat justitiam absque operib(us) Et: Rom. 3. 28. Colligimus [*igitur* – kieg.: O. R.] hominem justificari fide absque operibus legis. Stephanus Kathona Gheleinus. (a címlapon)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis. A(nn)o. MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria. (az előzéklapon)

A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Adattár 16/3, In octavo 16.

Bo-2092

Tom. 1. *Disputationum Roberti BELLARMINI... De controversiis Christianae fidei, adversus huius temporis haereticos*, Ingolstadii, ex typographia Adami Sartorii, 1605, in 8°. – VD17 12:113239Z

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616; I. P. Cz.

Megj.: Címlapja hiányzik. A hátsó kötéstáblán kezdetlegesen másolt óegyházi szláv szövegrészlettel.

Sok kéziratos bejegyzés, főként a *De Christo qui est mediatore* című fejezetnél.

Adattár 16/3, In octavo 8–13.

Tom. 2. *Disputationum* Roberti BELLARMINI ... *De controversiis Christianae fidei, adversus huius temporis haereticos*, Tomus secundus, Ingolstadii, ex typographia Adami Sartorii, 1605, in 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616; I. P. Cz.

Poss.: Galat. 1. 8. Etiam si nos, aut Angelus ē coelo evangelizet vobis praeter id quod vobis evangelizavimus, anathema esto.

Stephanus Kathona Gheleinus (a címlapon)

Megj.: Számos aláhúzás és lapszéli jegyzet, főleg a *De beatitudine et canonizatione sanctorum*, a *De notis ecclesiae*, a *De ecclesia militante*, és a *De conciliorum auctoritate* című fejezeteknél.

Tom. 3. *Disputationum* Roberti BELLARMINI ... *De controversiis Christianae fidei, adversus huius temporis haereticos*, Tomus tertius, Ingolstadii, ex typographia Adami Sartorii, 1605, in 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616, I. P. Cz.

Poss.: I. Joh. 1. 7. Sanguis Jesu Christi filii dei purificat nos ab omni peccato. Stephanus Kathona Geleinus (a címlapon)

Megj.: Sok aláhúzás, jegyzetek főként a *De sacramentiis in genere*, a *De Eucharistia*, a *De veritate corporis Domini in Eucharistia ex testimoniis patrum* és a *De missa* fejezeteknél.

Tom. 4. *Tertii tomi tertia controversia generalis, de sacramento eucharistiae, sex libris explicata*, [S. I.], [s. n.], [s. a.], 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: (...) B. S. 1614; S. K. G. 1616

Tom. 5. *Tertii tomi quarta controversia generalis, de sacramento poenitentiae, quatuor libris comprehensa, quibus accesserunt alii duo de indulgentiis*, [S. I.], [s. n.], [s. a.], 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616; I. P. Cz.

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum Mvásárhelyensis. Ao. MDCCLXXXIV. Biblioth. Steph. Nagy. mpria. (az előzéklapon)

2 Cor. 7. 10. Quae secundum deum est tristitia, ea resipiscentiam efficit ad salutem; cuius nunqua(m) poeniteat mundi vero' tristitia mortem efficit. Stephanus Kathona Gheleinus. (a címlapon)

J. Kassai (a címlapon)

Megj.: Az előzéklapon kézírással: „Forma absolutionis de remissionis peccatorum omnium...”

Tom. 6. *De justificatione impii, et bonis operibus, generatim, liberi quinque*, [S. l.], [s. n.], [s. a.], 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: I. K. V. 1609

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

J. Kassai (az előzéklapon)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis A(nn)o MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria. (az előzéklapon)

Megj.: Az előzéklapon tartalmi mutató. Aláhúzások, marginálisok. Eredetileg talán nem a Geleji Katonáé volt, a Kollégium könyvtárosai pótolhatták ki a máshonnan származó kötetrel a hiányos sorozatot.

Tom. 7. *Disputationum Roberti BELLARMINI ... De controversiis Christianae fidei, adversus huius temporis haereticos*, Tomus quartus, Ingolstadii, ex typographia Adami Sartorii, 1605, in 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616; I. P. Cz.

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis A(nn)o MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria. (az előzéklapon)

Genes. 1. 31. Vidit Deus omnia quae fecerat et era(n)t valde bona. Sed per unu(m) hominem peccatum in mundu(m) introiit, ac per peccatu(m) mors, et ita in o(mn)es haec mors pervasit in quo o(mn)es peccaverunt. Rom. 5. 12. Stephanus Kathona Gheleinus. (a címlapon)

Megj.: Néhány marginálissal.

Bo-2093

David PAREUS, *Roberti Bellarmini ... de gratia et libero arbitrio, libri VI, quorum duo priores tractant de gratia, quatuor posteriores de libero arbitrio, eiusque cum gratia cooperatione, explicati et castigati*, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1614, in 8°. – VD17 39:145509Q

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616

Poss.: Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)

Vásárhelyensis. A(nn)o. MDCCLXXXIV. [Bibliothecario Stephano Nagy] mpria. (a kötéstábla belső oldalán)

A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Philip. 2. 13. Deus [*enim* – kieg: O. R.] is est qui efficit in vobis et velle et perficere pro benevolò suo libitu. Stephanus Kathona Gheleinus. (a címlapon)

Megj.: Aláhúzásokkal és néhány lapszéli jegyzettel.

Adattár 16/3, In octavo 14.

Bo-2093a

David PAREUS, *Roberti Bellarmini ... liber unus de gratia primi hominis, explicatus et castigatus*, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johan. Lancelloti, 1612, in 8°. – VD17 1:050588P

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis. A(nn)o. MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy mpria. (az előzéklapon)

Rom. 6. ult. Stendium peccati mors, donum autem dei est vita aeterna in Christo Jesu Domino nostro. Stephanus Kathona Gheleinus. (a címlapon)

Megj.: A szövegben aláhúzások, néhány NB.

Adattár 16/3, In octavo 15.

Bo-2370

Coll. 1. Matthaei SUTLIVII *de indulgentiis et jubileo, adversus Robertum Bellarminum, aliosque pontificium Romanorum in negotiatione circa indulgentias institores, libri duo*, [Heidelbergae], typis Voegelianis, 1606, in 12°.

Kötés: Pergamenkötésben, metszése poncolással díszített. Supralibros: S. K. G. 1617

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Stephanus Kathona Gheleinus (a címlapverzón)

Ill(ustris) Coll(egii) S(aros) P(atachinae)M(aros)Vásárhely(ensis)

(A címlapon)

Megj.: Néhány aláhúzás és egy marginális.

Adattár 16/3, In sedecimo 4.

Coll. 2. Gabrielis POUELI ... *Disputationum theologiarum et scholasticarum de Antichristo et eius ecclesia libri II*, [Heidelberg], typis Voegelianis, [1604], in 12°. – VD17 12:108961Q

Megj.: Néhány aláhúzás a szövegben.

Bo-3295

Coll. 1. Roberti BELLARMINI... *Institutiones linguae Hebraicae, postremo recognitae, ac locupletatae*, Coloniae Allobrogum, apud Petrum de la Roviere, 1618, in 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1619

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Prov. 1. 6. [helyesen: 7. vers – O. R.] תאריהיהייתישארתעד Stephani Katona Geleini. Heidelbergae. Privatim institutus a' Balthasare Baumbachio S(acrae) L(inguae) professor. hospite gratissimo (a címlapon)

Liber Ill(ustris) Coll(egii) S(aros) P(atachinae) Albensis e(x) T(estamen)to R(everendissimo) D(omi)no Steph(ani) Szekeres. (a címlapon)

Megj.: Számos margináliával.

Coll. 2. Johannes Gasparus MYRICAËUS, ...*Prima elementa linguae Syriacae Jesu-Christo vernaculae, quibus adjecta sunt exercitia quaedam ad lectionem Syriacam necessaria, cum versione interlineari*, Coloniae Allobrogum, typis Petri de la Roviere, 1616, in 8°.

Bo-5235

[Santes PAGNINUS], *Bibliorum codex sacer et authenticus, Testamenti utriusque Veteris et Novi, ex Hebraea et Graeca veritate, quam proxime ad literam quidem fieri potuit, fidelissime in Linguam Latinam translatus*, [Francofurti],[in officina Andreae Cambiery], [1614], 8°.

Kötés: Aranyozott gerincű félbörkötésben, a gerincen zöld címszalag, a kötéstáblák márványozott papírral borítottak, a metszés növényi ornamentikával poncolt (18. sz.).

Poss.: A' Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

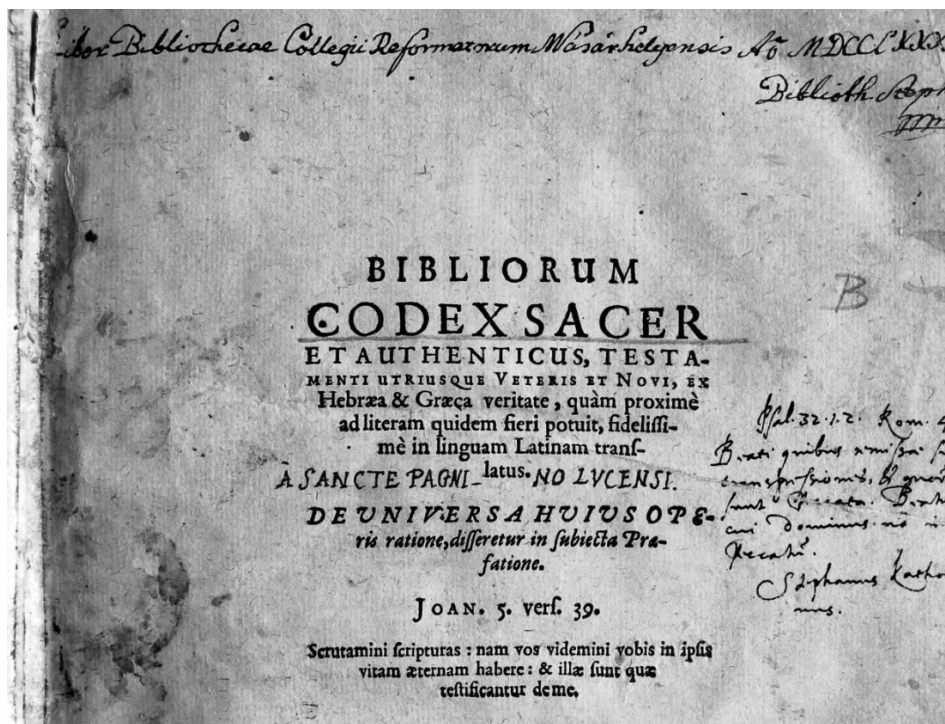
Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis
A(nn)o MDCCXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy mpria.
(a címlapon)

Psal. 32. 1. 2. Rom. 4. 7. 8. Beati quibus remissae sunt legis
transgressionēs, et quor(um) tecta sunt peccata. Beatus vir cui
dominus no(n) inputavit peccatu(m). Stephanus Kathona Gheleinus.
(a címlapon)

Megj.: A bibliográfiákban szereplő kiadások (1564, 1579, 1591,
1600, 1614) digitális változataival összevetve a nyomtatvány
azonosítható az 1614. évi kiadással. A Biblia rézmetszetes
díszcímlapja hiányzik, helyette egy rövid nyomtatott címfelirat
fogadja az olvasót. Hibásan nyomott példányról, vagy olyan
variánsról lehet szó, amelyet a díszcímlap nélkül olcsóbban lehetett
megvásárolni (?).

Számos lapszéli bejegyzéssel (több kéztől), főként az *Ószövetség*
könyveinél.

Adattár 16/3, In quarto 1.

3. kép. A Pagninus-féle Biblia címlapjának részlete Geleji Katona bejegyzésével
(Bo-5235)

Bo-5262

Balthasar MEISNERUS, *Brevis consideratio theologiae Photinianaе, prout eam Faustus Socinus descripsit in libello suasorio, cui titulus: Quod evangelici omnino deberent se illorum coetui adjungere, qui falso Ariani atq(ue) Ebionitae vocentur*, Wittebergae, excudebat haeredes Johannis Richteri, impensis Caspari Heiden, 1619, in 8°. – VD17 3:307712D

Kötés: Pergamenkötésben.

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Liber Bibliothecae Collegii Reformato(r)um M(aros) Vásárhelyensis. A(nn)o. MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria. (az előzéklapon)

Stephani Katona Geleini A(nno) 1621 10 Jan(uarii) Cassov(iae) (a címlapon)

Megj.: Aláhúzásokkal és elvértve lapszéli jegyzetekkel. A hátsó kötéstábla belső oldalán: „Loca quae in articulo de persona Christi genuine' explicant(ur) et a' corruptelis Socinianis vindicant(ur) haec sunt.” Ezt követi 8 igehely felsorolása, lapszámokra hivatkozással.

Bo-5305

Coll. 1. Davidis PAREI *Exercitationum philosophicarum et theologicarum libri IV*, cum praefatione M. Joh. Philippi PAREI ..., Heidelbergae, impensis Jonae Rhodii, typis Johannis Lancelloti, 1610, in 8°. – VD17 3:316191Q

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1615.

Poss.: Liber Bibliothecae Collegii Reformato(r)um M(aros) Vásárhelyensis. A(nn)o. MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria. (az előzéklapon)

A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Ovidius. Usus et ars docuit quod que scit omnis homo. Stephanus Kathona Gheleinus. (a címlapon)

Adattár 16/3, In octavo 18.

Coll. 2. *Disceptatio epistolaris Joannis MAGIRI Jesuitae concionatoris, et Davidis PAREI Christiani theologi de auctoritate divina et canonica S. Scripturarum, deq. absoluta Ecclesiae infallibilitate*, [Heidelbergae], typis Vogelianis, 1604, in 8°. – VD17 12:108594L

Coll. 3. David PAREUS, *Exegesis disputationis de Sacrarum Scripturarum divina et canonica autoritate adversus Jesuitarum strophas et imposturas, cum vindicatione a maledica cujusdam Moguntii Vicarii censura*, [Heidelbergae], typis Voegelianis, 1604, in 8°. – VD17 1:050743L

Coll. 4. [Lásd: coll. 3.]

Megj.: duplum

Bo-5321

Coll. 1. *Responsio ad apologiam Jacobi Greitseri Romanensis theologiae in Academia Ingolstadiana, conscriptam de Christiani Simonis LITHI Miseni scholiis, quibus illustratur vita Lojolae fundatoris Jesuitici ordinis*, Heidelbergae, typis Christophori Leonis, 1600, in 8°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1616

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis. A(nn)o. MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria. (az előzéklapon)

Stephani Kathona Gheleini (címlapon)

Adattár 16/3, In octavo 24.

Coll. 2. *Responsio altera ad alteram Jacobi Greitseri ... apologiam quinque libris comprehensam, pro vita Ignatii Lojolae ..., illustrata scholiis Simonis LITHI Miseni*, Haidelbergae, [s. n.], 1603, in 8°. – VD17 23:638636N

Coll. 3. *Appendicula de apologia Societatis Jesu in Gallia ad christianissimum Galliae et Navarrae regem Henricum IV. scripta a' religiosiis ejusdem societatis in Gallia*, [S. l.], [s. n.], [ca. 1610], 8°. – VD17 23:638639L

Bo-5906

Coll. 1. Davidis PAREI *Collegiorum theologorum quibus universa theologia orthodoxa, et omnes prope theologorum controversiae perspicuae et varie explicantur*, Decuria una, Heidelbergae, impensis Jonae Rhodii, typis Johannis Lancelloti, 1611, in 8°. – VD17 23:637970E

Kötés: Pergamenkötésben, metszése poncolással díszített.

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis
A(nn)o MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Steph(ano) Nagy. mpria.
(Az előzéklapon)

Ex libris Michaelis Surini (az előzéklapon)

Stephani Katona Geleji (a címlapon)

Megj.: *Adattár* 16/3, In octavo 17.

Coll. 2. Davidis PAREI *Collegiorum theologorum quibus universa theologia orthodoxa, et omnes prope theologorum huius temporis controversiae perspicuae et varie explicantur*, Pars altera, postremum est anti-Bellarminianum succinctum in omnes Rob. Bellarmini card. controversias, Heidelbergae, impensis viduae Jonae Rosae, typis Joh. Georgii Geyderi, 1620, in 8°. – VD17 12:110738F

Megj.: Számos aláhúzással a szövegben.

Bo-22675

Coll. 1. Jacobus ZABOROWSKI, *Ad nodum Gordium, seu Disputationem de vocatione ministrorum, a Martino Smiglecki Jesuita ... editam, brevis, simplex, et succincta responsio*, [Racoviae], [Sternacius], 1615, in 4°.

Kötés: Pergamenkötésben. Supralibros: S. K. G. 1617

Poss.: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő iskola könyve (nyomtatott ex libris a kötéstábla belső oldalán)

Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum M(aros)Vásárhelyensis.
A(nn)o. MDCCLXXXIV. Biblioth(ecario) Stephano Nagy mpria.
(az előzéklapon)

Stephani Katona Gelei (a címlapon)

Megj.: Az első kötéstáblához rögzített különálló kézirat: „Theses Doctoris D(avidis) Parei, propria manu scriptae, me Respondente disputata Heidelb(ergae)”.

A hátsó szennylapon: „Catalogus librorum Stephani Katona Geleini In Academia Hejdelbergensi et alibi comparatorum numerus praefixus volumina: posteriorum trium primus materiae, secundus compactionis, tertius Ungaricum computum denotat.”

Lásd: *Adattár* 16/3, 3–8.

A kolligátumra lásd: *Adattár* 16/3, In quarto 9.

Coll. 2. Jacobus ZABOROWSKI, *De missione sacerdotum in ecclesia Romana, contra Martinum Smiglecium ... dissertatio*, [Racoviae], [Sternacius], 1615, in 4°.

Coll. 3. *Examen compendii theologici recens correcti a D. Christophoro Pelargo etc. in quo Calvinismum palam profitetur, studio veritatis, et monendae juventutis gratia institutum, ac disputationis ordinariae loco publice propositum, in inclyta Academia Wittebergensi, autore et praeside Friderico BALDUINO ... respondente M. Johan-Thomae PHRYRIO Spirensi Nemetano, Wittebergae, apud Paulum Helwig, 1617, in 4°. – VD17 3:011809B*

Coll. 4. *De fractione panis eucharistici theses, quas candido iudicio et colloquio, in Academia Francofurtana superiorum voluntate proponebat publ. Christophorus PELARGUS ... respondente M. Johanne CRUGERIO Berlinensi Marchico, Hanoviae, typis Wechelians, apud Claudium Marnium, et haeredes Joannis Aubrii, 1607, in 4°. – VD17 23:258771D*

Coll. 5. Nicolai THEÖKELI... *Oratio de nobilitate, scripta et habita in solenni, illustris et antiquae Heidelbergensis Academiae conventu V. die Septembris, Heidelbergae, typis Joannis Lancelloti, 1604, in 4°. – RMK III. 1013.*

Coll. 6. Davidis PAREI *De triumpho Jesuitarum, ex colloquio Durlacensi nuper reportato, oratio inauguralis cum ... Heinrico Altingo ... ordinatio, in frequentissimo Academiae congressu insignia doctoralia conferetur, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°. – VD17 1:081683V*

Coll. 7. Davidis PAREI *de statu quinquagenario Palatinae ecclesiae, oratio in doctoratum theologicum ... Simonis Erpp-Bruchausen Lemgoviensis Westp. 17. Augusti 1615. in Academia Heidelbergensi celebratum, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°. – VD17 39:121769R*

Coll. 8. Davidis PAREI *de pace et unione ecclesiarum evangel. oratio inauguralis habita in solenni universitatis Heidelbergensis ... qua ... Cunrado Deckero S.S. Theologiae, novem candidatis juris utriusque insignia doctoralia conferebantur, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johan. Lancelloti, 1616, in 4°. – VD17 39:129495Y*

Coll. 9. Davidis PAREI *in publicatione rectorali legum Academiae Heidelbergensis 21. Januar. 1611. habita oratio e quaestione: utrum leges magistratus obligent in conscientia?, Heidelbergae, impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°. – VD17 1:081689R*

Coll. 10. Samuel ROSSAEUS, *Melē syncharistika, Jehova auspice Phoebō duce musarum choro appaludente, cum potentissimum heros, ac*

princeps florentissimus Friedricus V. palatinus ad renum comes ... una cum illustrissima heroina Elisabetha conjuge sua regia, ex Boiariae regionibus ad Nicrum reversus XIIX. Cal. Sept.(...) Anno ... MDCXV. inclytam Haydelbergam feliciter ingrederetur, Heydelbergae, typis Davidis Albini, [1615?], in 4°.

Coll. 11. BOJTI VERES Gáspár, *Panegyris in excellentissimas, heroicas omniq. admiratione dignissimas laudes ... Gabrielis Bethlen ... orthodoxae fidei propugnatoris accerrimi, domini et maecenatis sui celsissimi in debiti animi humilimiq(ue) obsequii symbolum heroico carmine concinnata*, Heidelbergae, typis Albinianis, 1617, in 4°. – RMK III. 1193.

Coll. 12. Marci ANTONII DE DOMINIS ... *causae profectionis suae ex Italia*, [S. 1.], [s. n.], 1616, in 4°. – VD17 23:249417V

Megj.: A címlap alján korabeli kézírással: „Heydelbergae, typis Vegoelin. (sic!) A. 1617.”

Coll. 13. *Positiones theologiae de mysterio incarnationis Filii Dei*, sub praesidio d. Davidis PAREI ... A. Thomas KNOXIO Scoto ... consuetis, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1614, in 4°.

Coll. 14. *Positiones theologicae, de uno vero Deo et S.S. Trinitate, quas eodem Jehova Triuno juvante*, sub praesidio ... Davidis PAREI ... publicae S.S. theologiae cultorum censura proponit, Andreas KYSIRI GYÖNGYÖSINUS Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1615, in 4°. – RMK III. 1151.

Coll. 15. *Disputatio theologica de Filii Dei genuina naturali et essentia divinitate, opposita erroribus Samosatenianorum, ac Arrianorum huius temporis*, quam ... praeside Bartholomaeo COPPEN ... publicae disquisitioni ac censurae subiicit Petrus VACI Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1615, in 4°. – RMK III. 1153.

Coll. 16. *Disputatio theologica de Justificatione hominis coram Deo*, quam ... praeside Bartholomaeo KOPPEN ... exercitationis ergo ad publicam ... proponit Johannes HOLSTENIUS Schuttorphiensis Westphalus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1615, in 4°.

Coll. 17. *Theses physicae de natura* ... praeside ... Wolfgango LOSSIO ... respondens Michael BÖLÖNI Transylvanus, Haidelbergae, typis Johannis Lancelloti 1604, in 4°. – RMK III. 1011.

Coll. 18. *Positiones theologicae, de vera Christi ecclesia et conciliis*, sub praesidio ... Bartholomaei COPPENI ... ad publicam disquisitioni proponit Stephanus VELICHIUS Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1615, in 4°. – RMK III. 1154.

Coll. 19. *Theses et antitheses theologicae de purgatorio* ... sub praesidio ... Bartholomaei COPPENI ... publicae disquisitioni subjicit Henricus GUY Neocomensis Helvetius, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°.

Coll. 20. *Perikopē Theologica tēs orthodoxias, de vere catholica sub uno capite Christo ecclesia...* sub praesidio ... Henrici ALTINGI ... publice ventilandam proponit Thomas WEGIERSCIUS Polonus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°. – VD17 14:001765B

Coll. 21. *Theses theologicae de legis usu et abusu, ex dicto apostoli ad Tim. I. vers. 8.9.*, sub praesidio ... Davidis PAREI ... publicae ... subjicit Andreas P. BEKESI Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°. – RMK III. 1171.

Coll. 22. *Theses theologicae, de foedere Dei* ... sub praesidio Henrici ALTING ... publice examinandas proponit M. Johannes SANTENUS Clivo-Vesaliensis, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°.

Coll. 23. *Theses theologicae, de aeterna Dei praedestinatione*, quas ... praeside, Bartholomaeo Coppenio ... pro theologiae doctoratu M. Conradus DECKHER Juliensis ... examinandas proponit, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°. – VD17 547:693054A

Coll. 24. *Theses logicae de praedicationis*, quas ... praeside M. Georgio Theodoro BRETTELL Neustadiensi ... defendere conabitur Johannes Melchior JUNCKER Spirensis Nemetanus, Heidelbergae, typis Davidis Albini, 1616, in 4°.

Coll. 25. *Theses theologicae de resurrectione mortuorum*, quas ... sub praesidio Henrici ALTING ... publice ventilandas proponit Wolfgangus BIDERMAN Scaphusiano-Helvetius, Heidelbergae, typis Davidis Albini, 1616, in 4°.

Coll. 26. *Disputatio theologica de providentia Dei*, quam ... sub praesidio ... Bartholomaei COPPENII ... ventilandam proponit, et pro virili defendet Christianus FLURERUS Wittebergensis, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1616, in 4°. – VD17 1:054395D

Coll. 27. *Theses medicae de humoribus corporis humani*, quas ... praeside ... Simone OPSOPEO ... publice discutiendas proponit Joh. Casparus BLASSIUS Tig-Helvetius, Heidelbergae, typis Davidis Albini, 1616, in 4°.

Coll. 28. *Disputatio theologica, de satisfactione et merito Christi*, quam ... praeside ... Bartholomaeo COPPENIO ... publice examinandam proponit ... Joannes BUCHWÄLDERUS, Heidelbergae, typis Johannis Lancellotti, 1616, in 4°.

Coll. 29. *Disputatio theologica de poenitentia et tolerantia crucis*, quam ... sub praesidio ... Henrici ALTING ... publicae ... subjiciit Nicolaus

- PERROTUS Genevensis, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. Coll. 30. *Assertiones theologicae contra heterodoxon missae sacrificium*, quas ... praeside ... Bartholomaeo COPPENIO ... proponit Thomas WEIGERUS Polonus, Heidelbergae, typis Johann. Lancelloti, 1617, in 4°. Coll. 31. *Assertio aeternae deitatis Filii Dei, ex Epistola Pauli ad Coloss. cap. I. v. 15.16.17. ad publicam in Academia Archipalatina disputationem proposita*, praeside ... Henrico ALTING ... respondente Johanne GUILIELMO Ebersbacensi Nassovico, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°.
- Coll. 32. *Theses theologicae de sacramentis in genere*, quas ... sub praesidio ... Bartholomaei COPPENI ... publice ventilandas proponit Gregorius RICHTERUS Gorlicensis Lusatus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°.
- Coll. 33. *Problemata theologicum de veritate et existentia purgatorii pontificii, an sit, sive vere existat, ad publicam in Academia Heidelbergensi disputationem propositum*, praeside ... Henrico ALTING ... a Nicolao MOLITORE Mezerziceno Moravo, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°.
- Coll. 34. *Theses orthodoxae, de justificatione hominis peccatoris coram Deo*, quas ... sub praesidio ... Davidis PAREI ... publici examinis censurae subjicit Stephanus KATONA GELEINUS Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1197.
- Coll. 35. *Theses theologicae de mundi gubernatione sive Dei providentia*, quas ... praeside ... Davide PAREO ... publice ventilandas proponit Johannes ALBENSIS Transsylvanus Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1190.
- Coll. 36. *Problemata theologicum, an Calviniani, quos vocant, fundamentum fidei sartum, tectum retineant?*, praeside Henrico ALTING ... respondentis partes tuente Andreae PRAGAI Ungaro, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1201.
- Coll. 37. *Theses theologicae, de potestate ecclesiastica*, quas ... sub praesidio ... Bartholomaei COPPENI ... publice discutiendam proponit ... Stephanus FEGYWERNEKI Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1194.
- Coll. 38. *Positiones physicae de elementis in genere*, quas ... praeside ... Nicolao MATTHIADAE Bachendorfio ... pro facultate ingenii propugnabit Johannes FÜSÜS PATACHINUS Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1195.
- Coll. 39. *Theses theologicae, de ascensione et sessione Christi ad dextram Dei in coelis*, quas ... sub praesidio ... Bartholomaei COPPENI ... ad

publicam in Academia Heidelbergensi disputationem proponit Abraham SCHWEITZER Brigensis Silesius, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°.

Coll. 40. *Disputatio theologica, de vocatione ad salutem*, quam ... sub praesidio ... Henrici ALTINGII ... censurae publicae submittit Christianus CHYTRAEUS Bremensis, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°.

Coll. 41. *Theses theologicae, de praedestinatione Dei gratuita ad salutem*, quas ... sub praesidio ... Henrici ALTING ... publicae disquisitioni subjicit Michael CANISAEUS Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1198.

Coll. 42. *Disputatio theologica de fide, an ex eius praevisione pendeat aeterna Dei electio*, quam ... praeside ... Henrico ALTING ... eventilandam proponit M. Theodorus ZVINGERUS Basileensis, Heidelbergae, typis Gotthardi Vegelini, 1617, in 4°.

Coll. 43. *Disputatio, de praedicamento qualitatis*, quae ... praeside M. Nicolao WEDELIO ... respondente Georgio Theodorico Rieding, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°.

Coll. 44. *Theses physicae de elementis in genere et specie*, quas ... praeside ... Nicolao MATTHIADE Bacchendorff ... eventilandas proponit Johannes Philippus BERTHEL Osthovic-Palatinus, Heidelbergae, typis Albinianis, 1617, in 4°.

Coll. 45. *Positiones physicae de aere*, quas ... praeside ... M. Christophoro JUGNITIO ... ad publicam ... proponit Johannes Georgius HOPFFIUS Bammenthalensis Palatinus, Heidelbergae, typis Albinianis, 1617, in 4°.

Coll. 46. *Zyncharmata Amicorum ad dn. Nicol. Ficeisenium Ulmedano-Bipontinum* cum ei ... dn. Simone OPSOPOEO ... dn. Niolao MATTHIAEDE ... in antiquissima Academia Haidelbergensi doctoratus philosophici gradus ... a ... Joann. Casimiro JORDAN ... ord. promotore rite designato conferetur, Haidelbergae, [k. n.], 1617, in 4°.

Coll. 47. *Disputatio physica de mundo*, quam ... sub praesidio Christophori JUGNITII ... publicae disquisitioni subiicit Fridericus SPAHNEMIUS Amberga Palatinus, Heidelbergae, typis Albinianis, 1617, in 4°.

Megj.: Praestantissimum et Doctissimum D(omi)n(um) Stephanum Ghelei ad opponendum officiose' et humaniter invitat. Respondens. (a címlapon)

Coll. 48. *Positiones theologicae de sacramento baptismi*, quas ... sub praesidio ... Davidis PAREI ... publici examinis censurae subiicit Stephanus P. WARSANI Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1203.

Coll. 49. *Theses theologicae, de ecclesia*, quas ... sub praesidio ... Henrici ALTING ... publice ventilandas proponit Gregorius BAKAI Ungarus, Heidelberg, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1191.

Coll. 50. *Positiones theologicae de Jesu Christi mediatoris et servatoris nostri persona, officio, et beneficiis*, quas ... sub praesidio ... Davidis PAREI ... publico examinandam subjicit Stephanus S. PELIUS Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1200.

Coll. 51. *Theses theologicae, de libero arbitrio hominis et gratia Dei*, quas ... sub praesidio ... Davidis PAREI ... publice disquisitioni subjicit Matthias JAZ-BERENI Ungarus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°. – RMK III. 1196.

Coll. 52. *Theses physicae de respiratione*, quas ... sub praesidio ... Christophori JUGNITI ... publice examinandas proponit Richardus HEMELIUS Heidelb., Heidelbergae, typis Albinianis, 1617, in 4°.

Coll. 53. *Positiones politicae, de monarchia*, quas ... sub praesidio ... Christophori JUGNITII ... publice discutiendas proponit Samuel BAL DE HOCZEW Polonus, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1617, in 4°.

Coll. 54. *Mantissa carminum votivorum*, Heidelbergae, typis Davidis Albini, 1617, in 4°.

Coll. 55. Georgii SOHNII ... *oratio historica, defundatione et conservatione laudatissimae Academiae Heidelbergensis*, Hanoviae, typis Wechelianis, apud Claudium Marnium et haeredes Johannes Aubrii, 1607, in 4°.

Coll. 56. *Epitaphios Logos, beatae memoriae ... Bartholomaei Coppenii theologiae professoris in Academia Heidelbergensi*, dicatus a Johanne Balthasare BAUMBACH... recitatus ... 7 Augusti, Anno 1617, Heidelbergae, typis Johannis Lancelloti, 1618, in 4°.

RÁCZ EMESE

„Bibliothecam (...) az Enyedi Collegiumnak maradjon”: Teleki József (1675–1732) könyves mecénatúrája

A 17. század utolsó harmadától kezdődően a nagyenyedi Bethlen-kollégium történetében a Teleki családnak nemzedékeken keresztül jelentős szerep jutott. A család több tagja hosszabb-rövidebb ideig gondnoki tisztséget töltött be,¹ emellett a kollégium és annak diáksága a Telekiek rendszeres támogatásában részesült. Közismert az a támogatási hajlandóság, amelyet a 18. század első felében az erdélyi református arisztokrácia gyakorolt: iskoláik és egyházaik fenntartásához járultak hozzá, lelkészeiket patronálták.² A Bethlen-kollégium esetében ez a támogatás, a különböző járandóságok mellett, személyi könyvtárak felajánlását is magában foglalta. A 18. század elején, ily módon került a kollégium könyvtárába a későbbiekben is nagy becsben tartott két jelentős főúri magángyűjtemény: Teleki József (1675–1732) és Árva Bethlen Kata (1700–1759) bibliotékája. Bethlen Kata magyar nyelvű könyveinek felajánlásával a Bethlen Könyvtár Hungarika tékájának megalapozásához járult hozzá. Második férje, Teleki József 780 kötetet

¹ Teleki Sándor 1690-től, Teleki József 1718-tól, Teleki László 1755-től, Teleki Sámuel 1767-től, Teleki Ádám 1768-tól töltött be gondnoki tisztséget. – P. SZATHMÁRY Károly, *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*, Nagy-Enyed, 1868, 350–351.

² Lásd erre vonatkozóan: MONOK István, *Az intézményi könyvtárak szerepe a nemzeti kulturális identitás kialakulásában Magyarországon a 18. században = Médiumok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60. éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 75–92.; uő. *Hatalom és a könyvtárak a kora újkori Magyar Királyságban és Erdélyben = In via eruditionis: tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István et alii, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 363–369.

számláló könyvadománya, nagysága és tartalmi összetétele szempontjából, a korabeli Erdély tekintélyes magángyűjteményének tekinthető.

A továbbiakban a Bethlen-kollégium könyvtárának korabeli, 18. század eleji katalógusában *Theca Telekianaként* nyilvántartott gyűjtemény vizsgálatának kezdeti lépéseit tesszük meg. Ha Teleki József könyvgyűjtési szokásáról akarunk képet alkotni, számos kérdést kell megválaszolnunk. Az első maga a gyűjtő, Teleki József személye, akiről eddig meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Milyen könyvszerzési lehetőségek adódtak egy erdélyi főúr számára a 18. század fordulóján; könyvgyűjtésének volt-e valamilyen szempontrendszere, vagy bibliofil gyűjtő volt? Azt is fontos lenne kideríteni, használta-e vagy csak gyűjtötte a könyveket. Az 1849-es nagyenyedi pusztulás során azonban a Teleki Theca szinte teljesen megsemmisült. Az eddig előkerült kevés könyvanyagból nem sikerült a könyvtár használatára vonatkozó információkat nyerni, ugyanis semmiféle bejegyzést, aláhúzást nem tartalmaztak, ami a könyvek használatának módjáról tájékoztatna. Elsőként nézzük meg röviden, miben nyilvánult meg a Teleki-család és a Bethlen-kollégium közötti, nemzedékeken át fennálló kapcsolat.

A Telekiek és a Bethlen-kollégium a 17–18. század fordulóján

A Gyulafehérvárról Nagyenyedre költöztetett kollégiumot, a családból elsőként, Teleki Mihály (1634–1690) kancellár vette pártfogásába. Teleki Mihály patrónusi tevékenységéről a kollégium első krónikása, Pápai Páriz Ferenc, a kollégium főúri támogatóit összesítő számadásában tesz említést: „Hozzájárult (...) még a nép körében és széles e hazában nagy hősnek nevezett Teleki Mihály jótéteménye, négy iskolai tanuló számára, havi egy-egy aranyforinttal és a mindennapi

kenyérrel.”³ Az 1688. július 11-én keltezett *Memoriáléjában*, Teleki Mihály a szokásos évi 100 forint megküldésére adott utasítást a fehérvári, enyedi és kolozsvári iskolák számára.⁴ Rendeletéből arra következtetünk, hogy az összeg rendszeres adománya volt a kancellárnak. Ezen felül szép számú, külföldi peregrinációra készülő diákról is gondoskodott. Bod Péter *Magyar Athenasának* ajánlásában⁵ tizennyolc Teleki-alumnusról számol be, ugyanakkor Herepei János tizennégy⁶ olyan külföldön megjelent disputációt jelzett, amelyeket a Teleki-alumnusok patrónusuknak ajánlottak, közöttük enyedi diákok nevei is feltűnnek (pl. Fejérvári István,⁷ Nánási Mihály,⁸ Füsi Lőrinc⁹). A Dési Márton és Pataki István – enyedi, illetőleg kolozsvári kollégium professzorok –, valamint a kancellár között kialakult szívélyes kapcsolatról szintén Bod Pétertől¹⁰ van tudomásunk. Csengeri István kollégiumi professzorral és gondnokkal is szoros barátságot ápolhatott, ugyanis az 1671-ben, a marosvásárhelyi zsinaton bekövetkezett hirtelen halála után Teleki Mihály a Csengeri árvák gyámja lett.¹¹ A kancellár családja és az enyedi kollégium között létező szoros

³ PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története*, kísérőtanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi RÁCZ Emese, ford. IMREGH Monika, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, 13.

⁴ HOMONNAI Betti, *Veér Judit életrajza*, Bp., Pesti Könyvnyomda, 1914, 61.

⁵ „Erdélyben-is hogy a tudományt el-bővíthetné mint Salamon Jeru'sálemben az ezüstöt, tizen-nyöltz esztendőknék el-folyások alatt, tizen-nyoltz tanuló ifjakot küldött-el a' Belgyiomi és Angliai Oskolákba, látás hallás tanulások kedvéért, meg anyi ezer forintokból álló úti költséggel készítvén-fel őket”. – BOD Péter, *Magyar Athenas*, 1766, [5].

⁶ HERPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez = Művelődési törekvések a század második felében*, III. kötet, Bp.–Szeged, 1971 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, a továbbiakban: ADATTÁR 3.), 23.

⁷ JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ Albert, *Nagyenyedi diákok: 1662–1848*, Bukarest, Kritérium, 1979, 101. RMK III. 3293.

⁸ Uo., 107; RMK III. 3447.

⁹ Uo., 105; RMK III. 3294 és 3403.

¹⁰ BOD 1766, i.m. [5]. (http://mek.oszk.hu/01800/01811/html/pages/OSZK_M46282_BP_Magyar_Athenas0010.htm) (2017.01.20)

¹¹ HERPEI János, *Csengeri István és fiai* = ADATTÁR 3., 3–12.

kötélék abban is megmutatkozik, hogy a Teleki-fiúk oktatását – a rövid ideig tartó kolozsvári időszakot követően – az enyedi kollégiumra bízta.

A legidősebb fiú, Teleki Jankó (1662–1679) kezdetben, a kolozsvári kollégiumban Pataki István professzor felügyelete alá került, majd 1675. november 28-tól a nagyenyedi kollégiumba adták, ahol Ölyvesi Balázs lett a magántanítója (praeceptora).¹²

A többi Teleki-fiú – ifj. Teleki Mihály (1671–1720),¹³ László (1674?–1713),¹⁴ József (1675–1732),¹⁵ Pál (1677–1731)¹⁶ és Sándor (1679–1754)¹⁷ – tanulmányaikat az udvari schola után a kolozsvári kollégiumban folytatták, ezt követően 1692-től a három fiatalabb Teleki-fiú az enyedi kollégiumba került. Közvetlen felügyeletüket és oktatásukat Enyedi Istvánra bízta, Teleki Pál praeceptora Zalányi Boldizsár, Sándoré pedig Miskolczi Zsigmond volt.¹⁸

Teleki Pál 1695-ig volt az enyedi kollégium diákja, ezt követően anyja, Veér Judit a Teleki-fiúk közül őt tartotta kellőképpen felkészültnek arra, hogy külföldi peregrinációra induljon.¹⁹ Teleki Pál tanulmányútja kedvező alkalmat nyújtott arra, hogy az odera-frankurti egyetem és a kollégium közötti, korábban már működő kapcsolatot felelevenítsék,

¹² HERPEI János, *Teleki Jankó és könyvtára* = ADATTÁR 3., 32–38.

¹³ *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* (a továbbiakban: MAMÚL), főszerk. KÖSZEGHY Péter, XI, Bp., Balassi, 2011, 413.

¹⁴ SIPOS Gábor, *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713-(1736)*, Kolozsvár, EME–EREK, 2000, (Erdélyi Tudományos Füzetek, 230), 101.

¹⁵ Születési éve (1675): I. *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, bev., jegyz. és mutatóval közzéteszi FEHÉR János, Kolozsvár, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2007 (Erdélyi művelődéstörténeti források, 5), 212. Halálkozásának időpontja (1732): *Bethlen Kata önéletrajza*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1963 (Magyar Századok), 85.

¹⁶ MAMÚL, XI., 413.

¹⁷ Uo., 414. Sipos Gábor fent idézett munkájában Teleki Sándor elhunytának idejét 1760-ra teszi.

¹⁸ *Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695–1700*, összeáll. FONT Zsuzsa, Szeged, 1989, (Fontes Rerum Scholasticarum, 3), 414.

¹⁹ Uo., 414.

melyet Pápai Páriz Ferenc kiváló taktikai érzékkel véghez is vitt. Ennek eredményeként az enyedi teológus diákok hosszú évekig igénybe vehették az ún. odera-frankfurti stipendiumot. Peregrinációs útján Teleki Pál Odera-Frankfurt után, 1697-ben Angliában is megfordult. Felbuzdulva a frankfurti ösztöndíjak megnyerésén, Enyedi István az egykori angol ösztöndíj felelevenítésével próbálkozott, ezúttal sikertelenül.²⁰

A legfiatalabb Teleki-fiú, Sándor 1709–1718 között az enyedi kollégium gondnoki tisztségét töltötte be. Itteni tevékenységéhez elsősorban az 1704-es labandulásakor lerombolt kollégium rendbehozataláért tett lépések köthetők. Pápai Páriz Ferenc kezdeményezésére levelet írtak az oxfordi egyetem előjáróihoz, közbenjárásuk eredményeként az angol királyi családtól kaptak segítséget, az ún. „angol pénzt”, amelynek kamataiból 1720–1743 között felépült a kollégium négy új szárnyépülete.²¹ Az 1718-ig viselt tisztség a kollégium történetének egyik legnehezebb időszakára esett, mely feladatnak a lehetőségekhez képest igyekezett eleget tenni. Ennek ellenére Teleki Sándornak a Főkonzisztóriumhoz címezett egyik leveléből kiderül, hogy a tisztségben őt váltó Inczédi József elégedetlenkedett az örökölt helyzettel: „Ítélmester Inczédi József uram, én utánnam idő múlva a Nagy Enyedi Collegium curátorának tétetvén (...) minden ok nélkül olyan engemet sértegető levelet írt énnekem N. Enyedi Collegium mellett való Curátorságombeli állapotokról, hogy arra érdemes hitván személyre is külömbet nem írhatott volna.”²²

²⁰ Enyedi István javaslatára, Teleki Pál Benjamin Woodroffe professzor közvetítésével próbált újabb oxfordi ösztöndíjat szerezni az enyedi kollégium számára. Uo, 153–154.

²¹ VÁRÓ Ferenc, *Bethlen Gábor kollégiuma*, Nagyenyed, Nagyenyedi Könyvnyomda és Papíráruhá RT., 1903, 91.

²² SIPOS 2000, i.m. 87–88.

Idősebb és ifjabb Teleki József életrajzi fragmentumai

Teleki József (1675–1732) életéről meglehetősen kevés adat áll rendelkezésünkre. Születésének pontos időpontja apja, Teleki Mihály udvartartási naplójából derült ki. Az 1675. október 7-én készült bejegyzés szerint „Áldotta meg Isten egy fiúmagzattal uramat (...) Kit éltesen Isten maga dicsességére, szülei örömére”.²³

Az írást, olvasást és az alapvető ismereteket a Teleki-udvarban működő iskolában sajátította el, ahol 1688–1690 között Majtényi Ferenc volt az iskola praeceptorja. Ebből az időszakból maradt fenn Bornemisza Anna fejedelemasszony *Halotti Kártája*,²⁴ amelyet a geryeszegi Teleki-skola növendékei készítettek. A *Kárta* Köleséri Sámuel orvos, illetve Majtényi Ferenc tanítómester halotti versei mellett négy Teleki-fiú – László, József, Pál, Sándor – verseit is tartalmazza.

Teleki József 1690-ben a kolozsvári, majd 1692-ben az enyedi kollégiumba került. A többi nemes ifjúhoz hasonlóan neve nem szerepel a kollégium matrikulájában,²⁵ publikus diákként vett részt a kollégiumi eladásokon.²⁶ Enyedi István 1692-es kollégiumbeli kinevezése után a Teleki-fiúk közvetlen felügyeletével és magánoktatásával volt megbízva, provizoruk Ferenczi István, praeceptoruk Majtényi Ferenc volt. Enyedi István azonban már a kollégiumba érkezésüket követő évben (1693) arról

²³ FEHÉR 2007, i.m. 212.

²⁴ A kárta szövegét közli: *Bornemisza Anna halotti kártája. Emlékezetnek romolthatatlan szegelet köve, melyet néhai kívánatos emlékezetű Méltóságos éss Nagyságos bornemisza Anna Fejedelem asszonyrac etc. etc. Első Apaffi Mihálynak = Bornemisza Anna megbűvöltetése: boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben 1678–1688*, a tan. írta és a dokumentumokat közread. HERNER János, Bp.–Szeged, MTA Könyvtára, 1988 (Adattár, 21), 289–299. Lásd még: VARJAS Béla, *Bornemisza Anna halálára kiadott halotti kárta = MKSz*, 1940. 3. sz., 267–270.

²⁵ JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ Albert, *Nagyenyedi diákok: 1662–1848*, Bukarest, Kriterion, 1979.

²⁶ FONT 1989, i.m. 413.

számol be levelében Veér Juditnak, hogy az akkoriban már 18 éves Teleki József nem szívesen hallgatja az előadásokat.

„Palkó és Sándor dolgok kérdés kívül vadnak, mindenik jól tanul, szeretikis tanulni (...) Joseph úgy gondolkozott, hogy Kegyelmed most húsvét után künn hadgya, ötet többször iskolában nem küldi. Hallotta tölle Ferenczi Uram s mások is, hogy annak sem kíván jót, aki kegyelmednek azt tanácsolta, hogy ötet többé scholában küldje (...) Olyan kedvet, Asszonyom, a scholában a tanuláshoz ő nem hozott, amineműt az öccsei. Az teológiára feljár ugyan, és nem is héjjában szinte, mert mindenkor elkérdivén töllök azt, mit tanultak az közönséges leckén, mindenkor tart meg benne eleget. Az egész leckét pedig ujobban nekik mindgyárt és világosabban eltanítom (...) A philosophiára es históriára nem jár úgy, mint Palkó (noha bizony elég ideje volna reá, meg is foghatná, hasznát is vehetné), nem az ő vétke annyira, mint az olyan embereké, akik kegyelmed előtt is mondták, hogy nem neki való a philosophia s a politia tanulása (...) Joseph, noha a deáki tudományban soha Palkóval el nem érkezik, leszen nálla még más ajándéka Istennek, amellyel hazájának szolgálhat.”²⁷

Tudjuk, hogy Teleki Pál 1695-ben indult külföldi tanulmányújtjára, Teleki Sándor 1698-ban még a kollégiumban tartózkodott. Teleki József enyedi tanulmányi időszaka legkésőbb 1695-ig tarthatott, ugyanis ez év szeptemberében már Gernyeszegről írt üdvözlő levelet Odera-Frankfurtban levő öccsének,²⁸ az 1696–1698 közötti időszakban több levelet váltottak egymással, egyikben például egy Johannes Braunius-kötet megküldését kérte.²⁹ A levelezésből tehát az derül ki, hogy 1695–1698 között Teleki József többnyire a családi birtokon tartózkodott.

²⁷ Uo., 413.

²⁸ Uo., 12–13. (5. levél)

²⁹ Uo., 182. (151. levél, Torda, 1697. július)

Az 1699. esztendőben Teleki József 24 évesen családot alapított, ozsdolai Kun Borbálát (1684–1720), Kun István és gróf Rhédey Mária lányát vette feleségül. Házasságukból 11 gyerek született, ám a felnőtt kort csupán két gyerek érte meg: ifjabb Teleki József (1701–1729) és Teleki Krisztina (mh. 1777). Kun Borbála 1720-ban 36 évesen, 21 év házasság után elhunyt, és a Teleki-birtokon, Kercisórán temették el.³⁰

A Teleki-családban a gyerekek az alapvető ismereteket az udvari iskolában sajátították el. A Bethlen-kollégiumnak adományozott könyvtárról készült katalógusban tankönyvek is szerepelnek. Erre vonatkozóan érdekes adalékot tudhatunk meg Teleki József halála előtt (1732. október 31-én), Borosnyai Nagy Márton orvos által lejegyzett testamentumából. Többek között arról is rendelkezett, hogy a tankönyvek egy részét ne adják be a kollégium könyvtárába:

„A Bibliothecamrol rendelést tettem, hogy az Enyedi Collegiumnak maradjon, mindazáltal a Teleki Dávid könyveit ki kell belőlle venni, ugy azokatis a mellyek az kis Tholdi Adám tanulására kívántatnak, mert ugy fordulhat, hogy ezután pénzzel sem találunk számára.”³¹

Nem tudjuk, ifjabb Teleki József mikor kezdte tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban. Teleki József 1718-tól a kollégium gondnoki teendőit látta el, így nem véletlen, hogy fia oktatását az enyedi kollégiumra bízta. Ifjabb Teleki József enyedi diákéveiről Hermányi Dienes József *Nagyenyedi Demokritusában*³² tesz említést. Hermányi adomájában az

³⁰ *Az Istenben bízó kegyes aszszonynak belső ékessége és Isten előtt kedves öltözete. (...) Kun Borbára aszszony életének 36. házasságának 21. esztedeiiglen. (...) utolsó tisztességtételének emlékezetes Borbára napján ajánlja (...) SOLYMOSI MIHÁLY vizaknai prédikátor által a Kertsesórai udvari templomban (...) Karátson havának 4. napján*, Kolosváratt, Telegdi Pap Sámuel, 1720. – Petrik III. 409

³¹ Román Állami Levéltár, Kolozsvár. Jósika Hitbizomány levéltára, 255. sz. fond, 842. sz. Teleki József végrendelete. Ez úton szeretnék köszönetet mondani Bartha Zoltánnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kézirat másolatát.

³² HERMÁNYI DIENES József, *Nagyenyedi siró Heráklitus, és – Hól mosolygó 's hól*

enyedi kollégium diákságának 1719. esztendei, egyben utolsó pünkösdi királyválasztását írja le. A pünkösdi király szerepét a kollégiumi tradíciók szerint az itt tanuló nemes ifjak egyike vállalta magára, elsősorban azért, mert a népes diáksereg, valamint a professzorok ellátásáról gondoskodni kellett. Az 1719. esztendőben a pünkösdi király szerepét ifjú Teleki József töltötte be,³³ ezek szerint ez év tavaszán még a kollégium diákja volt.

Elképzelhető, hogy idősebb Teleki József már 1719-ben szervezni kezdte fia külföldi tanulmányútját. Enyedi István 1719. január 19-én Halléból Teleki Sándorhoz intézett levelében ugyanis ifjabb Teleki József esetleges külföldi tanulmányútjáról számolt be: „(...) fülhegytel hallottam, hogy az ur Teleki Josef Uramis az Urfiat fel akarná küldeni, igazé vagy nem nem tudom”.³⁴ Utazását anyjának, Kun Borbálának 1720 novemberében bekövetkezett halála késleltette.³⁵ A következő, 1721. esztendőben Teleki Krisztina és Toldi Ádám kézfogója³⁶ arra is alkalmat

kaczagó Demokritus = Hermányi Dienes József szépprózai munkái, s.a.r., az előszót és a jegyz. írta S. SÁRDI Margit, Bp., Akadémiai–Balassi, 1992 (Régi magyar prózai emlékek, 9), 441.

³³ „ (...) Pünköst előtt, Pünkösti Királyt tesznek vala az Enyedi Collégiumban, és azt ’a Felső Hólt Marosban kikísérik vala; ’s minthogy a Királyságot valami gazdag Urfi vállalja vala, az ótt nagy Kónyhát vettett vala: kivónat vala óda vagy két negyvenest’s többet is; és a’ Collégiomot jól tartja vala, sőt sokakat meg is bolondit vala. Az utolsó Királytétel esék Anno 1719. ’s lön Királlyá az Ifjú Teleki Jo’sef a’ Nagy Teleki Jos’sefnek a’ fia: ki kísérok ötöt nagy sókasággal; és benn a’ Berekben sók szép Deák órátiok’ s versek elmóndása után hosszú asztalhoz ülénk: vala szép és meleg idő, bor erős és bőv: nagy fazakakkal adják vala az egyest, de a Professzorok is úgy isznak vala, hogy csúdálkoznám rajta. A’ Sénior vala Nánási András, a’ ki nem üle asztalhöz, hanem a Szirun kívül egyszer másszor púskát ropogtat vala, holott az igen meg tiltatott vala, hogy valami szerencsétlenség ne esnék (...)” Uo., 441.

³⁴ *Peregrinuslevelek 1711–1750: külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, szerk. HOFFMANN Gizella, a latin szövegeket fordította BARTÓK István, a névmutatót összeáll. BUJTÁS László, Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1980 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 6), 167.

³⁵ *Kun Borbála felett mondott temetési prédikációk: SOLYMOS Mihály, Az Istenben bizó kegyes asszonynak belső ékessége és Isten előtt kedves öltözete...*, Kolosvárat, Telegdi Pap Sámuel, 1720, KAMARÁSI György, *Jó feleség czimere*, uo. – Petrik III. 409.

³⁶ „Ez solemnitasnak mikor vége volna / Gróff Pál úr Jóseffel Battyával szólana /

nyújtott, hogy idősebb Teleki József és Pál közös döntést hozzon: a két Teleki-fiút, Ádámot és Józsefet együtt küldjék külföldi tanulmányútra.

Az 1722–1725 között zajló *Kavalierstours* eseményeit Teleki Ádám máig fennmaradt utazási naplója örökítette meg számunkra,³⁷ ifjabb Teleki József utazási naplója mindeddig nem került elő. A Teleki-fiúk – eltérően Teleki Pál tanulmányútjától – tipikus nemesi tanulmányúton vettek részt, amelynek elsődlegesen nem az egyetemi fokozat megszerzése volt a célja. Tanulmányútjuk során különböző gyakorlati készségek elsajátítására törekedtek (lovaglás, vívás, zene, tánc), nyelveket tanultak (francia és német), de a jogi, történelmi alapismeretek megszerzésére is hangsúlyt helyeztek. Utazásuk során meglátogatták az adott ország nevezetességeit (várak, kastélyok), az arisztokrata életforma és a fejedelmi udvar kultúrájának közvetlen megtapasztalása szintén a tanulmányútjuk részét képezte.³⁸ A Teleki-fiúk Halléban ugyan beiratkoztak az akadémiára, ám az ott folyó oktatásba, valószínűleg a nyelvismeret hiánya miatt, nem tudtak beilleszkedni. Teleki Pál 1723 júniusában, fiához intézett levelében ugyanis szomorúan állapította meg, hogy „Halaban is az időt tellyessel haszontalanul töltöttetek nec in scientis, nec in Lingvis, többire semmit sem tanultatok”.³⁹ Rövidesen otthagyták a hallei akadémiát, s tanulmányútjuk hátralévő részét a drezdai fejedelmi udvarban töltötték. Hazatérésüket követően mindkét Teleki-fiú katonai pályára lépett. Teleki József a Gyulai-

Bólts szép elméjével mindent megfontolna / Sorostéllyra menvén ekként resolválla / Jó Battyám külgyük fel tanulni fiunkat.” – Lásd: *Gróf Széki Teleki Ádám verses önéletrajza*. Kolozsvár, Központi Egyetemi Könyvtár kéziratára, MS. 1563. 15. lap verzó.

³⁷ Uo.

³⁸ Lásd RÁCZ Emese, „*Itten kezdetiben látok más világot, az élte rendiben ékes Theatrumot*”: Teleki József és Teleki Ádám külföldi tanulmányútja (1722–1725) = *Homo Viator: tanulmányok az irodalom-, nyelv- és kultúratudományok köréből*, szerk. MIHÁLY Vilma-Irén, PIELDNER Judit, TAPODI Zsuzsa, Kolozsvár–Bukarest–Sepsiszentgyörgy, Erdélyi Múzeum-Egyesület–RHT Kiadó, 2015, 147–162.

³⁹ FONT Zsuzsa, *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, 2001, 150.

gyalogezred és Fogaras kapitányaként „sok terhes nyavajái miatt”⁴⁰ Teleki Pál kendilónai udvarházában 1729. január 4-én elhunyt, Kercisórán helyezték nyugovóra.

A tanulmányút feltehetően a vagyonosabb erdélyi családok számára is jelentős anyagi megterhelést jelentett. Teleki Ádám önéletrajzában feljegyezte, hogy Sorostélyon „feles aranyakat” (vagyis számtalan, sok aranyat) kaptak. Indulásukkor id. Teleki József az enyedi kollégium ún. „londoni” pénzéből⁴¹ 70 fontot, vagyis 693 magyar forinttal egyenértékű összeget kölcsönzött fia utazásának finanszírozására. Idősebb Teleki József halálát követően ugyanis a kollégium gondnoka, Inczédi József (1688–1750) Bethlen Katától követelte a kölcsönadott összeget. Bethlen Kata 1736-ban keltezett levelében elszámolt az összegről, másolatot küldve a férje által, idejében kiegyenlített hátralékról.⁴² Ifjabb Teleki József tanulmányútját érdemesnek tartottuk részletesebben körüljárni. Az enyedi kollégium könyvtárában őrzött Teleki Theca könyvjegyzéke alapján azt feltételezzük, hogy halála után könyvei apja könyvtárába kerültek.

Idősebb Teleki Józsefet az eddig fellelt kevés forrás elsősorban kitűnő gazdaként jellemzi. Hermányi Dienes József inkább az egyházpártoló szerepét hangsúlyozta: „(...) réligionkat szereti vala és felette ritka gazda vala (...)”.⁴³ Udvarát „egy kis királyi városká”-nak írják le, amelyben

⁴⁰ K. VÁSÁRHELYI Péter, *Halotti tanítás melyet (...) Teleki József... a Gyulaianum gyalog regimentben (...) Fogaras földének (...) declaratus kapitányának eltemetése alkalmatosságával, a kercesorai temető kápolnánál, 1729. Esztendőben Pümköst-havának 22 napján (...) el-mondott (...) K. Vásárhelyi Péter (...) a Károlyfejérvári reformata eklésiának tanítója*, [s.l., s.a.]. Petrik III. 750.

⁴¹ A nagyenyedi 1704-es labandulást követően Pápai Páriz Ferenc és Teleki Sándor főgondnok kezdeményezésére a londoni protestánsok tizenegyezer fontot adományoztak a kollégium megsegítése céljából. Az ún. „angol pénz” hosszú ideig a kollégium legbiztosabb tőkéjét képezte, kölcsönadva kamatoztatták azt. Vö. P. SZATHMÁRY 1868, i.m., 154–160.

⁴² *Árva Bethlen Kata levelei*, s.a.r. LAKATOS-BAKÓ Melinda, Kolozsvár, EREK, 2002, 51–52.

⁴³ HERMÁNYI DIENES 1992, i.m., 263.

minden mesterembernek helye volt. Kercisórán például egy üveghutát működtetett, a faluhoz közel pedig papírmalmot, amely később Teleki László tulajdonába került.⁴⁴ A gazdaság vezetéséhez mindenképp szülei szolgáltak követendő példával, hiszen köztudott, hogy a hatalmas Teleki-birtok igazgatása anyja, Veér Judit feladata volt, Teleki Mihály felügyelete mellett.⁴⁵

Teleki József a kegyesség gyakorlásában sem maradt el szüleitől. Több mint 20 alumnust pártfogolt a marosvásárhelyi kollégiumban, emellett külföldi akadémiákra induló diákokat is támogatott, akik hazatérve udvarában lelkészi teendőket láttak el: 1713-ig Kamarási György, de Solymosi Nagy Mihály lelkész is patrónájának nevezte Kun Borbálát. Vásárhelyi Czompó Mihály 1717–1722 között, Krizbai Deső Mihály 1723 után, Ajtai Abod Mihály külföldi a tanulmányúját megelőző másfél évig (1727 körül), (Kézdi)Vásárhelyi Péter 1727–1728 körül, Kovács Mihály 1731–1733 között látta el az udvari lelkészi teendőket Sorostélyon.⁴⁶

Közéleti szerepvállalásai közül elsősorban a két református kollégiumban betöltött gondnoki tisztségét emeljük ki: a nagyenyedi kollégiumban 1718-tól, Teleki Sándor öccsét váltotta fel és haláláig ellátta e feladatkört. Ezzel párhuzamosan a marosvásárhelyi kollégium gondnoki feladatát is betöltötte. 1709-ben az újjáalakuló Főkonzisztórium tagja lett,⁴⁷ emellett hat évig Fehér vármegye főispánja volt.⁴⁸

⁴⁴ BENKŐ József, *Transsilvania specialis: Erdély földje és népe*, ford., bev. tan. és jegyz. közléteszi SZABÓ György, I. kötet, Kolozsvár–Bukarest, Kriterion, 1999, 590–591.

⁴⁵ Lásd erre vonatkozóan BÍRÓ VENCEL, *Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében = Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1944*, Kolozsvár, 1945.

⁴⁶ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3., jav. és bőv. kiad., Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati irodája, 1977.

⁴⁷ SIPOS 2000, i.m., 58.

⁴⁸ *Isten szövetségeseinek sorsok. (...) széki Teleki Josef úr (...) kertzesorai temető sírja előtt (...) a' szent írásokból, a vött kegyelem szerint tanított (...) M. Vásárhelyt lévő N. Collegium együgyű tanítója, SZATHMÁRI Mihály, 1733 januarius 18-dik napján*, [Kolozsvár, s.a.]. Petrik V. 271.

„Igen papos ember vala” jellemezte temetési prédikációjában Szathmáry Mihály. A jó gazda mellett ezt a jellemvonását hangsúlyozták leginkább a források. Sorostélyon és Kercisórán új templomokat építtetett, a lelkészek jövedelméről is ő maga gondoskodott. Emellett második feleségével, Bethlen Katával együtt a kálvinista hitre áttért olthévízi lakosságot is támogatták, ahol 1727-ben a lelkésznek lakást építettek, s megfelelő jövedelemről gondoskodtak.⁴⁹

Teleki Józsefről, mint ahogyan feleségéről, Bethlen Katáról sem ismerünk semmiféle ábrázolási formát, így Teleki sajátos jellemvonásait Szathmári Mihály temetési prédikációjából idézzük:

„Testének ’s Termetinek állapotja közepszerű, erős, sok dolgoknak elviselhetésekre formáltatott, és, józan ’s bornemiszaságához képest, kemény egészségű vala: úgy hogy patikára igen keveset költene. Erköltse egyenes vala, igazmondást szerető: annyira, hogy a’ kapát kapának, a figét figének mondaná (...) Nem távolodott el a magyar nemzet régi réguláitól és szokásaitól sem köntösében, sem magaviselésében, sem pompájában.⁵⁰

Idősebb Teleki József könyvtáráról

A 17–18. századi erdélyi főúri protestáns család vagyonának nagysága, betöltött hivatali tisztségei, jól működő gazdasága mellett kialakított kisebb-nagyobb bibliotékája is az illető család rangját fejezte ki. Ezeknek a gyűjteményeknek egy részét rendszeresen használta a család, illetve a főúri udvarhoz tartozó lelkész, tanító, nagyobb részük azonban gyűjtemény-könyvtárként akár egységesen bekötve főként reprezentációs célt szolgált. A tervszerűen, nagy körültekintéssel gyarapított főúri könyvtárakat a tulajdonos halála után, leggyakrabban szétosztották egymás

⁴⁹ BENKŐ 1999, i.m. 160–161.

⁵⁰ SZATHMÁRI 1868, i.m. [12–13].

között az örökösök, ritkábban megnyitották a nagyközönség számára, vagy kollégiumok könyvtárait gazdagították.

Teleki József halálát követően könyvtárát, testamentumának megfelelően, második felesége, Bethlen Kata valószínűleg 1739 táján helyezte el a nagyenyedi kollégium könyvtárába, és *Theca Telekiana* néven került a gyűjtemény nyilvántartásába az 1752-ben indított katalógusban.

Teleki József könyvtárának létrehozásáról, későbbi gyarapításának módjáról kevés adattal rendelkezünk. A korabeli könyvtárak megalapozásának egyik módja az öröklés volt. Teleki Mihály kancellár kéziratok és könyvek iránti gyűjtőszenvédélye közismert.⁵¹ Ismerjük a Teleki Mihály által összegyűjtött iratok lajstromát, felesége, Veér Judit könyveinek, illetve a Teleki-gyermekek tankönyveinek jegyzékét⁵² (ez utóbbiak főleg katekézisek és zsoltárkönyvek voltak). E jegyzékeket közreadó *Adattár*-sorozatból ismerjük Teleki József 8 kötetből álló olvasmányjegyzékét 1690-ből, amelyet valószínűleg a kolozsvári kollégiumba történő utazásakor kapott a geryeszegi könyvtárból.⁵³ Egy kisebb könyvtárral tehát már házassága előtt rendelkezhetett.

A Bethlen-kollégiumba került Teleki József-könyvgyűjtemény nagysága, tartalmi sokszínűsége arra enged következtetni, hogy a könyvek beszerzése hozzáértő személy(ek) tervszerű közreműködésével történt. A

⁵¹ JAKÓ Zsigmond, *A nagyenyedi Bethlen Kollégium régi könyvtárának kéziratos ritkaságairól = Írás, könyv, értelmiség: tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 206.

⁵² Teleki Mihály iratainak, illetve a Teleki család könyveinek jegyzékét közli: *Erdélyi könyvesházak III. 1563-1757*, s.a.r. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, Scriptum Kft., 1994, 127–134, 137, 140–142. Veér Judit és a Teleki-gyermekek könyvjegyzékeit közli: HOMONNAI 1914, i.m., 45–46; *Erdélyi könyvesházak III.*, 125–126.

⁵³ Teleki József geryeszegi könyvjegyzéke 1690-ből: uo., 136. – A geryeszegi könyvtár egy része 1876-ban a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégiumba került, másik része az Erdélyi Múzeum Könyvtárába, innen később a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba. – Lásd erre vonatkozóan: CSIKÓS Júlia, *Adalékok Ráday Eszter könyvtárának rekonstrukciójához = Acta Siculica: a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*, Sepsiszentgyörgy, 2012-2013, 443–447.

gyűjteményben a túlsúlyban levő történelmi és teológiai könyvek mellett a jogi, földrajzi és utazási könyvek (pl. Zeiler Martin műve, a német útleíró irodalom több kiadást is megért alapművének 1664-es lipcsei kiadása), tankönyvek, szótárak, antik auktorok, pedagógiai és orvosi könyvek is jelen voltak. A gyűjtemény kialakításában legkézenfekvőbbnek az udvari lelkészek közreműködése látszik. A Teleki-udvarban tevékenykedő, korábban már felsorolt lelkészek kivétel nélkül külföldi képzésben vettek részt. Hipotetikus könyvbeszerezési tevékenységük Bod Péternek a Bethlen Kata hungarika könyvtárának kialakításában betöltött szerepéhez hasonlítható.

Teleki József könyveit az enyedi könyvtárban elsőként az 1752-es, majd 1764-es katalógusban regisztrálták, e két katalógus alapján rekonstruáltuk a gyűjteményt. Az 1764-ben indított katalógus az adományozók illetve az égtájak szerint vette számba a gyűjteményt: a könyvtárhelyiség déli és északi oldalán 2–2, a keleti részén pedig 3 szekrényben voltak elhelyezve a könyvek, a nyugati felén pedig a Bánffy-, Teleki- illetve Borosnyai-tékák sorjázta. Az 1752-es katalógus betűrendbe sorolta az állományt.⁵⁴ Egybevetve a két jegyzék Teleki-gyűjteményét, jókora mennyiségbeli eltérést figyelhetünk meg: míg az 1752-es katalógus 953 kötetet jelez, addig az 1764-es jegyzék 10 ordóban 710 művet, azaz 780 kötetet regisztrál. A két jegyzék közti nem kis különbségnek több oka is lehet. Egyrészt az 1752-es jegyzékben ugyanazt a címet ismételten, kétszer-háromszor is felvette a katalógust készítő diákkönyvtáros. A kolligátumok bejegyzésének módja egy másik oka lehet az eltérésnek.

⁵⁴ Az enyedi könyvtár 18. századi katalógusaira vonatkozóan lásd: RÁCZ Emese, *A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárának katalógusai a 18. század derekán = Hortus Amicorum: köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére*, szerk. BARTHA Katalin-Ágnes, BIRÓ Annamária, DEMETER Zsuzsa, TAR Gabriella-Nóra, Kolozsvár, EME, 2017, 131-136.

A duplumok elárverezése szintén magyarázatul szolgál, bár a Teleki Theca esetében csak kis számban éltek ezzel a lehetőséggel, mindösszesen négy tétel mellett szerepel az „*in auctione venditi*” bejegyzés. Példaként Curtius Quintus: *De rebus gestis Alexandri magni* című kiadványát hozzuk, amelynek három kiadásával is rendelkezett Teleki: az 1582-es lyoni, az 1621-es lipcsei, illetőleg az 1707-es amszterdami kiadásokkal. Az 1707-ben kiadott Curtius-kötetet áthúzták a katalógusban, valószínű, hogy a Nagyenyeden tartott könyvárverések egyikén adták el.

Szokatlan Teleki József magyar nyelvű könyveinek átirányítása más gyűjteményekbe, hiszen az effajta könyvadományok őrzésének a mai napig érvényes gyakorlata az együvé tartás. Az 1752-es jegyzékben 54 magyar nyelvű könyvet jegyeztek be a Telekiana Theca részeként. Tofeus Mihály *A Szent Soltarok resolutioja...* című művét kétszer is jegyzékbe vették. Ezeket a tételeket később áthúzták, jelezve a könyvek törlését, néhány más magyar nyelvű tétel mellé a *Translatus in Theca Hungarica* bejegyzést tették. E könyvmennyiségből az 1764-es jegyzékbe csupán kilencet vettek fel, illetve később azokat is törölték, és latin nyelvű könyvekkel helyettesítették.

Teleki József magyar nyelvű könyveit tehát feltehetően áthelyezték az időközben (1759) elhunyt második felesége, Bethlen Kata adománya által megalapozott Hungarika tékába. Az áthelyezés nem azonos időben történhetett. Az enyedi könyvtárban a Hungarika tékát 1762-ben vették jegyzékbe, így nyilvánvaló, hogy az 1752-ben készült jegyzék Teleki József összes magyar nyelvű könyveit tartalmazta. Az 1764-ben készült újabb jegyzékben azoknak csak egy nagyon kis hányada (9 cím) került felvételre, majd később ezek is átkerültek a hungarika gyűjteménybe. Teleki József saját magyar nyelvű könyveit tehát nem adta át feleségének, vélhetően azért, mert Bethlen Kata már rendelkezett azok egy példányával.

A Teleki Theca nyelvi megoszlása

Teleki József Nagyenyedre került könyvgyűjteményének nyelvi összetétele az alábbi táblázat összegzése alapján sokszínűnek mondható: latin, magyar, német, francia, olasz, spanyol, héber, arab nyelvű kiadványokat tartalmazott. A latin nyelvű művek több mint 80%-os túlsúlyával a gyűjtemény beilleszkedik a korabeli magyarországi és erdélyi főúri bibliotékák sorába. Ugyanis, ha Teleki József könyvtárát a vele kortárs Ráday Pál (1677–1733) gyűjteményével⁵⁵ hasonlítjuk össze, kiderül, hogy a két gyűjtemény nyelvi összetétele azonos, az adatok arányaikban különbözőek: Ráday Pál kisebb gyűjteménnyel rendelkezett, ám a magyar nyelvű könyvek begyűjtésére nagyobb hangsúlyt helyezett. Teleki József magyar nyelvű könyveinek számbeli második helye arra enged következtetni, hogy azok beszerzése tudatosan és nem véletlenszerűen történt.

Nem tudhatjuk pontosan, milyen nyelveket ismert Teleki József a latin nyelven kívül, talán a németet, azonban nem valószínű, hogy franciául és olaszul is beszélt volna. Fia, ifj. Teleki József 1722 és 1725 között külföldön peregrinált. Ennyi idő alatt a német és a francia nyelvtudása gyarapodhatott, ugyanis Halléban és Drezdában külön nyelvórákra járt. Hazatérésekor bizonyára könyveket is hozott magával. Később a Gyulai-gyalogezred kapitányaként Olaszországban is megfordult. Gyaníthatóan ifjabb Teleki József könyvei halála után apja gyűjteményébe kerültek. Erre vonatkozó forrás még nem került elő, ám ezzel lehetne magyarázni a német, francia és főként olasz nyelvű kiadványok jelenlétét a gyűjteményben.

Héber nyelvű bibliája, az arab–latin szótár, arab és héber grammatikái, Calepinus 11 nyelvű, 16. századi szótára egyértelműen Teleki bibliofiliáját támasztják alá, hiszen nem valószínű, hogy ő maga használta

⁵⁵ BORVÖLGYI Györgyi, *Ráday Pál (1677-1733) könyvtára*, Budapest, OSzK, 2004 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 7).

volna azokat. Ugyancsak bibliofiliáját igazolja az is, hogy egyazon szerző művének több kiadását is beszerezte (lásd a fentiekben említett Curtius-mű esetét).

Nyelv	Kötetszám	%
Latin	647	84
Magyar	54	7
Német	36	5
Francia	18	2
Olasz	5	1
Spanyol	1	0,1
Egyéb (arab, héber, szír)	6	1

Nyelv szerinti megoszlás

A gyűjtemény időbeli megoszlása

Egy könyvgyűjtemény időbeli értékelése annak modern vagy elavult voltát hivatott megmutatni, azt, hogy mennyire volt alkalma a gyűjtőnek a frissen megjelent kiadványokat beszerezni. Az alábbi diagramok Teleki József Enyedre került gyűjteményét szemléltetik, évszázadokra lebontva. A 16. század 12% – 84 kötetel, a 17. század 59% – 428 kötetel, a 18. század 29% – 212 kötetel reprezentált. Ha a Teleki József életében (1675–1732) megjelent nyomtatványokat tekintjük kortárs műveknek, kiderül, hogy mintegy 300 kiadvány származik ebből az időszakból, ami a gyűjtemény harmadrészét jelenti, a könyvtár tehát inkább elavultnak, mint modernnek tekinthető.

A 16. századi könyvanyag legrégebbi könyve az 1502-ben, a velencei Aldus Manutius műhelyében kiadott Cicero-kötet. Az 1502–1550 közötti időszak csupán 6 kötetel reprezentált. A 17. századi kiadványok évtizedenkénti lebontása kiegyensúlyozottságot mutat, a 18. századi anyaghoz hasonlóan. Nem tudni, miként került a Teleki Thecába a Teleki

József halála után kiadott több mint 46 nyomtatvány. Az eddig azonosítatlan kiadványokat nem adtuk hozzá ehhez a mennyiséghez. Elképzelhető, hogy az enyedi könyvtárba, a Teleki-család valamely más tagja részéről érkezett adományt helyezték Teleki József könyvei mellé.

Az azonosítatlan könyvek alatt értelemszerűen azokat a kiadványokat értjük, amelyeknek impresszumát nem adja meg az 1764-es katalógus. Legjelentősebb közülük a „*Turoczij Joh. Chronica Hung. Sine Titulo*” formában lejegyzett tétel, amely napjainkban a *Nagyenyedi kódex*ként él a köztudatban. A kódex enyedi vonatkozásairól elsőként Benkő Ferenc tudósít,⁵⁶ *Erdélyi Leveleiben* Kazinczy Ferenc⁵⁷ is említést tesz róla. Az 1462-es keltezésű latin nyelvű kódex a *Képes Krónika* szövegét, János presbiter Indiáról írt levelét, valamint Nagy Sándor történetét tartalmazza.⁵⁸ Számos kutató érdeklődését az első magyar nyelvű csízió keltette fel, amelyet szintén ebből a kódexből ismerünk.⁵⁹ A kódex több tulajdonos birtokában is megfordult, majd Teleki József adományaként a Bethlen-kollégiumba került, napjainkban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratára őrzi.⁶⁰ Teleki József egykori tulajdonjogát a kódexben lévő bejegyzés igazolja: „ex Theca Ct. Teleki 1739”. Az évszám valószínűleg Teleki József könyvtárának a nagyenyedi könyvtárba való elhelyezésének időpontját jelöli.⁶¹

⁵⁶ BENKŐ Ferenc, *Parnassusi időtöltés*, 7. 1796. Enyedi ritkaságok, Kolozsvár, 1800.

⁵⁷ KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk. ABAFI Lajos, Bp., 1880, 280, 30.

⁵⁸ CSAPODI Csaba, *A "Magyar Codexek" elnevezésű gyűjtemény (K31–K114)*, Budapest, MTA, 1973, (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratárának katalógusai, 5), 8–9.

⁵⁹ JAKÓ 1977, i.m. 210–212.

⁶⁰ MTA KIK Kézirattár, K 32.

⁶¹ Csapodi Csaba a kódex leírásában „ex Theca Ct. Teleki 1739” bejegyzést Teleki József helyett, Teleki Jánosként értelmezi: [Teleki III. János kővári kapitány, Torda megye főispánja, megh. 1770.]

Évszázad	Kötetszám	%
16. század	84	12
17. század	428	59
18. század	212	29

A könyvek évszázadonkénti lebontása

Megjelenési idő	%
1502–1510	1
1511–1520	0
1521–1530	3
1531–1540	2
1541–1550	1
1551–1560	13
1561–1570	25
1571–1580	11
1581–1590	24
1591–1600	20

A 16. századi könyvek időbeni megoszlása

Megjelenési idő	%
1601–1610	9
1611–1620	8
1621–1630	8
1631–1640	9
1641–1650	10
1651–1660	9
1661–1670	14
1671–1680	12
1681–1690	13
1691–1700	8

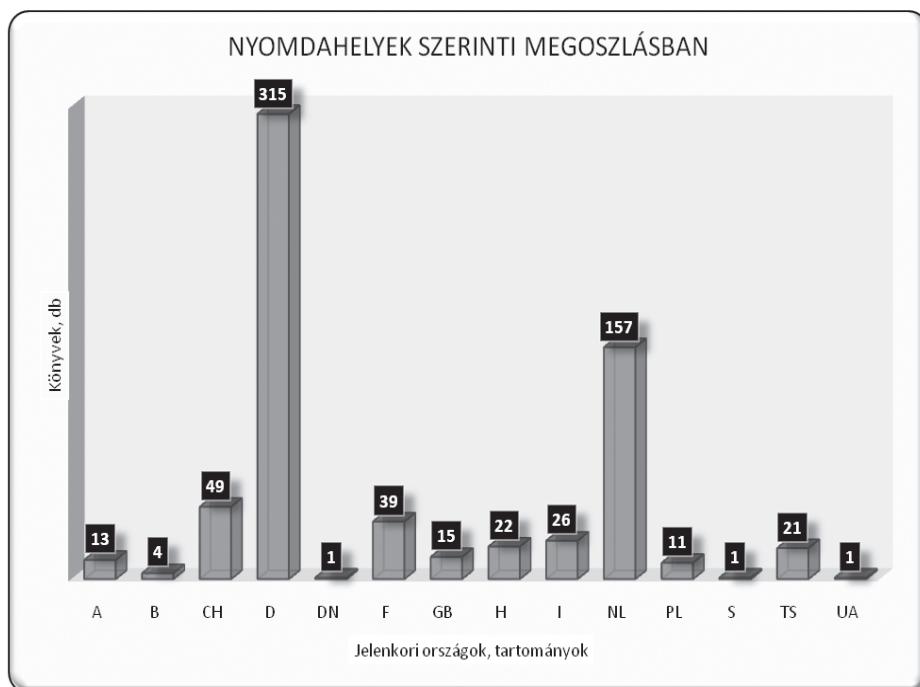
A 17. századi könyvek időbeni megoszlása

Megjelenési idő	%
1701–1710	23
1711–1720	28
1721–1730	27
1731–1740	8
1741–1750	8
1751–1760	3
1761–1769	3

A 18. századi könyvek időbeni megoszlása

A könyvek nyomdahely szerinti megoszlása

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy Teleki József gyűjteményének azonosítható példányait mely városokban nyomtatták, legszembetűnőbb azok elképesztő sokasága: 14 ország 107 városa szerepel, közöttük számos, Erdélytől meglehetősen távol fekvő kisváros. A vezető helyet a német nyomdák foglalják el: 315 kiadvány 45 német város nyomdájából került ki. Legtöbb nyomtatvány Frankfurtból származik (71), majd Leipzig (49), Köln (31), Nürnberg (30), Wittenberg (18), Jéna (15), Halle (10) következik. Az összes többi német nyomdaváros 1-6 nyomtatvánnyal képviselteti magát. Ezt a Hollandiában nyomtatott kiadványok követik: 157 kiadvány 11 hollandiai városból, ezen belül a három legjelentősebb: Amszterdam (74), Leiden (48) és Utrecht (10). A svájci kiadványokból 49 van, legtöbb Bázeltől (21), Genfből (19) és Zürichből (6). Franciaországból 39 könyv került Telekihez, a legtöbb Párizsból (20). Emellett megemlíteném a velencei (17), bécsi (13) és a londoni (11) kiadványokat, valamint a 14 kolozsvári nyomtatványt. A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy Teleki József könyveinek mintegy kétharmada Európa legnagyobb protestáns nyomdaközpontjaiból került ki.

A-Ausztria, B-Belgium, CH-Svájc, D-Németország, DN-Dánia, F-Franciaország, GB-Nagy-Britannia, H-Magyarország, I-Olaszország, NL-Hollandia, PL-Lengyelország, S-Svédország, TS-Transylvania, UA-Ukrajna.

*

Teleki József Nagyenyedre került könyvgyűjteményének a fenti szempontok alapján bemutatott vizsgálata a könyvanyag értékelésének első lépése. Ahhoz, hogy olvasmánytörténeti szempontból meghatározhassuk Teleki József könyvtárának helyét a korabeli erdélyi és magyarországi főúri könyvtárak között, az elkövetkezőkben szükségzerű annak tartalmi vizsgálata, illetőleg a kapott eredmények összevetése más korabeli főúri könyvgyűjteményekkel.

DEÉ NAGY ANIKÓ

Teleki Sámuel úti jegyzeteinek hányattatásai

Köztudott, hogy a régi könyveknek megvan a maguk sorsa, ugyanígy a kéziratoknak is. Talán mindenki, aki levéltárban kutatott, kapott már a kezébe sérült, szakadozott, akár perzselt szélű iratköteget, s a baj igazán ott kezdődik, ha a rongálás a szöveget magát is érintette. Ilyenkor a kutató elgondolkozik azon, vajon mi is érthette az iratokat, min mehettek keresztül. Kutatásaim során én magam is találkoztam megrongált dokumentumokkal. A mondandóm tárgyát képező kézirat még a „szerencsésebbek” közé tartozik, hiszen egészen jó állapotban maradt fenn a könyvtáralapító Teleki Sámuel két és fél évszázada írott útinaplója.¹ Az 1759–1763 közötti európai tanulmányút hiteles dokumentumáról van szó, és valóban hálásak lehetünk a sorsnak, hogy fennmaradt és a Magyar Nemzeti Levéltár iratanyagában ma is tanulmányozható ez a minket Svájcban, Hollandián, Franciaországon és Ausztrián végigvezető írás.

Az alábbiakban ennek a kéziratnak a hányattatásait vesszük számba, majd azt is megnézzük, miért is szerencse, hogy a viszontagságok ellenére a két füzetben vezetett napló fennmaradt.

Az első és a legnagyobb kárt még a külföldi út idején szenvedte el a diárium. A napló első kötetének 107. oldalán Teleki Sámuel ezt írja: „Ezen Könyvemben nem mindeneket irhattam jó rendel, mert jegyzéseimet más Diáriumban tettem volt, s tsak ugy irtam osztán öszve őket kivált

¹ A kézírásos útinapló két kötetből áll. Az első kötet kötése fehér bőr, a kötéstábla mérete 20 x 16,5 cm. A szövegtükör mérete 15,5 x 14,5 cm. A kötet 109 beírt oldalt tartalmaz. A második kötet kötése hasonló az elsőéhez, méretre nagyobb: 23,5 x 19,5 cm. A szövegtükör mérete 18 x 18 cm. 113 beírt oldal. Lelőhely: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Jelzete: P. 661. 2. csomag. No. 18, 19.

képen a közepe táján, majd minden rend nélkül”.² Ez azt jelenti, hogy az eredeti, naponkénti feljegyzések egy része elveszett, és ami ránk maradt, az nagyobb részét emlékezetből, utólagosan rögzíti a papírra vetett eseményeket. Azt gondolom, hogy az elveszett naplórész a hollandiai út eseményeinek egy részét tartalmazta, hiszen 1761. december 20. után megszakadnak a feljegyzések és csak 1762. november 12-én folytatódnak, de minden valószínűség szerint ennek tudható be a párizsi tartózkodásra vonatkozó rész hiányos volta is. Maga írja: „időm sinsen hogy napról napra irogassak; a mit lehet fel írok diribbe darabba”.³

Akinek alkalmá volt a könyvtáralapító Teleki Sámuellel behatóbban foglalkozni, az könnyen megállapíthatja, hogy esetében az átlagosnál is alaposabb, pontosabb emberről van szó. Feljegyzései, levelei között gyakorta találkozunk arra vonatkozó utalásokkal, hogy maga körül mindent rendben tartott, mindenről szeretett pontos kimutatást vezetni, legyen szó könyveiről, személyes dolgairól, vagyont képező értékekről. De hát akkor hogyan vesztetett el az útinapló egy része? Azt sem mondhatjuk, hogy a húszas évei elején járó fiatalember akkoriban még nem vigyázott eléggé a holmijára. Hiszen ennek ellenkezőjére utalnak az akkortájt készített lajstromok, ahol az útra induló fiatalember még azt is rögzíti, hogy fehérműkészletéből mit hagyott Sáromberkén és mit vitt magával. (Zárójelben megjegyzem, hogy az ifjú gróf leltárában még a *viseltes, rongyos, kopott* jelzőt viselő ruhadarabok is fel vannak tüntetve.) Külföldön aztán Teleki lajstromba veszi például a tanulmányút idején vásárolt könyveit. De magában a naplóban is találunk arra utaló bejegyzéseket, hogy milyen körültekintően szervezte meg az akkori utazási feltételek között az Ausztrián, Svájcban, Hollandián, Franciaországon keresztül vezető hajón, szekéren, utazókocsin megteendő utat, csomagjainak szállítását. Mindezek egy rendszerető, pontos fiatalember képét láttatják.

² *Kézírástos útinapló*. I. kötet. 107.

³ *Kézírástos útinapló*. II. kötet. 79.

Méltán sajnálhatjuk, hogy a kézirat 107. oldalán olvasható szűkszavú bejegyzés nem tér ki az előző diárium eltűnésének körülményeire és arra, hogy mit tartalmazott. Csak annyit tudunk, hogy Teleki utólag emlékezetből egészítette ki az útinapló hiányait. Később aztán a gyöngybetűvel írt két füzetet bőrbe kötötték, így őrizhette életében, egyéb írásai között a könyvtáralapító. Minden bizonnyal ekkor is „mozgalmas” lehetett a kézirat élete. Hiszen elég, ha csak arra gondolunk, hogy Teleki Sámuel külföldről való hazatérte után birtokain él, majd a felújított sáromberki udvarházba viszi feleségét, itt rendezi be életét. Tudjuk, hogy könyvei, írásai vele vannak, talán a diákkori napló is. A könyvtáralapító életútjának ismeretében, tudva, hogy hivatali megbízatásai miatt milyen gyakran költözik, azt is feltételezhetjük, hogy később írásaival együtt magával vitte a naplót Szebenbe, Váradra, majd Bécsbe, hiszen leveleiben gyakran találkozunk a könyvek, írások őrzésére, szállítására, raktározására vonatkozó intézkedésekkel. Az 1790-es évek elején a könyvek Bécsben vannak, ekkoriban írott levelek utalnak arra, hogy a kancelláriai lakosztály mellett elhelyezett gyűjteményből alkalomadtán kölcsönöznek is. 1797-ben aztán, a Francia Köztársasággal folytatott hadviselés elől Teleki menteni kényszerül szeretett tékáját. Feleségének írja, hogy tizenkét erdélyi szekérrel Marosvásárhelyre küldte könyveit, leveles ládáit. Talán éppen a ládák valamelyikében lehetett a kézirat napló is. A Teleki Téka épülete csak öt év múlva épült fel, addig a könyvek a ház Wesselényi-féle szárnyában álltak beraktározva. Az 1802 őszen megnyílt könyvesházban végül megtalálják helyüket a könyvtáralapító Teleki Sámuel sokat megért könyvei, kéziratái.

A Teleki 1822-ben bekövetkezett haláláig terjedő időszakra nézve csak feltételezéseink lehetnek a diákkori útinapló sorsáról. A fentiekben magam is különböző lehetőségeket vettem fel. A baj az, hogy ebből a szempontból a könyvtáralapító halálát követő időszakot ismét csak homály fedi. Egészen 1906-ig, amikor is a Teleki-nemzetség akkori levéltárosa,

Biás István rábukkant a kéziratra. Pedig közel száz esztendőről van szó. Csodálkozhatunk azon, hogyan bujkálhatott annyi ideig a napló, hiszen Teleki már 1800-as végrendeletében intézkedett arról, hogy: „Leveleim regestraltatván, arra alkalmas hiteles és biztos ember által, conservaltassanak jó Securitas alatt M. Wásárhelyi Házammal jó záros Boltban, és a Leveles Ládák Kolcsai állyanak a Plenipotentiariusnal, (...) sub onere responsabilitatis.”⁴ És valóban a Teleki Tékában ma is megtalálhatóak a könyvtáralapító levelezését őrző kötetek, egyéb kézírásai, például a külföldi tanulmányút idején készült jegyzetei mellett. Valamennyi nyilvántartásba véve, könyvtári jelzettel ellátva. Nem tudjuk, hogy a két szépen bekötött útinapló miért nincs ezek között, pedig mindenképpen itt lenne a helye.

Úgy tűnik, hogy Teleki halála után kézírásos hagyatékának sorsáról nem született egyértelmű, határozott intézkedés. Egy része feldolgozatlanul, ládába téve került a Teleki Téka épületébe.⁵ Más része Sáromberkén maradhatott, a családi levéltár többi anyaga között.⁶ Az útinaplót 1908-ban Biás István levéltáros teszi közzé. A kiadvány bevezetőjében dr. Imre Sándor azt írja, hogy a diárium kéziratára a közzétevő Biás 1906-ban talált rá, amikor a kétládányi kéziratot áthelyezték a Telekiek nemzeti levéltárába. Ezt a gyűjteményt akkor tehát ugyancsak a Téka épületében őrizték. „E naplót a Kancellár regestrálatlan és sok időt a Könyvtárban őrzött levelesládáinak egyikében találtam meg” – olvassuk Biás István

⁴ DEÉ Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1997, 442.

⁵ Hosszú ideig nem került sor ezek feldolgozására. A Teleki Téka könyvtárosaként az 1970-es évek elején disszertációm készítésekor, magam bontottam ki a csomagolópapírba pakolt iratkötegeket, amelyek jórészt Teleki Sámuel könyvgyűjtéssel kapcsolatos írásait tartalmazták. Ebből az anyagból jött létre a TAP (Teleki Arhiva Personală), a Teleki Sámuel iratait tartalmazó levéltári anyag, azaz a Teleki Téka építésével és későbbi működésével kapcsolatos dokumentáció.

⁶ A második világháború után ez a gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum anyagába került, ma a Kolozsvári Állami Levéltár őrzetében van.

beírását a kézírásos napló első kötetének előzéklapján. A levéltáros lemásolta a két napló-kötetet és sajtó alá bocsátotta.⁷ Véleményem szerint ekkor lett volna alkalom, hogy a kézirat az öt megillető helyre, Teleki Sámuelnek a Tékában őrzött, nyilvántartásba vett írásai közé kerüljön. Erre Biás István nem gondolt és miután lemásolta, visszahelyezte a nemzeti levéltár irományai közé. Innen már ismert és világos a kézirat további sorsa, hiszen pár év múlva, 1916-ban, minden bizonnyal ezt a két füzetet is a háború elől a Telekiek nemzeti levéltári anyaga között Budapestre menekítették, majd ott a Magyar Nemzeti Levéltár őrzetébe helyezték.

A kézirat utolsó, kisebb helyváltoztatása 1995-ben történt és részben nekem is szerepem volt a mozgatásban. Láttuk, hogy a napló a 20. század első évtizedében került elő, későbbi sorsát azonban megint homály fedi. Korábban magam is hibásan állítottam, hogy a kéziratot a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.⁸ Valójában 1995 nyarán a Magyar Nemzeti Levéltárban folytatott kutatásaim során bukkantam rá a két kézirat-kötetre. Akkor még a két kötetet külön, egymástól elválasztva őrizte a levéltár. A második kötetet tévesen az 1527–1749. évi iratok közé sorolták. Kérésemre végül áthelyezték az első kötetet is őrző 1750–1765. évi iratkötegbe. Remélhetőleg ez lesz Teleki Sámuel kézírásos úti jegyzeteinek végső lakhelye.

És most nézzük meg, miért is örvendetes, hogy a Teleki Téka alapítójának tanulmányútja idején készült naplója fennmaradt, s ha végül nem is a marosvásárhelyi könyvtárba tért vissza, de legalább a megőrzést és kutatást egyaránt biztosító őrhelyre került.

Ha halkan is, de meg kell jegyeznünk, hogy Teleki Sámuel útinaplója a korszak eléggé bőséges európai diárium-hagyatékának nem

⁷ *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759–1763*, s.a.r. ifj. BIÁS István, bev. IMRE Sándor, Maros-Vásárhely, 1908.

⁸ *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka*. A leveleket válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta DEÉ Nagy Anikó, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976, 239.

éppen élvonalbeli darabja. Erre a nem egészen ildomos megállapításra mindjárt mentséget is hozhatok. Mint korábban hallottuk, maga Teleki Sámuel jelezte a kézirat legnagyobb károsodását. Azaz, az eredeti napló egy része elveszett, és Teleki arra kényszerült, hogy több hónap eseményeit még a külföldi út idején emlékezetből pótolja, újraírja. Ez a tény mindjárt magyarázatot ad a diárium egyes részeinek hevenyészett stílusára, egyenetlenségére. Ugyanakkor a tény, hogy újraírja az elveszett részeket, azt eredményezi, hogy a szöveg gondos, szép kalligráfiával készült, amit nem mondhatunk el a napló egészéről.

Teleki fennmaradt írásai, gazdag levelezése egyértelműen azt bizonyítják, hogy már a korai időszakban is, de öregkorában is mindig nagy gonddal, körültekintéssel vetette papírra gondolatait. A napló szövegének némely része ezzel szemben olyannak tűnik, mintha csak impúrum, azaz későbbi újrafogalmazásra váró írás lenne. Néhol szűkszavúság, máshol átgondoltabb fogalmazás jellemzi. Az események kronológiáját Teleki gyakran megváltoztatja, bizonyos eseményekről összevontan, néha a későbbi történetek előrehozásával emlékezik. A diárium második kötetének vége arról tájékoztat, hogy Teleki 1763. május 2-án elhagyja Franciaországot és úgy dönt, útban hazafelé még egyszer ellátogat azokra a helyekre, melyek különösen kedvesek voltak számára. Bázelen tölt több időt, búcsút vesz kedves tanáraitól, barátaitól. Ettől kezdve, talán nyelvgyakorlás végett, Teleki franciául vezeti a naplót. Természetesen az idegen nyelvű szöveg még nehezkesebbé teszi ennek olvasását. A szűkszavú, naponkénti bejegyzések a Bécsen keresztül való hazatérés eseményeiről tájékoztatnak.

A kézírásos napló második kötete tehát az 1763. november 16-ai és 17-ei francia nyelvű bejegyzésekkel zárul, melyek szerint Vácon még felkereste Migazzi Kristóf kardinálist, Gödöllőn pedig Grassalkovich herceget.

Minthogy végső átírássra sohasem került sor, a szöveget abban a formában örököltük, ahogy az utazás során készült; meg kell elégednünk tehát a félkész művel, és az útinapló egyéb érdemeire, jelentőségére kell figyelni. Márpedig van mire figyelni. Az 1759–1763. közötti tanulmányút történéseit rögzítő napló igen gazdag információs szereppel bír. Nemcsak a hazai, de az európai művelődéstörténet számára is forrásértékű adatokat tartalmaz. Vessünk néhány pillantást az utóbbiakra. Teleki Sámuel két unokatestvére, Teleki József (1738–1796) és Teleki Ádám (1740–1792) peregrinációs útvonalát követve, tanulmányait Svájcban kezdi, innen Hollandiába, majd Franciaországba megy. A tanulmányúton Sámuel mellett Teleki József is naplót vezet. Az ő feljegyzéseinek elemzését Csanak Dóra végezte el kitűnő monográfiájában.⁹ Ebben ő is utal Teleki József és Sámuel naplóinak arra a hozadékára, amelyet a látogatott országok művelődéstörténete szempontjából hoznak: bepillantást nyújtanak néhány európai város, egyetem korabeli életébe; jelentőségükre a külföldi történészek is felfigyeltek. Ernst Staehelin, a neves bázeli professzor Jakob Christoph Beck levelezésének feldolgozásakor¹⁰ gyakran utal az unokatestvérek naplóira. Otto Spiess bázeli történész a két Teleki diáriumára támaszkodva írta meg a 18. századi Bazel történetét.¹¹ Hangsúlyozza, hogy a svájciak számára különös érdekességgel bír látni, miként vélekedik a copf stílus korában két idegen országból jött arisztokrata akadémita a svájci tanulmányi lehetőségekről, általában a bázeli életről. Valóban, Teleki Sámuel naplójában a tanulmányok, az egyetemi élet érdekességei mellett gyakran ír a bázeli társas élet eseményeiről, helyi szokásokról, a bázeli életkörülményeiről.

⁹ F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 54–105.

¹⁰ STAEHELIN, Ernst, *Die Korrespondenz des Basler Professor Jakob Christoph Beck 1711–1785*, Basel, 1968.

¹¹ SPIESS, Otto, *Basel anno 1760. Nach den Tagebüchern der ungarischen Grafen Joseph und Samuel Teleki*, Basel, 1936.

A tanulás volt Teleki fő gondja Hollandiában is. Itt már nem kapcsolódik be olyan intenzíven a társasági életbe. Megismerkedik ugyan néhány polgárral, egy-két látogatást is feljegyez, de nem sokat ír az ottani szokásokról, életkörülményekről. A franciaországi napló-rész töredékes volta hiányos képet nyújt az ott időzésről. Nem szól például arról, hogy a megismert tudósokon kívül még kikkel érintkezett. Az biztos, hogy nem tudott kapcsolatot teremteni a párizsi elittel. La Condamine francia tudós egyik leveléből tudjuk, hogy a franciák nem szeretnek olyan idegenekkel kapcsolatot létesíteni, akik néhány hónap múlva úgyszólván eltávoznak.¹²

Ugyanakkor az arisztokrata származású fiatalember olyan helyekre is bejutott a tanulmányút idején, ahova közrendű akadémiták nem juthattak be. A fejedelmi udvarokban tett látogatások, császári audienciák leírása a korabeli Európa uralkodói világába enged bepillantást. Ellátogat például Versaillesba, bemutatják a királyi családnak, egy másik alkalommal jelen van, amikor a királyi pár szegény gyermekeket fogad, lábukat mossa, majd egy abbé pompázatos, de hitvány prédikációt mond. Hazafelé jövet természetesen bejelentkezik a bécsi udvarnál. Az elragadtatás hangján ír arról, hogy milyen kegyesen fogadta Mária Terézia. Az uralkodóasszony örökre eljegyzett hűséges alattvalójaként számol be a látogatásról és arról, hogy többször elmegy a királyi család nyilvános fogadásaira; mint írja, azért, hogy őt is lássák, de neki is meglegyen az elégtétele, hogy láthatja a földkerekség legragyogóbb királyi családját.

A nyugat-európai országokról szóló tudósítások között még egy hasznos információt kell megemlítenünk. A takarékos, pénzt gondosan beosztó fiatalember naplójába gondosan feljegyezi, hogy hol, mire, mennyit költött. A hajón, fogadott kocsin történő utazások, a megvásárolt könyvek ára és hazaszállíttatása mind-mind pénzbe kerül. Koszt- és szállásköltségei, a nyelvrák, tánc-, fuvola- és vívóleckék díja, de akár

¹² F. CSANAK 1983, i.m. 88.

egy lakodalomban való részvétel kiadásai a kinti országok megélhetési viszonyairól tájékoztatnak.

És most nézzük meg, mi is Teleki Sámuel külföldi tanulmányútjának hozadéka a hazai művelődéstörténet szempontjából.

Köztudott, hogy hajdan az egyetemjárás gyakorlata biztosította az erdélyi társadalom számára az európai tudomány és műveltség megismerését. Teleki Sámuel négy esztendő tanulóútja alatt megtanulja értékelni magát a tudományt, a tudást, miközben komoly természettudományos és humán ismereteket gyűjt.

Jelentős a diárium az erdélyi neveléstörténet szempontjából is, hiszen a 18. század közepe táján a főrangú ifjak külföldjárása igen nagy hatással van a hazai művelődés-oktatás állapotára. Akarva-nem akarva párhuzamba állítják a kint tapasztaltakat a hazai elmaradott tanítási színvonallal. Hazájukba visszatérve ezek közül az ifjak közül legtöbben iskolák, tudományok pártolói lesznek. Kollégiumok kurátoraiként, alapítványtevéökként aktívan kapcsolódnak be az iskolai oktatás megreformálásába és próbálkoznak a külföldön szerzett tapasztalatok meghonosításával. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a külföldre menő arisztokraták mellett legtöbb esetben kísérőként szegényebb sorsú közrendű ifjak élvezhették a tanulmányút lehetőségeit. Teleki Sámuel naplójának elején olvashatjuk: „Die 7-o 9br. Saromberkéről meg indultam magam alkalmatosságomon Kováts Joseff Urammal /kitis úti Társúl vettem/.”¹³ Hogy mit jelentett az erdélyi ifjú számára ez a lehetőség, arról ő maga vall: „Telekinek tulajdonítom tsekély experientiámat, tanulásomat, sok és nagy embereknek hallgatását, könyveimnek legnagyobb számát, egyszóval világi boldogságomat.”¹⁴ Teleki naplójában pedig azt olvassuk, hogy Kováts József tanulmányait azért szorgalmazza, hogy ezzel majd

¹³ *Kézírástos útinapló*. I. kötet, 3.

¹⁴ BODOLA János, *Halotti prédikáció az emberi tudományoknak az életben való fogvatkozásairól*, Kolozsvár, 1797. 58.

édes hazájának szolgálhasson. Ismert, hogy a későbbi udvarhelyi, majd nagyenyedi tanár miként gyümölcsöztette a külföldön tanultakat.

Teleki naplójában gyakran ír arról, hogy a különböző városokban kapcsolatba lép az ott tanuló magyar diákokkal, nem egyszer név szerint sorolja fel őket. Öröme szolgál, ha jó véleményeket hall a kint tanult erdélyiekről. 1761. augusztus 6-án ezt írja be a naplóba: „El mentem Theolog. Prof. Voget Uramhoz a kiis itt leg hiresebb az Theologiaban. Drága jó öreg ember. Néhai szegény Püspökünket nem régiben meg holt Tiszt. Szathmári Uramot (kiis Groningáb/an/ Tanitványa volt) emlegette, kérdezte s igen nagyon ditsérte, ugy az N. Enyedi Theol. Prof. Tiszt. Borosnyai Uramrolis jól emlékezett.”¹⁵

Arra is van példa, hogy kritikával illeti azokat, akik nem veszik komolyan a külföldi út célját: „...egy egész Compagnia magyar volt Ultrajectumban, kik közülis némellyik a ki már néhány esztendőktől ide fel kering s más szegény legény kárával a Beneficiumot vesztegeti, nem sok betsülletire vagon az Magyarok/na/k.”¹⁶

Ő maga nagyon komolyan veszi a külföldi tanulmányokat. Az útnak induló, mindössze tizenkilenc esztendő fiatalember naplója elején maga említi „félrevaló vad helyen, majd minden emberi közönséges társolkodáson kívül lett neveltetését”,¹⁷ tehát elképzelhető, hogy az európai nagyvárosokban volt mit tanulnia. Fiatal kora ellenére Teleki rendkívül körültekintően szervezi meg kinti tanulmányait. Természettudományi és humán ismeretek elsajátítására törekszik, már az egyetemek megválasztásánál figyel arra, hogy a legkiválóbb tudós professzorokhoz kerüljön.

Ma már tudjuk, hogy a könyvtárteremtés folyamatában hogyan hasznosultak a külföldön tanultak. Enciklopédikus könyvtárának

¹⁵ *Kézírástos útinapló*. I. kötet, 52.

¹⁶ *Kézírástos útinapló*. II. kötet. 37-38.

¹⁷ DEÉ 1997, i.m. 14.

összeválogatásakor már nem laikusként válogat az európai könyvkínálatból, legyen szó a Téka matematikai, fizikai, földrajzi, botanikai, állattani, történelmi, jogi, teológiai, klasszika-filológiai részlegeinek összegyűjtéséről, vagy a könyvtár katalógusának összeállításáról.

A napló nem csupán írója szellemi fejlődését, hanem világpolgárrá válásának folyamatát is tükrözi. Látjuk, hogy bekapcsolódik a társasági életbe. Az egyetemi lét nem csak a tanulásról szól, szigorú protokollal járó akadémiai ünnepeken vesz részt. De beszámol a polgári világ eseményeiről is. Hivatalos ebédek, irodalmi szalonok délutánjai, temetések, lakodalmak, meghívások töltik ki napjait. Ő is fogad vendégeket, professzoraival baráti viszonyba kerül. Ezek a kapcsolatok hozzájárulnak egyfajta viselkedési kultúra kialakulásához, amely pedig igencsak hasznos lesz később, a bécsi császári udvarban eltöltött hosszú évek során, a magas állami megbízatásokkal járó életvitel kialakításában.

A napló értéke elsősorban az, hogy a – más forrásokból nagyon hézagosan ismert – Teleki-életrajzhoz szolgáltat adatokat. Életútját, későbbi tevékenységét meghatározó külföldi élményekről van szó. Lényegében erre az időszakra tekint vissza életműve minden jelentős fejezetének kezdete.

Janus Pannonius iránti érdeklődésének kialakulását is a hollandiai tartózkodásig vezethetjük vissza. Petrus Wesseling neves holland történelem-filológia professzor hívja fel figyelmét a korábbi Janus-kiadások hibáira, az ő tanácsára kezdi tanulmányozni a nagy humanista költő életművét. A közel húsz esztendeig tartó klasszika-filológiai búvárkodás eredménye a Teleki Tékában lévő Janus-kiadások rendkívül gazdag gyűjteménye és végül, az 1784-ben Utrechtben megjelent két kötetes Janus-kiadás, melyet sokáig a legteljesebb kritikai kiadásként tartottak számon.

Számunkra talán a legfontosabb, hogy Teleki a peregrinálás idején kezd könyveket vásárolni, sőt, a közkönyvtáralapítás víziója is ekkor

születik. A négyéves tanulmányút idején alkalma volt meglátogatni Svájc, Hollandia, Franciaország, Ausztria jó néhány jelentős köz- és magánkönyvtárát. Hogy ezt nem pusztán kíváncsiságból tette, hanem távlati céljának előmozdítására, azt nem is az útinaplóból, hanem egy 1761-ben, Jakob Christoph Beck professzorának írott leveléből tudjuk: „...nem fogom kimélni a költségeket jó könyvek megvásárlására, míg valamilyes reménye lesz annak, hogy ezzel valamikor hazám ügyének szolgálhatok...”¹⁸

Olvassunk bele a napló könyvtárlátogatásokat idéző részeibe. Az első, még elég lakonikus bejegyzést 1759 decemberében írja:

„Bétsben voltam a Császári Bibliothecában is de erős hideg lévén egy óránál tovább nem mulathattam benne, az épület is igen drága és nagy, a Könyvekre nézve pedig igen gazdag sok szép manuscriptumok is vadnak benne. Az Budai Bibliotheca/na/k némely reliquiái és az Eugenius Hertzeg Bibliothecája is itten vadnak.”¹⁹

1761-ben, Bázelen azt a könyvtárlátogatást jegyzi fel, amely meghatározó élményként elindítja a könyvtárteremtés folyamatát:

„Az ide való Publica Bibliotheca igen szép sok szép manuscriptumok s nyomtatott könyvek vagynak benne, az Cabinetis igen szép (...) A Bibliothecarius lévén Tiszt. Prof. Beckius Úr igen gyakran el vitt az Bibliothecában, és sokszor csak az én barátságomért el ment és ottan órát töltött én velem; ennek az Beckius Úr/na/k a maga Házánális igen szép és nagy Bibliotheca vagy a magáén kívül, tudniillik az néhai Prof. Frey Uramé, melynek is ex Instituto Freyiano Lectora. Pr. Beck Uram életéig tanquam Prof. etiam Philologiae Sacrae; mert ez az Bibliotheca legaltatott

¹⁸ Latin nyelvű levélfogalmazvány. Lelőhely: Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely. Jelzete: Tf-1169. MS. 285. Magyar fordításban közli: DEÉ 1976, 67.

¹⁹ *Kézírtásos útinapló*. I. kötet. 10-11.

Frey Uramtól az Professor Philologiae Sacrae hasznára, s könnyebségire.”²⁰

Pár hónap múlva Utrechtben írja:

„20-a 8bris Voltam leg elsőben az Ultrajectumi Bibliothecában mely nem nagy a Báselihez nemis hasonlítható; másképpen jó rendben vagon. De bezzeg nemis a Baseli Bibliothecariust Prof. Beck Úr/a/t találtam benne! Hanem egy tudatlan vén Hollandust a ki már 40 esztendőktől fogva Custos Bibliothecae, mégis soha olyan ökröt nem láttam, a többi között kértem tőlle Fabricii Bibliographiam hogy recensionem Scriptor/um/ Bizantinor/um/ keressem meg benne; el megyen az ostoba és a Bibliák között keresi s végtire azt Mondgya Déákul, non est inter Codices Bibliorum; én is mondám réá: hogy nemis oda való! Kérem ismét Acta Eruditor/um/ Lipsiensium hogy de Curvis Isocronis; de Determinatione Penduli etc. holmiket keressek fel; az Bernoulli Daniel Uramtól minap vett levelmenek meg értésire s azt kérdi az együgyű, hogy Theologus Könyvé? Mondám hogy nem, azután meg azt kérdi hogy ha in Folio vagoné? Erre a sok edgyügyűségire meg unám vélle tovább bajlodni s egyben oda hagyám; hoc profeci.”²¹

A franciaországi könyvtárlátogatásokról 1763-ban már igényes, hozzáértő bibliofilként szól:

„A’ Király Bibliothécájában, a’ Sancta Geneva Bibliothecájában, az Benedictrinusokéban kivált gyakran voltam. Nagyobbat, szebbet, s válogatottabbat ezeknél soha se láttam. Ugyan vadnak Manuscriptumok kivált a’ Királyéban! A St. Geneveva Bibliothecájában sok Könyv s nagy Collectio vagon a Német Országi Historiára, Theologiára, s Ecclesiastica Historiára, sok ritka könyvekis

²⁰ *Kézírástos útinapló*. I. kötet. 83-84.

²¹ *Kézírástos útinapló*. II. kötet. 55.

vadnak benne. A' Bibliothecarius midőn a' Sixtina Bibliának első editióját in Folio (mellyis igen ritka) meg mutatta volna, s azután a' Clementinatis; kérdem tőlle tréfálva; hát már a kettő közül mellyik az Authenticum (mert a' kettő különböző, és az edgyik egy a' másik más Pápától vagyon authentizálva)? Azt felelé hogy edgyik sem, mert ők nem hiszik a' Pápák infallibitásokat. E' sok Szerzetestől. De ennél jobb felelet nintsen arra a kérdésre. (...) A királyi Bibliothécában sok Magyar Historiára való Könyvet találtam, és igen ritkákat mellyeket felis jegyzettem. A Pater Benedictrinuséban nagy Collectio vagyon régi Paterektől, és a' Frantzia Historiára. Itt feles jó Könyveket vettem, mellyek kétszer voltak meg nállok.²²

Itt tehát már könyvvásárlásról is olvashatunk, amint a naplóban több helyen ír a könyvgyűjtésről, a megvásárolt könyvek áráról, hazaszállíttatásáról. A két és fél évszázaddal ezelőtti közlekedési viszonyok között az országokon keresztül történő szállíttatás nem volt egyszerű feladat, mint az a naplóból is kitűnik.

Mielőtt végleg becsukjuk Teleki kézírásos naplóját, még egy dolgot meg kell említeni. A hazatérés után néhány esztendővel Teleki Sámuel valószínűleg Sárdon, az akkoriban még keze ügyében lévő füzetbe életének igen fontos eseményeit jegyzi fel. Az 1767. július 15. és 1768. november 14. közötti beírásokról van szó. Ezek az események, ha mostanság történtek volna, minden bizonnyal a bulvárlapok címlapjára kerülnének. Hiszen szó van bennük leányrablásról, a császárnő önkényes beavatkozásáról szívügyekbe, arról, hogy a menyasszonyt katonák miként ragadják el az anyja mellől, az anya szenvedéséről, a vőlegény bánatáról, kényszerátérítésről és egyebekről. Az eset főszereplője maga Teleki, akinek első házassági kísérletét Mária Terézia azért hiúsítja meg, hogy a két tekintélyes erdélyi református család, a Teleki és Bánffi, ne

²² *Kézírásos útinapló*. II. kötet. 88-89.

erősödjön Bánffi Ágnes és Teleki Sámuel házasságával. Így szól az első beírás: „1767. 15-a Julii estve jött Squadron Örményesre és éjfél után 2 orakor vitte el a Mátkámat Bethlen Miklós szekkeriben. Azon éjszaka 3 orakor indultam Bécsben a szegény, megkeseredett anyával.” Sikertelen audiencia után Telekiéknek a császárnő parancsára haza kell térniük, Bánffi Ágnest áttérítik a katolikus hitre, nem sokkal ezután hozzákényszerítik a katolikus Esterházy Jánoshoz. Azt már az akkori sáromberki pap, Kibédi Péterffi László rögzíti az eklézsia anyakönyvébe, hogy Teleki Sámuel a szörnyűséges eset után forró nyavalyát kapott. De az esemény nem csak a menyasszonyától megfosztott vőlegényt betegítette meg, hanem lázba hozta az egész korabeli Erdélyt. Széltében-hosszában mesélték a példátlan történetet, Teleki pedig külföldi barátainak levélben ír az őt ért bántalomról. De térjünk vissza még egyszer Teleki naplójához, melynek utolsó két bejegyzése a drámai esemény kedvező végkifejletéről tudósít:

„Ao. 1768. Die 14-a 9br. Mutatott a Jehova vigasztalást énnékem (...) Ao.1769. Die 13-a 9br. Drágban, magamnak örökös Feleségül el jegyzettem, és Hit által is el köteleztem G. Iktári Bethlen Sussánnámat. Kivel való Házassági Sz. Szövetségemet a Mennynek, Föld/ne/k Ura álgya és szentellye meg. Ámen.”

Ezzel a beírással zárul Teleki Sámuel diáriuma.

Az előzőkben felvázoltuk Teleki Sámuel útinaplójának viszontagságokkal teli utóéletét és sorba vettük a 257. életévét töltő kézirat érdemeit, jelentőségét a nemzetközi és hazai művelődéstörténet szempontjából. Én magam akkor lennék igazán elégedett, ha tudnám, közös barangolásunk végeztével sikerült meggyőzni hallgatót-olvasót a diárium fennmaradásának hasznáról.

MONOK ISTVÁN

Giambattista Bodoni könyveinek ismerete Magyarországon és Erdélyben a 18. század végén és a 19. század elején

A 18. században a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség csakúgy, mint a Milánói Hercegség, egy olyan birodalom része volt, amely határos volt a Pármai Hercegséggel. A saluzzói származású Giambattista Bodoni számára,¹ azzal együtt, hogy nyomdászati, betűmetszői ismereteit Rómában szerezte, az „Alpokon-túli” kulturális tájékozódás természetes volt. Nem csupán angliai utazási terve mutatja ezt, hanem betűtervezési gyakorlata is. A Habsburg Birodalom tisztségviselői, arisztokráciája, egyházi és világi értelmisége számára az itáliai kulturális és tudományos orientáció a történelem során folyamatos volt, az észak-itáliai egyetemek a felsőfokú tanulmányok csúcsát jelentették számukra. A 18. századi Magyar Királyság és Erdélyi Nagyfejedelemség újjászerveződő katolikus egyháza számára pedig Bologna és Róma jelentették a főpapi utánpótlás képzésének kulcspozíciójú helyeit, Bécs mellett, de ugyanakkor Bécs közvetlen hatásának ellensúlyozására is.

Az észak-itáliai nyomdai központok jelentősebb szereplői, kiadók és könyvkereskedők számára a Habsburg Birodalom fontos piac volt, és éltek is a szomszédság adta lehetőségekkel. Nem csupán a velencei, vagy a milánói nyomdák, hanem a szomszédos területek kiadói is. Ha az osztrák

¹ A könyvtárnyi világnyelvi szakirodalom helyett itt néhány magyar nyelvű tanulmányra hivatkozom, adalékul egy nemzetközi Bodoni-bibliográfiához: ZAMBRA Alajos, *Giovanni Battista Bodoni (1740–1813) = Magyar Könyvszemle*, 21 (1913), 332–340.; NEMES György, *Tűnődések, Garamond, Bodoni, hol vagytok? = A Magyar Bibliofil Társaság Évkönyvei*, 5. kötet, Budapest, 1995, 55–57.; TIMKÓ György, *Parma nagy nyomdása, Bodoni, A nyomdászmuzeum névadója = Magyar Grafika*, 47 (2003), 6. sz., 113–115.

arisztokrata családok körében elterjedt műgyűjtési ízlés történetének bármely kézikönyvét kézbe vesszük, abban helye van a Bodoni-féle kiadványoknak. A magyar arisztokrácia pedig elsősorban a birodalmi nagyobb családok kultúrapártoló tevékenységét, kulturális ízlését tekintette példának. A Bécsben élő magyar nemesi családok tagjai tehát a német nyelv mellett franciául és olaszul is tanultak, az Itália-orientáció a cinquecento utáni új reneszánszát élte körükben.

A 18. századi Magyar Királyságban és Erdélyi Nagyfejedelemségben a nyomdák száma folyamatosan nőtt. Míg a 17. században 29 városban tudunk működő officináról, a 18. században ez a szám 48-ra emelkedett, és a nyomdák működése is folyamatosabbá vált. A 19. század első felében a nagyobb közigazgatási központokban (megyék) törekedtek arra, hogy valamilyen nyomdát alapítsanak, vagyis a 19. század közepére a nyomdahelyek száma megközelítette a százat. A 18. században összesen közel 45.000 mű látott napvilágot, a 19. század első felében közel ennyi. A legnagyobb nyomdák a korszakban a Landerer, illetve a Trattner családokhoz köthetők, mellettük a legjelentősebb a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda volt, Budán.

Ez utóbbi eredetileg a Nagyszombatban alapított jezsuita egyetem szolgálatára alapított officina utódja volt.² Mária Terézia 1773-ban kitiltotta a jezsuita rendet a Birodalomból, javaikat részben a világi papi intézmények, részben világi oktatási helyek vették át. 1773-ban a nyomdának is elkészült a leltára, a betűk összeírása úgy történt, hogy a kéziratos összeírás utolsó lapjaira a betűtípusok és a díszek lenyomatait tették.³ Már ezeken a betűkön is látszik a klasszicista ízlés, Bodoni közvetlen hatásáról, ismeretéről

² Vö.: IVÁNYI Béla, GÁRDONYI Albert, *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*, Budapest, KMENy, 1927; KÄFER István, *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve, 1577–1977*, Budapest, Magyar Helikon, 1977; *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848*, ed. by Péter KIRÁLY, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

³ HAIMAN György, MUSZAK Erzsébet, BORSA Gedeon, *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773*, Budapest, Balassi Kiadó, 1977.

azonban korai lenne beszélni. Ez a nyomda azért is jelentős, mert kiadványszerkezete sok tekintetben figyelemre méltó. Mutatja ugyanis a Habsburg-kormányzat oktatás-, és nemzetiségpolitikájának változásait,⁴ hatása a könyvízlés elterjesztésében kiadványai példányszáma miatt is számottevő volt. Miután jelentős számban tankönyveket adott ki, ez az ízlésformálás még inkább hangsúlyossá válhatott.

A nyomdának Budán önálló betűöntő műhelye is volt, 1777 és 1877 között közel 2200 könyvhöz készítettek itt betűket: magyar, latin, német, cirill (szerb, bolgár, rutén), román, héber és görög alfabétumot terveztek. A legjelentősebb betűmetsző Bikfalvi Falka Sámuel (1766–1826) volt, aki 1789-től került a budai műhely élére. 1814-ben még nem betűmintakönyvet adtak ki, hanem egy kis füzetben (*Schriftproben*) ajánlatokat tettek betűk eladására a budai, a pesti, illetve más városbeli nyomdáknak.⁵ Falka Sámuel 1824-ben publikálta a nyomda betűmintakönyvét: *Proben aus dem Schriftgiesserey der Königlichen Ungarischen Universitäts-Buchdruckerey* (Ofen, 1824). A szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint „a mintakönyv típusai méltán képviselik a korszak európai *Bodonianus* tipográfiai stílusát, akár a betűformákat, akár a nyomdai díszeket és sorközöket tekintjük át.”⁶

Ez a betű aztán elterjedt az egész Magyar Királyságban, hatással volt a 20. század legjelentősebb magyarországi műhelyére, a gyomai Kner nyomdára is.⁷ Így Kner Izidor (1860–1935), és fia, Imre (1890–1944)

⁴ Péter KIRÁLY, *National Endeavours in Central and Eastern Europe as Reflected in the Publications of the University Press of Buda, 1777–1848*, Budapest, OKM, 1993.

⁵ NÁDAI Pál, *Az Universitas nyomdája: Nagyszombat–Buda–Pest*, Budapest, Bíró M. Nyomdai Műintézet Rt., 1928 (különlenyomat a *Magyar Grafika* 1928-as évfolyamából), 18–24.

⁶ SZÁNTÓ Tibor, *Bodoni és a magyar tipográfia = Magyar Grafika*, 34 (1990), 2. sz., 4–12. (idézetre: 5.)

⁷ Csupán két összefoglaló munkát említek, amelyekben teljes történeti bibliográfia található: *Egy nyomdaműhely titkaiból, Gyomai Kner Nyomda, 1882–2007, kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2007. május 15.–július 14.*, összeállította FÜZESINÉ

lényegében napjainkig életben tartotta a Bodoni-betű tiszteletét. Ez utóbbi munkásságának ún. „klasszicista korszaka” az igazán jelentős a Bodoni-recepció története szempontjából. 1940-ben rádióelőadást tartott *A könyv művészete* címmel, amely előadást nyomtatásban is kiadták halála után.⁸ Ebből az előadásból idézünk:

„Úgy lehetne meghatározni a nyomdász munkáját, hogy munkája minden elemét mástól, készen kapja. Készen kapja a kinyomtatandó szöveget, a papirozt, a betűt, a festéket és a gépet is. Amit ő ad a kész nyomtatványhoz, az a betűk közötti üres tér, mert ezekből a megadott elemekből ő építi fel a papiros fehér síkján a könyvet. De ezek az elemek számtalan, csodálatos lehetőséget rejtenek magukban, s a magyar lélek a magyar könyvnyomtató által a maga sajátos módján igyekszik ezeken keresztül megoldani az emberiség egyetemes kérdéseit. Szeresd hát a magyar könyvet, magyar olvasó – szeresd és tiszteld mesterségedet, magyar könyvnyomtató, és a legegyszerűbb feladatot is azzal az érzéssel, azzal a felelősségtudattal igyekezz megoldani, hogy nemzetedért dolgozol, amikor magyar könyvet csinálsz.”

Mindezt természetesen valóban európai hagyományra alapozva, európai értékrenddel valósította meg, nemzetközileg elismert minőséggel. És mielőtt bárki nemzetieskedőnek, nacionalistának mondaná őt, hozzáteszem a szomorú tény: Mauthausenben őt azért ölték meg, mert zsidó vallású magyar ember volt.

*

Bodoni ismerete azonban a Magyar Királyságban és Erdélyben jelentősebb volt a könyvek gyűjtői körében, mint a nyomdászok között.

HUDÁK Julianna, ERDÉSZ Ádám, Budapest, OSZK, 2007 (bibliográfia: 203–209.); FÜZESINÉ HUDÁK Julianna, *125 éves a Gyomai Kner Nyomda*, Gyomaendrőd, Gyomai Kner Nyomda, 2008 (A Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei, 36.).

⁸ KNER Imre, *A könyv művészete*, Budapest, 1957 (2. kiadás: 1972).

A magyar és erdélyi történelemben a 19. század első harmada „Reformkor” néven ismert. A reformok egyik lényeges eleme a magyar nyelvű kultúra látványos előretörése, intézményes kereteinek kialakulása. Magyar nyelvű folyóiratok jelentek meg, megalakult a Magyar Királyság Országos Könyvtára (Bibliotheca Regnicolaris, 1802, Széchényi Ferenc gróf alapításával), és a Magyar Nemzeti Múzeum (1808). Erdélyben a katolikus magyarok és a kálvinista magyarok is megalapították nemzeti könyvtáraikat, múzeumukat (Batthyány Ignác, 1798; Teleki Sámuel, 1802). A magyar nyelv és kultúra ápolására 1825-ben Pesten megalakult a Magyar Tudományos Akadémia, 1831-ben megjelent az első magyar helyesírási szótár. A bibliofil könyvgyűjtésben az arisztokraták mellett számos főpap, értelmiségi neve említhető.⁹

Apponyi Sándor (1844–1925) neve az egyik legismertebb a magyar vonatkozású dokumentumok (*hungarica*) gyűjtésében. Magánkönyvtárát ma az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Egy másik jelentős Apponyi-könyvtár¹⁰ a mai Szlovákiában fekvő Oponicén (Appony) található. Ennek alapítója a hungarikumgyűjtő Apponyi Sándor dédapja, a bibliofil Apponyi Antal György (1751–1817), kinek egyik fia, Apponyi Antal (1782–1852) az örökölt könyvtárát nyilvánossá szeretne volna tenni Pozsonyban (1827).¹¹

⁹ TÓTH András, *Ungarische Bibliotheksgeschichte vom Frieden von Szatmár (1711) bis zum Österreich-Ungarischen Ausgleich = Gutenberg-Jahrbuch*, 1986, 361–376.; MONOK István, *La bibliophilie en Hongrie au XVIIIesiècle = Art et métiers du livre*, 2002. Nr. 230. 20–25.; MONOK István, *Cara patria ac publica utilitas, Széchényi Ferenc könyvtáralapítása = Századok*, 138 (2004), 739–748.; MONOK István, *Identité culturelle, identité nationale: Les bibliothèques en Hongrie et en Transylvanie au XVIIIesiècle = Un'istituzione dei Lumi: la biblioteca, Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi, Convegno internazionale, Parma, 20–21 maggio 2011*, A cura di Frédéric BARBIER, Andrea DE PASQUALE, Parma, 2013, Museo Bodoniano, (Caratteri 8.) 209–228.; magyar kivonata: *A központi gyűjtemények kialakulása és a nemzeti identitás épülése = Liceumi Paletta, Pályázati különszám: A humán teljesítménytechnológia*, szerk. Verók Attila, Eger, 2015, 4–9.

¹⁰ Ennek történetét összefoglalta FARKAS Gábor Farkas, *Apponyi könyvtár Apponyban és Budapesten*, http://nemzetikonyvtar.blog.hu/2011/10/12/apponyi_konyvtar (2013.10.13.)

¹¹ A könyvtár bécsi korszakának történetét részletesen megírta GRANASZTÓI Olga,

Terve nem valósult meg, így a gyűjteményt a családi birtokra, Apponyba költöztette. A család későbbi generációinak tagjai többször kényszerültek különleges értékeknek aukción történő eladására (London, 1892, Bécs, 1918, Prága, 1939). A könyvtár mai is látogatható a szépen felújított kastélyban. Mostani tanulmányunk szempontjából a legfontosabb, hogy az 1939-es prágai aukción került eladásra az Apponyi-család teljes Bodoni-gyűjteménye.¹² Ezt a gyűjteményt vélhetően a Bodonival kortárs dédapa szerezte meg a család számára. A dédapa – Apponyi Antal György – életében, vagyis a 18. és a 19. fordulóján maga az Apponyi-család nem tartozott a leggazdagabbak közé. A közismert bibliofil kortársak, Festetics György (1755–1819),¹³ Széchényi Ferenc (1754–1820), Illésházy István (1762–1838) vagy Jankovich Miklós (1773–1846) mindegyike más-más célt kívánt megvalósítani a könyvgyűjtéssel. Festetics egy mezőgazdasági felsőfokú képzőintézményt, Széchényi Ferenc a „Királyság könyvtárát”. Az őt követők is inkább a hungarikum-ritkaságokra koncentrálták gyűjtésüket, vagyis a magyarokkal, Magyarországgal kapcsolatos különleges, egyedi dokumentumokra vadásztak. Bibliofil könyvízlésük megvolt, de a tematikus gyűjtést inkább előtérbe helyezték. Jellemző, hogy akkor, amikor Széchényi Ferenc kiadta könyvtárának katalógusát, és köteteit elküldte a kortárs arisztokrácia tagjainak, a főpapoknak, jelentős

Litteris in Patria Augendis? Könyvtártörténeti elmélkedések a „másik” Apponyi könyvtár sorsának apropóján = MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, szerk. NYERGES Judit, VERÓKA Attila, ZVARA Edina, Budapest, Kossuth, 2016, 220–227.

¹² *Knihovna – Bibliothek Comes Apponyi, 53. knižníaukce, Dražba v Praze, 6–7.6.1939, Praha, K. Zink, 1939, idézi: Frédéric BARBIER, L'imprimé, les transferts et l'Europe centrale et orientale = Est-ou est: Transferts et réceptions dans le monde du livre en Europe (XVIIe–XXesiècle), ed. par Frédéric BARBIER, Leipzig, Universitätsverlag, 2005, (L'Europe en réseaux. Contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918. – Vernetztes Europa. Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918, Bd. II.), 34.*

¹³ KLEMPA Károly, *A keszhelyi Festetich könyvtár*, Keszthely, 1938; KOSTYÁL László, *Festetich László kísérletei közkönyvtárak megalapítására = OSZK Évkönyv*, 1961–62; SÜLE Sándor, *A keszhelyi Georgicon*, Budapest, 1968.

értelmiségieknek, akkor a köszönő válaszlevelekben a „szép könyv” dicsérete nem fordul elő, igaz, a könyvtár alapítójának sem volt szándéka a pusztán szép könyv gyűjtése.¹⁴

A Bodonival kortárs magyar arisztokraták közül csak az erdélyi kálvinista kancellárt, Teleki Sámuel (1739–1822) ismerjük, mint aki levelezésben állt a mesterrel.¹⁵ Teleki Sámuel maga is egyetemi tanulmányokat végzett 1759 és 1763 közt. Ajogi és történelmi tanulmányok mellett a természettudományok érdekelték (Utrecht, Leiden, Bazel). A latin és német mellett jól beszélt franciául, Párizsban öt hónapot tartózkodott. II. József belső tanácsosi köréhez tartozott, sok időt töltött Bécsben. Életében mindig módszeresen gyűjtötte a könyveket, enciklopédikus könyvtárat alapított több tanácsadó segítségével. Amikor Magyarországon Széchényi Ferenc a Bibliotheca Regnicolaris alapjául ajánlotta fel magánkönyvtárát, vagyis 1802-ben, ő maga is nyilvánossá tette könyvtárát Marosvásárhelyen. A 36.000 kötetes gyűjtemény katalógusát maga kezdte kiadni.¹⁶

¹⁴ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi*, Sopronii, typis Siessianis, 1803; *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae*, Posonii, typis Belnaianis, 1803, *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae. Tomi I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum typis editos complectentis. Supplementum I. A.–Z.* Posonii, typis Belnaianis, 1803; *Catalogus manuscriptorum: Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchenyiano-regnicolaris*. Vol. 1–3. Sopronii, typis haered. Siessianorum, 1813–1815; *Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*. Vol. 1–2. Pestini, typis Matthiae Trattner, 1807–1810. A válaszlevelek gyűjteménye: DEÁK Eszter, ZVARA Edina, „Levélben értesítsen engem!” *Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról*, Budapest, Kossuth Kiadó–OSZK, 2012.

¹⁵ Bodoni és a bécsi udvari körök, Bodoni és Teleki kapcsolatáról legújabban lásd Andrea DE PASQUALE, *Bodoni in Ungheria: la corrispondenza con il conte Sámuel Teleki = MONOKgraphia*, i.m. 143–148.

¹⁶ *Bibliothecae Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék, Pars I*. Viennae, per Sam. Falka [...] in Typographeo Baumeister, 1796; *Pars II*. Viennae, typis Andreae Schmidt, 1800; *Pars III-IV*. Viennae, typis Antonii Pichler, 1811, 1819.

A Bodonival folytatott levelezésnek tíz ismert darabja maradt fenn. Ötöt a főúr írt Bécsből a nyomdásznak, és öt válaszlevél maradt ránk. Bodoni válaszleveleinek csak az *impuruma*, vagyis a fogalmazványa ismert a *Museo Bodoniano di Parma* levéltárának alfabetikusan rendezett levelezés-gyűjteményében. Van olyan, amely csak minuta jellegű, a küldendő, vagy éppen fizetendő könyvekre tér ki, a levélbeli fogalmazás szabályai nélkül:

1794. június 24. Párma, Bodoni Telekinek

1795. március 24. Párma, Bodoni Telekinek

1795. április 22. Bécs, Teleki Bodonihoz

1795. június 30. Párma, Bodoni Telekinek

1795. augusztus 31. Bécs, Teleki Bodonihoz

1795. december 30. Bécs, Teleki Bodonihoz

1796. április 17. Bécs, Teleki Bodonihoz

1797. január 25. Parma, Bodoni Telekihez (Közli Somkuti

Gabriella¹⁷) Eredeti: Marosvásárhely; másolata: Parma

[1798] s. d., Bécs, Teleki Bodonihoz

[17 ??] s. d., Párma, Bodoni Telekihez

A levelezés a teljes, Bodoni által kiadott szövegtörzsből a következőket érinti: Catullus, Tibullus, Propertius; Longinus; Tacitus; Theophrastus; Lucretius; Coluthus; Tryphiodorus; Faernus Cremonensis; Tasso; Petrarca.¹⁸ A levelekből kiderülnek a nyomda papírbeszerzési

¹⁷ SOMKUTI Gabriella, *Giambattista Bodoni levele Teleki Sámuelhez* = *MKSz*, 75(1959), 200–202.

¹⁸ Ezek közül ma Lucretius, Tasso és Petrarca kivételével, amelyek a katalógusok tanúsága

nehézségei, de emellett az is, milyen közvetítőkkal tudott Bodoni könyveket eljuttatni egy főúri megrendelőnek Bécsbe, Rovereto, Mantua, vagy Velence érintésével. Ennek feltárása a Teleki Sámuel kapcsolatrendszerét kutatók számára is több érdekességet rejt. A nagy értékű bibliofil kincseket biztonságosabb volt – ahogyan ma is az – nem postaszolgálatra bízni. A személyes közvetítésben olyan személyek neve fordul elő, akik a császári udvar tanácsosaiként gyakran megfordultak a Pármához közeli Habsburg-területeken. „Comte Wiltzek” személye jól ismert. Johann Joseph Maria Graf von Wilczek (1738–1819),¹⁹ diplomata, a Habsburg-császár plenipotentiarisa Milánóban. „Barone Spielmann” is jól ismert, hiszen a magyarországi jogalkotásban is támaszkodott tanácsaira a császár: Anton Spielmann (1738–1813) ráadásul maga is művelt, bibliofil ember volt, a Cseh Udvari Kancellária alelnöke (Vizepräsident der Böhmischoesterreichischen Hofkanzlei).²⁰ Sokkal érdekesebb személyiség azonban „Conte Arrivabene”, akit a Bécsben is ismert Giovanni Arrivabene (1764–1801) drámaíróval azonosíthatunk. *Elettra* című tragédiája 1795-ben jelent meg a császárvárosban.²¹

A Teleki-kutatás szempontjából az is érdekes, hogy a klasszikus-filológus felkészültségű főúr mennyire tájékozott volt egyes szövegek történetét illetően. Ő, mint Janus Pannonius kiadója jól ismert,²² ám 1795. április 22-i levelében azt írja Bodoninak, hogy neki megvan egy

szerint nem érkeztek meg, a többi megvan, jelzeteik: Catullus–Tibullus–Propertius – Tclf-112 d; Longinus – Tclf-78 a; Tacitus – Tclf-140 b-d; Theophrastus – Tclf-34 a; Coluthus – Tclf-88 b; Tryphiodorus – Tclf-88 c; Faernus Cremonensis – Tq-711 b2.

¹⁹ GOLDMANN, Arthur, *Johann Joseph Maria Graf von Wilczek = Allgemeine Deutsche Biographie (ADB)*, Band 42, Leipzig, Duncker und Humblot, 1897, 482–486.

²⁰ Kaunitz, Philipp Cobenzl und Spielmann, *Ihr Briefwechsel 1779–1792*, hrg. von Hannes SCHLITTER, Wien, Holzhausen, 1899; Helene BUETTNER, *Anton Freiherr von Spielmann. Aufstieg und Sturz eines österreichischen Staatsmannes*, Wien, Univ. Diss., 1936.

²¹ *Elettra, Tragedia*, Vienna, Alberti, 1795.

²² *Iani Pannonii ... Poemata ... Trajecti ad Rhenum*, Bartholomaeus Wild, 1784.

Theophrastus görögül, amelyet egy vatikáni kódex alapján adtak ki 1789-ben,²³ de szüksége lenne Bodoniéra is.

Tanulmányunk végén megismételjük a bevezetőben mondottakat, aláhúzva, hogy Bodoni a vele kortárs arisztokrácia körében ismert volt kiadványaival, többeknek közülük sikerült teljes, vagy csaknem teljes Bodoni-kiadványsorozatot megszerezni. Az ugyancsak kortárs magyar betűmetsző, Bikfalvi Falka Sámuel is ismerte tevékenységét, ismerte értékeit, és ízlését érvényesítette a saját, a magyarországi tipográfiát meghatározó munkájában. A bibliofil érték, illetve a klasszicista betűforma azonban túlélte ezt a generációt, így Bodoni hatása a 20. században is élő hagyomány volt Magyarországon.

²³ THEOPHRASTUS, *Characteres*, cum adnotationibus et indice locu pletissimo edidit Johann Friedrich Leonhard MENZEL (Graece), Bayreuth, I. A. Löbeckius, 1789.

EGYED EMESE

A zseniális olvasó

Teleki Domokos: *A Spanyolok Mexicóba*

A 18. század magyar irodalmában jelen van az Amerika-téma, bár nem túl gyakran, a földrajzi felfedezések korabeli, egzotikusnak számító tételeként vagy (ritkábban) a szabadság, a kereskedelem morális vonatkozásainak kérdésfelvetésével.

A magyarok Amerika-élményei ugyan később kezdődnek, de tudománynépszerűsítő vagy didaktikus célzattal megjelennek magyar kiadványok is a tengerentúl, az „Indiák” tárgykörében, s ezek az Indiák Amerika spanyolok általi felfedezése/meghódítása után kétszáz évvel is összekeverednek az olvasók tudatában: példa erre a hivatásos színtársulatok témakezelése: Voltaire *Alzire*-ja, aztán a Kazinczy-féle *Lanassza* vagy az *Inkle és Járikó*¹ hatalmas népszerűsége és változatainak, sőt egybeolvadásának megannyi esete.

A felvilágosodás kori magyar szerzők munkásságában Bessenyei György 1774-es *Die Amerikaner*-ének létrejötté tény. Ezt a német nyelvű művet – eddigi tudomásunk szerint kéziratból – Kazinczy Ferenc fordította magyarra *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztény vallásra való megtérése* címmel 1776-ban. Elterjedt volt magyar fordításban Campe műve is, az *Ámerikának feltalálásáról* (1793)² – mint azt protestáns iskolai könyvtárak katalógusaiból tudjuk.

¹ ECKARTSHAUSEN, Karl von: *Az aranyidő vagy Inkle és Járikó*. Magyarra fordította Kótsi Patkó János (1799).

² CAMPE, Joachim Heinrich [Kampe]: *Amerikának Fel-Találásáról: A Gyermek és az Ifjak kedvéért. Első rész.* - Kolosváratt: Nyomt. a Reform. Koll. Betűivel, 1793.

De eredeti, magyar nyelvű Amerika-drámával is rendelkezünk a 18. századból, bár a mű, sajnos, a nyomtatásig nem jutott el.³ Ez prózában készült *A Spanyolok Mexicóba* címmel, egyik kéziratos címlapja szerint „irattatott Bécsben anno 1790 és 1791-ben a Magyarországi Diéta alatt Egy Erdélyi Hazafitól” – értsd ifjú gróf Teleki Domokostól (1773–1798); ma három teljes és egy töredékes kéziratos változata hozzáférhető Kolozsvárt (illetőleg Marosvásárhelyen).⁴

Rendelkezésünkre áll néhány szöveg a mű keletkezésére, cenzúrázására vonatkozóan is – ezek első közreadója Deé Nagy Anikó.⁵

A következőkben a dráma szövegét mai Amerika-művek és néhány, a 18. században népszerű olvasmánynak számító munka, illetőleg a Teleki

³ Noha kolozsvári kézirátán ez olvasható: „Több rendbéli jobbitások után le irattatott, és a nyomtató sajtó alá el-készítettett Debretzenben 795”, nincs tudomásunk publikált változatáról. A kartonkötésű kézirát lelőhelye: Kolozsvár, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények, Ms. 342. *A Spanyolok Mexicóba*. A címlap alján: “Több rendbéli jobbitások után le irattatott, és anyomtató Sajtó alá el készítettett Debretzenben 795.” Terjedelme 145 lap.

⁴ Az MS 115 jelzetű példány a marosvásárhelyi református kollégium birtokából került a Teleki-Bolyai Könyvtárba. Címlapján *Iffy G.T.D.* részben feloldja anonimitását és ajánlja is a kötetet a kollégium ifjúságának. – A márványozott papírkötés bőr gerincén vörös alapon arany betűs cím: *A’ Spanyolok Mexicóba*. Tulajdonjegy: A Maros Vásárhelyi e. r. Fő Oskola könyve. A kézirátot a szerző adományozta az iskolának a szennylapon levő könyvtárosi beírás szerint: „Ezen szomorú Játékot az Iró, Mlgs Groff Ifj. Teleki Domokos Urfi ö Nsga Kegyes Gratziájából birja a’ MWásárhelyi Ref. Col. B. Thecája. 7br 1só napján 1796ban. Baranyai Mihály mk. Bibliothecariusságába.” A lap alsó részén aláírással: „A’ Maros-Wásárhelyi Collegiumnak ajánlja G.T.D. (szignó)”.

A Teleki Téka egyik példány a zöld kartonba kötött kézirát, jelzete Tq-711-é MS 311 (Teleki kat III. 587). Külön lapon tartalmazza Czetter Sámuel rézmetszetét: *Szerentsétlenek! Boszszu-állásnak Áldozatai!* képaláírással. Ez a kép a zárójelenet ajánlott színpadképe. A szöveg kézírása ugyanaz, mint a kolozsvári és a református kollégiumbeli kéziráté. A címdoldalon bejegyzés: „i. G. T. D. által Ao 791”. Terjedelme 146 eredeti számozású oldal, az előzékek: I-X. Ebben található a javítások Teleki Domokos saját kezétől.

A Téka másik másolati példányát egy *Exercitationes Com. Dominici Teleki* címkét viselő kartonborítót viselő, gyűjteményes kötetbe kötötték (MS T 375 jelzettel), a 184-281. lapok tartalmazzák a darabot, a 282. lap szintén Czetter metszete. Elébe kötve (182-183. lapok) a Deé Nagy Anikó által közreadott kritikai jelentés a darabról.

⁵ DEÉ NAGY Anikó: *Ifjú gróf Teleki Domokos = Erdélyi Múzeum*, 1994. 1-2. füzet, 37-38, 47-48. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00007/pdf/025-050.pdf> (2017.07.16)

Tékában azonosítható mű kontextusába helyezem, egy lehetséges olvasatát adva a politikai, filozófiai, kontrasztív dogmatörténeti példázatként egyaránt felfogható, dramaturgiaiilag szervezett írásnak.⁶

I. Problématörténet

Teleki Sámuel szisztematikusan gyűjtött könyvtárát ismerhette valamennyire Teleki Domokos, hiszen apja közelében nevelkedett Nagyváradon (1785-től) majd Bécsben (1787–1793).

Az ifjú grófnak volt saját könyvgyűjteménye is.⁷ Noha kevésbé ismerjük olvasási szokásait, sőt életútja egyes szakaszait is ahhoz, hogy könnyedén válaszolhassunk a kérdésre, milyen olvasottsággal rendelkezett a kitűnően megszerkesztett, magyar nyelvű, egyetemes történelmi parabola művelt szerzője, az a dráma szövegéből, majd a szerzőnek a cenzúra javaslataihoz való viszonyulásából egyértelműen kiderül, hogy értő módon szintetizálta olvasmányait prózában megírt filozófiai-történeti disputációvá.⁸ A 16. századi hódítás-gyarmatosítás-evangelizáció összefüggéseiből, emberiség-történeti kockázataiból – sok mindenre, mondhatni, rá is érzett, hiszen a mű létrejötté és az ifjú gróf tragikusan

⁶ A hely- és személynevek írásában különbséget kell tennünk a dráma személy- és névhasználatára és a szakirodalomban használatos változatok között, bár ezekben is megfigyelhetők különbségek.

⁷ „A két fiainak, és Ocsovszki Uramnak, egyetmássokat, Könyveiket, Köveiket hasonloképpen le fogom küldeni Vásárhelyre; már mikor el jöttem Bécsből Husvét első napján reggel, bé voltanak rakva, és a Cancellaria Actaival hozzák utánam őket hajonn; innét osztán Debrecenbe vagy Váradra fogom küldeni; s onnét könnyebb leszen bévitetnem” – írja a kancellár feleségének Budáról 1797. ápr. 19-én. Közli DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997. 322. „A te Könyveidet és Mineralis collectiodat bé-packoltattam, ’s le hozatom, az öcséd és Ocsovszki uram portékáival; innen Debrecenbe vitetem, usque ad ultiores dispositiones” – a terveit így közli fiával Pestről 1797. április 21-én keltezett levelében. *Uo.*, 322.

⁸ A kérdéstről l. EGYED Emese, *A Spanyolok Mexicóba (Plurális világok) = Uő, Láttató világok*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2014, 175-181.

korai halála óta a kutatás olyasmit is feltárt, amit Teleki Domokos úrfi bizonyossággal nem tudhatott, bármennyit olvasott is apja vagy mások gyűjteményeiben.⁹

Az íróról, akit az egyetemes művelődéstörténet honismereti jellegű útirajz-szerzőként,¹⁰ ásványgyűjtőként, nyugat-európai akadémiák tagjaként tart számon, Deé Nagy Anikó összefoglaló tanulmányából¹¹, Éder Zoltán (1993)¹², illetőleg Kolumbán Vilmos¹³ kommentált szövegkiadásából tudunk máig a legtöbbet; kitűnő magánnevelők (apja szakmai megbízatai, a lakóhely-változtatások függvényében) több jeles iskola tanárai hatottak rá. A családnak ez az ága továbbá mint a református egyház támogatója is kitüntette magát, ezt a tradíciót Teleki Domokos sem tagadta meg.

II. Olvasmányok, források

Mivel a dráma valamennyi kéziratot változatának címlapján az szerepel, hogy „spanyol historikus szerint”, a mű alapvető forrásait nem drámai műfajban kerestük, hanem a 16-18. századi krónikák és egyéb

⁹ A történelmi kutatások jegyében a Jacques Le Goff alapította, a középkori Nyugat történelmi antropológiájával foglalkozó kutatócsoport egy köre az exemplumokat vizsgálta – ezek felhasználásának kezdetét a trentói zsinathoz kötik. Danièle Dehouve például, miközben az exemplumok megjelenését tanulmányozza a ferences Bernardino de Sahagún: *Historia general de las cosas de Nueva España* szövegében (egy újabb kiadása: J. O. ANDERSON, *Adiciones, apéndice a la postilla y ejercicio cotidiano*, México, UNAM, Instituto de Investigaciones Históricas, 1993), a vallási térítést a következmények ismeretében az emberi bűnösség problematikájaként értelmezi: Danièle DEHOUE, *Aztèques ou le pêcheur universel*, Paris, 2004.

¹⁰ *Egynehány hazai utazások leírása. Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*. Kiadott g.T.D. által, nyomtatott Bécsben MDCCXXVI.

¹¹ DEÉ 1994, i.m. 25-50.

¹² Vö. TELEKI Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországnak rövid esmértetésével együtt*, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta ÉDER Zoltán, Budapest, Balassi Kiadó, 1993.

¹³ KOLUMBÁN Vilmos József: *Ifj. Teleki Domokos kátéfordítása = Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 4. kötet, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2013, 201-212.

történelmi művek sorában. Az ifjú, de tudós szerző többféle forrás alapján dolgozhatott, nem is csupán apja könyveit tanulmányozva. Az sem kizárt, hogy e némileg ködösítő „forrásjelölés” a cenzúra megtévesztését szolgálta (hiszen az Amerika-tárgyú angol nyelvű források a keresztény hittérítők kegyetlenségét, a 18. francia szerzőkéi magának a keresztény vallásnak a kritikáját fogalmazták meg, a spanyol szerzők Las Casas kivételével többnyire a kereszténység jótékony terjesztéséről szólnak). Fontos az is, hogy Las Casas művének de Bry-féle illusztrációi azok körében is hatottak, akik a hódításra vonatkozó latin nyelvű vagy modern nyelvekre fordított írását nem ismerték.

A marosvásárhelyi Teleki Téka Amerika-gyűjteménye impozáns. Végignézve tételeit, meg kell állapítanunk, hogy nemcsak 1798, azaz Teleki Domokos halála előtti kiadványokról van szó. Nem sokat tudunk Teleki Sámuel kancellár Amerika iránti érdeklődéséről, de a gróf fia iránti kegyeletből is folytathatta a gyűjtést.

Teleki Sámuel katalógusának II., III. és IV. kötete tartalmazza az Ázsia, Afrika és Amerika történetével kapcsolatos műveket.¹⁴ A tételek közt található Happellii (Ever Guer) *Thesaurus exoticorum, fürstellend die Asiatische, Africanische, und Americanische Nationes, mit umständlicher Beschreibung von Turkey und Ungarn, und Lebensbeschreibung von Mahomet, sammt dem Alcoran* (Hamburg, 1688).¹⁵

Eredetiben vagy franciául vehette kézbe az olvasó Antonio de Solis Mexikó meghódításáról szóló munkáját.¹⁶ Itt említjük meg, hogy Solis

¹⁴ *Bibliothecae Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék, Pars Secunda*, Viennae, typis Mathiae Andreae Schmidt, 1800, 401-404; *Pars Tertia*, typis Antonii Pichler, 1811, 648-649; illetve *Pars Quarta*, Viennae, typis Antonii Pichler, 1819, 112-113.

¹⁵ Jelzete : Tf-1014 a2.

¹⁶ *Historia de la conquista de Mexico*. Barcelona, 1711. Tf-1015; *L'histoire de la Conquête du Mexique*, (az 1691-ben megjelent, 1692-es hágai impresszumú vagy az 1730-as, képmellékletekkel ellátott, párizsi kiadást). Jelzetük: To-3458 b3-4, To-3458 b1-2.

drámai műveket is létrehozott, de ezek nagyon különböznek az ifjú Teleki gróf művétől.¹⁷

Garcilaso de la Vega *Histoire de la Conquete de la Floride*, továbbá *Histoire des Yncas*¹⁸ című munkáin kívül a Téka állományába került Agustín de Zarate: *Histoire de la Conquete de Perou* nyolcadrét, két kötetes munkája is 1700-as, amszterdami nyomdajelöléssel.¹⁹ A könyvtárban fellelhető még a kérdés régi szakirodalmából Girolamo Benzoni és Petrus Martyr munkája, *Der neuen Welt oder Indianischen, Niedergängischen, und Peruvischen Königreichs History*;²⁰ Chastellux (le Cler): *Voyage en Amérique*;²¹ illetőleg Alexander Humboldt: *Essai sur le Royaume de la nouvelle Espagne*.²²

Bartolomé de Las Casas: *Narratio regionum Indiae per Hispanos devastatrum* (Frankfurt, 1598) című művét gazdagon ellátták illusztrációkkal.²³ A katalógusban szerepel William Robertson: *Geschichte von America* c., kétkötetes kiadványának címléírása is.²⁴ Szintén az amerikai lakosság sokféleségére hívja fel a figyelmet a Halléban megjelent *Allgemeine Geschichte des Länder und Völker von America* (1752) című, metszettel díszített könyv.²⁵

Viszonylag friss kiadvány volt Teleki Domokos drámája lehetséges forrásai közt az egyház-, hadtörténeti és erkölcs-történeti szempontokat érvényesítő *Histoire générale de l'Amérique qui comprend l'Histoire*

¹⁷ Ezek doktori disszertáció tárgyát is képezték I. MARTELL, D. E., *The dramas of Don Antonio de Solís y Rivadeneyra*. Thesis, Philadelphia, 1902. (2015-ben angolul is megjelent: *The Dramas of Don Antonio de Solís Y Rivadeneyra*).

¹⁸ Paris, 1711, To-3448 c; Amsterdam, 1715, Tom. II, To-3458 c1-2.

¹⁹ To-3448 d/1-2.

²⁰ Basel, 1582. Tf-888 a/2 coll. 1.

²¹ Paris, 1786. T-15901

²² Paris, 1811. Tom. I-V. o-3443 d1-5.

²³ Tq-1395 b

²⁴ Leipzig, 1777. To-3459-60 a.

²⁵ Tq-1396-97.

Ecclésiastique, Militaire, Morale et Civile des contrées de cette grande partie du monde... 1768-ból, szerzője Tournon domonkos rendi szerzetes.²⁶

A felsorolt nyomtatott művek a hódítás szakaszait, tervezett és véletlenszerű mozzanatait, a terület egzotikumát, a lakosság életvitelének, gondolkodásának a „vén Európához” képest eltérő voltát ecsetelik, gyakran azonosíthatatlan szemtanúkra hivatkozva és a barbár-civilizált oppozíció fokozatait tematizálva mintegy többnyire az erőszakosságok igazolásként, ritkább esetben figyelemmel az amerikai lakosság saját problémáira, mentalitása összetevőire.

Ha hihetünk a kolozsvári kézirat címlapi datálásának, az 1790-1791-es pozsonyi diéta idején készült a 130 szereplős, hat felvonásnyi mű; a szülőföldhöz, ősi valláshoz, társadalmi berendezkedéshez való jog kérdését is felveti, illetőleg azt, hogy létezik-e jogalap az erőszakos boldogításhoz. Ha a darab előadásáról nincs is tudomásunk, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy szerzője színpadra szánta, hiszen nagyon sok a szövegben a – tényleges színpadismeretre is utaló – rendezői utasítás. A színpadi konfrontációk tényleges tartalma itt gyakran az Amerikátörténetnél általánosabb vonatkozású hitvita és jogi vita,²⁷ a festőiségre, láttatásra törekvő leíró részlet, a természetjogi és keresztény dogmatikai fejtegetés. A teológiai aspektusok minden esetben jogi és filozófiai összefüggésben jönnek elő.

Teleki Domokos az egyébként kíméletes bírálatot kézhez kapva sem változtatott érdemben a drámán; inkább – több példányban leírva – az utókorra hagyta a maga eredeti terjedelmében.

²⁶ Tom. I-VII. To-3452-3458.

²⁷ EGYED Emese, *A Spanyolok Mexicóba. Emberi részvét, emberjogi gondolat = Drámák határhelyzetben. A 2012. szeptember 4-7-i nyitrai konferencia szerkesztett szövegei.* I-II. kötet, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella et alii, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2014, I. 247-261.

A drámaszöveg előtt olvasható részletes tájékoztatás a főbb szereplői karakterekről inkább az elbeszélő művekre jellemző, bár például a Daniel István által magyarra fordított Marmontel-mű, a *Belizár* eredeti formája regény és dráma keveréke, szintúgy a *Bianka Cappello* is (ez utóbbit csaknem teljesen Aranka György fordította magyarra).²⁸

A mű az érzékenyjátékok sorába tartoznék a családi viszony említése („Qualpopocának, a mexikói fővezérnek fia”) és zárójelenete okán (az azték főpap nem tagadja meg őse isteneit, inkább elfogadja a keresztény hódítók által rá kiszabott máglyahalált, és fia is követi a halálba). Vannak azonban benne lényegi eltérések is e műfaj általános jegyeitől – például az, hogy egyetlen nő sem szerepel benne. A női szereplő hiánya leginkább a tandrámára jellemző (ilyen a certamen is), de a klasszikus eclogára is. Gróf Teleki Domokos korában a vitézi dráma is mellőzhette a női szerepkört. Cornelius Hermann von Ayrenhoffot (1733-1819), e műfaj egyik legismertebb képviselőjét Bécsben akár meg is ismerhette Teleki Domokos. Általában a történelmet érzelmi viszonyok megjelenítésére, keretül használó szerzők az ellentábor női szereplőjét előszeretettel vonják be a színpadi bonyodalomba – de ez esetben sem Malinche, sem Luisa, sem Marina neve nem kerül elő: az ehelyt felvetett tézisek megfogalmazásához vagy még inkább a felvetett kérdések mérlegeléséhez a szerző nem tartotta célratorőnek a női princípium bevetését.

III. Az ifjú gróf tézisei kétszáz év távlatából

Az ifjú Teleki Domokos, a későbbi enyedi tanár, Benke Mihály keze alatt tanult ásványtant, történelmet, államtudományokat, néprajzot. Kovásznai Sándor *Két komédia* című, az ifjú grófnak ajánlott

²⁸ Erről lásd: EGYED Emese, *A beavató műnem. Aranka György drámai munkái = A szövegtől a szcenikáig. Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*. I-II., szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Zsuzsa, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Eger, Líceum Kiadó, 2016, II. 512-526.

színműfordítás-kötete bizonyítja, hogy a jeles filológus, szövegkritikus (Janus Pannonius- és Gyöngyösi István-szakértő) is szellemi környezetébe tartozott.

Önálló gondolkodásról tett bizonyítást élete nem egy pillanatában. A kálvinizmus helyi megreformálására tett kísérlete jelzi, hogy a gróf (akárcsak apja vagy nagybátyja, gróf széki Teleki József) a protestantizmushoz erkölcsi, sőt politikai elvárásokat kapcsolt.²⁹ A keresztény vallás e formájában az igényes egyéni és társadalmi életmodellek kialakításának lehetőségét látta, ezeket érzékeljük a dráma tolerancia-eszmét, a deizmus elemeit, az egyéni szabadság és a társadalmi függetlenség gondolatát is hordozó replikáiban – nem a címben aposztrofált két fél (spanyolok, mexikóiak), hanem valamennyi a drámában jelzett etnikai csoport megnyilatkozásaiban.

Noha egyik levelében úgy nyilatkozik, hogy nem volna ínyére a bécsi tartózkodás,³⁰ bizonyára rengeteg tapasztalatot szerzett a császárvárosban, olyant is, amely az identitás kérdéseirez rendelhető. Az a gondolat, hogy a csoport kulturális identitása sérül az állam hatalmi beavatkozásával, a jogi stúdiumokban is sikeres erdélyi főnemes számára evidencia lehetett, legalábbis ezt sugallják a dráma áthallásos mondatai.

Jean Bérenger a Habsburg birodalom viszonyait vizsgálva a belpolitika meghatározó személyiségei, a felvilágosult Sonnenfels, Gerhard Van Swieten, Carl von Zinzendorf munkásságában a hatalomgyakorlás formáit láttatja: az alkotmányosságot mint a törvények alkalmazását értelmezték, a demokrácia általános elveivel vagy a hatalom szétválasztásának gondolatával gyakorlati okokból nem foglalkoztak.³¹⁾

²⁹ Vö. KOLUMBÁN 2013, i. m.

³⁰ *Teleki Domokos és Bethlen Zsuzsanna levele Teleki Sámuelnek*. Kolozsvár, 1797. március 4. Közli DEÉ 1997, i.m. 310.

³¹ „La politique de Sonnenfels, de Gérard van Swieten ou de Carl von Zinzendorf tenait l’absolutisme éclairé pour un acquis. Ce n’était pas par ignorance de Rousseau et des grands ancêtres, Hobbes, Locke et Montesquieu, mais par souci de pragmatisme. Pour

A dráma a katonai rend, az egyház és az uralkodó nagy politikai téttel bíró hármasságával foglalkozik, ezek alakítják a mű valamennyi történéseit. Ezekből alakítja ki a társadalom modelljét.

A darab politikai aktualitását növelte, hogy 1783-ban véget ért az amerikai függetlenségi háború, 1789-ben az osztrák Németalföldön a függetlenség megszerzésére irányuló lázadás tört ki. Nem mellékes az sem, hogy 1791-ben az országgyűlés elfogadta azt a törvénycikket, amely szentesítette a protestánsok szabad vallásgyakorlását. S hogy az istenhit nem egyszerű kérdés e család művelt tagjai számára, bizonyítja a széki Teleki család levéltárában³² fennmaradt latin nyelvű kézirat a magyar királyság területén zajlott felekezeti vitákról 1790-1811 között.

Arra is emlékeztetni szeretnénk, hogy Teleki kancellár könyvtárában sajátos értéket képviselnek a 16-17. századi egyetemi disszertációk, és ezt a műfajt is a tömören megfogalmazott hipotézisek, argumentumok, konklúziók jellemzik. A 16-17. századi európai hitvitákhoz hasonlóan az ifjú Teleki gróf párbeszédese művében is gyakori a tételmondat. „...akarmelley kemény kegyetlen büntetést mint igazságtalant előre kárhoztatni merek” – jelenti ki a spanyol Diego de Toro, az ifjú gróf alteregója, amikor Qualpopoca, a mexikói fővezér büntetéséről vitáznak a konkvisztádorok.

A Spanyolok Mexicóba a helyi lakosság és a keresztény hódítók (és az utánuk érkező térítő) vallási képzeiteit egyaránt felvillantja. Szerzője erőfeszítéseket tesz, hogy el is kerülje az elfogultság vádját, de a kereszténység értékeit se csökkentse az erőszakos térítés képzeiteinek felelevenítésével. Itt hosszabban idézünk a drámából, hogy az érvelés

ces derniers, gouvernement constitutionnel signifiait seulement gouvernement par la loi, sans aucune relation avec la démocratie en général ou avec le concept de séparation des pouvoirs.” BÉRENGER, Jean, *La philosophie des lumières en Hongrie à la fin du XVIIIe siècle = Journal des savants*, 1974. 1. sz., 264-280. http://www.persee.fr/doc/jds_0021-8103_1974_num_4_1_1310 (2017.07.16.)

³² Román Állami Levéltár, Kolozsvár. Agernyeszegi Teleki család levéltára. Jelzete MS. 463.

jellegét érzékeltessük: maga Hernando Cortés beszélget (tegyük hozzá: nem castillan, nem azték, nem nahuatl, hanem színházi nyelven) Montezumával, az egykori Mexikó utolsó uralkodójával a 18. századi udvariassági szabályok szerint, de lényeges kérdést: az egyistenhit és a politeizmus egymáshoz való viszonyát, az önkép és a másikról alkotott kép történelmi diskurzusait (fabuláit) a naivitással szembeszegezve:

„Kortez jövén, Montezuma szinte az ajtóig néki eleibe megyen. — Kortez, vele Sandoval, Diego-Ordáz, Alvarádó, Velasquez; Ezeket követik 8. Udvariak, kik utánnok bėjövén az ajtónál megállapodnak.

MONTEZUMA

(*:Kortez eleibe menvén, kezét Kortez vállaira teszi:)*

Hoztak Isteneim!

Kakumatzin is Mexicói módon köszön —

KORTEZ

(*:meghajtván magát)*

Tiszteletedre jöttem Nagy Tsászár! viszontaglom tegnapi megalázásodat.

MONTEZUMA

(*Thrónusába ül:)*

Örömmel látlak jó Idegen! — kívánok is veled beszélgetni. — Kívánok a' Te Nemzetetdről, a' te Uralkodásodról és a' te Országodról tudakozni. — Óhajtok a' Nagy Queralkoal származatairól tudósításokat, hallani. — Üljetek le, beszéljessünk.

(*:Az Udvariakhoz:)*

Tégyetek elő-helyeket!

(*: 5 Udvariak tüstént 5 kerek karatlan és hátatlan székeket elötésznek:)*

KORTEZ

Udvarlunk Felségednek. Nem ülünk — állva lépünk tiszteletedre. —

MONTEZUMA

Üljetek kérlek: im' az ülőhelyek— üljetek.

KORTEZ

(*:Leülvén, valamint a 4. Kapitány is)*

Nagy kegyességgel vagy Felséges Tsászár!

MONTEZUMA

Ugy nézlek mint Atyámfiyait. (*: Int a' belső Szolgáknak hogy kimenjenek —*

kik is mindnyájjan kimennek — A' 2. belső Szólga Montezuma hátamegett áll — Kakumatzin pedig a' Montezuma magas karszéke mellettvaló székre leül— (:Kortezhez:)

Ugyan mondd meg nékem, hogy a' Te Nemzetedben semmi hasonlatosság nints é a' miénkkel nyelvre vagy szokásokra nézve? Mert már azt ugyan látom, hogy termetedre és ruháidra nézve hasonlatosságtok nintsen velünk. — Be meszsze kellett elválni a Queralkoal fijainak egymástól! —

KORTEZ

Bizony Hatalmas Tsászár! nem találsz mi bennünk legkisebb hasonlatosságot. — Mert hogy megvalljam, a' mint ez szájról szájra által jött mondás: — Mi titeket a' Nagy Queralcoal elfajúlt fijainak tartunk, a' kik az ő megátkozott fijának Peligoalnak maradéki. —

MONTEZUMA

(: belészólván:)

Mit mondaszsz? Peligoalnak: ennek nevét nem említik a régi Történetek' jegyző Könyvei. —

KORTEZ

Elvesztek tehát az ő Uralkodásáról való Jegyzések a ti Krónikáitokból, és kiirtódott az ő emlékezete ti bennetek; minthogy nem is érdemlett egyebet. Peligoal mondok, a' gonosz Peligoal uralkodott Mexicóba, és Queralcoalnak minden jó rendelkezéseit felforgatta. Törvényeit megvetette s megrontotta. Ezt tselekedték ő utána az ő maradéki is; azért most a' ti tudatlanságtok vakságtok azért — ti nem éltek a Queralcoal Törvényei szerint, mellyeket mi fogadunk azért —

MONTEZUMA

(:belészólván) De hol az az Ország, a' mellyben a' ti Atyáitok letelepedtek? igen meszsze lehet. —

KORTEZ

A' mélységes Tengerenn túl, — sok száz mértföldnyire; és tsak nekünk adatott a' mi egy Istenünktől, hogy mi illy hossza úton minden szélveszélynek és az időknék trutzoljunk. — Nékünk, a' kik a' Queralcoal jó Fijaitól származtunk — Nékünk adatott az ész és a' tehetség nagy dólgotat véghezvinni. — Nékünk adatott a' hatalom Nemzeteket meghódoltatni, vagy velünk egybekötni 's frigyünkbe venni.

MONTEZUMA

Hát, a ti Királyotok országa olly meszsze kiterjed? és a Queralcoal maradéki Napkeletben annyira megsaporodtak?

KORTEZ

Megmérhetetlen a' mi Királyunk Birodalmának kiterjedése, és kimondhatatlan az ő alattlívőknek boldogsága, az ő böltsessége pedig minden Királyokét felyülhaladja. – Még minden Nemzetek megesmerték az ő Uralkodásának szelidségét és Jóvoltát.

MONTEZUMA

De nintsenek a' néki veszedelmes szomszédi, mint nékem, a' kik minden szempillantásban fenyegethénék?

KORTEZ

Óh nintsenek! mert ő azokat a' maga mindenkor kész seregeivel elijeszti, és a' kötéseknek hiv megtartásával magának megnyeri. – Azonkívül az ő Istene, kiben mi mindnyájan hiszünk, ötet óltalmazza és hatalmassá teszi.

MONTEZUMA

És ti megtartottátok e' Queralcoalnak minden Rendeléseit és Törvényeit?

KORTEZ

Meg. – Mert az ő Törvényei nem voltak mások, hanem a' mi Istenünknek az emberekhez kijelentett akaratja. – Ó, mint kegyes ember azt fogadta; mert azoknak jószágokat böltsen általlátta. E' szerént adta törvényeit, a' mellyet népének is szívébe öntött, hogy az minden időben boldog legyen. – Mi boldogok is vagyunk, mert e' Törvényeket tartjuk. – De ti szegény eltévelyedtek! – nem ezen Törvény szerént éltek! –

MONTEZUMA

Hogy? hogy? mellyek vólnának azok?

KORTEZ

Az első és fő Törvény: Az egy igaz Istent esmérjed, Ötet imádd és tiszteld. – Hát ti ezt a' Törvényt megtartjátok é? – Mikor az egy Istent meg nem ismeritek, – mikor a' napot, és ama faragott képeket, mellyek a' ti kezeiteknek tsinálmányi, Isten gyanánt tisztelitek. – Mi a' nap egyéb, mint a' Nagy Istennek teremtménye? mint ez a' föld.— És mik a' ti fa vagy kő Istenetek egyebek, akármelly más fa vagy kü darab?

MONTEZUMA

Hogy? az én Isteneim? –

KORTEZ

De halld tovább Queralkoalnak más Törvényét: Szeresd ember társaidat mint tenmagadat:

Hát ti fogadjátok é ezt? a' mikor ember társaitokat a' legkegyetlenebb

módon ölitek, képzelt Isteneiteknek áldozatok, és óh szörnyű! még megeszitek, s mit mondjak? Igaz é, hogy a' Te Tsászári asztalodat is néha ember hús fertézteti?

MONTEZUMA

Ha az Isteneknek kedves ez áldozat, haragjokat enyhíthetjük vele – mért nem? Úgy is azok mind elfogatott ellenségek. –

KORTEZ

Nem így gondolkodunk mi. – Az Isten jó, úgy mondják a mi vallásunk Tanításai, és a' maga teremtséinek bődögságokban, nem nyomorúságokonn gyönyörködik. Le akarjátok tsillapítani haragját? azt a' magatok jó tselekedetével eszközöljétek.— Mit különböztök ti az esztelen állatoktól, ha mint azok, egy indulatból ember társaitokat öszve szagatjátok? Nints e' elég teremtett állat a ti eledeltekre rendelve? – Mi ellenségeinknek is jóakarói vagyunk, – a' mi vallásunk azt parantsolja. – De hijába, mert a' vakság és kegyetlenség olly annyira levetkeztetett az emberiségből, hogy tiszta értelem még fel nem rezzent bennetek. – De most mi jöttünk Queralcoal jó fijainak maradéki, az ő igaz jövendölése szerént, hogy titeket a' balgatagságból az értelem útjára vezessünk. – Mondjátok tehát azért –

MONTEZUMA

(:belésszólván:)

Minden tanátsod, jó idegen, kedves énnékem, tsak kérlek ne kényszeritts valamit az én Isteneim ellen tselekedni. – Mi ezeknek óltalmok alatt hoszszú időktől fogva tsendesen élünk, mi sokszor segittségek által szerentsések vóltunk. – Nézdel, melly bőven osztógatták ez Országban a' természetnek annyi ajándékait! – Néha ugyan nyomorúságokat küldenek mi reánk, rajtunk haragjokat kiöntik: – de mihelyt a' mi Papjaink áldozatjaikat nékik szentelik, hozzánk édesednek, és gyakran kérésünket meghalgtják.

KORTEZ

Mind egy Isten az, a' ki ennyiféleképpen tselekszik, mind a' maga bölts végezése szerént. – Ezen egy Istent imádta Queralcoal, és ezen egy Istennek Parantsolati vóltak az ő Törvényei; e' Törvényeket hozta ő közitekbe is, – de ti ezeket elfelejtettétek; mert Queralcoal eltávozott ez Országból, és az ő elfajúlt Fija Uralkodott e' népekenn; kinek gonoszságai nem engedték, hogy Queralcoalnak Törvényeit megtartsa. – Így a' ti Eleitek a' vakságnak és tudatlanságnak eredtek, melly titeket annyi ideig elvont a' jünak és igaznak esméretétől. – Imé mi hozzuk a világosságot közitekbe –

tünjön el a' ti setéttségtek, azt akarjuk. – De Hatalmas Tsászár! többet most nem szóllok; a Te Felséged elég tárgyat hallott a' gondolkodásra (:felkél:)
MONTEZUMA

Lásd meg tsak a' mi nagy Isteneinket, és azoknak fényes Templomait! Légy tsak majd tanúja a' búzgó áldozatoknak és tiszteleteknek, mellyeket őnékiek visszünk! – Harmadnap múlva a Hadakozás Istenének Vitzliputzlinak Innepe lészen, ekkor titeket annak pompás Templómába elvezetlek, és a több Istenek Templómába is, – bizonyára fel indittatok te és a' tiéid is, szemlélvén a' mi Isteneinket, az imádásra. –

KORTEZ

Én tsak egynek hajlok. – Most nem leszünk jelenlétünkkel tovább alkalmatlanok: kegyelmedbe magunkat ajánljuk. –

(: Meghajtván magát, a 4. Kapitánnyal együtt, kiindul:)

MONTEZUMA

(: felkél)

Légyetek jó egészségben!

(Szinte az ajtóig kíséri Kortezt.)”³³

A jelenet a tájékozatlanság és a hiedelmekkel való visszaélés példája. Innen az amerikai lakosság érdekellentétei nem derülnek ki, de az információ birtoklása mint hatalom érzékelhető (e beállítás szerint a mexikói uralkodó mit sem tud más földrészekről és saját történelméről talán igen, de mitológiájáról semmiképpen nem kíván lemondani).

A 19. század egyik legnépszerűbb, Mexikó és Peru meghódításának történetére vonatkozó nagy munkája egy Teleki Domokosnál éppen egy emberöltővel fiatalabb bostoni történész újságíró tollából származik, ez William Prescott 1843-ban New York-ban megjelent és számtalan kiadást megért munkája, *History of the Conquest of Mexico*.³⁴ Módszere annyiban használható Teleki Domokos etnohistoriai kutatásai modellálásához, hogy

³³ Kolozsvári kézirat, II. felvonás, 3. jelenés, 26-42.

³⁴ A mű újabb francia fordítását használtam: PRESCOTT, William H., *Aztèques et incas. Grandeur et décadence de deux empires fabuleux*, traduit de l'anglais par A. Pichot et H. Poret, Paris, Pygmalion Gérard Watelet, 1999.

ő is csupán a könyvek használatára szorítkozott, a helyszínekre való utazás nem állt módjában.³⁵

William Prescott mint történelmi szükségszerűséget mutatja be az azték állam végét (a hódítók erényeit domborítja ki, a bennszülöttek civilizációs fokát a hódítókénál alacsonyabbnak tartja). Ha ezt az álláspontot Teleki Domokos drámája szereplőire vonatkoztatjuk, a spanyolok többsége ugyan elnagyolt és negatív figura, de van köztük tiszteletet parancsoló is: „Kortez spanyol Fő-kapitány” és Diego de Thoro spanyol hadnagy (őt nevesíti a szerző, de van öt nevesítetlen hadnagy is a darabban), ezek egyértelműen pozitív szereplők: a dráma-beli, Hernando Cortést megjelenítő figura határozott, célratörő, a szerző szavaival élve „érzékenységei durvák, de jóra hajlók”; Diego de Thoro pedig „érzékeny és ember szerető”. A 18. század utolsó évtizedei neveléseszményének megfelelő rousseau-i, filantropista ideálok azonosíthatók a műben. Prescott Xicotencatl-t, Tlaxcala vezetőjét az életáldozatra is hajlandó hazafiság megtestesítőjeként mutatja be.

Prescott azóta sok bírálatot megért beállításához képest napjaink amerikai történésze, Andrea Martinez Baracs, aki *El gobierno indio de Tlaxcala colonia, 1521–1700* címmel védte meg doktori disszertációját (Colegio de México),³⁶ más vizsgálati perspektívát érvényesít. A tlaxcalaiak szempontjából írja meg Közép-Amerika meghódítása történetét: úgy véli, Tlaxcala lakói az aztékok zsarnoki uralmának végét remélték, amikor szövetséget kötöttek Hernando Cortés seregével. A bennszülöttek

³⁵ Prescott serdülő korában elvesztette szeme világát, titkárai és felolvasói révén jutott az információkhoz.

³⁶ Könyvalakban: MARTINEZ BARACS, Andrea, *Un gobierno de indios: Tlaxcala, 1519-1750*, México, Fondo de Cultura Económica – Colegio de Historia de Tlaxcala – Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social, 2008. A szerző jelenleg a Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social (CIESAS) kutatója, társszerzője a *Tlaxcala: una historia compartida (siglos XVII y XVIII)* című monográfiának (México, Fondo Editorial del Instituto Mora, 1990), továbbá egy három kötetes okmánygyűjteménynek a tlaxcalték történelem tárgykörében.

jóhiszeműségét, a mexikóiak kérlelhetetlen viselkedését olvassa ki a korabeli és a hódítást közvetlenül követő idők krónikáiból. Martinez Baracs a hazafiság érzését mint kohéziós tényezőt határozza meg Tlaxcala népénél³⁷, kéziratoss forrása a Francia Nemzeti Könyvtárban őrzött kódex, az *Historia cronologica de Tlaxcalla*.³⁸

IV. Tudós szerző mesterremeke

A fent vázolt történelemképet az ifjú Teleki gróf drámájában részben sejteti: fontosnak tartja, hogy szerepeltesse mind a tlaxcalaiak („Xikotenkál tlaskalai vezér”, „két Tlascalanus”) mind egyéb környékbeli népek képviselőit (Kakumatzin Tezkukói Kis Király, az Istakpalapi Kis Király, Zempoalli vezér). A kutató (Martinez Baracs) ugyanakkor az érdekellentétek, történelmi-politikai sérelmek, belső hatalmi viszonyok és vallási hiedelmek történelemalakító szerepét is hangsúlyozta a konfliktusok, bosszúállások és érdekcsaták útvesztőjében. Zempoalla lakosai *totonak* elnevezését Teleki Domokos szerző nem használja, azt azonban világosan közvetíti, kik voltak ők: az első bennszülött nép, amellyel a Cortés vezette csapatok találkoztak. Ezt a vonatkozást Bernal Diaz vagy Cortés naplója nem említi.³⁹

A dráma idővonatkozásai is figyelmet érdemelnek. Cselekménye „Kortez Spanyol fő-kapitány” és serege érkezésével kezdődik és a mexikói fővezér máglyahalálával ér véget. A dramaturgia szempontjából ezek jól kihasználható szituációk. A mű cselekményének legnagyobb része azonban a kulisszák mögött zajlik; ami tapasztalható: várakozás, kíváncsiság, szorongás kifejezése szavakban; aztán hírközlés, helyzet- és

³⁷ MARTINEZ BARACS 2008, i.m. 245.

³⁸ Bibliothèque Nationale de France, Collection Goupil, Manuscrits Méxicains, Ms. 112. A nahuatl nyelvű, 17. századi szöveg szerzője Don Juan Buonaventura Zapata y Mendoza; spanyol fordítása 1995-ben készült.

³⁹ Torquemada, Solis, Herrera, Clavigero említik ezt a találkozást, Bernal Diaz és Cortés nem, hívja fel a figyelmet a történetírás pluralizmusára PRESCOTT 1999, i.m. 981.

látványelemzés, felidézés; töprengés, vallomás, dialógus, vita. A dráma szerzője sokat bíz a nézőre (olvasóra). Pontosabban: komoly előzetes tudást vár el attól, aki a művet érteni akarja.

Eschenburg *Beispiel-Sammlung zur Theorie und Literatur der Schönen Wissenschaften* című irodalmi példatárába⁴⁰ a hősök levelei műfajcsoport bemutatásához De la Harpe műveiből is válogatott szövegeket; Montezuma mint hős verses levele Kortezenek (címezve) olvasható az antológiában De la Harpe tollából; a haldokló azték király sorselemzése és szellemi végrendelete ez, nem mexikói népének, hanem az emberiségnek; elvont istenség-fogalmat szólongat, rá bízva a történelmi igazságtalanság helyrehozatalát, azt várja, hogy a történelem mint tanulságok gyűjteménye szolgáljon az utókornak. Egyedül ez a francia nyelvlecke – a *Beispielsammlung* VI. kötetében⁴¹ – elég lenne, hogy egy az emberi méltányosság gondolatán nevelkedett fiatal tűzbe hozzon. (Nem tudjuk, kezébe került-e az ifjú szerzőnek Eschenburg könyve.)

Az idegen nyelven való olvasás korai elsajátíttatását mint a gróf Teleki-család nevelési szokásainak részét kell tekintenünk: az ifjú gróf a latinon kívül németül és franciául olvasott. Némettanárához (Martin Liebich) különösen ragaszkodott. A drámakézirat forrásaként csak annyit jelöl meg, hogy „a spanyol historikus szerint”, kiindulópontul ennél több nem áll rendelkezésünkre. Több spanyol „historikus” (krónikaszerző, kompilátor, történetíró) értekezett a kérdésről; a forrásazonosítás ezért sem könnyű.

Teleki kancellár könyvtárának jegyzékeiből négykötetes katalógus lett 1796 és 1819 között.⁴² A katalógust, mint Deé Nagy Anikó kutatásaiból

⁴⁰ Friedrich Nicolai kiadásában, 1788-ban jelent meg a mű, Berlin und Stettin nyomdajelöléssel, a protestáns iskolákban magyar diákok is tanultak belőle, például Csokonai Vitéz Mihály.

⁴¹ *Montézume à Cortes* = *Beispielsammlung* 6, 236.

⁴² DEÉ NAGY Anikó: *A marosvásárhelyi Teleki Téka = Könyvtári figyelő*, 1995, 2. szám, http://epa.oszk.hu/00100/00143/00014/dee_h.html (2017.07.16)

megtudjuk, részben maga a kancellár készítette, mint könyvei tényleges ismerője. Könyvtárával kapcsolatban nem ad utasításokat fiának akkor sem, amikor az ifjú gróf a családi kastélyban, Sáromberkén tartózkodik Telekiné, Bethlen Zsuzsanna mellett és a földbirtok ügyeit intézi. A kancellár és Domokos fia viszonyának vizsgálata külön tanulmányt érdemel, itt annyit jegyzünk meg, hogy Teleki Sámuel felismerte a szenvedélyt, amellyel fia egyes munkáit képes volt végezni, másrészt különféle módokon szabályozni is kívánta az ifjú tevékenységét (levélbeli tanácsadással, a környezet befolyásolásával, sőt az atyai szigor egyes formáival is).

A bécsi tanulmányokról Teleki Domokos egyetemi jegyzetei is tájékoztatnak. Ezek szerint „ókori történelmet Watteroth professzornál, filozófiát, logikát Franz Karpe-nál hallgatott. (...) Eljárt Karl Mastelier és Ignat Liebel esztétikai meg filológiai kurzusaira, de emellett numizmatikát, államtudományt és jogot is tanult”.⁴³

A bécsi egyetemen vallástörténeti előadásokat is lehetett hallgatni abban a időben: a tanárok egyike volt Matthias Dannenmayer (Freiburgból hívták meg a katedrara 1786-ban), az első éven a szentírásmagyarázatot egy Mayer nevű bencés szerzetes oktatta, továbbá az ágostonrendi Josephus Bertier⁴⁴, Pietro Maria Gazzaniga könyve⁴⁵ alapján, illetőleg saját jegyzetből az egyetemes dogmatika kritikai megközelítésével („mit der polemik vereinigte Dogmatique”);⁴⁶ Reyberger mölki bencés szerzetes erkölcszotológiát tanított (Venzel Schanza könyvéből⁴⁷ és saját kurzusból)

⁴³ DEÉ 1994, i.m. 30.

⁴⁴ BERTIER, Josephus, *Theologia Dogmatica in Systema redacta*, Wien, Ch. Fr. Wappen, 1785.

⁴⁵ GAZZANIGA, Pietro Maria, *Theologia polemica ad usum auditorum Viennæ*, typis Ioan. Thom. Nob. de Trattner..., 1778-1779.

⁴⁶ Vö. *Studienplan der Universität zu Wien Journal von und für Deutschland*, 6-12. kötet

⁴⁷ SCHANZA, Venzel, *De Theologia morali positiones in usum suorum auditorium*, Wien, Wappler, 1780.

a másodéveseknek, pasztorális teológiát a piarista Wisser, egyházjogot Dehem professzor.

Az ifjú grófort apja jogi tanulmányok végzésére irányította, vélhetőleg a birodalmi adminisztrációs gépezetben látta volna szívesen. Úgy tűnik, a dráma az ifjú gróf bécsi egyetemi tanulmányai alatt született. Valami titok is van a dologban, a Bécsbe való visszatérés gondolatát apjához írott levelében elhárította.⁴⁸

A dráma közvetlen forrására nem sikerült rábukkanni, bár Solis, Bernal Diaz, Robertson és némileg Las Casas műveivel kimutatható tartalmi-névhasználati rokonság. Térképek, város- és élethelyzet-ábrázolások inspirálhatták a megjelenítő erővel megalkotott vitadrámát.

Szó lehet azonban – a sikeres kompiláció mellett – egy ideál megvalósításáról is: egy szelíd világvallás kimunkálásáról, amelyet éppen a *Noche triste*hez és az őshonos amerikai kultúrák rövid és hosszú távú átalakításához hasonló eseteknek az emberiség történetére nézve tragikus következményei tesznek szükségessé.

A mű az eposzok és a poema universalékhöz hasonló jelentésgazdagsággal, problémaérzékenységgel, egyszersmind izgalmas referenciális vonatkozásokkal bír. Kisebb könyvtárnyi olvasmány sejlik a fájdalmasan eleven sorokban – alkotó olvasó hunyt el Teleki Domokos gróf személyében 1798. szeptember 16-án. Mi is ez a magyar nemesifjú által megírt, kéziratban örökül hagyott (apja által sem publikált) *Spanyolok Mexicóba*? Állapot, irány jelzése: a passzivitás mint pusztulás, a hazából való kiindulás mint az ismeretlennel való kérlelhetetlen szembefordulás gondolata... Nem érzékenyjáték, hanem félelmetes vízió a gyarló emberről. Erudíció és intuíció törékeny határán született, nem túlzás kijelenteni: zseniális alkotó mesterrepike.

⁴⁸ „Azonban valósággal meg vallom, hogy Bétsben szolgálatban lenni és lakni teljességgel kedvem nintsen.” *Teleki Domokos és Bethlen Zsuzsanna levele Teleki Sámuelnek*. Kolozsvár, 1797. március 4. Közli DEÉ 1997, i.m., 310.

SEBESTYÉN MIHÁLY

Vázlat Teleki V. (avagy VII.) Mihály (1756–1826) életrajzához

Bolyai Farkas nem minden szervilizimus nélkül – talán enyhítsünk a kifejezésen és mondjuk azt: tanári kötelességtudatból – a nagyok közé sorolja, több mint negyedszázaddal Teleki Mihály halála után, mondván: „Néhai boldog emlékezetű gróf Teleki Mihály, gróf Kemény Miklós, M(éltóságos) Zeyk Dániel... ezen század fő Curátorainak, a lefolyt idők partján maradott nemes szobraikhoz” társul 1854-ben báró Kemény Pál, akinek nekrológiájában fordul elő Teleki Mihály neve s e barokkos felütés a mondandó kezdetén.¹ Kőváry László ugyanabban az évben kiadott erdélyi genealógiai munkájában azt írja róla: „előbb királyi táblai ülnök, majd Marosszék *hatalmas* főkirálybírája, belső titkos tanácsos”.² A hangsúly a hatalmon van, melynek hősünk birtokosa volt, s megingani is csak egyszer látszott 1809-ben, amikor a Vásárhely közelében összegyűjtött lázadó szabad székelyek és kispapok, az összeírásra váró katonarendüek meghátrálásra kényszerítették.³ (De erről valamivel odébb.)

Láng Ádám színész, aki joggal orrolt a nagyhatalmú úrra, a színházi comissió fejére, azt írja patrónusának, idősebb báró Wesselényi Miklósnak: a „mai napon declarálta magát Gróf Teleki Mihály úr, hogy én őtet mint Chef an sich und für sich [önmagában és önmagának főnöke] úgy nézzem,

¹ KONCZ József, *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*, 2., átdolg., szerk., bőv. kiadás, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006, 288.

² KŐVÁRY László, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvárott, 1854, 235.

³ PÁL-ANTAL Sándor, SZABÓ Miklós, *A marosszéki szabad székelyek mozgalma 1809-ben = A Maros megyei magyarság történetéből [I.]*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1997, 77-98. és *Időtár I. Marosvásárhely történeti kronológiája a kezdetektől 1848-ig*, összeáll. SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2009, 161.

a'ki M. Vásárhelyt azt csinálja, a'mit nékie tetik, és a'hogy nékie és a'm.-vásárhelyi Comissionak tetik".⁴

De talán elég is a szubjektív vélekedésekből, lássuk, ki is volt Teleki Mihály, ötödik avagy hetedik a nagy családban ezzel a keresztnévvel.⁵ 1756. július 13-án született, talán a családi birtokon Marossárpatakon (akkor Torda vármegye), gróf Teleki Lajos és iktári Bethlen Kata házasságából, hetedik, legkisebb gyermekként.⁶ Nevét nem találjuk sem a közeli marosvásárhelyi református kollégium, sem a nagyenyedi kollégium diáknévsorában. Valószínűleg a korabeli arisztokrácia szokása szerint odahaza nevelték, valamelyik nagyobb testvérének oktatójától (ephorus) sajátította el az írás-olvasás művészetét. Nincs a külföldön tanulók között sem, holott a peregrináció a Teleki családban már komoly hagyományokra tekint vissza a 18. században.⁷ Jogi ismeretekre – megint csak feltételezésekre vagyunk utalva – valószínűleg a királyi táblán folytatott gyakorlat során tett szert egy általunk egyelőre ismeretlen protonotarius, bíró mellett. Amit a szűkszavú életrajzi ismertető elárulnak, az az, hogy királyi kamarási rangot kapott, majd II. József uralkodása idején, 1786 után, amikor a Királyi Táblát átköltöztetik Marosvásárhelyről Nagyszebenbe, a kerületi tábla bírója, belső titkos tanácsos. A vásárhelyi

⁴ *Marosvásárhelyi krónikás füzetek I-II.*, összeállította FODOR István, s.a.r., jegyz. SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Mentor Könyvek, 2015, II. 338.

⁵ FODOR 2015, i.m. I. 294. és KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, kiadja ABAFI Lajos, Budapest, 1880, 365. szerint: V. Mihály. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, 1865, XI. kötet 90.: VII. Mihályként jelzi. Biás István, a marosvásárhelyi Teleki-levéltár levéltárosának családfája szerint szintén VII. Mihály lenne. (*A Teleki-nemzetség leszármazási táblázata*, összeáll. BIÁS István, Marosvásárhely, 1907. Teleki-Bolyai Könyvtár, T-15990 sz. jelzet alatt.)

⁶ *A széki gróf Teleki család Históriaja 1609-1839-ig*, SZÁSZ Péter m.-vásárhelyi professzor kiadatlan kéziratai alapján közli és ismerteti dr. KARDOS Samu = *Régi Okiratok és Levelek Tára*, (Debrecen), 1906., II. évf., 1. sz., 49. <http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=rol/2017.05.17>.

⁷ Vö. Például SZABÓ Miklós, SZÖGI László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998, 4010-4030. sz. tételeivel.

református főtanoda, a marosszéki és a görgényi papi kerületek (tractus) főgondnoka. Neje Földváry Druzsianna, kitől egyetlen gyermeke született, aki a Lajos nevet kapta, vélhetően nagyapja emlékére.⁸ Kazinczy Ferenc 1816-ben Vásárhelyen jártában nem találkozik vele, de azt írja az *Erdélyi levelek* Toldalékában, ahol a kiemelkedő erdélyi nemesi famíliák családfáját mutatja be, hogy „Gróf Földvári Drusiánától nem maradának gyermekei; gróf Kendeffy Annától [menyétől] neveli Miklóst, Mihályt, és Lajost.”⁹ A tévedés onnan származik, hogy Teleki Lajos, Mihály fia megérte ugyan a nagykorúságot, főkörmányszéki fogalmazó lett, de 1810-ben meghalt.¹⁰ Egyébként Teleki Mihály és Földváry Druzsianna 1777. május 6-án keltek egybe Marosvásárhelyen¹¹, egyetlen fiuk pedig 1778. február 8-án született.¹²

Visszatérve Teleki Mihályra, tudjuk róla, hogy Bánffy György kormányiszéki elnök bizalmas embere volt, akit protektorának tekintett. Nos, a nagyhatalmú kormányzó segítségével 1789 novemberében a Királyi Tábla bírájává nevezte ki a Gubernium.¹³ Ismeretes továbbá egy levele 1799 áprilisából, amelyben Bánffy György közbenjárását kéri, hogy fiát Marosvásárhelyre rendeljék a Királyi Táblára gyakornoknak és ne Bécsbe kerüljön az udvari kancelláriára, ugyanis Marosvásárhely lényegesen olcsóbb a császárvárosnál és fia egészsége sem túlságosan robusztus. A kérés nem teljesíthető, Teleki Lajosnak Bécsbe kell felmennie, a kancellárián tölti gyakorlati esztendeit.¹⁴

⁸ BENKŐ Károly, *Marosszék ismertetése*, Kolozsvár, a Róm. Kath. Lyceum betűivel, 1868-1869, 75-76, és FODOR 2015, i.m. I. 294-295.

⁹ KAZINCZY 1886, i.m. 365.

¹⁰ KÖVÁRY 1854, *uo.*

¹¹ SZÁSZ, i.m. 1906., 2. évf. 3. sz. 69.

¹² *Uo.*, 70.

¹³ DÁVID Péter, *Losonczy Bánffy György, Erdély kormányzója = Aetas*, 2008. 4. sz. 48-49. és SEBESTYÉN Mihály, *Időtár V/1*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2015, 54.

¹⁴ DÁVID 2008, i.m. 48-50.

A hivatali létra következő fokát közvetve gróf Toldalagi Ferenc, Marosszék főkirálybírája nyitotta meg számára, aki 1803. október 24-én hunyt el. Helyét nem sietett betölteni sem a szék, sem a Gubernium, hiszen a tapasztalt alkirálybírák, a hivatalukban több mint félszázadot eltöltött kebelei Nagy Dániel és szentistváni Gál Zsigmond¹⁵ minden apróbb-nagyobb ügyet a maguk kerületében eligazítottak. Már a betegeskedő Toldalagi életében, 1803 tavaszán a szék adminisztrátori (helyettes főkirálybírói) minőségében ő jár el a kolozsvári színészek ügyében (is).¹⁶ Az 1804 január 18-án tartott gyrás-gyűlésen (széki gyűlés) marosszéki helyettes főkirálybíró lesz, végezetül 1805. március 19-én beiktatják Marosszék főkirálybírói székébe. A Gubernium részéről idősebb gróf Teleki Lajos és zabolai gróf Mikes János kormányszéki tanácsosok vannak jelen a ceremónián.¹⁷ Ez alkalomból a Református Kollégium növendékei verskoszorúval köszöntik.¹⁸ Erre a kiadványra vonatkozóan mellékletünkben bővebb felvilágosítással szolgálunk.

Hivatalában marad haláláig, 1826. január 28-ig. A családi birtokon, Marossárpatakon temetik el. Utóda a főkirálybírói székben gróf Kemény Miklós (†1829), aranyosszéki főkirálybíró, akit 1827. június 19-én választottak meg.¹⁹

Tekintélyes birtokos főnemes, Marosszék meghatározó egyénisége már, amikor 1786-ban Teleki Lászlóval együtt a vásárhelyi református kollégium főgondnokává választják. Hivatalát a kor szokása szerint haláláig viseli.²⁰ Míg az iskola fővédnöke volt, tizenkét tanár tanított a főiskolán. Benkő Mihályt (1757–1797) és Kovásznai Sándort (1761–

¹⁵ BENKŐ 1868-1869, i.m. 78.

¹⁶ FODOR István, *Marosvásárhely szini élete I.* Marosvásárhely, Marosmenti Élet kiadása, 1933, 22-23.

¹⁷ BENKŐ 1868-1869, i.m. 75-76.

¹⁸ SZÁSZ, i.m. 1906., 2. évf. 7-8. sz., 74.

¹⁹ BENKŐ 1868-1869, *uo.*

²⁰ KONCZ 2006, i.m. 451.

1792) még ott találta megválasztásakor, 1785-ban szegődött az iskola szolgálatába Csernátoni Vajda Sámuel (1803-ig tanít), majd egymás után lépnek katedrára Zilahi Sámuel (1788–1800, akivel az Erdélyi Nyelvművelő Társaságban és a Kéziratkiadó Társaságban is együttműködik), Dósa Gergely (1794–1826), Borosnyai Lukáts János (1797–1844), Antal János (1798–1836, utóbb református püspök), Köteles Sámuel (1799–1818), Tompa János (1800–1817), *Bolyai Farkas* (1804–1856), Molnár Sámuel (1817–1832) és kibédi Péterffy Károly (1818–1837).²¹

Amikor 1800-ban Köteles Sámuel elkészíti jövőbe mutató tanügyi plánumát, *Az úgy nevezett classisokban való tanítás* tervezetét, azt az iskola rektora és Teleki jónak találja, pártolólágg terjeszti fel a Főkonzisztóriumhoz (1801. január 2.).²²

Kurátori tevékenysége idején, 1789. április 20-tól kezdik vezetni az előljárósági gyűlések jegyzőkönyvét, amit a politikai légkör szigorodásával is magyarázhatunk; a magyar jakobinus összeesküvés lefejezése után a cenzori tevékenység felerősödött, a szólás szabadságát szigorú intézkedések tépázták meg, a kollégium előljárósága óvatosságból, előrelátással írásban rögzítette a gyűléseken elhangzottakat. (A jegyzőkönyvek vezetői Zilahi Sámuel, Dósa Gergely, Borosnyai Lukáts, Köteles, Tompa János voltak 1817-ig.)²³ 1807-ben az ő támogatásával jelenik meg az iskola vizsgarendje, amit a legkorábbi kollégiumi értesítőnek tekinthetünk.²⁴

1800-ban merült fel a Szent Miklós utcában álló intézmény épületének (internátusának) átépítése, bővítése. Teleki Mihály főgondnok levelet ír a főkonzisztóriumnak, amelyben bejelenti a kollégium építési szándékát, egy új többszintes épület felhúzását, amelyre az iskolának égető

²¹ KONCZ 2006, i.m. 454, 457.

²² KONCZ 2006, i.m. 508-514.

²³ KONCZ 2006, i.m. 580-581.

²⁴ DEÉ Nagy Anikó: *Dr. Mátyus István, a gutenbergi örökség marosvásári sáfára = Uő: Gondolatok a marosvásári helyi Teleki Tékából*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2007, 367.

szüksége van. A Főkonzisztórium nem lelkesedik túlságosan az ötletért, de a biztonság kedvéért augusztusban olyan választ küld, hogy „Mihelyt a kolozsvári kollégium épületei elkészíttethetnek, azon fog törekedni a consistorium, hogy a vásárhelyi kollégium épületei is alkalmasokká tétessenek.” Addig a vásárhelyiek dolga a kolozsvári iskolához hasonló „kollégiumról előre planumot készíttetni és megvizsgálás végett felküldeni s fundust teremteni.”²⁵

Teleki vagy a Kollégium elöljárósága felkéri november 3-án Ugrai László udvarhelyi geometrát, aki el is készíti a terveket a kollégium északi szárnyának bővítéséhez, melyeket aztán felküldtek Kolozsvárra, és a következő két évben nekilátnak az építésnek. Ugrai tervei módosításokkal ugyan, de 1802-1803-ban meg is valósíttatnak.²⁶

Fennmaradt Teleki Mihály egy levele is, amelyben az építéshez szükséges mészt és téglát beszerezésére buzdítja a kollégium elöljáróit.²⁷ Ugrairól írott magvas tanulmányában Orbán János művészettörténész azt is hozzáteszi, hogy Telekinek tetszett az udvarhelyi építész munkája és szeretné elérni, hogy Marosszéken állandó geometra állás létesüljön, melyre éppen Ugrai Lászlót száná. 1806-ban meg is születik a kormányzók döntése a maroszekei mérnöki állás (hivatal) felállításáról és a Gubernium Teleki Mihály szándékai szerint dönt. Ugrai azonban ragaszkodik Székelyudvarhelyhez, Bánffy kormányzóhoz fordul, akit korábbról személyesen is ismer, s a gubernátor ezúttal Teleki ellenében dönt, a mérnök otthon maradhat.²⁸ A Küküllő vármegyei mérnökkel, Pásztohy Györggyel Teleki kapcsolata nem felhőtlen, amaz ugyanis

²⁵ KONCZ 2006, i.m. 643.

²⁶ KONCZ 2006, i.m. *uo.* és ORBÁN János, *Bécsről Székelyudvarhelyig. Támpontok Ugrai László munkásságának valós értékeléséhez = Fundálók, pallérok, építészek*, szerk. ORBÁN 2016, Marosvásárhely–Kolozsvár, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016, 114.

²⁷ KONCZ 2006, i.m. 643.

²⁸ ORBÁN 2016, i.m. 114-115.

gyenge egészsége miatt a két törvényhatóság ráváró dolgait aligha képes teljességében ellátni. 1808 decemberében végre a szék saját geometrát kap Récsi József személyében. Az új geometra alig titkolt bonapartista, ezért amint ez a dolog a főkirálybíró tudomására jut, figyelmezteti Récsit, ne üdvözlje túlságosan lelkesen a fogoly francia katonákat, Napóleon győzelmeit a Habsburgok felett.²⁹

1810-ben feleségével, Földvári Druzsiannával alapítványt tesz beteg tanulók javára. A nyulasi és sárdi újművelésű szőlőjének dézsmáját (mintegy 60 forintot) életük végéig a kollégiumnak ajánlják fel.³⁰ Különben nem túl bőkezű adakozó. A kimutatásokban nem minden malícia nélkül jegyzi meg a kollégium notáriusa: „Teleki Mihály gr. is szokott committálni [küldeni] néhány köblöt [búzáról van szó], mikor megkerestetik.”³¹

1837-ben Bodor Péter szamosújvári börtönéből folyamodvánnyal fordul a Főkormányshékhöz. Ebben említi, hogy „...elvégezvén a nemes közösség munkáját, a helybeli nemes Ev. Református Kollégium és néhai medicinae doctor Szotyori József úr kútjait készítvén, élelmemet néhai méltóságos gróff Teleki Mihály úr õexcellentiájától, mint az írt Nemes Kollégium főigazgatójától és az írt medicinae doctor úrtól vettem mindaddig, míg a szamosújvári szenvedő helyemre kelle mennem.” Történt mindez 1822. május vége és július 5. között. (Ezidőtájtban építette Bodor Péter, bankócédula hamisításért elítélt székely ezermester Vásárhely nevezetességét, a piaci közkutató, közismertebb nevén a Bodor kutató.)³²

Még 1794 júliusában vásárolja meg az iskola tanári lakások számára Teleki egyik városi telkét a Baromvásár utca szegletén 2400 forintért. Sommer János pallérmester építi fel ezen a telken a VI. kollégiumi

²⁹ ORBÁN 2016, i.m. 115.

³⁰ KONCZ 2006, i.m. 623.

³¹ KONCZ 2006, i.m. 628.

³² PÁL-ANTAL Sándor: *Mesterségem címere: Bodor Péter – egy zseniális székely elme*, Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2015, 284. és 52.

tanári szállást, amely hajlékot biztosított több egymást követő tanárnak, Dósa Gergelynek, Köteles Sámuelnek; Péterffy Károly számára, Ercsei Jánosnak éppen úgy, mint Mentovits Ferencnek, Szabó Sámuelnek vagy Lakatos Sámuelnek.³³

Volt már szó Teleki Mihály és a színház viszonyáról. A kolozsvári színház a 19. század első éveiben, az első évtized derekán rendszeresen tartott hosszabb-rövidebb évadot Marosvásárhelyen is. Erre a kényszerűség is rávitte, nem volt saját hajléka. 1803. április 10-én a kolozsvári Nemzeti Játsszósín felügyeletére alakult *Commisio Theatralis* nevében gróf Teleki Ferenc és P. Horváth Miklós levélben fordulnak a szék adminisztrátorához, Teleki Mihályhoz és gróf Toldalagi Ferenchez, hogy fogadják be a kolozsvári színészeket, engedélyezzék am azok számára a többhetes nyári évadot. A várost külön is megkeresik, hogy jelöljön ki „egy kis nyári *Theatrum*ra való alkalmas helyet a városon”.³⁴ A város igennel válaszol, azzal a feltétellel, hogy csak addig létezzen a vár melletti deszkaszínház, míg a tanács s a közönség megengedi. *Theatralis Commissio* alakul Vásárhelyen is a kolozsváritól lényegében függetlenül, ennek az élére Teleki Mihályt jelölik. A másik négy bizottsági tag szintén lelkes színházbarát: Harsányi Sámuel királybíró, Nagy Dániel vicekirálybíró, Székely Mihály, a Királyi Tábla bírāja és Nemes György, a város rendőrigazgatója.³⁵ „Hogy városunk ezen első színpártoló egyesülete mennyire hivatása magaslatán állott,” írja Fodor István, „bizonyítja a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárában felfedezett színházi szabályzat, mely hozzáértéssel és aprólékos gondnal csoportosítja azon kellékeket, melyek egy nívós *Theatrum* fenntartásához elengedhetetlenül szükségesek”.³⁶ Teleki Mihályra hárul az a kényelmetlen feladat, hogy többször is figyelmeztesse a városi tanácsot, tartson rendet

³³ KONCZ 2006, i.m. 653.

³⁴ FODOR 1933, i.m. 22-23.

³⁵ FODOR 2015, i.m. II. 314.

³⁶ FODOR 2015, i.m. II. 314-315.

a színelőadások ideje alatt, ne engedje, hogy suhancok, csiszlikek és részegek megzavarják, kövel dobálják meg a közönséget és a játszó személyeket.³⁷

1805. június 13-án a harmadik nyári évadot Vásárhelyen töltő kolozsváriak Teleki Mihály születésnapjának tiszteletére jutalomelőadást rendeznek, előadják a *Eduard Skótzában vagy Egy szökevénynek éjszakája* c. három felvonásos, franciából fordított érzékenyjátékot.³⁸

Nem mindig ilyen felhőtlen, idilli a színház és Teleki Mihály viszonya. Utaltunk erre már a dolgozat elején, hogy 1804-ben komoly összeütközése támadt a társulat akkori direktorával, Láng Ádámmal, aki hegeli terminológiával (*Chef an sich und für sich*) írja le a főkirálybíró önkényeskedését. Ellenszegül Teleki bármiféle beavatkozásának, sőt elköveti azt az öreg hibát, hogy össze akar uszítani két arisztokratát plebejusi hadállásból. „De ő Nga [mármint Teleki] nem akarja magát Ngodtól [Wesselényi Miklós] függőleg esmerni! Engemet meg fenyegetett, hogy a’ directorságból le teszen”. Jelenti továbbá, hogy a színház pénztárát lefoglalták és azt Nemes György rendőrigazgató szállására vitték. És itt elszabadulnak indulatai, mindent Teleki ármánykodásával, sötét szándékaival igyekeznek megmagyarázni. Drámai intrikushoz méltó a hangnem: „Mert nagyon megváltozott a’ játékszín. Vásznat gyűjtött; de nem azért, hogy nekünk adja, hanem Vásárhelyre hogy állandó decoratiokat festessen; Ngodtól nem függeni!! a’ Ngod tulajdon javát, a’ Theatrumot, mellybe száz szál deszkánál többet nem ajándékozott, elfoglalni! és magáévá akarja tenni! ritka állapot, így csak a’ magyarok foglaltak Svatoplugustól egy fehér lóval országot. – Hogy Gr. Teleki Mihály azt merje mondani nékem, Ngod Theatruma directorának, hogy letészen, ezt nem hittem volna; én Ngoddal contraháltam ’s talám G. Teleki Mihály nem

³⁷ SZENTIMREI Jenő, *Hajlékot kereső Thália. Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen 1780-1945*, Custos Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1996, 24.

³⁸ FODOR 2015, i.m. II. 315.

uralkodik, hogy a' pactumokat, mint a' szultán pro libitu elrontsa azért, mert úgy tetzik. Instálom Ngodat, álljon fel mellettem és bennem magát oltalmazza meg, mert különben lenevettetünk." Vásárhelyt nem Teleki Mihály a színház fenntartója, állítja végszavazva, hanem a siker és a publikum.³⁹

Teleki választás elé állítja Láng directort: „Megmondották aperte, hogy ha én az ide való Commissionak nem engedelmeskedem, bezárják a' Theatrumot és ők magok állítanak actorokat és társaságot magoknak”.⁴⁰ Láng kénytelen megroggyant térddel távozni monológja után, ugyanis a társulat is fellázadt ellene. Ennélfogva Láng lemondott és terhes örökét Kótsi Patkó János vette át.

Különben Teleki sem ment a szomszédba erélyesebb hangütésért, ha a politikai helyzet úgy kívánta. 1808-ban nemesi felkelést hirdetnek, ami már önmagában is teljesen elavult intézmény volt, s az adófizetésre kötelezett szabad székelyeket éppen úgy, mint a nemességet csatasorba akarták állítani Napóleon ellen. 1809-ben Marosszéken is elkezdődött a katonarendűek összeírása, amit Teleki Mihály rendelt el Bánffy Györggyel megegyezésben. Ám a lakosság körében nyugtalanságot keltett az összeírás, ugyanis a hadviselés idejére, a nyári munkák teljében elvinni a munkaképes férfiakat és nem ígérni nekik adómentességet, nagy elégedetlenséget szült, miként az is, hogy a főnemesség, az a harminckét arisztokrata, aki a székben élt, kivonta magát vagy helyettest állított. Az országgyűlést ugyan összehívták, de a császár hallani sem akart adóelengedésről. Agitátorok támadtak a marosszéki falvakban, az összegyűjtött székelyek lázongtak, nem akartak engedelmeskedni. A kiküldött széki összeíró-csendesítő bizottság erőfeszítései nem jártak sikerrel, sőt egyre fenyegetőbbben léptek fel a Jedden vagy Koronkán összehívott, rosszul felfegyverzett „mezei hadak”,

³⁹ *Uo.*, 339.

⁴⁰ *Uo.*, 340. Amire még legalább egy századot kellett várni, s állandó társulata Marosvásárhelynek csak 1945-től van.

ami futásra kényszerítette a hatóságot. Már Vásárhelyt is fenyegették. Erre írta 1809. szeptember 1-én Vásárhelyről Teleki Bánffyknak, erőteljesebb megtorló intézkedésekre kérve engedélyt: „... azon esetben, ha a megírtak szerint, ezen vakmerő népet semmi más módon megcsendesíteni nem lehetne, én reájok lövetek és azt mindaddig folytattatom, míg vagy magokat megadják, vagy széjjel oszlanak, csakhogy Excellenciád olyan parancsolatot méltóztassék küldeni, mely szerént a várbeli commendáns és a város bírása e részben is nekem engedelmeskedjenek.” A rendkívüli időkből a város privilégiumai, különállása mit sem számítanak. Teleki tisztán látja a helyzetet, a következményeket. Miksa hercegnek, az osztrák főparancsnoknak küldött figyelmeztetésében jelzi, minden intézkedés hiteltelen és növeli a bizalmatlanságot, ha nincs királyi jóváhagyás az országgyűlési adóeltörlést, -kedvezményt érintő határozatokra: „ezen népnek vagyon annyi esze, mely szerint meg tudja azt gondolni – aminthogy beszélnek is egymás között –, hogy a felséges királynak maga neve és pecsétje alatt léendő megerősítése nélkül a nemes ország rendjei által condált articulusok és a kiadott affidatorium instrumentum [hitlevél] erő nélkül valók, és semmi állandósággal nem bírnak.”⁴¹

A nemesi felkelés nem hozta meg a várt eredményt, sőt belpolitikai-társadalmi válsághoz vezetett a Székelyföldön, végül szélnek eresztették a behívottakat, perben ítélték el az agitátorokat, igaz, a francia veszély is elmúlt.

A szék főbírája gyakran koccant össze a városi renddel. Csupán egy esetet jeleznénk. 1821 decemberében a hasztalan tiltakozó szabócéhre ráreccsen a Gubernium, tessék azonnal a mesterek közé bevenni Dipsei Szabó Antalt, és csak félilletményt kell tőle beszédni. A derék erzsébetvárosi szabómester merő véletlenségből Teleki Mihály házi szabója.⁴²

*

⁴¹ PÁL-ANTAL–SZABÓ 1997, i.m. 89-90.

⁴² SEBESTYÉN 2009, i.m. 169.

Teleki legismertebb tevékenysége az Erdélyi Nyelvmívelő Társasághoz és Kéziratkiadó Társasághoz fűződik. Szerepét az utóbbi évtizedek kutatásai, elsősorban Jancsó Elemér és Enyedi Sándor iratközlései, dolgozatai körvonalazták. Jancsó már 1936-ban jelezte, hogy Teleki Mihály a kolozsvári Szent András, talán már a szebeni szabadkőműves páholynak is tagja volt. Mellette olyan nevek találhatók a páholy irataiban, mint a gubernátor Bánffy György, Aranka György, Cserei Farkasé, báró Domokos Antalé, Eder Józsefé vagy az erdélyi főorvos Étienne Andrásé, Toldalagi Lászlóé, hogy csak a legismertebbeket említsük.⁴³ Tőlük indult el, állítja továbbá, a kolozsvári színház alapítása, támogatása, pártolása. A négytagú Theatralis Commisio tagjai közül három a testvériség tagja.

„Teleki Mihály gróf, ... Marosszék főkirálybírója. Kezdetben a Kézírások Társasága tagja, majd 1798-tól a Nyelvmívelő Társaságban elnöki minőségében Bánffy György gubernátort helyettesítette. Rapszodikus egyéniség, része volt abban, hogy Aranka György háttérbe szorult” – írja róla Enyedi 1988-ban.⁴⁴ Jancsó 1955-ben megjelentetett tanulmánya nem nevezi meg Telekit, de Aranka védelmében osztályharcos húrokat penget: „Arankát a titkárságról való lemondásra az a főúri klikk kényszerítette, amelyik nem látta szívesen a társaság széleskörű tudománynpszerűsítő és feldolgozó munkáját”. A klikk „a társaság munkásságát és különösképp az Aranka tevékenységét szerette volna szigorúbban ellenőrizni.”⁴⁵ Sőt egy helyen azt is állítja, hogy Teleki elhanyagolta a társaság ügyeit, amíg Arankát félreállította és ő volt a Társaság ügyvezetője.⁴⁶ Ezt azonban éppen az általa közzétett iratok cáfolják.

⁴³ JANCÓSÓ Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Irodalomtörténeti tanulmány*, Cluj, Ady Társaság, 1936, 254.

⁴⁴ *Aranka György erdélyi társaságai*, vál., bev., jegyz. ENYEDI Sándor, h.n., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 265.

⁴⁵ JANCÓSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bukarest, Akadémiai Kiadó, 1955, 85.

⁴⁶ *Uo.*, 72.

A fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint Teleki Mihály jelen van az 1793. december 3-i első ülésen mint a Királyi Tábla bírāja. A másodikról hiányzik, de a harmadikon ismét ott ül a Társaság körében s a jegyzőkönyv szövege szerint vállalja, hogy elkészítteti a társaság pecsétjét.⁴⁷

A Kéziratkiadó Társaság tagjai között 1794-ben 45 forintot jegyez. Ebben nem különbözik a többi nagylelkű úrtól és hölgytől.⁴⁸ Ugyanazon év március 26-án a Nyelvmívelő Társaság Aranka György Szentgyörgy utcai szállásán jön össze, Teleki itt „a tagok egyezéséből” elvállalja az ülésvezetői (elnöki) szerepet. Jelenti, hogy 1000 példányt kinyomtatott a jelentő levelekből Kolozsvárott, amelyek terjesztésére Erdélyben és Magyarországon is többen vállalkoztak.⁴⁹ Ezek a tagtoborzás eszközei. A március 28. ülésen is Teleki elnököl, az ülés jegyzőkönyvét is ő írja alá a hitelesség kedvéért.⁵⁰ Az 1794. május 7. ülésen továbbra is érvényben marad Teleki megbízatása. Ezen jelenti be Aranka, hogy Bánffy György elfogadta a felkínált elnöki tisztséget, és kéri, hogy a jegyzőkönyveket küldjék fel Kolozsvárra, hogy tisztában lehessen a Társaság életének minden mozzanatával.⁵¹

A május 15-i összejövetelen jelzi, hogy a következőn nem lehet jelen hivatali teendői miatt, ezért az elnökséget Teleki Lászlóra ruházza át.⁵² Ellenvetés nincs.

1795. december 28-án a Társaság jegyzőkönyvben köszöni meg Teleki Mihály eddigi munkálkodását és a Társaság munkáinak támogatását.⁵³ Az 1798. június 26-án tartott 39. ülésen előterjesztik, hogy

⁴⁷ *Uo.*, 146.

⁴⁸ *Uo.*, 150-152.

⁴⁹ *Uo.*, 153-154.

⁵⁰ *Uo.*, 155.

⁵¹ *Uo.*, 156-157.

⁵² *Uo.*, 159.

⁵³ *Uo.*, 176.

Teleki Mihály, aki vállalta, hogy a Nyelvmívelő Társaság elölülője lesz, egy idő óta nem látogatja a tanácskozásokat, küldöttséget menesztenek hozzá és meghívják. Teleki meg is jelenik ezen az ülésen, ígéri, hogy az elölülőséget továbbra is vállalja.⁵⁴ Ott van az 1799. július 1-i és 1801. március 17-i tanácskozásokon, amikor az elnöki székben ül. Ez utóbbin közli, hogy Bánffy helybenhagyta a társaság alapszabályait, melyeket ő még az előző évben eljuttatott a kormányzóhoz.⁵⁵ Ugyanazon évben még két ülésen vesz részt elnökként. Júniusban 30 forintot ajánl fel a társaság céljaira.⁵⁶

Időközben 1796. február 3-án Bánffy gubernátor megbízza a címszereplőt, hogy képviselje őt (legyen a személynöke) a Nyelvmívelő Társaság ülésein.⁵⁷ Aranka érzi háttérbe szorítását, többször is élesen összevitakoznak Telekivel, s terveinek akadályozását látva, lemond titkári funkciójáról 1798-ban,⁵⁸ de azért továbbra is részt vesz az üléseken, tanácsokat ad, igyekszik a kiépített szellemi kapcsolatokat ápolni a tagsággal, a pártolókkal, tudósokkal és tanárokkal, orvosokkal, papokkal, deákokkal.

Amikor Aranka halála után 1818-ban Döbrentei Gábor felveti a Társaság felújításáról szóló elképzelését, a támogatók között ott van Teleki Mihály is.⁵⁹

*

⁵⁴ *Uo.*, 285, 287.

⁵⁵ *Uo.*, 294., 300.

⁵⁶ *Uo.*, 313.

⁵⁷ ENYEDI 1988, i.m. 233-234. L. még: „A társaság elnökének Bánffy Györgyöt tekintette, aki a vásárhelyi üléseken általában személyesen nem vehetett részt. Az ellenőrzést, a felügyeletet elsősorban az általa kijelölt vezetőkön, a helyben levő királyi tábla ítélmesterein keresztül gyakorolta. Ez azonban nem volt elegendő, a társaság üléseiről rendszeres, pontos, a megvitatott kérdéseket rögzítő jegyzőkönyvek készültek, amelyek néhány nap múltán ellenőrzés céljából ott feküdtek a gubernátor asztalán.” *Uo.*, 24-25.

⁵⁸ SEBESTYÉN 2015, i.m. 60. JANCSÓ 1955, i.m. 40.

⁵⁹ JANCSÓ 1955, i.m. 385.

Két adalék a marosvásárhelyi nyomdászat történetéhez

A vásárhelyi nyomdászat a nagyobb erdélyi városokhoz (Kolozsvár, Nagyszeben), de a kisebb Nagyenyedhez mérten is későn, csak a 18. század utolsó harmadában indul meg. Kaprontzai Nyerges Ádám csupán egyetlen könyvet jelentethetett meg, 1786 folyamán, ugyanis a halál a következő esztendő július 17-én eljött érte. Nyomdáját Mátyus István doktor szerezte meg valami tartozás fejében, Fogarasi Sámuel tanúsága szerint. Tény az, hogy a 18. század fennmaradó néhány évében még két próbálkozás volt a könyvek vásárhelyi kinyomtatására, mindkettő rövid életűnek bizonyult (Gál László 1787-1790 és nagyajtai Huszár Antal 1793-1794).⁶⁰ Ezután hosszabb szünet áll be, a nyomtatás majd csak 1805-ben indul újra, folyamatosá 1808-tól válik a Református Kollégium nyomdájában, melynek sorsa a főgondnoktól is sokban függött.⁶¹

Természetesen nem beszélhetünk egyenletes termelésről, hiszen a folyamat visszaesésekkel tarkított. Azt is tudjuk, hogy 1800-ban Mátyus István a birtokába került, de nem működtetett nyomdafelszerelést – eszerint Gál és Huszár a sajátját használta vagy bérelte – végrendeletileg a helybéli református kollégiumnak ajándékozta. A végrendelező orvosdoktor 1802. szeptember 6-án hunyt el, a városi tanács, mint a végrendelet végrehajtója értesíti a kollégiumot, hogy a főiskola a kedvezményezettje a testamentumnak. Ehhez képest a hatalmas orvosi könyvtárat és a nyomdát csak két évvel később, 1804 októberében szállítják át a Sáros utcai épületbe. (Nem nagy távolság – csupán néhány lépés – az Ebhátról, ahol Mátyus lakott, a Kollégium Sáros utcai kapujáig, mégis két évnek kellett eltelnie e pár méter megtételéhez. Mi történhetett közben? Valószínűleg a

⁶⁰ DEÉ 2007, i.m. 365-366.

⁶¹ KONCZ József, *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium könyvnyomdájának száz éves története 1786-1886*. Marosvásárhely, nyomtatta Imreh S. az Ev. Ref. Kolleg. betűivel, 1887, 7, 13-14.

kollégiumi építkezések jöttek közbe, és persze a pereskedés, férőhelyhiány, hivatali fennakadás is akadályt jelenthetett – sok mindenre gondolhatunk.)

A nyomda átkerülésekor hamar kiderül, hogy a felszerelés nincs használható állapotban, ezért átkéri Török István kolozsvári nyomdászt, hogy mondjon véleményt, tegyen árajánlatot, hogyan és mennyi pénzért tehető rendbe a tipográfia. Nem tudjuk, hogy Török érdemi munkát végzett-e a rendbehozatal terén, de tény, hogy 1805-ben a nyomda újra üzemel.⁶²

A professzorok pragmatikus embereknek bizonyultak, nem vártak sokáig, hiszen a kollégiumi ifjúság is sürgette a nyomda felállítást, ezért elfogadják Szigethy Mihály volt debreceni nyomdász ajánlközését. A reménykedő szakember aztán 1804 pünkösdjén (május derekán) meg is érkezik Vásárhelyre, s mert véleményt kérnek tőle a nyomdafelszerelés állapotáról, meg is adja azt minden köntörfalazás nélkül. (Hol tárolták a nyomda felszerelését, hiszen csak októberben került a Kollégiumba? Hol látta Török és Szigethy? Mátyus egykori szállásán, a tanácsházán, a városi levéltárban?)

Egy Aranka Györgyhöz intézett későbbi leveléből értesülünk Szigethy uram dolgáról. Azt írja ugyanis: „Én osztán a Typográphiáról való opiniomat Tiszteletes Borosnyai Úrnál hagytam, ki is fogadta, hogy mihelyt consistoriális Gyűlés leszsz, bémutatja és a választ elküldi, de mind ekkoráig is jön” – jegyzi meg két éves várakozás után 1806 májusában, nem minden bosszúság nélkül. Vásárhelyi útja nem járt sikerrel, a professzorok alig akartak szóba állni vele – panasolja, s hozzáteszi: ha jobban fel lett volna vágva a nyelve, bizonyára sikert aratott volna dicsekvésével, de bevallja, az efféle hetvenkedő embert kevésbé szenvedheti. Keresett támogatókat is, Teleki Mihály marosszéki királybíró, a főgondnokot és magát Arankát is, de a Tábla pünkösdi vakáción volt, s kitartó érdeklődésére azt is elárulják

⁶² DEÉ 2007, i.m. 366. KONCZ 1887, i.m. 35.

a szegény instanciázonak, hogy a nagyurak ilyentájbán rendszerint vidéki birtokaikon tartózkodnak, és csak akkor gyűlnek fel Vásárhelyre, mikor a kollégium főgondnoksága ülészik. Borosnyai tanárral tárgyal, aki nem más, mint Borosnyai Lukács János, a korabeli Vásárhelyt bemutató ismert versezet, a *Régi és új Vásárhely* szerzője, a természettan és német nyelv tanára a Kollégiumban.⁶³

Mi nem tetszett a professzor uraknak Szigethy Mihály fellépésében, azt ma már nehéz lenne kideríteni. Szigethy végül Nagyváradon kezd munkálkodni, felszereli, korszerűsíti a Medgyesi Pál-féle officinát, de csupán néhány évig marad a Körös menti városban. 1806-ban Arankával levelezik és megjelenteti a Nyelvmívelő Társaság egykori titkárának az *Elme-Játékjai* c. munkáját.

De lássuk magát a kérdéses levélrészletet, amelyre Enyedi Sándor bukkant az Aranka-hagyatékban (Budapesten). A levelet közel negyedszázada, még 1990-ben közzétette a *Magyar Könyvszemle* hasábjain,⁶⁴ de a kutatók figyelmét valahogy elkerülte e fontos adalék:

”Én tsak az elmúlt Pünkösztkor, az-az most jövő Pünkösztkor léssen esztendeje, hogy ide N[agy] Váradra jöttem a Tekintetes Nemes Vármegye parantsolatjából lakni; azelőtt valami 19 Esztendeig Debreczenben laktam a N[emes] Város Typographiájának Provisora lévén. — Még mikor Pozsonyban az Inasságból kiszabadultam 1787-benn, akkor hívott engemet oda Zilahi Sámuel [...] De akkor Debreczennél tovább nem mehettem; hanem hogy ott a Város Hivataljáról lemondhattam, Patikárius Ördög István Komám Uramtól hallván M[aros]Vásárhellynek s nevezetesen a Méltóságos Nagy Úrnak [azaz Aranka Györgynek] is hírét, reá adtam magamat Feleségestől, el fogunk menni és odavaló Typográphus fogok lenni, erről írt

⁶³ KONCZ 2006, i.m. 234.

⁶⁴ ENYEDI Sámuel: *Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhez* = *Magyar Könyvszemle*, 1990, 106. évf., 3-4. sz., 147-151.

Ördög Úr; választ vévén ex offo hívtak a Typográphiának által vételére. Melyre most Szent György Napkor múlt 2 Esztendeje, hogy bementem, és jelentettem is magamat a Tiszteletes Professzor uraknál, de máig sem tudom mitsoda Fatális dolog volt az, hogy még tsak nem is úgy Szóltak hozzám, mint kellett volna. Tudakoztam a Nagy Méltóságú Teleki Mihály és Méltóságos Nagy Urat is; de azt felelték, hogy egyik sints az olyan nagy urak közzül a Városonn, hanem a Mezei Jóságokban laknak, és tsak akkor jönnek bé, mikor Consistoriális Gyűlés van. Én osztán a Typográphiáról való opiniomat Tiszteletes Borosnyai Úrnál hagytam, ki is fogadta, hogy mihelyt consistoriális Gyűlés leszsz, bémutatja és a választ elküldi, de mind ekkoráig is jön. Azt observáltam valamennyire, hogy ha a mostani színes mászkálással, telyes tisztelettel, rendkívül tudtam volna tselekedni, talán jobban felkaptam volna Tiszteletes Professzor Uraimék előtt: de meg kell vallanom nagy szerentsétlenségemre, hogy a kiben ollyat tapasztalok, azt is természettel utálom. Elég az, hogy Maros-Vásárhelly sokkal jobban tetszett mint Kolozsvár és más sok Magyar Országi Városok is: de a megtekintés 40 Rhénusforintomba került jövet s menet; és még sem lehettem odavaló Typográfus. Azért hát, ha nem lakhatom is, tiszta szívből igyekezem az odavaló Titulált Úrnak tehetségem szerint szolgálni. – Melynek alázatos jelentésével, magamat Kegyes Úri Gratiájába ajánlvánn, maradtam mindenkoron tisztelettel a Méltóságos Nagy Úrnak alázatos tisztelő szolgája

Szigethy Mihály N[agy]Váradi Privilégialt
Könyvnyomtató.”

A levélben említett Zilahi Sámuel éppen Heidelbergből tartott haza tanulmányai végeztével, a Kollégium klasszika-filológia és történelem segédtanára, majd professzora lett, de mire emberünk eldöntötte a debreceni évek után, hogy Marosvásárhelyen szándékszik letelepedni, nyomdász mesterségét folytatni, Zilahi már három éve kint feküdt a református temetőben.⁶⁵

Időközben a nyomda bérletére ajánlat érkezett Soós Márton *medicinae doctor* részéről: a Kollégium elöljárósága 1804. június 24-i ülésén tárgyalja meg az ajánlatot. Tekintve azonban, hogy az ajánlattevő nem tartózkodik a városban, a döntést akkora halasztják, midőn az árendás is jelen lesz. Ugyanakkor a nyár folyamán kéri a konzisztóriumot – hisz rövidesen működni kezd majd a nyomda –, hogy létesíthessen a Kollégium egy cenzori állást a nyomda mellett, ami az akkori idők elengedhetetlen feltétele volt. A konzisztórium azonban szeptember 2-án kelt döntésével elutasítja a kérést, a cenzúrázandó műveket továbbra is fel kell küldeni Kolozsvárra.⁶⁶

Már 1804. október 4-től dr. Soós Márton kirurgus (az iskola egykori tanítványa, Aranka barátja, pesti amatőr színész egykoron) bérlő a kollégiumi nyomdát, faktora pedig Györfi István. Ez lehet tehát a Szigethy kudarcának oka, ezért nem kapott választ két év elteltével sem: a Kollégium inkább egy bérlőt és annak emberét választja, akiknek nem kell fizetést adni, mi több, Soós doktor fizet bért a tipográfiaért.

Soós 1808. augusztus 2-ig tartja haszonbérben a nyomdát.⁶⁷ Györfi afféle intéző, mindenese lehetett a nyomdának, talán Soós csendestársa is – véleményünk szerint – nem nyomdásza, amint a következőkben látni fogjuk.

⁶⁵ KONCZ 2006, i.m. 200, 203.

⁶⁶ KONCZ 1887, i.m. 8.

⁶⁷ KONCZ 1887, i.m.8. , 15.

1805-ben ugyanis öt nyomtatvány jelenik meg Marosvásárhelyen a kollégiumi officinában, 359 lapnyi nyomtatott szöveg összesen. Ezek közül Viski T. Pál, marosvásárhelyi prédikátor két színdarabját, egy víg- és egy szomorú érzékeny-játékot Paksi Mihály nyomdász a maga költségén nyomtatta ki.⁶⁸ Emberünk azonban a nyomda albérlője csupán, aki rendelkezik némi tőkével, ha a saját költségén vállalni meri Viski tiszteletes úr színpadi műveinek kinyomtatását, aki ugyancsak reméli, hogy a könyv bevételeiből – prenumeránsai (előfizetők, előjegyzők), tisztelők, hívek, színházrajongók jóvoltából – megtérülnek a nyomtatási, kiadási költségek. És természetesen még Soóst is ki kell fizetnie. Nem tudjuk, ki a nyomdász a következő évben Vásárhelyen, maradt-e Paksi vagy más, ma még ismeretlen mester fogott a könyvek kisajtolásához.⁶⁹ A nagyobb nyomtatványok mellett a nyomda vállalja a Kolozsvárról átránduló színházi együttes színlapjainak kinyomtatását is,⁷⁰ és valószínűleg ettől kezdve igénylik a vásárhelyi polgárok a gyászjelentők sokszorosítását is.

Itt tartottunk kutatásainkban (2013), amikor egy újabb, több mint száz éve figyelemre sem méltatott forrásra bukkantunk az internet digitalizált végtelenjében. Debrecenben a *Történelmi Tártól* függetlenül dr. Kardos Samu ügyvéd, ifjabb Wesselényi Miklós ismert monográfusának szerkesztésében hasonló történeti forrásokat közlő folyóirat jelent meg 1905-1906-ban *Régi Okiratok és Levelek Tára* címmel. A munkatársak

⁶⁸ A másik három nyomtatvány: ARANKA György *Apró munkái*; BURMANN, Petrus, *Antiquitatum romanarum brevis descriptio*; NAGY L(évél) József, *A szentírás szükséges voltának a jözan okoskodásból lett megmutogatása*. Felsorolja: KONCZ 1887, i.m., 35.

⁶⁹ *A marosvásárhelyi evang. reform. Kollegium könyvnyomdája termékeinek jegyzéke 1786-1867. október 1-ig*, összeállította KONCZ József, Maros-Vásárhelytt, Ny. Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda gyorsajtóján, 1882., 4.

⁷⁰ A felbecsülhetetlen értékű színlapgyűjteményt részben Molnár Gábor, részben a városi könyvtár őrizte egykor. FODOR 1933, i.m. 57.

között egy marosvásárhelyi név is feltűnik: a Sebess Dénes országgyűlési képviselőé.⁷¹

Az eredeti kéziratot Kardos gróf Teleki László Gyula családi iratai közül másolta le. Szerzőjének Szász Pétert tünteti fel, de előnevét rosszul fejt meg, Ilencfalvi helyett Honorfalvi-t (!) silabizált ki. Szászt a marosvásárhelyi kollégium tanárának mondja, holott a gróf Teleki családi kronológiájának szerzője a kollégium diákja, 1803-ben seniorja volt, majd a Királyi Tábla kancellistája, végül 1808-tól 1833-ig a Kollégium pénztárnoka.⁷² Különbösen fivére volt ilencfalvi Szász Józsefnek, a Téka első vásárhelyi könyvtárosának, akiről megjegyzi, hogy 1802 októberében kezdte el szolgálatát Teleki Sámuel kancellár bibliotékájában.⁷³

Miként a szövegből is kiderül, Szász Péter eredeti dokumentumok, levelek, genealógiák, anyakönyvek, aprónyomtatványok alapján állította össze a Teleki család tagjainak rövid életpályáját, családfáját. Ennek során említi, hogy gróf Teleki Mihályt (1756-1826), az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság történetéből és a vásárhelyi színháztörténetből ismert marosvásárhelyi főbíró, 1805. március 19-én a főkirálybírói székbe ünnepélyes ceremónia keretében iktatták be Vásárhelyen. Erre az alkalomra üdvözlőverset szereztek a Református Kollégium diákjai. A hat diák a Kollégium főkurátorának kedveskedett magyar rigmusokkal. Fájdalom, a verseket nem ismerjük, hírüket csupán Szász Péter szorgalmas jegyzetesei őrizték meg számunkra. De efféle verseket a poetica osztály hallgatói mindenjelebb alkalomra (hivatali beiktatás, kibúcsúzás, temetés,

⁷¹ A folyóirat történetét lásd GAZDAG István, *Adalékok a „Régi Okiratok és Levelek Tára” című folyóirat történetéhez*. <http://docplayer.hu/1342527-Adalekok-a-regi-okiratok-es-levelek-tara-cimfu-folyoirat-tortenetehez-gazdag-istvan.html/2017.05.17>.

⁷² *Teleki Sámuel és a Teleki Téka*, a leveleket vál., bev., jegyz. DEÉ Nagy Anikó, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976, 258.; KONCZ 2006, i.m. 465, 631.; *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653-1848*, Bevezetéssel közléteszi TONK Sándor, Szeged, 1994 (Fontes Rerum Scholasticarum 6.), 113. (2957. sz. tétel)

⁷³ SZÁSZ, i.m. 1906, II. évf. 5-6. sz. 60.

születésnap, a patrónusok névnapja, iskolai események stb.) szereztek, ugyanis ez általánosan szokásban volt az erdélyi kollégiumokban. Nem is ezért figyeltünk fel az adatra, hanem az alábbi mondat ejtett gondolkodóba, adott fel újabb talányt: „...mely alkalmatosságra a marosvásárhelyi Ns. Ev. Ref. Collegium részéről Magyar versek irattak: 1. Intze Ferenc Poëseos Praeceptor. 2. Szász Josef theologus Deák, néhai kedves testvér Ötsém. 3. Jantsó Mihály theologus Deák. 4. Tolvai Sigmond theologiae Praeses. 5. Pál László theologus Deák 6. Csernátoni Sámuel philosophus Deák. Kinyomtatta *Heischer* Antal a marosvásárhelyi Ref. Koll. betüivel.”⁷⁴ [Kiemelés tőlem – S.M.]

Az ifjú poéták és teológusok neveit meg is találtuk a Tonk Sándor által közétett diáknévsorban, Incze és Szász utóbb Jénában tanulnak, Tolvaj geryeszegi lelkész lett, Jancsó esetében csupán azt sikerült kiderítenünk, hogy 1800-ban esküdött fel a kollégium törvényeire, Csernátoni Vajda Sámuel neve elé odailleszthetjük az *iffj.* korjelző előtagot hasonnevű apjától, az iskola ekkor már elhunyt tanárától megkülönböztetendő. Iskolai évei alatt a tanári könyvtár diákkönyvtárosa is volt. A várakozásokkal ellentétben, nem látogatott külföldi egyetemeket, nem tudjuk, mi lett vele 1807-et követően, amikor kibúcsúzott a vásárhelyi skólából. Pál László nevét nyilván elírta Szász vagy a másoló Kardos, ugyanis az iskola matrikulájában csak egy Georgius Pál de M. Benedek található ebből az időből (1800-ból).⁷⁵

A legszembetűnőbb azonban a verses köszöntő kinyomtatásának említése, ilyen mű ugyanis *nem szerepel* Koncz József már jelzett, teljességre törekvő könyvnyomdai címjegyzékében, miként Heischer Antal neve sem. Nagyon valószínű, hogy néhány leveles aprónyomtatvány volt, amelyből kapott a megverselt széki előljáró, a família; az iskola

⁷⁴ SZÁSZ, i.m. 1906. 7-8. sz., 73.

⁷⁵ TONK 1994, i.m. 3027., 3029., 3035., 3040., 3049., 3070. sz. tételek

könyvtárában és a Teleki nemzetségi levéltárban is meg kellett lennie, táblai urak is forgathatták akárcsak udvariasságból is a könyvecskét, egy példányát látta Szász Péter évekkel később a Teleki család marosvásárhelyi levéltárában, mára azonban nem ismerünk példányt ebből.

Ami a nyomdászt illeti, úgy vélem, a közlő félreolvasatával van dolgunk. S ha ez így van, gondolhatunk arra, hogy Teleki Mihály és/vagy a kollégium, aki(k)nek költségén megjelenhetett a füzet, erre a munkára a tíz évvel korábban Marosvásárhelyen tevékenykedő Huszár Antal nyomdászt kérte fel, ha – még életben volt. Ezzel is magyarázható Paksi nevének hiánya az impresszumból 1805-ből. (Feltételezésünk alapja az Antal keresztnév helyes olvasata.)⁷⁶

Ezek szerint 1805-ben a kollégium nyomdáját doktor Soós vagy faktora adta bérbe egyszeri(?) alkalomra, miként Paksinak is, egy Heischer vagy Fleischer, esetleg Rochel nevű betűszedőnek vagy Huszár Antalnak, aki a kollégiumi diákok verseit megjelentette.

A további kutatásnak kell kiderítenie a köszöntő versek közös címét, amely bizonyára magába foglalja Teleki Mihály gróf nevét, a nyomdász nevét, illetve az 1805. évet, amennyiben tényleg még abban az évben kisajtolták, nem utolsósorban pontos terjedelmét.

A kollégium vezetése, a konzisztórium megegyezik abban, hogy a könyvnyomda célszerűsége, szerepe elsősorban az oktatásban kell

⁷⁶ De amint az „Ilencfalvi” félresilabizált esetében is jeleztük, a *H* betűt akár *Fl*-nek is olvashatjuk, ugyanis a kézírásban fennmaradt szövegben a két magas betűt könnyen *H*-nak is lehet nézni, amennyiben valaki nem elég jártas a régi személynevek kibetűzésében. Ebben az esetben a Fleischer Antal nyomdász nevét kapjuk, akiről azonban semmit sem tudunk, sőt nincs is bizonyítékunk arra nézve, hogy egyáltalán létezett ilyen nevű tipográfus vagy betűszedő, vándornyomdász, alkalmi könyvsajtókezelő e korban. Tudunk ezzel szemben egy Rochel Antal nevű betűszedőről, aki Kaprontzai Nyerges Ádám mellett dolgozott a 18. század hetvenes éveiben a kolozsvári református kollégium nyomdájában, de a 19. század elejéről nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy még aktív lett volna avagy Kaprontzai nyomán elvetődött volna Vásárhelyre is, esetleg Teleki Mihály meghívására érkezett volna városunkba.

érvényesüljön: az iskola saját tanárainak munkáit, tankönyveket, az oktatás során jól használható kézikönyveket, az iskolai élet okmányait, diáknévsorokat, évkönyveket kell megjelentetni.⁷⁷ Ezért is veszi a saját kezébe az officina irányítását 1808 után, maga alkalmaz hosszabb távon tanult nyomdászt.

⁷⁷ DEÉ 2007, i.m. 367. – A marosvásárhelyi könyvnyomtatás kezdeteire lásd kötetünkben V. Ecsedy Judit tanulmányát.

V. ECSEDY JUDIT

A marosvásárhelyi könyvnyomtatás kezdetei*

A nyomdaalapító

Marosvásárhelyen a könyvnyomtatás 1786-ban indult meg, Kaprontzai Ádámnak (1744–1786), a jeles betűmetszőnek és nyomdásznak köszönhetően.¹ Amíg a városban nem volt nyomda, addig a nyomtatnivalót Kolozsvárra vagy Szebenbe vitték.

Amikor marosvásárhelyi nyomdáját alapította, Kaprontzai² mögött már jelentős szakmai múlt állt. Nagyenyedi tanulmányai után, 1769-től Kolozsvárott nyomdászinként dolgozott. Majd 1771-ben elhagyta Erdélyt, hogy tanulmányait Bécsben folytassa, ahol Joseph Lorenz Kurzböcknek (1736–1792) lett segédje. Rendkívüli választás volt ez Kaprontzai részéről, hiszen elődei mind a protestáns Németalföldön tökéletesítették tudásukat, ő viszont a kétségtelenül közelebbi Bécset választotta, ahol Kurzböck személyében az egyik legjelesebb nyomdász és az egyik leggazdagabban felszerelt tipográfia alkalmazottja lett. Kurzböck ekkor már 15 sajtóval dolgozott. Később a „tsászári és királyi napkeleti nyelvek nyomtatója” lett. Héber, illír, orosz, görög és különböző keleti nyelvű kiadványok készültek műhelyében. Ez igen nagyjelentőségű volt

* A szerző kutatásait az OTKA K 104231 programja támogatta.

¹ Kaprontzai betűmetszői munkássága, a bécsi Kurzböck-nyomdában töltött éveit külön tanulmányt érdemelnének. Munkásságának ezzel a részével mindeddig csak Pálvölgyi Endre foglalkozott: PÁLVÖLGYI Endre, *Kaprontzai Nyerges Ádám = Magyar Grafika*, 1960. 4. sz., 295-297.

² A szakirodalomban megjelenik még Kaprontzai Nyerges Ádámként és Kapronczaiként is. Mivel ő magát mindig következetesen Kaprontzainak írta, ezt a névalakot használjuk.

Kaprontzai fejlődése szempontjából, így nemcsak a nyomtatást, hanem a betűmetszést és öntést is elsajátíthatta nála.³

Hogy milyen kiváló szakember vált belőle, azt a Kurzböck-nyomda betűmintakönyve bizonyítja, benne, amint a mintakönyv címe jelzi, az 1772 és 1774 között Kaprontzai által metszett betűkkel.⁴ A betűmintakönyvben jórészt arab, török, perzsa, görög, héber, cirill típusok szerepelnek.

Nemcsak Bécsben ért el sikereket, dolgozott Triesztben is. Mária Terézia őt bízta meg az ottani örmény nyomda ügyének rendezésével. Ebből arra következtethetünk, hogy az örmény nyelvet és az örmény nyomtatott betűket is ismernie kellett.

A Bécsben 1776-ban megjelent, az osztrák művelt világról⁵ szóló könyv szerzője megemlíti, hogy Kurzböck saját költségén kitanított a betűöntésre és betűmetszésre egy ügyes, erdélyi születésű, bizonyos Adam Kaprontzait, aki nemzetünknek már régóta tisztességet szerzett volna, ha egy kizárólagos privilégium nem állna útjában, hogy képességeit megmutassa.⁶ (Feltehetően Trattnernek akkor még érvényben lévő betűöntési- és metszési privilégiumáról lehet szó).

³ PÁLVÖLGYI 1960, i. m. 295-297. A szerző ebben a cikkében illusztrációban közöl olyan betűket, amelyek Kaprontzai hagyatékából kerültek a marosvásárhelyi református kollégiumba. A Teleki-Bolyai Könyvtár munkatársai érdeklődésemre megerősítették, hogy valóban vannak a kollégiumból átkerült rendezetlen nyomdabetűk a tárgyi emlékek között. Ezek átnézése valószínűleg nyomdai szakembert igényelne. – A marosvásárhelyi nyomdászatról összefoglaló mű: KONCZ József, *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium könyvnyomdájának száz éves története 1786-1886*, Marosvásárhely, nyomtatta Imreh S. az Ev. Ref. Kolleg. betűivel, 1887.

⁴ *Characteres typographici, quos e clementissima... typographica Caesareo-regia aulica linguarum illyrico orientalium apud Josephum Kurzböck institutus ab anno 1772 usque ad annum 1774 sculpsit et omni modo praparavit Adamus Kaprontzai Transilvano Hungarus*, Vienna, 1774.

⁵ Szerzője DE LUCA, Ignaz, *Das gelehrte Öesterreich*, Wien, von Ghelen, 1776, 285.

⁶ DE LUCA 1776, i. m. 285.

Négy évvel később Ráth Mátyás, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztője ezt írta: „Ama hazája díszére élt néhai Tótfalusi Kis Miklós híres betű metszőnek és öntőnek halála után, az az 1702dik esztendőől fogva nem találkozott Hazánk fiai között senki, aki annak nyomdokiba lépett volna. Hanem e mostan mulandó tíz esztendőnek forgásában támasztott a jó szerentse viszont nemzetünkől edjet, kivel ezenn tul más nemzetek előtt méltán ditsekedhetünk, hogy a betű metszésnek, öntésnek és nyomtatásnak ditső mesterségére nézve sem náloknál alábbvalók... Úgy hallani” – fűzte hozzá – „hogy vissza fog rövid nap Erdélybe hazájába menni. Mellynek nem tsak betsületére, hanem nagy nyereségére is lehet.” Dicsérő szavakkal emlékezett meg a betűmintakönyvről is: „A szemem előtt levő remek munka... eléggé mutatja, mit lehessen a két hazának utóbb töle reménylenie. Az Arab és Örmény betük mások felett igen gyönyörűek, az Anglusoktól és Hollándusoktól metszettek ugyan nem különbek azoknál, sőt annyiban alább valók is, hogy nem szerkeztethetnek úgy edj-más mellé, mint Kaprontzai Uramnak Arab betűi, mellyek-is mint-edj folyvást és edj-huzomban írottaknak láttatnak. Már pedig ez különös szépségnek tartatik az Arab, Török és Persa nyomtatásban”.⁷

Az idézett szöveg azért is érdekes, mert ezt Ráth 1780-ban írta. Igaz, hogy ebben az évben hívták meg a kolozsvári református kollégium nyomdájának főfaktori állására, és Ráth talán erre gondolt, de előzőleg Kaprontzainak más tervei is voltak. Valójában már 1777-ben Nagyenyeden akart önálló nyomdát létesíteni, és ennek érdekében megvásárolta a Vizi István tipográfus özvegyétől – fizetéseképtelenség miatt – a református kollégiumra szállt egykori enyedi tipográfiát, amely 1774 után, Vizi István idejében már semmit sem adott ki.⁸ (Vizi Istvánról annyit érdemes itt megjegyeznünk, hogy ő metszette rézbe Teleki III. Sándor kriptájának

⁷ *Magyar Hírmondó*, Pozsony, 1780. 737-739.

⁸ DANKANITS Ádám, *Adatok a XVIII. századi enyedi nyomda történetéhez = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, Kolozsvár, 4. évf., 1960. 1-2. sz., 150-158.

rajzát.)⁹ Bár, amint láttuk, Kaprontzai már 1777-ben nyomdafelszereléshez jutott, Ráthnak nem volt tudomása arról, hogy a korábbi bécsi tipográfus a nagyenyedi nyomdászatot szándékozott volna folytatni.

A nyomdaállításhoz szükséges felsőbb engedéllyel kapcsolatban a kollégium gondnoksága márciusban megígérte, hogy amennyiben az uralkodó megengedi Kaprontzainak a nyomda állítását, a költség hordozásában segédkezet nyújt neki.¹⁰ A császári gubernium az engedélyt meg is adta, az ügy mégsem haladt előre. A református egyház nem pártolta az új nyomda létesítését, félt a versenytől, melyet a kolozsvári nyomdával szemben támasztott volna. 1778-ban a nagyenyedi kollégium végre hajlandónak mutatkozott az egy évvel korábban tett ígérete beváltására. 1779-ben Kaprontzai be is nyújtotta ajánlatát, ezt azonban túl költségesnek találták, és az egész ügyet félretették.¹¹ A következő évben meghívták a kolozsvári református kollégium nyomdájába, ahol azután a következő négy évben, 1780 és 1784 között dolgozott.

A Kaprontzai névvel jelzett kiadványok nagyon ritkák, de a korszak kolozsvári nyomtatványain meglátszik a kitűnő nyomdász ízlése. Mostanáig a könyvészet csak két, névvel jelzett kiadványról tudott,¹² legújabban ezek száma egy harmadikkal gyarapodott, Kendeffi Elek 1783-ból való halotti kártájával, amelyen Kaprontzai neve szerepel.¹³

⁹ Egy levélre nyomtatott két rézmetszetű ábrázolás gróf Teleki III. Sándor kriptájáról, címeréről és sírfeliratáról *A' Jehovától...* c. temetési beszéd-gyűjtemény (Nagyenyed, 1768) melléklete (245x160 mm és 275x195 mm) . Szignált: „Del. et Sculp. St. Vizi”

¹⁰ Gróf Teleki Sámuel kancellár enyedi kollégiumra vonatkozó adatai között, idézi KONCZ 1887, i.m. 5.

¹¹ PÁLVÖLGYI 1960, i. m. 295-296.

¹² A Kaprontzai névvel ellátott két nyomtatvány: BEAUMONT, *Kisdedek...* (Kolozsvár, 1781) és VERESTÓI György oráció-gyűjteménye, a *Holtakkal való...* (Kolozsvár, 1783).

¹³ A kolozsvári református kollégiumi könyvtárban őrzött halotti kártákról, köztük erről is, Herepei János adott először hírt, lásd *Művelődési törekvések a század második felében. HERPEI János cikkei*. Bp.-Szeged, 1971. (*Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, III. kötet), 219-222. – Jelenlegi őrzési helye: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár. Oraii funebre, nr. 93.

Ez a nyomdai bravúrnak számító, több mint másfél méter hosszú, díszes nyomtatvány a halott emlékére írt latin verseket tartalmaz, és a korabeli erdélyi szokásoknak megfelelően része volt a temetési szertartásnak.

Az önálló nyomdaalapításról azonban nem tett le, de most már önerőből, magánvállalkozásból állította fel nyomdáját Marosvásárhelyen, 1785-ben. Természetesen munka és megrendelés tekintetében számított a helybeli református kollégium támogatására – még nem tudhatta, hogy 15 év múlva nyomdáját ténylegesen megörökli a Kollégium.

Kaprontzai 1785-ben telepedett le Marosvásárhelyen. A nyomda az első időkben a Marosvásárhely főterén álló, és ma is a tér egyik díszének számító Toldalagi-házban, annak földszintjén volt elhelyezve. Ennek ismeretében nem csoda, hogy Kaprontzai első – és mai ismereteink szerint egyetlen – marosvásárhelyi nyomtatványa a Toldalagi Ferencné Bánffi Kata temetésére írt *Temetési oszlop* című prédikáció-gyűjtemény. 1786. január 1-én egykori kollégiumi társának, Benkő Józsefnek írt levelében beszámol arról, hogy Marosvásárhelyre telepedett, itt akar nyomdát állítani, de csak most helyezkedett el egészen, és már vállalta is a gróf Toldalagi Ferencné felett elmondott halotti beszédek kinyomtatását. Egyúttal kéri Benkőt, hogy okos tanácsát tőle ezután se vonja meg s a kelendőbb munkák kiválasztásában őt segítse.¹⁴

¹⁴ KONCZ 1887, i. m. 3.

TEMETÉSI OSZLOP.
Mellyet
A' Néhai Méltóságos Liber Báró Lofontzi
BÁNFI KATA
UR -- ASZSZONYNAK
Mint Kedves Emlékezetü Házas - Társának,
Nem tsak Kövekből, mint régen
JÁKOB RÁKHELEN ek,
Hanem, az Annak el-temettetésének
alkalmatosságával el-mondattatott
Prédikázioknak ki-nyomtattatása
által
mint meg szomorodott FÉRJ, emelni
kivánt
MÉLT. GROF N. ERTSEI
TOLDALAGI FERENTZ UR
Az Erd. Mélt. K. TÖRV. TABLÁNAK
Egyik érdemes ADSESSORa.

MAROS VÁSÁRHELYEN
Nyomt. **KAPRONTZAI ADAM** Hiv. Kőnyv-Nyomtató által.

A marosvásárhelyi nyomda első kiadványa (1786)

A királyi engedély birtokában gondos előkészülettel és nagy költséggel felállított nyomdájában azonban mindössze fél évig dolgozhatott, mert július 17-én, 42 éves korában meghalt.

Kaprontzai tipográfusi múltjával azért foglalkoztunk részletesen, mert bármilyen rövid ideig volt marosvásárhelyi nyomdász, az ő általa hozott nyomdafelszerelés alapozta meg a helyi könyvnyomtatás több évtizedét.

A nyomda felszerelése és további sorsa

Milyen volt az első marosvásárhelyi nyomda felszerelése? Megpróbáljuk érzékeltetni, úgy, amint ez az első évtized marosvásárhelyi nyomtatványaiból rekonstruálható. Kaprontzai nyolc évvel azelőtt a megszűnt nagyenyedi nyomda felszerelését vásárolta meg.¹⁵ Az enyedi nyomda kiadványaiból jól rekonstruálható, hogy felszerelése 17 féle betűtípusból, abból 8 féle nagyméretű címbetűből, 4 féle fokozatú antikvából, 4 féle fokozatú, hozzáálló kurzívából és egy görög betűből állt. Dallam nyomtatására kétféle hangjegy állt rendelkezésére: fametszetű (1765) és rézmetszetű, szedett hangjegyek (1770). A nyomda 400 forintért cserélt gazdát.

Minthogy Kaprontzai a nagyenyedi nyomda felszerelését vásárolta meg, nem csodálkozhatunk, ha kiadványaiban ugyanazokat a betűket látjuk viszont, amelyeket nagyenyedi elődei használtak, nyomdai cifrái szinte teljesen azonosak, mindössze egy újat lehet köztük felfedezni. Az enyedi iniciálék közül Marosvásárhelyen csak az egyik sorozatot lehet megtalálni, és a nyomdabetűknek is csak mintegy fele enyedi eredetű, mindenekelőtt a nagyobb címbetűk. Vajon az új, jobbára rokokó ízlésű könyvdíszek és díszbetűk, amelyek a korai marosvásárhelyi nyomtatványokon feltűnnek, mikor kerültek be a nyomdafelszerelésbe? Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy már Kaprontzai is bővítette olyan elemekkel a birtokába jutott nyomdát, amelyek még nem voltak meg Enyeden. Mindjárt első és egyetlen marosvásárhelyi nyomtatványán két, párban használt angyalos dísz tűnik fel, amelyek újdonságok. (Bár a losonczy Bánffy-család fametszetű

¹⁵ A nagyenyedi nyomda 1763 és 1774 között működött. Alapítója és első név szerint ismert nyomdatulajdonosa Kiss György volt, akinek nevével enyedi nyomtatványon utoljára 1767-ben találkozni, utána, feltehetően özvegye, Pospesser Anna révén utóda Debreczeni Sámuel 1768-1774-ig. Ugyanazon év elején Vizi István vásárolta meg a tipográfiát, aki rézmetsző is volt. Neve alatt egyetlen enyedi nyomtatvány sem jelent meg. Ld. DANKANITS 1960, i. m. 152.

címere is szerepel a *Temetési oszlop* című prédikáció-gyűjteményben, ez a metszet a korabeli szokás szerint nyilván a család tulajdona volt, amelyet a nyomtatáshoz kölcsönadtak.)

Könyvdíszek a marosvásárhelyi nyomdából

Feltételezhető, hogy azok a betűk és azok az újabb divatú díszek, amelyeknek első nyomai már saját, 1786-os nyomtatványában, majd utóbb a többi marosvásárhelyi nyomtatványban is feltűnnek, bécsi eredetűek, Kaprontzai onnan hozta őket, már önálló nyomdaalapításra készülve. Sok azonosság mutat arra, hogy éppen a bécsi Kurzböck-nyomdából származnak. Lehetnek közte saját metszésű betűk is, de 1774-es bécsi mintakönyvének¹⁶ betűivel nehéz összevetni, tekintve, hogy az az általa metszett, többségében egzotikus betűket (görög, héber, cirill) mutatja be és mellettük mindössze két antikva és két fraktúr szerepel.

A 27 fametszetű enyedi könyvdísz közül Marosvásárhelyen csak négyet lehet felfedezni, és mellettük több mint egy tucat újat. Érdekes, hogy ezek az enyedi eredetű díszek többségükben csak később, a marosvásárhelyi nyomda kollégiumi korszakában bukkannak fel, 1800 után, tehát nem mindjárt az első években. Minden bizonnyal a mindenkori nyomdász ízlése is befolyásolta, hogy a rendelkezésre álló könyvdíszekből mikor mit használ fel. Bizonyos, hogy az 1787-1794-es évek kis formátumú,

¹⁶ *Characteres typographici...*, i. m.

nyolcadrét vagy tizenkettedrét könyveihez a finom rokokó díszek jobban megfeleleltek.

Közvetlenül Kaprontzai halála után a nyomdát H. Gál László vezette (1787-1790), 1793-1794-ben viszont már nagyajtai Huszár Antal, ők azonban nem voltak tulajdonosai a nyomdának. Sem egyik, sem másik nyomdászról nem tudjuk, hogy honnan jött, illetve mi történt velük a későbbiekben. 1795-ben már szünetelt a nyomda, utolsó kiadványa az 1795. évre itt nyomtatott kalendárium lehetett, amelyet szokás szerint az előző év végén nyomtattak ki. Ha a nyomda használatban lett volna, akkor Kovásznai Sándor marosvásárhelyi tanár *Az ember tisztéről* című Cicero-fordítása kiadásakor a helyi sajtót használta volna 1795-ben, és nem a pozsonyit.¹⁷ Aranka György is bizonyosan itt nyomtatta volna ki *A magyar nyelvvelő társaság munkáinak első darabját* 1796-ban és nem Szebenben.¹⁸

Vajon mekkora volt az első marosvásárhelyi nyomda? Kaprontzai halála után, Gál László idejében egy-két nyomtatvány jelent meg évente, úgy tűnik tehát, hogy szinte egyszemélyes tipográfia volt. Nyomdájában egy sajtóval dolgoztak, de volt egy régi, 1717-ből származó kisebb sajtó is (érdekes lenne tudni, hogy ez melyik, feltehetően erdélyi tipográfiából származott?), amelyet nem használtak. Az a csekély számú kiadvány, ami például 1787-ben megjelent, hogyan foglalkoztatott több tipográfus legényt? Zilahi Sámuel 1787-ben írt szavai ugyanis erre utalnak, amikor a *Ne bánts d a magyart!* nyomtatásának felülvizsgálásáról szól.¹⁹

Deé Nagy Anikó szavaival „máig megválaszolatlan kérdés, hogy a maroszéki orvosdoktor [Mátyus István] miért vásárolt nyomdát”? Ő

¹⁷ CICERO, M. T., *De officiis...* c. művének magyar fordítása Pozsonyban 1795-ben Webernél jelent meg, lásd Petrik I. 421.

¹⁸ Nagyszeben, Hochmeister, 1796. Petrik II. 894. (Aranka György neve nélkül.)

¹⁹ LADÁNYI Sándor, *Zrínyi Török áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz. Zilahi [Zilahi] Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787-1792) = Irodalomtörténeti Közlemények, 1975, 482-498.*

a választ Mátyus indítékára végrendeleti hagyatkozásában találja meg, vagyis hogy eleve az lett volna Mátyus nyomdavasárlásának célja, hogy azt a református kollégiumra hagyja.²⁰ Ez megfelel az általa vallott elvnek, hogy amit megszerzett, tudatosan állította a közjó szolgálatába.²¹

Minthogy rendelkezésünkre áll egyrészt a „néhai Tekintetes M. Doctor Mátyus István ur által... legált” nyomda 1804. évben felvett leltára, amikor a kollégium professzorai számbavették az újonnan birtokukba került tipográfiát (Mátyus 1802-ben halt meg),²² másrészt a nagyenyedi²³ és marosvásárhelyi 18. századi nyomdák felszerelésének rekonstrukciója, a kettőt össze lehetett hasonlítani. Meglepődve látni, hogy micsoda bőségben voltak fraktúr (közismertebb nevükön gót) betűk (szám szerint 22 féle), jöllehet sem az enyedi, sem a marosvásárhelyi nyomda nemcsak első évtizedében, de a későbbiekben sem adott ki egyetlen német nyelvű munkát sem, sőt annyira túlsúlyban voltak a magyar nyelvűek, hogy harminc év alatt mindössze három latin munkát nyomtattak. Sem Kaprontzai, sem az utód Gál nyomtatványjaiban vagy Huszárnál nem látunk egyetlen fraktúr betűt sem. Volt valamelyes görög, cirill, héber betűtípus is a leltárban, nyilván Kaprontzai hagyatéka, ezek lehettek saját metszésű egzotikus betűi. Felsorol még a leltár nyomdai cifrákat és kalendárium nyomtatásához való jeleket. Nem szól a leltár a könyvdíszekről, vagy csak

²⁰ DEÉ Nagy Anikó: *Dr. Mátyus István, a gutenbergi örökség maroszéki sáfára = A gyógyítás múltjából. Spielmann József emlékkönyv*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008, 59, 61-62.

²¹ Meggondolandó, amit Sebestyén Mihály, a Teleki-Bolyai Könyvtár nyugalmazott osztályvezetője a marosvásárhelyi konferencián hozzászólásában felvetett, hogy tudniillik Mátyusnak terve lehetett, hogy saját maga nyomtassa ki saját munkáit, az *Ó és új diaetetica* köteteit (amelyek végül Pozsonyban jelentek meg), és amelyeknek nyomtatásához valóban szükség volt franktúr betűre is).

²² Közli KONCZ 1887, i. m. 8-12. és ismerteti a *Magyar Nyomdászat*, 1888. 4. füzet, 57-58.

²³ Az enyedi tipográfiai felszerelésről lásd ÖRLEYNÉ FUTÓ Enikő, *A nagyenyedi nyomdászat a 18. században = Magyar Grafika*, 1991. 3. sz., 31-34.

nagyon sommásan. Vajon hol van a Kaprontzai induló készletét alkotó 17 féle, részben antikva, részben kurzív betűtípus?

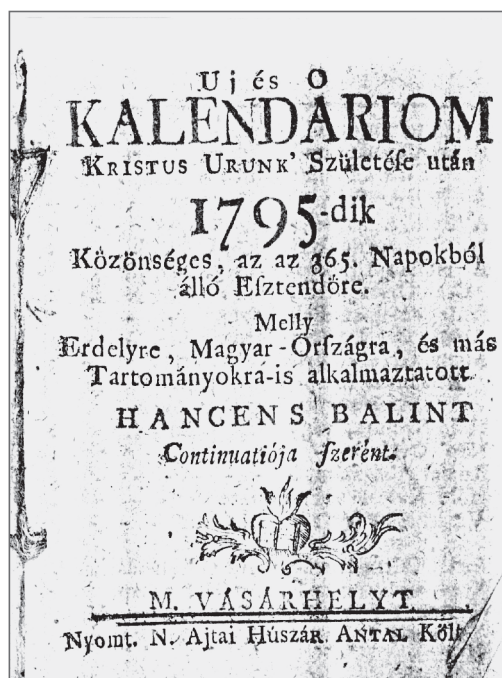
Az egykori enyedi felszerelés és az 1804-es leltárban tükröződő felszerelés annyira nem vág egybe, hogy kétségeink támadnak, milyen nyomdáról is van szó? Vajon a Mátyus által a kollégiumra hagyott nyomda egyáltalán a Kaprontzai-féle tipográfia volt? Az a nyomda, amelyből 1786 és 1794 között a marosvásárhelyi könyvek kikerültek? Erről ugyanis mindössze Fogarasi önéletírásában olvasunk, aki szerint már rögtön Kaprontzai halála után, adósságai fejében, Mátyus István vette meg a nyomdát és házába vitte.²⁴ Hogy 1800-ban házában volt a tipográfia, ezt Mátyus maga írja. 1800. május 24-i végrendelete a házában lévő tipográfiairól hagyatkozik, amelyet a marosvásárhelyi kollégiumnak ajándékoz,²⁵ és hogy milyen becses, azzal érzékelteti, hogy „e nekem ezer német forintnál többbe áll.”²⁶ A magyarázatot abban látom, hogy Mátyus nem (vagy nemcsak) Kaprontzai nyomdáját vette meg, hanem feltehetően valahonnan német forrásból vásárolt vagy egész nyomdát vagy csak betűket.

Huszár Antal nyomdavezető ugyanis még 1793-ban is a Toldalagi-házban lévő tipográfiában árusítja könyvkészletét, többek között az Aranka György által rábízott köteteket. Fogarasi tehát téved abban, hogy a működő marosvásárhelyi nyomda Mátyus házában lett volna – de meglehet, hogy egy másutt vásárolt nyomdáját tényleg házában tartotta. A kérdés azonban ezzel számomra sincs meggyőzően lezárva, ugyanis bármit is mond az 1804-es leltár, a Kaprontzai által Marosvásárhelyre hozott betűk és könyvdíszek még 1804 után, a kollégiumi korszak könyvein is végigkísérhetők.

²⁴ FOGARASI Sámuel, *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás (1770-1790)*, bev. és jegyz. JUHÁSZ István, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1974, 201.

²⁵ KONCZ 1887, i. m. 7.

²⁶ DEÉ 2008, i.m. 61.

Az egyetlen 18. századi marosvásárhelyi naptár

Nagy kár, hogy a nyomda, éppen legtermékenyebb évét, az 1794-es évet követően megszűnt. Okát nem tudjuk, Huszár nevével a továbbiakban egyetlen más nyomdában sem találkozni. Pedig az 1794-es év megmutatta, hogy mire képes a nyomda, mekkora valójában a kapacitása: ebben az évben hét mű került ki sajtója alól, köztük két terjedelmesebb kiadvány is. A már említett, 1795-re szóló kalendárium pedig azt sejtette, hogy Huszár személyében egy vállalkozó kedvű nyomdász került a marosvásárhelyi tipográfia élére. Bár a nyomda, amivel dolgozott, és amely a Toldalagi-házban volt elhelyezve, nem volt a sajátja, de a könyvkereskedése igen. Vagyis személyében egy olyan nyomdász került a tipográfia élére, aki a könyvterjesztéssel is foglalkozott. Ezt bizonyítja az a nyomtatott adat, amelyet Koncz közöl: „M.-Vásárhelyen a méltóságos született gróf nagyercsei Toldalagi László ur ö nagysága házáinál levő typographiában

találtnak ezek az eladó könyvek feles exemplárokban, melyet a könyvszeretőknek, kiszabott árával együtt, kíván tudokra adni nagyajtai Huszár Antal 1793-ban”. Ezután következnek az eladandó művek, azzal a kézzel írt megjegyzéssel, hogy: „Ao 1793. die 4-a novembris MVásárhelyen ezen feljebb leirt exemplárokat adta által Mltsgs. Aranka György ur az én könyvesboltomba az eladás végett.”²⁷ A felsorolt 14 mű, amelyeket Aranka Huszár könyvkereskedőre bízott, különféle nyomdákban került ki, egyike sem marosvásárhelyi. Arra azonban bizonyíték, hogy a nyomda továbbra is a Toldalagi-házban volt még 1793-ban is, nem pedig Mátyus doktor házában.

A tulajdonosváltás alkalmából aktuálissá vált a nyomdai privilégium kérdése. 1806. április 4-én gróf Teleki Mihály, Marosszék főkirálybírája és a kollégium főgondnoka, a nyomdai szabadság megnyerése érdekében írt gróf Bánffy György kormányzónak, aki hamarosan, április 15-én ezt a választ küldte Telekinek:

„A méltóságos urnak hozzám bocsátott becses leveléből megértvén az oda való ref. kollegium typographiájának környül-állásait, melyekhez képest az nem egy új, hanem egy régi, időváltozásával az említett kollegium kezére jutott typographia: nem ellenzem, hogy a munkának abban való folytatása újra felszabadíttassék. Egyszersmind pedig ajánlom a mélt. gróf urnak, hogy a censura iránt fennálló rendelkezéseket, maga figyelmetességét is arra fordítván, szorossan megtartassa. Hihető ugyan, hogy néhai Kaprontzai Ádám azon typographiát Nagy-Enyeden privilegium mellett felállította legyen. De minthogy a mégis nem bizonyos; a mellett pedig azóta azon typographiának mind tulajdonosa, mind pedig helye változott: szükségesnek tartom, hogy a mostani birtokosa, u. m. a reformatum collegium magának egy új privilegiumot szerezni igyekezzék, melyet az oda való városnak nevezetes és népes voltához képest minden akadály nélkül meg is nyerhet.”²⁸

²⁷ KONCZ 1887, i.m. 5-6. Sajnos a hirdetés lelőhelyének közlése nélkül.

²⁸ Idézi KONCZ 1887, i. m. 13.

Ezt követően június 6-án az elöljáróság eldöntötte, hogy a typographiának szerzendő privilégiumért írni kell a főkonzisztóriumnak. A privilégiumot nagy valószínűséggel meg is nyerte a kollégium, mert ettől kezdve folyamatosan működésben volt a nyomda.²⁹ Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy Kaprontzai magát első és egyetlen marosvásárhelyi nyomtatványán, a *Temetési oszlopon* privilegizált könyvnyomtatónak nevezi, tehát privilégiumának megléte nem kérdéses.³⁰

Kiadványok

Dolgozatunkban az 1786–1794 közötti évek kiadványaival foglalkozunk elsősorban. Teleki Sámuel katalógusában 3 nyomtatvány szerepel, valamennyi iktári Bethlen Zsuzsanna magyar bibliotékájából. A nyomda első monográfusa, Koncz József ebből a kilenc évből tíz nyomtatványt ismert, vagy példány alapján a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárából vagy említés alapján. Azóta sem tudunk sokkal több nyomtatványról, mindössze négy további, rövidebb terjedelmű munkát sikerült felfedezni az 1788–1794 közötti évekből. E kiadványok jegyzékét, bibliográfiai hivatkozásokkal lásd a *Függelékben*.³¹

Vajon hogyan és ki válogatta ki a kiadandó könyveket? Erről szinte semmit sem tudunk, ezért megpróbáltam ennek a kérdésnek kissé nyomába eredni. Alig valószínű, hogy a nyomdavezetők lettek volna a kezdeményezők, ezt mindössze egy esetben vehetjük biztosra, a Huszár Antal költségén kibocsájtott 1795. évre szóló kalendárium esetében. Láttuk, hogy a nyomdaalapító Kaprontzai Nyerges Ádám nagyon bízott abban, hogy barátja, a tudós polihisztor Benkő József tanácsokkal fogja ellátni a hasznos nyomtatnivalók terén. Kaprontzai korai halála azonban ezt a kapcsolatot megszakította. Amennyiben Mátyus István orvosdoktor

²⁹ *Uo.*, 13-14.

³⁰ *Temetési oszlop* (Marosvásárhely, Kaprontzai, 1786). L. 1. kép

³¹ A csillaggal jelöltekből ma nem ismerünk példányt.

közvetlenül Kaprontzai halála után megvette a nyomdát, amint azt Fogarasi önéletrajzi írása állítja (és aminek legalábbis időpontjában kételkedünk), a nyomtatnivalók kérdésében leginkább ő dönthetett volna. Ennek azonban semmi nyomát nem látjuk.

Annál több jel mutat arra, hogy a sajtó alá adandó művek kikutatásában Zilahi (Zilahi) Sámuelnek (1753–1800), a kiváló filológusnak és rendkívüli könyvészeti ismeretekkel rendelkező professzornak fontos szerepe volt, és sokat forgolódott a nyomda körül is. Egyik, Ráday Gedeonnak címzett levelében írja,³² hogy „A Typographia körül megkivántató foglalatосkodásra jól rá érek, minthogy még hivatalba nem állítottam...”

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy a nyomda első évtizedében csak magyar nyelvű munkák jelentek meg, és felekezetileg túlnyomó többségükben református szelleműek. Kétszer is megjelent Bethlen Kata (II. Apafi Mihályné) közkedvelt protestáns áhítatosságú könyve, a *Bujdosásnak emlékezet köve*. A második marosvásárhelyi kiadás egyúttal a 26. kiadása a könyvecskének!

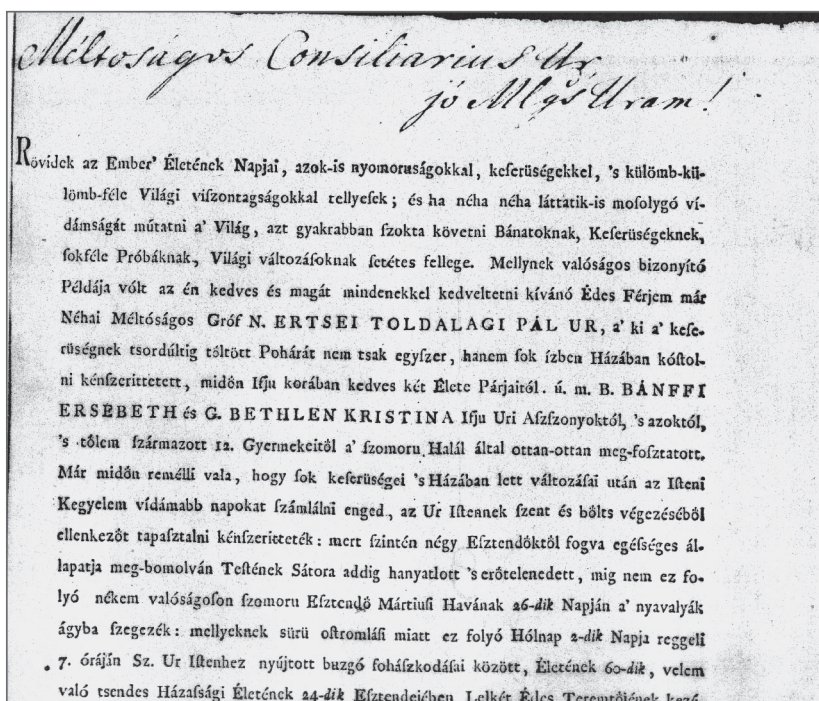
Az 1787-ben kinyomtatott *József császár imádságos könyvéről* nem tudjuk megállapítani, hogy első vagy harmadik kiadás volt-e, tekintve, hogy ebben az évben egyszerre három nyomdában is megjelent: a marosvásárhelyin kívül a pozsonyi Webernél és a pozsonyi Landerernél. De mindenképpen nagyon gyorsan felfedezte a nyomda.

A protestáns üldözés során Pozsonyba citált és útja során meghalt Czeglédi István református lelkész haláláról szóló munka hatodik kiadásában jelent meg Marosvásárhelyen 1794-ben. A nyomdának ezt a kiadványát Koncz még nem ismerte.

³² Közli LADÁNYI 1975, i. m. 485-486., lásd Zilahi 1787. nov. 28-i levelét.

hogy a Teleki-Bethlen lakodalom volt az alkalom. Talán nem véletlen, hogy ez a könyv is kikerült a marosvásárhelyi nyomdából – ebből a kiadásból hosszú ideig csak a Teleki Téka unikumpéldányát ismertük.

Az alkalmi nyomtatványok mindig külső megrendelésre készültek, és készpénzt jelentettek a nyomda számára. Mindjárt Kaprontzai első és utolsó nyomtatványa, a Toldalaginé Bánffy Katalin halálára írt gyászversek gyűjteménye, a *Temetési oszlop* is ilyen. A másik alkalmi nyomtatvánnyal most bővebben foglalkozom, egyrészt mivel unikum példánya a Teleki-család marosvásárhelyi levéltárában található, másrészt pedig érdekes, mint különleges, 18. századi nyomtatvány-műfaj. Számomra, aki nyomtatványokkal foglalkozom, nagy öröm, amikor családi levéltárban egy-egy nyomtatványra bukkanok, ahogyan ez most is történt a Toldalagi Pál haláláról szóló nyomtatott gyászjelentés esetében.

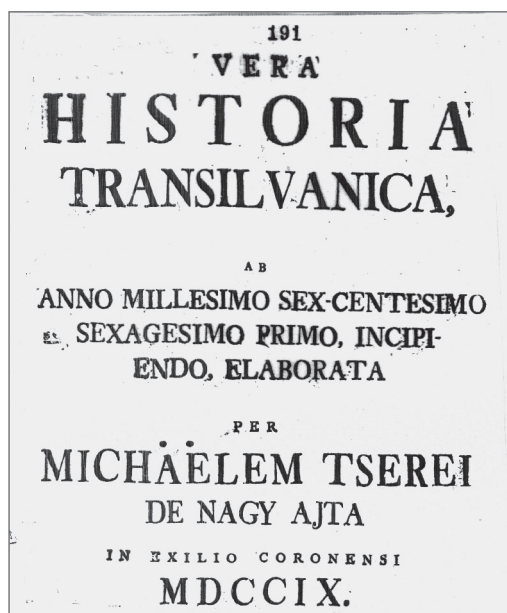

Gróf Toldalagi Pál Marosvásárhelyen nyomtatott gyászjelentése (1788)

Ez a mai gyászjelentések előzményének tekintő műfaj természetesen nem azonos a nyomtatott halotti búcsúztató versekkel. A hazai gyakorlatban az elsőt 1722-ből és 1745-ből ismerjük, mindkettő egy-egy főpap elhalálozását adja tudtul. Az 1750-es években a pozsonyi Landerer-nyomdából már hat világi személy gyászjelentéséről tudunk. Kibocsájtásuk csak az 1770-es években vált általános gyakorlattá. Ma 314 ilyen 18. századi gyászjelentést ismerünk, túlnyomó többségük magyar nyelvű. Bizonyos formai szabályok szerint készültek, amelyet jól példáz az itt bemutatott marosvásárhelyi nyomtatvány is. Általában egy nagyméretű lap, amelyre a nyomda fekete festékkel többnyire szegélyt is készített. Levél formájúak, mintha az elhunyt egy családtagjának levele volna, bőségesen kitér a halott betegségére, a halottnak a családban betöltött szerepére, az árván maradt családtagokra, az elhalálozás idejére, esetleg még a temetés idejére is. A címzést felül kézzel írták rá, tehát egyediek, egy-egy meghatározott személynek szólnak – esetünkben bizonyára Teleki Sámuelnek –; alul a helynevet, dátumot és aláírást is általában kézzel írták, mint ebben az esetben is: az özvegy, Árva Rhédei Klára Marosvásárhelyről datálta.

Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társasággal hozható összefüggésbe valószínűleg az az egyedi nyomtatvány, amely a nyomda egyik 1790. évi terméke. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának tulajdonában van ugyanis Cserei Mihály krónikájának egy 18. századi másolata két kötetben,³³ amelyet a marosvásárhelyi színműíróként is ismert Fogarasi Nyilas Nagy Pál másolt le és 1790-ben fejezett be. Ehhez a két kézírásos kötethez egy-egy nyomtatott címlap tartozik, amelyek nyomdai jellemzőik alapján kétségkívül a marosvásárhelyi nyomdában készültek.

³³ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart Hung. 1433.

Cserei Mihály krónikájának Marosvásárhelyen nyomtatott címlapja

Valószínűnek tartjuk az Erdélyi Nyelvművelő Társaság szerepét Bőjthi Antal: *A nemes magyar nyelv írásának tudománya* című, több mint 300 lapnyi terjedelmű nyelvészeti munka kiadásában, ugyanis még ugyanebben az évben a szerzőt egy másik, ifjúságnak szóló grammatika megírásával is megbízták.³⁴

A Zrínyi-kiadás mellett – amelyről még részletesebben szólunk – egy másik feladat is folyamatosan foglalkoztatta Zilahit: össze akarta gyűjteni és ki akarta adni gróf Lázár János kéziratban hátrahagyott verseit. Erről is írt Rádaynak,³⁵ és ugyanakkor Teleki József grófnak is: alább közöljük a Telekinek szóló, eddig ismeretlen levelet a Teleki-család gyömrői levéltárából:

³⁴ JANCSÓ Elemér, *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság iratai*, Bukarest, Akadémiai Könyvkiadó, 1955, 165-166.

³⁵ A Rádaynak szóló 1787. nov. 28-i levelet közölte LADÁNYI 1975, i. m. 485-486. (Az olvashatatlan, szöveghiányos részeket szögletes zárójellel jelöltük.)

„...Mostan abban foglalatostokodom, Méltóságos Gróf Úr, hogy a N. nagy emlékezetű Lázár János Úr ... Excellentiájáról [...] úgy másokhoz iratok még eddig kéz-írásban hevert magyar verseket öszve-szedjem és közönségessé tegyem. Erre nézve bátorkodom Nagyságodhoz-is folyamodni, instálván alázatosan, hogy ha valami uton módon Nagyságodhoz is kerültek volna ö Excellentiájának olyas versei, vagy másnál látott volna affélét, méltóztassék gyűjteményetskémet szaporítani velek. Ha pedig Mélt. Gróf Úr Nagyságod magáéi közül-is egynéhánnyal bővíteni méltóztatnék, igen kedvessen venném és [...] dajkája lennék. A mik eddig elé kezemhez kerültek [...] Erköltsi versek [...] az Istenről, az Emberről, az üdv[...]. Engedelmevel instálok, ajánlom magamat, Zilahi Sámuel.”³⁶

Lázár János versei *Különb-külömb*.... címmel, Zilahi gondozásában, de neve nélkül, Petki Nagy Sámuel ajánlásával³⁷ meg is jelentek 1795-ban. A nyomdahely és nyomda nincs feltüntetve a könyvecskén, Ladányi Sándor Zilahi szerepével foglalkozva bizonyosra vette, illetve természetesnek tartotta, hogy Marosvásárhelyen nyomtatták, tehát azt remélhettük, hogy végre kezünkben van egy 1795-ben Marosvásárhelyen nyomtatott könyv, holott mostanáig ebből az évből nem ismertünk nyomtatványt (az 1795-re szóló kalendáriumot természetesen az előző évben kellett hogy nyomtassák, általában már novemberben piacra került). A Lázár János verseit tartalmazó kötetet azonban sajnos nem sorolhatjuk a marosvásárhelyi nyomda – eddig ismeretlen – nyomtatványai közé, mert tipográfiai jellemzői alapján Szebenben, Hochmeister Mártonnál készült, mint az eljövendő évek több

³⁶ *Zilahi Sámuel levele Teleki Józsefnek*, MNL Országos Levéltára, A Teleki család gyömrői levéltára, P 654 III. 31. tétel, 12. doboz, 31. tétel, 322. altétel: *Zilahi Sámuel 1782 [helyesen 1787]*. Erősen sérült, elhalványult, restaurált levél. – Ez volt az az eddig nem publikált levél, amelyet Zilahi Ráday Gedeonhoz írt 1787. november 28-i leveléhez csatolt azzal a kéréssel, hogy továbbítsa alkalomadtán Teleki József grófnak.

³⁷ Minthogy Zilahi neve nem szerepel a nyomtatványon, Szinnye Petki Nagy Sámuel tartotta közreadójának.

olyan kiadványa is, amelyek a marosvásárhelyi nyomda szünetelése idején készültek.

Zrínyi Török áfiuma Marosvásárhelyen

És közben 1790-ben, a nyomdász – és közreadó – megnevezése nélkül elkészült a marosvásárhelyi nyomdában Zrínyi Miklóstól a *Ne bánts d a magyart!* című könyv. Most röviden ennek marosvásárhelyi vonatkozásairól szólunk.

Ismeretes, hogy Zrínyi Miklós prózai művei – egy kivétellel – kéziratban maradtak a 19. század derekáig, vagyis megírásuktól számítva csaknem kétszáz év telt el addig, amíg nyomtatott formában a közönség elé kerültek.³⁸ Az egyetlen kivétel *A török áfium ellen való orvosság*, amely a 18. században két alkalommal is megjelent: egyszer a század legelején Kolozsvárott 1705-ben (*Symbolum* címmel) és egyszer a század végén, 1790-ben Marosvásárhelyen (*Ne bánts d a magyart!* címmel).³⁹

A török áfiumnak a korai, 1705-ös kiadása időközben feledésbe merült. Ráday Gedeonnak szinte újra fel kellett fedeznie Zrínyi egyéb munkáival együtt. Rádaynak ugyanis volt példánya az 1705-ös kiadásból, de erdélyi levelezőtársai a 18. század végén nem ismerték ezt a kiadást. A marosvásárhelyi műhely korai éveinek egyik legnevezetesebb terméke ez. A nyomdát akkor Gál László vezette.

A kiadás előzményei 1787-ig nyúlnak vissza, három évvel korábbra, és fő mozgatója Ráday Gedeon volt, aki saját könyvtárából szívesen adott kölcsön könyveket és kéziratokat megbízható, tudós embereknek.⁴⁰ A Telekiek közvetítésével került kapcsolatba a marosvásárhelyi református

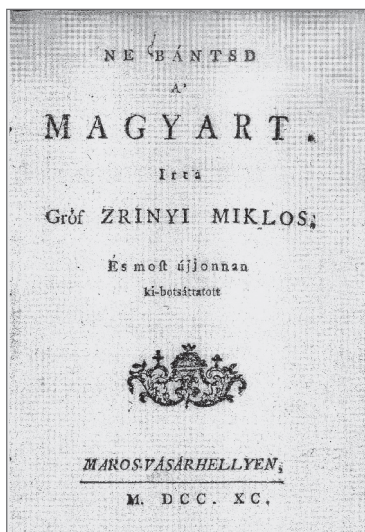
³⁸ Prózai művei csak Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc kiadásában jelentek meg 1853-ban.

³⁹ *Zilahi Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz* (1787-1792). Közölte LADÁNYI 1975, i. m. 483.

⁴⁰ *Uo.*, 482-498.

kollégium tanárával, az Utrechtet és Heidelberget megjárta, már fent említett Zilahi Sámuellel.⁴¹ Zilahi maga is Zrínyi-rajongó volt – vagy az lett Ráday hatására. 1789. január 21-i levelében engedélyt kért Rádaytól, hogy „közönségesse tegye”, azaz kiadhassa a neki megküldött *Áfiumot*:

„Azon instálok Ngodnak, méltóztassék nekünk engedni ennek közönségesse tételét. Hadd mutassam-meg rajta milyen szorgalmatos és vigyázó szemekkel szoktam én a nyomtatás körül foglalatoskodni. Én a mesterséget magam-is értem és folytathatom-is. Soha pedig jól nem tud nyomtattatni senki, akár milyen vigyázással légyen, ha a mesterségben-is nem jártos. Sok fogási szoktak lenni a Typographus Legényeknek, mellyekkel (hogy több időt nyerhessenek magoknak) el-szokták hitetni ... az ő kezek alá nem értöket.”⁴²

Zrínyi Miklós Török áfiumának marosvásárhelyi kiadása
Ne bántsd a' magyart címen (1790)

⁴¹ Zilahi (Zilai) Sámuel életrajzát ld. KONCZ József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története (1557-1895)*. Szerk., átdolg. DÓCZY Örs és VIDA Erika, utószót írta SEBESTYÉN Mihály. 2. átdolg., szerk., bőv. kiad. Marosvásárhely, Mentor Könyvkiadó, 2006, 200-203. – Zilahi Sámuel életéről legújabban SEBESTYÉN Mihály írt: *Zilahi Sámuel és a marosvásárhelyi Református Kollégium = Erdélyi Múzeum*, 1995, 1-2. sz, 1-16.

⁴² LADÁNYI 1975, i. m. 485, 490.

Ráday átengedi neki a kiadást, ezt Zilahi 1789. március 18-i levelében meg is köszöni. Zrínyi Miklós munkája tehát Ráday Gedeonnak, a neves könyvgyűjtőnek és Zilahi Sámuel marosvásárhelyi professzornak köszönhető új, erdélyi kiadását. Az *Áfium* kettejük levelezésében következetesen *Ne bánts d a ’magyart* néven szerepel, a kinyomtatott könyv címlapján is ez áll. A címadás magyarázatra szorul: Zrínyi Miklósnak ez a röpirata az ellenséggel küzdő Croesus király példájával kezdődik, akinek addig néma fia megszólalt: *Ne bánts d a királyt!* kiáltotta.

Ráday utalásaiból kikövetkeztethető, hogy az 1705-ös nyomtatott kiadás példányát bocsátotta Zilahi rendelkezésére, aki alighogy megkapta az engedélyt Rádaytól, cenzor elé vitte a könyvet. Már 1789. március 18-i levelében jelzi, hogy a kézirat a cenzornál van, a szebeni cenzúrán „van haladékbán” még május 10-én is, majd egy év múlva, 1790. április 25-én örömmel jelentheti Rádaynak, hogy átment a cenzúrán. Előbb Szebenben, de ott olyan soká elfektették, hogy végül a bécsi cenzori engedélyt előbb megkapta, és 1790-ben már ki is lehetett nyomtatni. Zilahi 1790. április 25-én jelentheti Rádaynak, hogy „a *Ne bánts d a ’magyart* a revízió szerencsésen által vittem, de nem Erdélyben hanem Bétsben”.⁴³ Ezután elég gyorsan elkészült a nyomtatás, 1791. augusztus 7-én tudatja Rádayval, hogy „már régen kinyomtatattam”. Zilahi annyi változtatást tett a kapott szövegen, hogy a Zrínyinél előforduló hosszabb latin mondatokat magyarul is megadta. A marosvásárhelyi kiadás külseje is elárulja, hogy közreadója (nyomdásza) látta a korábbi, 1705-ös nyomtatott kiadást, és igyekezett valamennyire utánozni is. Tehát még ha nem tudnánk is levelezésükből, hogy Ráday saját nyomtatott példányát küldte meg Zilahinak,⁴⁴ a könyv belsejében a tipográfiai elrendezés, a díszítések alkalmazása mind az 1705-ös kiadást követi.

⁴³ *Uo.*, 495.

⁴⁴ *Uo.*, 482-498.

Zilahi a közreadás munkáját igen szerényen végezte, mert a kötetben semmi utalást nem találni arra, hogy neki, Zilahi Sámuel marosvásárhelyi professzornak része lett volna benne. Érdekes számunkra, ahogy Zilahi professzor arról ír, hogy maga is ért a könyvnyomtatáshoz, ezért tudja gondosan figyelemmel kísérni a nyomtatás menetét.

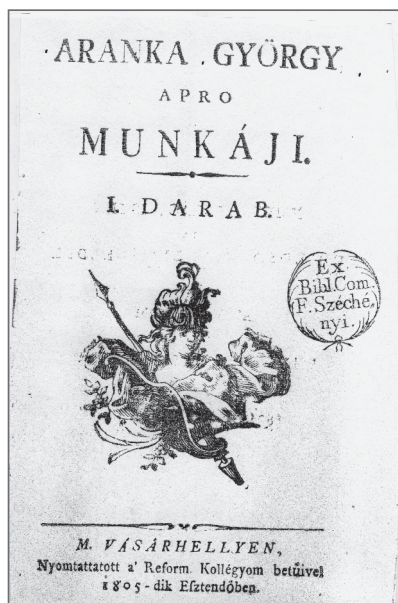
Azt azonban a levelezésből sem tudjuk meg, hogy a kiadás költségeit ki fizette? Ennek a kiadásnak hozzávetőleges példányszámát is tudjuk. 1792-ben ugyanis Zilahi postára adott Ráday Gedeon számára egy több mázsás ládát, amelyben – más könyvek között – 550 példány nyomtatópapíron készült *Ne bántsá a' magyart!*, 40 írópapirosra készült és két (kifejezetten Ráday Gedeonnak szánt) posta-papirosra nyomtatott példányt küldött. Árukat is tudjuk, a közönségesebb 21 krajcár, az írópapirosú 27 krajcár. Egyúttal kérte Rádayt, hogy egy megbízható bibliopólát bízjon meg árusításukkal.⁴⁵ Kísérőlevelében megemlíti, hogy a könyvből eddig Erdélyben 300 példány fogyott – vagyis összesen több mint 840 példányt nyomtattak. Ma ebből a marosvásárhelyi kiadásból 59 példányt ismerünk, ennek mintegy fele Magyarország mai határain belül, másik fele kívül, jórészt természetesen erdélyi közgyűjteményekben található.

Az első marosvásárhelyi nyomda 1794 utáni szünetelését különösen azért nehéz megmagyarázni, hiszen a városban szerveződött és ülésezett éveken át az Aranka György által 1793-ban életre hívott Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, élén Aranka Györggyel, aki maga is marosvásárhelyi. De a tagok között ott van a nyomdatulajdonos Mátyus István is, akit a „munkás társaság” tagjai közé is meghívnak 1795 decemberében – és vele kapcsolatban nincs szó a nyomdáról. Egy említés azonban érdekes számunkra, a 11. ülésen (1794. június 3-án) az elnökség – az elnök Teleki László volt – keveselli az eddig elküldött

⁴⁵ *Zilahi Sámuel levele Rádaynak*, Marosvásárhely, 1792. május 6. Idézi LADÁNYI 1975, i.m. 498.

*Jelentő levelek*re a kapott válaszokat. Ezért „még 1000 db nyomtattassék itten M. Vásárhelyen, melynek megnézésit és igazítását Zilahi Sámuel atyánkfia ne sajnálja magára vállalni”.⁴⁶ Sem a feltehetően korábban, sem a fentiek nyomán kinyomtatott *Jelentő levelekről* nincs tudomásunk, akkor sem tudjuk azonosítani, ha feltehetőleg nem ez volt a címük.

Úgy sejtjük, hogy ugyanúgy, ahogy a marosvásárhelyi nyomdának, a Nyelvművelő Társaságnak is névtelen munkás tagja volt Zilahi Sámuel. A Társaság tagjai között ott szerepel Hari Péter is,⁴⁷ akinek a tudós levelezésben szántak szerepet. Hari Péter is a marosvásárhelyi nyomda szerzői között van, egy Teleki Józsefnek szóló levele is fennmaradt, sérülten a Teleki-család iratai között. Ebben egyik saját, vallásos írását ajánlja Teleki József figyelmébe, de szívéen viselte a máramarosszigeti református kollégium ügyét is, tervezett épületének sajátkezű rajzát is az iratok között találjuk.

Aranka György első Marosvásárhelyen kiadott munkája.

⁴⁶ JANCsó 1955, i. m. 169-171.

⁴⁷ A tagnévsorokban tévesen Havi-ként szerepel a neve. JANCsó 1955, i. m. 348, 352.

Érdekes, hogy Aranka György, mint szerző, a marosvásárhelyi nyomda kiadványai közt legelőször 1805-ben szerepelt – ha nem számítjuk az előbb említett, példányból nem ismert jelentő levelet, amelynek legalábbis az értelmi szerzője ő lehetett. A Nyelvművelő Társaság iratai szinte kivétel nélkül Szebenben, Hochmeisternél jelentek meg még akkor is, amikor a helyi nyomda működött.

A marosvásárhelyi nyomda működésének egy szakasza ugyan lezárult 1794-ben, de a református kollégium és az erdélyi tudományosság szempontjából jelentős korszaka az 1800-as évek elején kezdődött. Mindjárt újraindulása első évében, és azután folyamatosan ott találni a kiadottak között Aranka György munkáit, Köteles Sámuel erkölcsi tankönyveit, majd 1818-tól kezdve sorra kerültek sajtó alá Bolyai Farkas művei – mintegy igazolva Kaprontzai Nyerges Ádám meggyőződését a marosvásárhelyi nyomda szükségességéről és hasznosságáról. Nyomdakészletének darabjai – főként fametszetű könyvdíszai – egészen 1839-ig, a nyomdakészlet nagyarányú felújításáig nyomon követhetők.

Függelék

Kiadványjegyzék

[Borosnyai Lukács Simon] (Borosnyai Lukáts Siméon) – [Borosnyai Lukács] **György**: Temetési oszlop, melyet a' néhai méltóságos liber báró Losontzi Bánfi Kata úr-aszszonynak mint kedves emlékezetű házastársának, nem tsak kövekből, mint régen Jákob Rákhelnek, hanem, az ... elmondattatott prédikátzióknak ki-nyomtattatása által mint meg szomorodott férj, emelni kívánt mélt. gróf. N[agy] ertsei Toldalagi Ferentz úr az Erdélyi mélt. K. Törvényes táblának egyik érdemes adessora. Maros Vásárhelyen [1786], nyomt. Kaprontzai Adam priv. könyv-nyomtato által. 4° [79] lev. – OSZK, Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely stb., összesen 16 példány =Teleki Cat. Pars III. 368., Koncz 1887, 31, Petrik V. 76.

[Bethlen Kata] B. K.: Bujdosásnak emlékezet köve, melyet ... a' Kristus Jéusnak ditséretire szép imádságoknak ... drága-köveiből öszverakott ... egy bujdosó. [18. kiad.] Maros Vásárhely 1787, [Gál.] 18° [11], 197, [8] l. – OSZK, Teleki-Bolyai Könyvtár (Bethlen Zsuzsanna gyűjteményéből), Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, összesen három példány
=Teleki Cat, P. III. 300., Koncz 1887, 32, Petrik V. 61

Jóseftszászár' imádságos könyve. Németből fordítottatott. Marosvásárhellyen 1787, Gál. 8° 30, [2] l. – Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Wien Stadtbibliothek (erről másolat az OSZK-ban), összesen két példány
Ugyanabban az évben még két pozsonyi kiadása is, Landerernél és Webernél.
=Koncz 1887, 32, Petrik VII. 239

Rövidek az ember' életének napjai... az én kedves ... férjem már néhai ... Toldalagi Pál úr ... ez folyó holnap 2-dik napján életének 60-dik ... esztendejében lelkét édes Teremtőjének kezébe botsátá... M-Vásárhely 3-dik April 1788... Árva Rhedei Klára. (Marosvásárhely 1788), 2° [Gál.] [1] lev. – Gyászjelentés. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár.
Unikum
Koncz 1887 nem ismerte, Petrik VIII. 369

Zrínyi Miklós: Ne bántsod a' magyart. Irta gróf -- --, és most újjonnan ki-botsátatott Maros-Vásárhellyen 1790, [Gál.] 12° 94, [2] l. – OSZK, Teleki-Bolyai Könyvtár, összesen 59 példány
Zrínyi Miklós: *A török áfium ellen való orvosság* – *Symbolum* címen 1705-ben megjelent művének 2. kiadása.
=Teleki Cat. P. III. 36, Koncz 1887, 32, Petrik III. 890

[Cserei] Tserai Michael: Vera historia Transilvanica ab anno millesimo sex-centesimo sexagesimo primo, incipiendo elaborata per -- -- ... in exilio Coronensi 1709. Tom. 1-2. [Marosvásárhelyini 1790, Gál.] 4° [2] lev. – 1790-ben készült kéziratos másolat két kötete elé kötött egy-egy azonos szövegű nyomtatott címlap. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 1433 *Unikum*
Koncz 1887 nem ismerte, Petrik VII. 112

[Ayrenhoff:] A posta tzug, vagy a nemes uralkodó indulatok (passiók) egy két felvonásokba foglaltt vig-játék. Szabadon fordította Bethlen Imre gróf.

Maros-Vásárhelyen 1793, Nagyajtai Huszár Antal által nyomt. 8° [10], 163, [4] l. – OSZK, Teleki-Bolyai Könyvtár (a református kollégium állományából), összesen 9 példány
=Koncz 1887, 32, Petrik I. 272

Marosvásárhelyen ... a tipografiában találatnak... 1793, Huszti
Eladandó könyvek jegyzéke
=Koncz 1887, 5-6, nincs ismert példánya

Böjthi Antal: A nemes magyar nyelv írásának és szólásának tudománya, mely a józan okosságnak, a nyelv tulajdonságának s az erdélyi jobb élésben lévő magyarságnak törvényei szerint irattatott 1790. Maros Vásárhelyt 1794, [Huszár.]. 8° 314, [4] l. – OSZK, Teleki-Bolyai Könyvtár (a református kollégium állományából), összesen 17 példány
=Koncz 1887, 33, Petrik I. 334

Sándorffi József: Eleven le-festése a' magyar nemzetnek ... melly először ki-nyomtattatott Bétsben 1792-dik esztendőben, és küldetett a' két magyar-hazának Ujj-Esztendői ajándékúl 1793-dik esztendőre. Most másodszer ... ki-botsáttatott Maros-Vásárhelyen 1794, [Huszár Antal.] 8° [8] lev. – Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, összesen három példány
Első kiadása *Ujj esztendei ajándék* címen, Bécs 1792.
=Koncz 1887, 34, Petrik IX. 390.

Hari Péter, Bethleni: Erköltsi és mezei három énekek, mellyeket mintegy próba gyanánt ki-adott -- -- ... melly leg-először Bétsben, másodszer pedig ki-adatott Maros-Vásárhelyt 1794, [Huszár Antal ny.] 8° 48 l. – Teleki-Bolyai Könyvtár (a református kollégium állományából), összesen két példány
Első kiadása Bécs, 1789.
=Koncz 1887, 33, Petrik IX. 200.

A' **Jésus** Kristus hiv tanubizonyosságának nagy hirü ... Czegledi Istvánnak a' kassai keresztyén helvetika ekklésiának hüséges lelki-pásztorának... Posonyba tztitáltatásáról és úttjában ... tett bóldog ki-múlásáról ... iratott siralmas versek. [6. kiad.]. [Marosvásárhely] 1794 [Huszár.] 8° [16] l. –

Teleki-Bolyai Könyvtár (a református kollégium állományából), Bo-5069.

Unikum

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás, Petrik IX. 235.

Pápai Páriz Ferenc: Ábrahám pátriárka' fia Isák és Báthuel' leánya Rebeka házasságok' alkalmatosságával lett beszélgetés, mellyet ... gróf Bethlen Miklós uram, és szerelmes házas-társa gróf Rhédei Júlia aszszony' méltóságos háza' öröme napjára, mellyen a' méltóságos gróf urfi széki Teleki Sándor uram és ... grof kis-aszszony Bethlen Julia ... házassági öszve kelések véghez-vitetni fog... magyar versekben ki-adott ... a' Nagy Enyedi kollégiumból 1703-ban P. P. F. M. Vásárh. 1794, [Huszár.] 8° [24] lev. – Közgyűjteményben *unikum* a Teleki-Bolyai Könyvtárban (a marosvásárhelyi református kollégium állományából, Bo-5069), egy példány magángyűjteményben.

Ma ismert 9 kiadásából ezen a marosvásárhelyi kiadáson kívül mindössze az első (Kolozsvár, 1703) és egy későbbi kolozsvári (1767) címe utal az eredeti alkalomra, azaz a Teleki–Bethlen esküvőre.

=Koncz 1887, 33, Petrik IX. 345.

[Hancken, Valentin] Hancen Bálint: Új és o kalendarium Kristus Urunk születése után 1795-dik ... esztendőre, melly Erdelyre, Magyar-Országra és más tartományokra-is alkalmaztatott -- -- ... szerént. M. Vásárhelyt [1794], N. Ajtai Húszár Antal költségén. 16° [40] lev. – Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum. *Unikum*

=Koncz 1887, 34, Petrik IX. 200.

[Bethlen Kata] B. K.: Bujdosásnak emlékezet köve, mellyet ... a' Kristus Jéusnak ditséretire szép imádságoknak ... drága-köveiből öszverakott ... egy bujdosó. [26. kiad.] Marosvásárhelyen 1794, N-ajtai Húszár Antal. 18° [11], 197, [8] l. – Kolozsvári Akadémiai Könyvtár. *Unikum*

=Koncz 1887, 33, Petrik IX. 77.

Jelentő levél. Kiad.: Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság. Marosvásárhely 1794, Huszár*

1000 példányban kellett kinyomtatni Marosvásárhelyen. Jelenleg példánya nem ismert.

SZABÓ ÁDÁM

Teleki József (1790–1855) tudományos jelentősége

Jelen tanulmány tárgya nem közvetlenül a Teleki-család, hanem a magyar szellemi életben betöltött szerepéről alkotott kép, vagyis a Telekiek tudományos munkásságával foglalkozó személyek és művek. Specifikusan csak a család egyik tagjáról, Teleki (IV.) Józsefről (1790–1855) lesz szó, aki nemcsak a politikai élet fontos szereplője, illetve a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának megalapítója és az Akadémia első elnöke volt, hanem mindezen szervezői tevékenység mellett maga is alkotott olyan műveket, amelyek felkeltették a korabeli tudományos közvélemény figyelmét.¹ Kollégák, újságírók, barátok egyaránt kifejtették a Teleki munkáival kapcsolatos véleményüket, gondolataikat, amelyek alapján körvonalazható egy kép, amely Teleki József politikusi és kultúraszervezői „profilja” mellett a grófot mint tudóst ábrázolja. Az alábbiakban ezt a képet próbálom röviden bemutatni, illetve azt megvizsgálni, hogy a kortársak ítélete a mai kutatás álláspontja szerint mennyiben bizonyult helytállónak.

Teleki József – miután a természettudományos, elsősorban geológiai és vegyészeti kutatással gyenge egészsége miatt már fiatalon felhagyott – két tudományterületen alkotott intenzívebben: a nyelvészetben, a nyelvújítás kérdésével foglalkozva, valamint a történetírásban. Időben első a nyelvújítás volt: itt atyja, Teleki László (1764–1821) nyomdokaiba léphetett, akinek véleményére maga Kazinczy Ferenc is sokat adott, mint

¹ Teleki József életéről és munkásságáról általában ld. pl. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1909; *Magyar életrajzi lexikon, 1000-1990*, szerk. KENYERES Ágnes, Budapest, 1982, 805.; *Új magyar életrajzi lexikon VI.*, szerk. MARKÓ László, 2007, 666-667; továbbá az alább idézett gyászbeszédeket.

azt kettőjük levelezése bizonyítja. Feltételezhető, hogy eszmecseréjük utolsó szakaszában apa és fia már közösen kidolgozott nézeteket vitatott meg a nyelvújítás atyjával.²

József tudományos pályafutásának első igazi állomása azonban a Marczibányi István-féle pályázat megnyerése volt 1819-ben.³ A nyelvújítással kapcsolatban kiadott négy, kifejtteni való témából kettőre nyújtott be pályázatot, a következő címekkel: *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*; illetve *Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja*.⁴ Mindkettővel első díjat nyert, az összesen tizenegy benyújtott értekezés közül. Mai szemmel nézve ennek a sikernek az értékét erősen kétségessé tenné, hogy a pályázat ügyeit intéző bizottság elnöke éppen az édesapja, László volt, így a bírálókkal szemben felmerülhetett a részrehajlás vádja. Valóban fel is merült, mégpedig magának az apának a részéről, aki egy szemtanú beszámolója szerint „hússzor is kérdezné a jelenlevőket, ha nem tudták volna-e előre fiának igyekezeteit, s nem kedveskedésből ítélték volna-e számára a kettős jutalmat? Csak többszöri kinyilatkoztatásokra csendesedhetett le a kérdezősködés, melynek annál kevésbé volt igazi helye, mennél vigyázva lépett mindenkiben az ifjú méltóság, ki még munkáját is, hogy kezének vonásai a szerzőt időnek előtte el ne árulják, mással íratta le.”⁵ Annak alapján, amit Teleki Lászlóról tudunk, ha a nepotizmus nem is, a közönséges színészkedés mindenképpen távol állt tőle, jogosan feltételezhetjük tehát

² ÉDER Zoltán, *Túl a Dunatájon: Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből*, Budapest, 1999, 132-36, 140.

³ A pályázat megalapítását és történetét az első díjkiosztásig részletesen leírja HORVÁT István, *A dítső Marczibányi familia tudományos jutalom-tétele, s annak első fényes kiosztása*, Pest, 1817, ld. még ÉDER 1999, i. m. 137-139.

⁴ A két mű később nyomtatásban is megjelent: HORVÁT István, *Jutalom feleletek a magyar nyelvről, a Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*, 1-2. kötet, Pest, 1821.

⁵ HORVÁT István, *A dítső Marczibányi familia tudományos jutalom tételeinek fényes kiosztása*, Pest, 1820. 11-12.

meglepődése őszinteségét; aminek egyébként „annál is kevésbé volt igazi helye,” mert Józsefet előképzettsége kétségkívül alkalmassá tette egy magas színvonalú nyelvészeti munka elkészítésére. Már fiatal korában behatóan tájékozódhatott a témáról apjának köszönhetően, aki tekintélyes könyvtárat gyűjtött össze nyelvtudományi munkákból, és maga is alkotott ilyen művet; ismereteit aztán József külföldi tanulmányai során, elsősorban a göttingeni egyetemen tovább bővítette. Az akkor huszonkilenc éves gróf tudományos debütációjának sikere így nem mondható meglepőnek, bár kétségkívül tiszteletre méltó eredmény volt, különösen annak fényében, hogy a másik két díjat nála jóval idősebb és tapasztaltabb férfiak, Pálóczi Horváth Ádám és Kolmár József vitték el.⁶

Az eredményhez mérhetőek voltak a rá adott reakciók is. Mint láttuk, már Teleki Lászlót is váratlan öröm érte az eredményhirdetésen, aminek azonnal hangot adott, de az első hivatalos méltatást Magyarország nádorától, Habsburg József főhercegtől kapta a szerző, a díjátadó ünnepségen: „Tudós próbálkozásotokkal betöltöttétek a derék és elkötelezett honpolgár feladatát, nem a haszon vagy jutalom, hanem a tudományok és a nemzeti művelődés szeretetétől indítatva. Igyekezetekkel és munkálkodásokkal ékesítettétek az államot, melynek magatok is nem utolsó díszai vagytok” – mondta a megjelent társaságnak az alkalomhoz talán kevésbé illő módon, latinul tartott gratulációjában.⁷ Szakmai szempontból mindazonáltal többet nyomtak a latban Kazinczy szavai, aki levélben fejezte ki elismerését: „Ezen a mezőn is eggy nagy fényt ad a Teleki ház a hazának. Melly tanult, lelkes s nagytüzű férjfi a Méltóságos Gróf kedves fija! Nekem ez most minden gyönyörűségem, minden reményem...”⁸ Elmondható tehát, hogy

⁶ HORVÁT 1820, i. m. 9-10.

⁷ HORVÁT 1820 i. m. 22.: “Explevistis doctis Conatibus Vestris probi et assidui Patriae Civis Officia, non lucri aut praemii, sed Scientiarum et Culturae Nationalis amore allecti. Ornastis Studiis ac Operibus vestris Republicam, cujus ipsimet non postrema Ornamenta estis.”

⁸ Közli IVÁNYI Béla, *Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család gyömrői*

a hazai tudományos közvélemény egyértelmű elismeréssel fogadta Teleki József első komoly munkáinak megjelenését.

Ha az időben távolabbi, de még nagyjából kortársnak számító értékeléseket nézzük, hasonlóan pozitív képet kapunk. Bajza József *A Telekiek tudományos hatása* című, 1844-ben tartott előadásában például így szólt a két tanulmányról: „Az elsőbbik munka egyik része nyelvünk történetének vázlatát foglalja s eldöntő szózat a nyelvújítási kérdésekben. A másik pályairatot a magyar akadémia nagyszótára készítésének alapjául fogadta el.”⁹ A *Vasárnapi Újság* néhány évvel később csaknem ugyanezen szavakkal domborította ki Teleki jelentőségét.¹⁰ A legnagyobb dicsérettel Toldy Ferenc akadémiai titoknok illetve a két művet, a gróf halálakor előadott temetési beszédében: „elfogulatlan meggyőződés mondatja velem, tisztelt Akadémia, hogy e mű a maga korában a legnevezetesebb magyar tudományos munka volt... epochalis hatásával szerzője nevét legott a hazai írók első sorába emelte.”¹¹

Mivel azonban a fenti, egyértelműen pozitív kritikák műfaja és megjelenésük körülményei több esetben kétségessé teszik azok objektivitását, a végső konklúzió levonása előtt érdemes a témával foglalkozó későbbi tudósok álláspontját is szemrevételezni. Ezeknek a tükrében első pillantásra úgy tűnhet, hogy ha minőségében nem is, jelentőségében a kortársak túlbecsülték Telekit, hiszen a századfordulóig a nyelvújítás történetével foglalkozó szerzők viszonylag ritkán, és akkor is csak röviden emlékeztek meg róla, igaz, kivétel nélkül elismerő szavakkal.¹²

levéltárából = *ItK*, 1918. 95-117, itt 108.

⁹ BAJZA József, *A 'Telekiek' Tudományos hatása = A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VII.*, szerk. SCHEDEL Ferenc, Buda, 1846, 92-129, itt 125.

¹⁰ *Vasárnapi Újság*, (1.) 1854. ápr. 9. (6. sz.), 1-2.

¹¹ TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd Gróf Teleki József M. Akadémiai elnök felett*, Pest, 1855, 17-18.

¹² Pl. IMRE Sándor, *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjaira*, Bp., 1873; SIMONYI Zsigmond, *A magyar nyelv*, Bp., 1889; CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*, Bp., 1903; VOLF

Az első igazán részletes ismertetés 1909-ben, Csúry Bálint tollából látott napvilágot, aki körültekintő elemzés és a nyelvújítással foglalkozó többi kortárs munka áttekintése után, tudományos megalapozottsággal jutott el ugyanarra a következtetésre, mint Teleki kortársai: „Ha vannak Telekinek tévedései, azok vagy kora nyelvtudományának tévedései, vagy az úttörőé... Vannak oly észrevételei és fejtegetései is, melyekkel kora nyelvtudományát megelőzte. Annyi azonban bizonyos, hogy Teleki műve nem csupán aktuális értékű, mely a nyelvújítási mozgalmakkal érdekét s értékét veszítette, s mely ma már csak a bibliográfusok említését érdemli meg, hanem számottevő munka, méltó arra, hogy foglalkozzék vele a nyelvtudomány.”¹³ A szótáras pályamunkát illetően pedig azt mondja, Teleki „arra indít bennünket, hogy megirigyeljük a történettudománytól ezt a tiszteletreméltó tudóst.”¹⁴ Ez a vélemény lényegében később sem változott. Az 1980-as években alkotó Éder Zoltán például a Toldy által említett „epochális” jelzöt is indokoltan vélte, mivel szerinte Kazinczy *Ortológus és neológusa*, illetve Teleki pályamunkája együtt jelentették a nyelvújítási mozgalom lezárását; ugyanis Teleki „magas színvonalon megírt munkája bámulatosán éles ítélettel állapítja meg a szélsőségek között követendő utat, mégpedig lényegét tekintve abban a felfogásban, amely Kazinczy értekezésében kifejezésre jutott.”¹⁵ 2002-ben Zimányi Árpád hasonló hangnemben írt róla cikket, *Egy méltatlanul elfeledett nyelvtudós: gróf Teleki József* címmel.¹⁶ Végezetül, egy 2013-as tanulmány szerint a nyelvújítás történetében „az epilógust Teleki József... írja meg pályamunkájában, mely összefoglalja mindazokat az eredményeket,

György, *Előterjesztés a magyar nyelvtörténeti szótár ügyében V. = Magyar Nyelvőr*, (10.) 1881. 508-09; ZOLNAI Gyula, *Az új nagy szótár föladatáról*, Bp., 1899. 20-27.

¹³ CSÚRY Bálint, *Teleki József gróf mint nyelvész*, Bp., 1909. (Klny. a *Magyar Nyelvőr*ből), 33.

¹⁴ CSÚRY 1919, i. m. 38.

¹⁵ ÉDER 1999, i. m. 136.

¹⁶ *Új Hevesi Napló*, (12.) 2002, 61-62.

melyeket a nyelvművelés terén az ortológia és a neológia harca... felvetett és tisztázott.”¹⁷ Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy Kazinczy, Toldy és Bajza nem estek túlzásokba Teleki József nyelvtudományi munkásságának méltatásakor, hanem helyesen ismerték fel annak korszakalkotó jelentőségét.

A fentiek tükrében már az is sokat elmond Teleki tudományos tevékenységének másik feléről, hogy úgyszólván teljesen háttérbe szorította nyelvészeti műveit. Az ortológus-neológus küzdelmekről ugyanis, miután a lényegi kérdések lezárultak, a gróf a történettudomány felé fordult, s élete utolsó évtizedeiben már teljes joggal „főfoglalkozású” történésznek mondhatta magát. Ennek keretében már az 1820-as évek első felében írt több kisebb értekezést,¹⁸ de ami az olvasóközönség és a történettudomány érdeklődését igazán felkeltette, és ami a legnagyobb szerzői hírnevet hozta neki, egy többkötetes sorozat volt, *A Hunyadiak kora Magyarországon*. A tizenkét könyvnyi terjedelműre tervezett gyűjtemény „célja volt” – mint Bajza József beszámol róla – “az akkori magyar élet teljes képét ábrázolni, minden belső és külső, világi, polgári, hadi, vallási, kereskedési, értelmi, és társadalmi mozgalmakat és viszonyokat festeni.”¹⁹ Teleki életében csak az I-IV. és a X. kötetek készültek el, de különösen az első két darab keltett nagy figyelmet, amelyek 1852 nyarán és 1853 elején kerültek kiadásra, s a korszak politikai eseményeit taglalták.²⁰ Az alábbiakban a róluk megjelent ismertetéseket, véleményeket mutatom be röviden.

¹⁷ KASSAI Ilona, *Kazinczy, a nyelvpolitikus = A nyelvújítás mint nyelvpolitikai aktus*, szerk. KASSAI Ilona, Pécs, 2013, 1-6, az idézetre: 4.

¹⁸ Ezek a következők voltak: *Spártának polgári alkotmányáról és törvényéről; Eger várának ostroma 1552-ben és Első Lajos nápolyi hadviselése 1347*. Mindhárom az *Auróra*-ban jelent meg, 1822 és 1823 folyamán.

¹⁹ BAJZA 1846, i. m. 125.

²⁰ A sorozat megjelenésének történetét kitérően összefoglalta MÁZI Béla az MTA Könyvtár és Információs Központ honlapján szereplő ismertetésében: *Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. I-XII kötet* <http://teleki.mtak.hu/4.htm> (2016. november 7).

Az első és legrészletesebb reakció a *Budapesti Hírlap*ban jelent meg, amely már 1853-ban ezen a címen futott. Összesen négy cikk íródott a könyvekről.²¹ Ha ezeknek a megállapításaiból indulunk ki, akkor Teleki ott folytatta a történettudománnyal, ahol a nyelvújítással abbahagyta. Csak példaképpen érdemes néhány mondatot idézni az újságból:

„Akadémiai elnökhöz méltó tudományos munka; nagybecsű mű, valóságos nemzeti kincs irodalmunkban, mely, míg a magyar nyelv, magyar irodalom él, örökké nevezetes fog lenni.”

„Én nem ismerem munkát e nemben, mely övével csak versenyezhetne is, annál kevésbé olyat, mely babérát kétségessé tehetné.”

„Az ily vonzalommal készült mű, oly férfiú kezei közöl, minő a tisztelt szerző, csak oly tökélyvel kerülhet ki, minőt véges emberi erő és akarat adni csak képes.”²²

Úgy tűnik tehát, hogy az olvasóközönség a lehető legpozitívabban fogadta a megjelenéseket, csak szuperlatívuszokban nyilatkozván mind a szerző tudományos felkészültségéről, mind az ismeretek rendezésében és közlésében mutatott szakszerűségéről, mind pedig alkotói stílusáról. Hasonló benyomásunk támad, ha a rövidebb megnyilatkozásokat nézzük meg. A *Vasárnapi Újság* például így írt Telekiről: „Nem tudjuk, mellyiket becsüljük inkább benne: a kitünő történetírót-e, vagy az áldozó hazafit?”²³ Kőváry László, maga is történettudós, 1857-ben „halhatatlan történészünk”-ként emlegette, szintén *A Hunyadiak...* kapcsán.²⁴ Ismét érdemes idézni továbbá a gróf halálakor elhangzott temetési beszédekből, amelyek mindegyike szükségesnek tartotta, hogy kitérjen erre a könyvsorozatra, mint Teleki életének és munkásságának nagy fontosságú

²¹ *Budapesti Hírlap*, (1.) 1853, 3, 5, 101, 106. szám.

²² *Athenaeum* = *Budapesti Hírlap*, (1) 1853, 498.

²³ *Vasárnapi Újság*, (1.) 1854. ápr. 9. (6. sz.), 1-2.

²⁴ KŐVÁRY László, *Száz történelmi rege*, Kolozsvár, 1857, 90.

részére.²⁵ A legékesebben Toldy Ferenc titoknok számolt be róla: „Őnök azt ismerik, ismerik, mint a magyar történelmi tudomány elsőrangú művét, mint dísszel megállót a világirodalom hasontervű művei között. S míg a szak emberét a történelmi ismeretek gazdagítása... elégíti ki, a mívelt történetbarát tanulsággal és gyönyörűséggel követi e nyugalmas, plasztikai elbeszélést”²⁶ – amely azonban, mint később hozzáteszi, a legkevésbé sem a történelmi valóságon végrehajtott plasztikai műtétet jelentett. A legnagyobb elismerést azonban a neves történésztől, Szalay Lászlótól kapta Teleki, legalábbis a mai kutatás álláspontja szerint az ő véleményét tükrözi Alexander Flegler alábbi megállapítása, akivel svájci évei alatt kötött szoros ismeretséget: “Teleki műve az újabb magyar történelmi irodalomban az első helyet foglalja el. Lehet, hogy a többi történetírók közül egyik veleszületett éles elméjével, a másik folyékony nyelvével, a harmadik ennek vagy amannak a szaknak ismeretében s a negyedik más tulajdonságaival fölülmúlja: de egyik sem teljesítette a történelmi előfeltételeket minden oldalú összeműködésökben oly tökéletesen, mint ő.”²⁷ Jogosnak tűnik tehát egy másik búcsúztató által adott összegzés: „A Hunyadiak korát úgy írja meg, hogy műve a legszigorúbb, legértelmeseb bírálókat kielégítné s remeknek ismertetnék” – mondja.²⁸

A sok pozitív megnyilvánulással szemben azért előfordul néhány kritikus megjegyzés is, a már említett *Budapesti Hírlapban*.²⁹ A cikkíró³⁰

²⁵ SZÉKÁCS József, *Siralom és vigasz = Emlékbeszédék, mellyek néhai Széki gróf Teleki József úrnak... halotti gyászünnepén martius 4-kén 1855. a pesti reform. egyházban elmondattak*, Pest, 1855, 31; TOMPA Mihály, *Mit örököl a haza nagy fiai után?* Pest, 1855, 16-18, 21; ZSARNAY Lajos, *Halotti beszéd a hűségről*, 1855, 7-8.

²⁶ TOLDY 1855, i. m. 23-24.

²⁷ FLEGLER Sándor, *A magyar történetírás történelme*, Bp., 1877, 242. A könyv a 228-242. oldalon nyújt részletes ismertetést *A Hunyadiak koráról*.

²⁸ TÖRÖK Pál, *Az erényei s érdemeiért megtiszteltetett Teleki József = Emlékbeszédék* 1855, i.m. 15.

²⁹ *Athenaeum = Budapesti Hírlap*, (1.) 1853. 522.

³⁰ A neve az újságban nincs feltüntetve, és az Akadémiai Könyvtárban található eredeti kézirat sem szerepel.

mindenekelőtt szakmai szempontból hiányol néhány dolgot: elsősorban a Teleki által megszabott korszakhatárral vitatkozik, továbbá kifogásolja egyes források felhasználásának elmaradását, amelyek megtekintése nem ütközött volna számottevő nehézségbe. Felhívja a figyelmet néhány kisebb pontatlanságra is, amelyek egy történettudományi munkában azért némi jelentőséggel bírnak (például a rivális királyok trónraléptekor használt koronák mibenléte). Mindazonáltal éppen ezen problémák csekély súlya mutatja, hogy a művek egésze – mint maga a kritikus is megjegyzi – tudományos szempontból megfelel a korabeli legmagasabb igényeknek.

Érdemes kitérni egy másik területre, ahol ugyanez a cikkíró több általa vélt hibára felhívta a figyelmet: „néhol nyomai tűnnek fel, hogy a fényes közszolgálatokban közszeretet közt megöszült melegkeblű író az újabb kor irodalmi stíljére szert nem tehetett.” A fogalmazási stílussal tehát nem volt megelégedve, igazából még annál is kevésbé, mint az újságban leírta. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában ugyanis fennmaradt egy levél, amely ugyanezen kritika bővített változatát tartalmazza; és ebben sokkal több, részletesebb nyelvi kifogás szerepel.³¹ Említ például úgynevezett „improprius” kifejezéseket, úgymint a „tekintetesekek” szó használata a „tekintélyesek” helyett. Megállapítja továbbá, hogy „nehézkés styl, pongyolaság van elég,” példaként hozva rá az Edmund–Eugen nevek magyar megfelelőinek összekeverését, mintegy megelőlegezve ezzel *A kőszívű ember fiainak* drámai fordulatát. A nyelvjárásokról alkotott véleményéről tesz tanúbizonyságot a következő részben: „Bárha a magyar nyelv jargonai között az erdélyi legnagyobb vidékre terjed ki, még is csak jargon az, a palócz utáni legrutabb, nem érdemes az irodalmi nyelvben leendő fölvetelre; érdekesek lehetnek ezen jargonok önállóan, a magok nemében, mint népismertetések, de a tiszta, becsületos, irodalmi magyar nyelvet ne szennyezzük be azokkal.” Végül:

³¹ MTAK, Kézirattár, Tört. 4-r, 41.

„Minden styl nehézkességének, pongyolaságának koronáját azonban a 466-ik lapon teszi fel a szerző, hol a szövegbe szűrni való szavakat függeszt jegyzésbe, hol rendesen csak kútfőkből idézeteket, s azok feletti bírálati nézeteket szokott közölni, s mint valami hírlap szerkesztő a másét, megfoltozza saját szövegét ezen oda biggyesztéssel.” Mivel ezen kifogások teljes terjedelmükben az egész cikk jó harmadát-negyedét tették volna ki, miközben – magának az írónak a véleménye szerint is – a mű értékét illető igazi relevanciájuk nincs, ezért jogosnak minősíthető a kihúzásuk, főleg mert nemcsak az érintett nyelvjárások használói érezhették volna magukat megsértve a pejoratív jelzőket olvasván, hanem többen alighanem azt is nehezményezték volna, ha a stílusbeli hiányosságokat éppen annál a Telekinél hánytorgatják fel, aki a nyelvújítás és így a szép magyar irodalmi stílus kialakításának egyik főszerepője volt.³²

A korabeli reakciók tükrében tehát *A Hunyadiak kora Magyarországon* a tudományosság legmagasabb fokán álló, korszakalkotó műként vonult be a köztudatba, még sokkal inkább, mint Teleki nyelvtudományi értekezései. Ennek leglátványosabb példája talán Benczúr Gyula sokak által ismert festménye, a *Hunyadi László kivégzése*, amely egyik elemzője szerint „szinte illusztrálja a történész monográfiájában leírtakat.”³³ Ennek a véleménynek az ellenőrzéséhez megint csak célszerű röviden áttekinteni a későbbi élt kutatók megállapításait. Ezek a vélemények szintén elismerőek, elsősorban a tizedik kötettől induló forrásgyűjtemény vonatkozásában, amely olyannyira alapos és magas színvonalú, hogy ma is sokszor hivatkoznak rá; a politika-, gazdaság- és társadalomtörténeti részeket illetően pedig, noha azóta komoly előrehaladást sikerült tenni,

³² Mindazonáltal a fogalmazás körülményes, nehézkes, ennél fogva nehezen érthető voltára a Telekivel foglalkozó modern historiográfia is felhívta a figyelmet (GUNST Péter, *A magyar történetírás története*, Debrecen, 2000, 187-188)

³³ RÁCZ György, *Hunyadi László kivégzése* http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/hunyadi_laszlo_kivegzese.html (2016. november 14.)

a legtöbb történész azért nem mulasztja el, hogy tegyen néhány elismerő megjegyzést a nagy elődre, aki a mai kutatók számára megvetette az alapokat; szintén említést tesz *A Hunyadiak koráról* minden historiográfiai vagy művelődéstörténeti munka is, amely a korszak történetírásával legalább minimális szinten foglalkozik.³⁴

Összességében tehát, ha megvizsgáljuk Teleki József tudományos jelentőségét, nem tagadhatjuk meg az elismerő szavakat. Politikai és tudományszervező munkássága mellett ő maga is két fontos, a korban az érdeklődés középpontjában álló területen tudott komoly teljesítményt nyújtani, amit legnagyobbbrészt közönsége is elismert. Bajza, Toldy és az újságok megnyilvánulásai akár túlzottnak is tűnhetnek számunkra, de az utókor objektívebb véleményének figyelembevételével kijelenthetjük, hogy ítéletük alapvetően helyes volt: Teleki József valóban a 19. századi Magyarország tudományos életének legjelesebb alakjai közé tartozik.

³⁴ Ld. pl. GUNST 2000. i. m.; VÁRKONYI Ágnes, *A pozitívista történetszemlélet a magyar történetírásban I-II.*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973, 187, 193; DOBSZAY Tamás, *Tudománytörténet = Reformkor és kiegészítés*, szerk. SZENTPÉTERI József, STEMLER Gyula, Bp., Kossuth Kiadó, 2006 (Magyar Kódex 4.), 403-408; ROMSICS Ignác, *Clio bővületében: Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Bp., Osiris Kiadó, 2011, 83, 92; NIEDERHAUSER Emil, *A történetírás története Kelet-Európában*, Bp., MTA Történettudományi intézete, 1995, 500.

KIMPIÁN ANNAMÁRIA

A Teleki Téka disszertációgyűjteménye

Teleki Sámuelnek a tudomány szolgálatába állított enciklopédikus könyvtár-víziójába szervesen illeszkedik a disszertációgyűjtemény kialakítása. Szűkebben a Marosvásárhely környéki, az alapító értelmezésében azonban egész Erdély művelődésére, tanulmányi előrehaladására, tudományos felzárkóztatására létrehozott intézményben nem meglepő tehát a jelentős számú disszertáció-kötet jelenléte.

A disszertáció mint didaktikai műfaj, több évszázados múltra tekint vissza. A mai értelemben vett egyetemi vagy doktori tanulmányok lezárásaként írt disszertációt a századok során különböző nevekkkel illették, melyek közül a disputáció, a disszertáció és a tézis volt a legelterjedtebb.

A disputációkról általában

A disputációt az egyetemi oktatás emelte didaktikai céllal a tanügyi rendszerbe. Előbb az egyetemeken terjedt el, majd fokozatosan a kollégiumokban is meghonosodott ez a műfaj. Általánosítva a disputáció egy szöveg vagy egy elméleti probléma megbeszélését jelentette. Azonban ugyanezt a kifejezést használták a dialógusokra, valamint a vitákra is, amelyeken a téma melletti vagy elleni érvek hangzottak el. Összegezve tehát, a disputáció egy tudományos tétel didaktikai célú megvitatása, amely a 13-14. századi felsőfokú oktatási intézményekben honosodott meg és hagyományozódott át a későbbi századokra. Lefolyását pontosan előírták: a kitűzött tételt meghatározott szabályok szerint védték, illetőleg támadták

az ezekre a szerepkörökre kijelölt növendékek (a védő *defendens*, a bíráló *opponens*).¹

Fontos különbség azonban egy mai disszertáció és egy középkori, majd a későbbi korok disputációi között az, hogy ez utóbbi nem a diák önálló munkája/elmélete/kutatása, hanem a professzor tételeinek, elméleteinek a feldolgozása volt. A diákot tehát nem az önálló kutatásra, a saját vélemény kialakítására ösztönözte elsősorban egy disputáció megírása, hanem a tanár munkájából, vele közösen kidolgozott és megtanult érvanyagot adta elő, nem spontán vitakészségéről, hanem kiállásáról, retorikus kifejezőkészségéről, szerepelni tudásáról adott számot. A disputációkon való sikeres részvétel az egyetemi tudományos fokozatok elnyerésének fontos feltétele volt.

A disputációt többnyire latin nyelven írták és adták elő, védték meg népes közönség előtt. Mind az egyetemi, mind a kollégiumi rendszerben a műfajnak különböző változatai ismeretesek. A tanítás/tanulás különböző fázisaiban a diák más és más módszerekkel ismerkedett: *dissertatio* (beszéddel való tusakodás, vetélkedés), *disputatio* (disputálok, vetélkedem), *disquisitio* (keresés, kérdezés), *commentatio* (valamiről elmélkedés), valamint a *refutatio* (megcáfolás).²

A disputációknak a tanításban több okból is fontos szerep jutott. Az egyik ok, mint már említettük, a disputáción való aktív, defendensi részvétel az egyetemi tudományos fokozatok elnyerésének feltétele volt. (Erre utal a nyomtatott disszertációk címlapján olvasható *pro gradu*

¹ *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage. Hgb. von Severin CORSTEN, Günther PFLUG und Friedrich Adolf SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, Band II, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1989, 325. – *Pedagógiai lexikon. I. kötet. A-H*, Főszerk. BÁTHORY Zoltán, FALUS Iván, Bp., Keraban Kiadó, 1997, 292. – WEIJERS, Olga, *The medieval disputatio = Hora est!* Leiden, Universiteitsbibliotheek Leiden, 2005, 23. www.lorentz.leidenuniv.nl/history/proefschriften/hora_est.pdf /Utolsó letöltés: 2017. 01. 15./

² A latin megnevezések magyar megfelelőjét Pápai Páriz Ferenc latin-magyar szótárának 1708-as lőcsei kiadásából vettük.

kifejezés.) Emellett egy ilyen disputáció során bizonyította az egyén tudományos/teológiai/jogi ismereteit, retorikai képességeit, amelyek alkalmassá tették akár egy középiskola katedrájának elfoglalására, akár az egyetem megfelelő fakultásának a katedrájára. A disputáció gyakorlatként is szolgált. Még az oktatás során, amely ebben a korszakban elsősorban felolvasást (*praelectio*) és az azt követő egyéb akadémiai gyakorlatokat jelentette, a diákok a disputációk segítségével gyakorolták a nyilvános beszédet. Ez utóbbi típusú (gyakorló) disputációk már magukba foglaltak fordításokat, ismétléseket, szónoklatokat. Az ilyen viták során a diákok megtanulták az egyes tételeket igazolni vagy elvetni logikai érvek helyes alkalmazásával vagy tekintélyes szerzők állításainak segítségével. Nem utolsósorban az ilyen típusú disputációk keretében sorra kerülő nyelvtani és retorikai gyakorlatok a latin nyelv helyes és stílusos elsajátítását célozták. És végül a negyedik ok, amiért disputációkat tartottak, hogy olyan témákat is körbejárjanak és megbeszéljenek a diákok, amelyek egyébként elsikkadtak, elhanyagolódtak volna az oktatás során.³

A nyilvános előadást és vitát adott esetben nyomdai kiadvány is követte. A 16. század végére, 17. század közepére megnő a nyomtatott vitairatok száma, ugyanis ezek már az iskolák reprezentációját is szolgálták.⁴ Azok az oktatási intézmények, ahol nagy számban és különböző témakörökben jelenhettek meg disputációk, joggal számíthattak arra, hogy több diákot, – és miért ne, ismertebb professzorokat is –, vonz majd a pezsgő szellemi légkörről árulkodó kisnyomtatványok jelentős száma.

A nyomtatásban megjelenő disputációk hosszúsága igencsak változó: egyleveles nyomtatványtól, 2-3 oldaltól pár száz oldalig

³ MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 54. – FREEDMAN, Joseph S., *Disputations in Europe in the Early Modern Period = Hora est!*, i.m. 30-32. www.lorentz.leidenuniv.nl/history/proefschriften/hora_est.pdf /Utolsó letöltés: 2017. 01. 15./

⁴ FREEDMAN 2005, i.m. 36.; HELTAI János, *Műfajok és művek*. Budapest, Universitas Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 165.

terjedhetnek. A néhány oldalas disputációk többnyire csak kérdéseket vagy téziseket tartalmaznak. A hosszabb disputációkat oszthatják fejezetekre, ezeket esetenként kommentárok is követhetik, melyek a maguk során vagy rövid, összegzés jellegűek, vagy hosszabbak, alfejezetekre (alkommentárookra) tagoltak. Az ilyen hosszabb disputációt akár több diák között is feloszthatta a professzor. Ebben az esetben a respondens diákok nevét vagy a címlapon sorolták fel, vagy külön címlapokat kaptak az egyes disputációk, vagy a fejezetek címe alá került az illető respondens neve.

A disputáció dedikációt is tartalmazhat, mely általában a címlap után következik. A művet a diák egy vagy több személynek, közösségnek (városi tanács, iskola, egyház stb.) ajánlja. A címzettek általában a patrónusok (a fejedelemtől az egyházi előljárókig, világi főurakig elég széles a skála), akik a diák tanulmányainak támogatói és nem feltétlenül a disszertáció nyomdaköltségeinek a fedezői.⁵ Esetenként a diák az ajánlásban nevesített személy figyelmét szeretné magára fordítani, támogatását a későbbiekben igénybe venni. A tézistételeket kibontó részt előszó is megelőzheti, a végén pedig egy vagy több versikét is tartalmazhat, melyet a barátok, kollégák címeznek a disputáló diáknak, gratulálva munkájához.

A dispután résztvevőket általában három, jól körülhatárolt szerepkörbe osztották. Az egyik szerepkör az elnöké (praeses), a másik a respondensé, a harmadik az opponensé. A disputa elnöke felel az esemény lebonyolításáért. A respondens a disputa téziseinek a védője. A respondens lehet egy vagy több személy (a professzor a disputára kijelölt témát több diákja között is feloszthatja, akik közösen készülnek a nyilvános vitára és együtt lépnek fel). Az opponensi szerepkört ugyancsak egy vagy több személy is betöltheti. Az opponens feladata ellenérvekkel elbizonytalanítani, sarokba szorítani a respondenst. A disputában kifejtett téma fölötti elméleti vita során a vitában résztvevő felek mindenikének jól

⁵ HELTAI 2008, i.m. 173.

körülhatárolt felelőssége van. Csak a respondens és az opponens az aktív résztvevői ennek a vitának. Mindkét féltől elvárták a megfelelő logikai érvelést, az opponenstől megkívánták, hogy a vita során az etika szabályait ne tévessze szem elől.

A disputák jellegéből adódóan (a tanár munkája a kiinduló pont, a diák ezt dolgozza ki) ezek szerzőségét nehéz egyértelműen megállapítani, hacsak az nincs feltüntetve a címlapon (pl. *autor* vagy *respondens et autor*).⁶

Magyar nyelvterületen a disputációk menetének szabályozását az 1777-es *Ratio Educationis*ban próbálták egységesíteni. A tanrend IV. szakasza több artikuluson keresztül tárgyalja a „Vitatkozásokról, melyeket az akadémiai tanfolyam tartama alatt mind a bölcsészet-, mind a joghallgatóknak rendezniök kell” szabályzatát, formai menetét, a vitatkozások tárgyát, a vitatkozások előnyeit és az eredményes vitatkozások jutalmazására is kitér.⁷

A Téka disszertációkötetei

A könyvtárterembe lépve először ezeken a tiszteletet parancsoló vastagságú köteteken pihen meg a látogató szeme. Többségük pergamenkötésben, másik részük bőrkötésben, a gerincnél pergamenből készített erősítéssel sorakozik a polcokon. A Tq-611 c1-c234 jelzet is elárulja, hogy 234 kötet disszertációskötet alkotja a gyűjteményt, mindegyik több tíz disputát tartalmazva.

⁶ Ilyen szerzőségi problémát jelez Oláh Róbert is, egy, a Teleki Tékában őrzött kolligátumkötetben megtalálva Geleji Katona István, későbbi erdélyi református püspök disputációjának fogalmazványát David Pareus heidelbergi professzor autográf kéziratában. Részletesen lásd: OLÁH Róbert, *Geleji Katona István diputációjának fogalmazványa David Pareus autográf kéziratában = Egyháztörténeti Szemle*, 2015/3, 103–105. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/oka-olahrobert-pareus.pdf>/Utolsó letöltés: 2016. szeptember 9./

⁷ *Ratio Educationis. A nevelés- és oktatásügy rendje Magyarországon és a hozzá kapcsolt tartományaiban*, Budapest, Magyar Mercurius Kiadó, 2014, 210-220.

Teleki Sámuelben diákévei alatt fogalmazódik meg a köz hasznára létrehozandó könyvtár gondolata. A cél érdekében már ekkor elkezd vásárolni leendő könyvtára számára. A különböző európai városokban töltött hosszabb-rövidebb tanulmányi időszak alatt vásárolt könyveit a fiatal gróf egy negyedréte alakú színes kartonborítású füzetbe jegyezte fel. 98 beírt oldalon át Teleki külön-külön felsorolja az egyes városokban vásárolt könyveket.⁸ Hollandiai beszerzései között a 19. lap verzőján találkozunk először disputációval: a negyedes könyvek 24. tétele a *Dissertationes Academicae, Wittemb, 1699*.⁹ Amint a lista utolsó oldalán olvasható bejegyzésből megtudjuk, a többi könyvvel együtt a disszertációgyűjteményt Utrechtben vásárolta a főúr. A könyvjegyzék 27. lapjától a Leidenben vásárolt könyvek következnek. A 30. lap rectóján a 78. sorszám alatt *Disserta(tionum) Ludicror. Scriptores varii. in 12°. LugdBat. 1644* cím egy újabb disszertáció-kötetet jelez. A második bázeli tartózkodás alatt vásárolt könyvek között is újra találunk disputációkat: a 42. lap rectóján 32. sorszám alatt *Dissertationes Miscellaneae No. XX. quar. 1a est de Historia Schola Principium. 2a de Atila Hunnor. Rege. etc, etc. ultima de prudentia peregrinandi. In 4to.*

A már hazafelé tartó, Bécsben időző Teleki a császári fővárosban is vásárolt könyveket, melyek között utolsóként szerepel a 49. lap rectóján: *Tomus Disserta(tionum) quarum prima est Steph. Komaromi de Festo tabernaculot. Et et precipua Jo. Tseetsi Oratio secularis altero Reforma(tionis) Jubilaeo habita 1717. in 4o 1720.*

A Teleki-Bolyai Könyvtár 17. században nyomtatott könyvei katalógusának kiegészítése közben olyan disszertációs kötetek is

⁸ A könyvjegyzékre bővebben lásd DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997, 160-162.

⁹ *Teleki Sámuel könyvjegyzéke*. Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Levéltára, Teleki személyi levéltár (a továbbiakban: TBKL), II/c 786.

előkerültek, amelyek nem az említett szekrényben kaptak helyet, hanem a megfelelő szak polcain sorakoznak. Lényegesen nagyobb tehát a Tékában őrzött disputációk száma, mint ahogy azt eredetileg gondoltuk. Az előszobában lévő szekrényekbe csak a jogi disputák nagy része került, más tematikájú vitairatokat csak elvétve találunk közöttük. Arra a kérdésre, hogy ki és milyen megfontolásból választotta szét a disszertációkat, ma már nem tudunk választ adni. Feltételezhetjük, hogy a közjogi pályán mozgó főúr ezen a területen szembesült leginkább az erdélyi diákok hiányos tudásával, a Királyi Tábla Marosvásárhelyre költözésével (1754)¹⁰ pedig esélyt látott arra, hogy a jogi nyelvezetet és a jog világára jellemző érvelési módszereket ezekből a disputációkból leshetik el leginkább a leendő jogászok. Ugyanakkor a disputációk által körüljárt témák itthon is felmerülhettek, így ezek hasznos kiindulóponttá válhattak hasonló esetekben.

Hogy Teleki Sámuel fontosnak tartotta a disszertációt, mint tanulási formát, jelzi alumnusának, Fogarasi Pap Józsefnek 1769. december 22-én, Bázeltől a főúrhoz címzett levele, melyben arról ír, hogy Bernoullinak „Disputatioitis el nem mulatom, mivel bizony minden feleletéből különös profunda Eruditio tettzik ki...”¹¹

Az is sokat mond a könyvtáralapító disszertációkhoz viszonyulásáról, hogy az 1802 őszén megnyílt könyvtár első öre, Szász József, könyvtárosi tevékenységét a disputációk összeírásával, katalógusba rendezésével kezdi. A főúr 1803. március 17-én Bécsből keltezett levelében megköszöni tékáriusának szorgalmát, melyet a „Dissertatioknak összeve-

¹⁰ A Királyi Táblának a marosvásárhelyi társadalomra gyakorolt hatásáról lásd bővebben: ORBÁN János, *Táblabírák, főnemesek, pallérok és házak. Városkép és társadalom változásai Marosvásárhelyen a Királyi Tábla beköltözése után = Könyvek által a világ. Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. BÁNYAI Réka, SPIELMANN-Sebestyén Mihály, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2009, 245-280.

¹¹ A levelet közli: DEÉ 1997, i.m. 237.

írásokban” mutatott.¹² Május 30-i levelében újra megköszöni, hogy „ha jó renddel és bibliographice kijegyzi Kegyelmed”, azonban megjegyzi, hogy azokat a disszertációkat nem kellett volna kiírni, amelyek a nyomtatott katalógusban szerepelnek.¹³ 1804. december 4-én Bécsből keltezett levelében kérdezi könyvtárosát: „Hát a Dissertatioknak Catalogussával mennyire mehetett Kglmed?” Még 1811-ben is szerepel a disszertációk kérdése a levelekben. Ez év szeptember 10-én Teleki Sámuel óva inti könyvtárosát: „A Dissertatioknak Indexe igen szükséges a használásra, de nagy és unalmas munka; azért Kglmed úgy dolgozzék rajta, hogy gyengélkedő egészségit és mellyit el-ne roncsa...”¹⁴

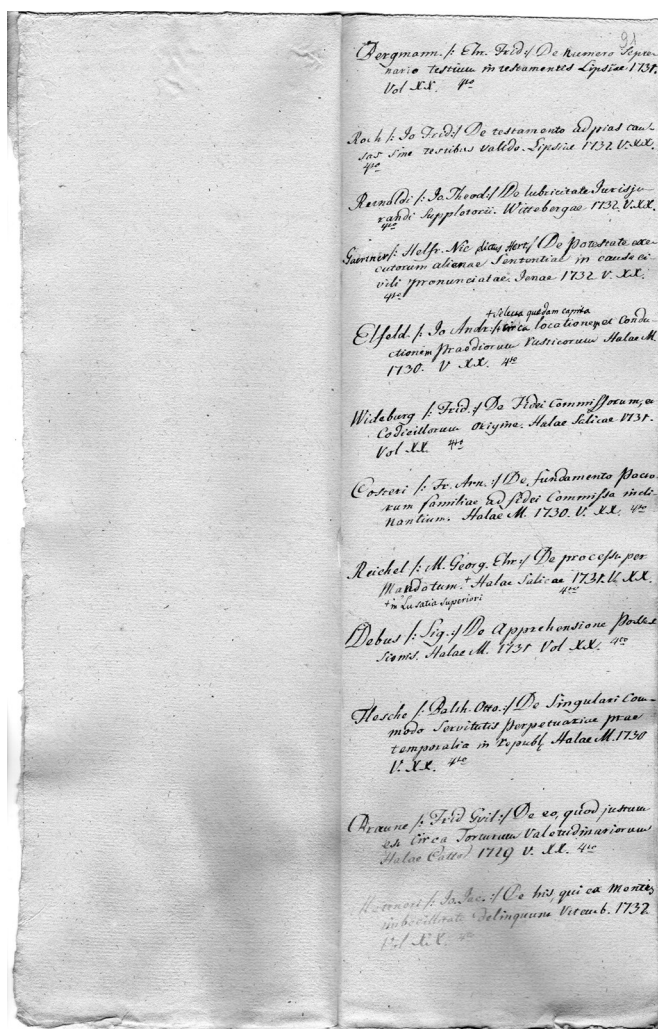
A könyvtár levéltárában a disszertációknak két katalógusa is fennmaradt. Mindkét katalógust ugyanaz a kéz írta, a kézírás vizsgálatából kiindulva valószínűsíthető, hogy mindkettő Szász József könyvtáros munkája. Feltételezzük, hogy ezeket a katalógusokat említi Teleki is könyvtárosához címzett leveleiben.

A Teleki-levéltár II/811-es szám alatt őrzi az egyik disszertáció-katalógust. Az 53 lapot magába foglaló (43 x 13 cm méretű) katalógust eredetileg nem számozták, a címet utólag, más kézírással és más tintával írták fel. A kézirat címe: *Dissertationes Juridicae. Kezdődik a pitvarba onnén jó a 3ik oszlop. ...*

¹² TBKL, II/d 888. A levelet közli: *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka*, vál., bev., jegyz. DEÉ Nagy Anikó, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976. 118, valamint DEÉ 1997, i.m. 345.

¹³ TBKL, II/d 889. A levelet közli: DEÉ 1976, i.m. 119. 1803-ig a könyvtárnak két katalógusa jelent meg nyomtatásban (1796, 1800). Az első kötet a görög-római klasszikusokat tartalmazza, a disszertációk szempontjából tehát nem használható. A második kötet az egész gyűjteményre kiterjed, itt kerestük a disszertációkat. Számuk igen csekély, Szász védelmében tehát elmondhatjuk, hogy nem egy már elvégzett munkát végzett el még egyszer.

¹⁴ TBKL, II/d 908. A levelet közli: DEÉ 1976, i.m. 139-140, valamint DEÉ 1997, i.m. 369-370.

1. kép. A Szász-féle katalógus egy oldala

A másik disszertáció-katalógus II/803. szám alatt található, a nyilvántartás szerint a Téka negyedrért ívű könyveinek lajstroma. Figyelmesebb tanulmányozás során rájöttünk, hogy az eredetileg cím nélküli katalógus, bár ténylegesen negyedrértü nyomtatványokat ír le, valójában a disszertációkra vonatkozik. Ez a második disszertáció-katalógus 204 + 152 lapból áll, mérete 41x13 cm.

Mind a II/811., mind a II/803. szám alatt található katalógusban a disszertációkat a disputáló diák neve alatt írták le, a cím után feltüntetve a kiadási helyet és évet. Ha a kötet egy professzornál tartott több, önálló címlappal nem rendelkező disputációt tartalmaz, a disputációs kötet a professzor neve alatt szerepel. Mindkét katalógus csak a jogi disputákat tartalmazza.

Hátránya a Szász-féle katalógusnak, hogy nehezen használható. A disputációk kötetenként, köteteken belül kolligátumokként vannak leírva, de kötet- vagy kolligátumszám feltüntetése nélkül. 1811-ben Teleki leveléből a disszertációk indexének összeállításáról értesülünk, jobban mondva feltételezhetjük, hogy Szász József befejezte magát a katalógust és hozzálátott a használatát nagyban segítő mutató összeállításához. Nem tudjuk, hogy elkészült-e, ugyanis Szász József 1812 nyarán elhunyt, a levélben jelzett mutató jelen tanulmány közléséig nem került elő.

Hogy a disszertációk nagyobb része mikor került jelenlegi helyére, mint fentebb is említettük, nem tudható. Az 1826-os *Revisorius Catalogus* egyik bejegyzéséből értesülünk, hogy „Amelley Dissertatiok 611 c/1 kezdődnek és Mennek 611 c/234 és d/1-4 Már most mind vagynak a BThéka Pitvarába és tésznek mind öszve 259. Darabokat, azon 21. Darab theológiai Dissertációkkal együtt, mellyek a Theologica Facultásba vagynak in 4o S. nro. 138-156/c. Kel.M. [Kelemen Márton]”.¹⁵

1826-ban tehát már a mai helyükön és az ismert jelzet alatt találhatóak a jogi disputák. A Téka köteteinek jelzettel való ellátása azonban 1826-nál sokkal korábbi. Mihelyes János, Teleki első könyvtárosának naplójából értesülünk, hogy ő volt az, aki a könyveket „rendbeszedte”. Mihelyes 1792–1794 között Bécsben gondozta a kancellár gyűjteményét. Feladata az volt, hogy rendszerezze a könyveket, mely feladatnak eleget is tett és naplójában szerencsénkre részletesen le is írt:

¹⁵ Jelzete: Tf-738 é/6 MS 362, 134.

„A könyvek numerizációja esett ily modalitással: az egyik catalogust, úm. a theológusokét elévettem, és megnézvén benne, hogy melyik a legelső könyv, azt kiválogattam annyi sok ezer könyv közül, és ha in folio volt, azt tettem legelől a foliánsok sorába, és a legelső numerust az I. sarkára ragasztottam csirizzel, ezt a számot belül balkézre a táblájára is beírtam plajbásszal, azért, hogy ha a szám a sarkáról le találna hullani, a táblájára beírt számról meg lehessen tudni, hogy a könyv melyik szám alá tartozik. Ezt a számot a foliánsokban végig követtem, és mindennek a számát a catalogusban azon könyv neve alá beírtam. Ugyanezt a rendet követtem a 4-ek, 8-ok, 12-mokban is külön-külön, az első számon kezdve egészen végig. ... Minthogy már a numerizálás már készen vagyon, őexcelenciája pedig könyveket ezután is vásárol, hogy a numerizálás meg ne bomoljék: betűkkel segíték rajta; p. o. Wolffius *Politica*ja deákul in 4° két tomusban vagyon a 499-500 szám alatt, ha most megint egy Wolffius-t vettem, de politica németül vagy franciául in 4°, minthogy éppen ide tartozik, az ötszázhoz teszek egy^a és úgy^{ab} ragasztom az első tomusára; eszerént Tom. I. 500^b, Tom II. 500^c per consequens, ha több ilyen materiájú könyv jó ide, azon numerus megmarad, de mind in 4° és csak betűzöm.”¹⁶

A Mihelyes által felállított rendszert követve Teleki gyűjteményébe előbb a Tq-611 a jelzetű könyv került. A 611 *b*, *c* és *d* jelzetek értelemszerűen későbbi, 1796 utáni vásárlások, ezért is a betűs jelzés. Mind a négy jelzet alatt jogi témájú disputációt találunk. Nyelvük szinte kizárólagosan latin, csak elvétve találunk közöttük egy-egy német nyelvű, esetleg kétnyelvű (latin-német, latin-arab, latin-görög) disszertációt. Mégis betűkkel is megkülönböztették őket. Feltételezzük tehát, hogy nem csak a nyelvi különbségeket vették figyelembe az 1796 után vásárolt könyvek esetében, hanem magát a tényt is, hogy később érkeztek a gyűjteménybe. Eszerint

¹⁶ A napló Tékára vonatkozó részleteit közölte: DEÉ 1976, i.m. 202-206.

a logika szerint Teleki négyszer vásárolt jogi témájú disszertációkat és elképzelhető, hogy a betűs jelzetek alatt található köteteket egyszerre, vagy legalábbis kis időkülönbséggel szerezte meg.

Ugyanezen vezérfonal mentén haladva talán arra a kérdésre is megkapjuk a választ, vagy legalábbis a lehetséges válaszok egyikét, hogy miért kerültek a *c* és *d* jelzésű kötetek az előszobába. A *c* jelzet alatt 234 kötetet találunk. A könyvtárteremben a szekrényeken belül a negyedréti könyvek a felső szekrények alsó két polcát foglalják el. A könyvek tematikus elhelyezését, amennyire lehetett, igyekeztek szekrényenként betartani, valamint a könyvek formátumain belül is tartani. Bár eltolódások adódnak, egyik könyvformátum sem csúszik túlságosan be egy másik tematika könyvei közé. 234 darab negyedréti kötet elhelyezése tehát jelentős káoszt okozott volna a meglévő rendszerben. A megoldás csak az lehetett, hogy ezeket valahol máshol helyezték el, ahol együtt maradhatnak és a gyűjtemény további gyarapodása esetén sem lesznek útban. Ilyen megfontolásokat figyelembe véve az egyetlen ésszerű helynek az előszoba két szekrényének felső polcai bizonyultak.

1826-ban a *c* és *d* jelzésű disszertációs kötetek, mint már említettük, az előszobai szekrényekben voltak. Szász József katalógusának szűrőpróba-szerű vizsgálatával megállapítottuk, hogy a katalógus meglévő kötete túlnyomórészt a *c* betűvel jelzett disszertációkat tartalmazza.¹⁷ Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *c* jelzet alatt található disszertációkötetek 1803-ig Marosvásárhelyre kerültek, és hogy azokat egyben és egy helyen őrizték. Már ekkor bekerülhettek az előszoba szekrényeibe, de mivel Szász dolgozott velük, lehettek a könyvtári teendők számára fenntartott

¹⁷ Mivel csak szűrőpróbát végeztünk, azt nem állíthatjuk, hogy a q-611 *a*, *b*, vagy *d* köteteinek disputációit nem tartalmazza. Ezek száma elenyésző a *c* jelzet 234 kötetéhez képest, nem meglepő tehát, hogy nem botlottunk beléjük. Minden egyes tétel leellenőrzése nagy munka, amelynek elvégzése érdemben nem segíti jelen tanulmányban feltett kérdések megválaszolását, így ennek elvégzése elmaradt.

kis szoba szekrényeiben is, amelyet e célra a könyvtár előszobájából nyíló emeletre vezető lépcső mellett alakítottak ki.

Kiindulva a Mihelyes által felállított számozási rendszerből, úgy tűnik, hogy a 611 c jelzetű disszertációs köteteket Teleki Sámuel egyszerre, vagy legalábbis kis időközzel vásárolta, valamikor a rendszer felállítása (1796) és Szász katalógusának elkezdése (1803) között.

A kötetekben az előző tulajdonos/tulajdonosok nyomait kerestük. Egy kötet Franz Adam Wicka de Wickburg und Reinegg (1600-as évek) felső-ausztriai könyvgyűjtő birtokában volt, mint azt a kötéstábla belső oldalán található címeres és szimbólumos ex libris jelzi.¹⁸ A kötet a családon belül hagyományozódott tovább, a kötetben ott találjuk Bartholomeus Wicka kézjegyét is.

Két kötet belső borítóján találjuk Franz Paul von Smitmer (1740–1796) bécsi kanonok, a Máltai Rend tagjának címeres ex librisét,¹⁹ egy kötetben pedig báró de Münch-Bellinghausen (1700-as évek) osztrák könyvgyűjtő címeres ex librisét.²⁰

Két kötet belső borítóján Johann Christian Hymr (?) nevét olvashatjuk, aki még annyit árul el magáról, hogy valami köze van Anhalt grófsághoz – vagy ott vásárolta a könyvet, vagy, ami a fogalmazásból valószínűbbnek tűnik, onnan származik.²¹

CGS monogrammal ellátott szimbólumos, jelmondattal kísért ex librist 26 kötetben találtunk.²² Némely kötetben az ex libris mellett possesorbejegyzés (név és évszám, monogram és évszám, vagy bármelyik e kettő közül, évszám nélkül) is feltűnik: *Christian Gottlieb Schmidt 1726*. Schmidt nevének kezdőbetűi egyeznek a monogrammal és kivétel

¹⁸ Az ex librist közli: DEÉ NAGY Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei*, Budapest–Kolozsvár, Balassi Kiadó–Polis Könyvkiadó, 2001, 82. 25. kép.

¹⁹ Az ex librist közli: DEÉ 2001, i.m. 75. 68. kép

²⁰ Az ex librist közli: DEÉ 2001, i.m. 71. 57. kép

²¹ *Johannes Christianus Hymr C.atum Anhalt*

²² Az ex librist azonosítás nélkül közli: DEÉ 2001, i.m. 84. 98. kép.

nélkül olyan kötetekben találunk tulajdonosbejegyzést, ahol az ex libris is megtalálható. Nem tartjuk kizártnak, hogy az ex libris és a kézzel írt tulajdonosbejegyzés ugyanazt a személyt jelenti.

81 kötet (Tq-611 c/132-c/212) egy másik gyűjteményből származik. Ennek a gyűjteménynek két kézírásos katalógusa is fennmaradt (Tq-611 c/130-c/131), amelyekben alfabetikus rendben, tanárok neve szerint vezették be a disszertációkat. Az egyik katalógus a munkapéldány, a másik a tisztázott példány. A két kötetnek külseje is különböző: a munkapéldány egyszerű papírborítású, a betűk egyszerűek, a vonalazás sem hangsúlyos. A tisztázott példányt pergamenbe kötötték, díszes, cirkalmas, piros színű betűket használtak az ábécé betűinek jelzésére, a vonalazás hangsúlyos, fekete színű. A katalógus lapjait négy oszlopba osztották: sorszám, szerző és cím, kötetszám, kolligátumszám. A munkapéldánynál előbb a szerző neve, majd egy szám, a cím, a kötetszám és végül a kolligátum száma következik. A címe mindkettőnek ugyanaz: *Catalogus Alphabeticus Autorum über einen Sammlung von mehr als 2200 größten Theile juristischen Disputationes in Dissertationen. Achtzig Bände in 4to.*

tematika a jog területe, nem meglepő annak fényében, hogy ismerjük a jogi témájú disszertációkötetek nagy számát. A többi diszciplína elenyésző számban van jelen. A joggal kapcsolatba hozható, rokonítható egyéb tudományterületekről származó disputák száma is jelentős (pl. politika, történelem, egyháztörténet az egyházjog kapcsán, filozófia, etika). Meglepően kevés a természettudományok különböző területéről származó disputáció, mint pl. matematika, fizika, botanika, medicina. Még a 18. századi disszertációk között is több, jogi kérdéseket feszegető disputációt találunk, mint természettudományos témákat tárgyaló értekezést. Azért is volt számunkra meglepő a természettudományos disputák csekély száma a teljes gyűjteményhez viszonyítva, mert köztudott az a tény,²³ hogy Teleki Sámuel mennyire hiányolta a természettudományos műveket az erdélyi magán- vagy intézményi tékáiban, és mennyire odafigyelt, hogy ezek ne hiányozzanak a köznek szánt könyvtárából.

A disszertációk megjelenési idejét tekintve a várt arányokat találtuk: legtöbb a 18. században megírt disputáció (1827), amelytől alig marad el a 17. században írt disputációk mennyisége (1264), legkevesebb a 16. században írt disputációk száma (71).

Szándékosan használtam az illető században írt disputáció kifejezést a megjelenés éve, vagy nyomtatás éve helyett. Munkám során találkoztam néhány esettel, amikor a disputációk nyilvános vitája pár évvel, akár évtizeddel is megelőzte a nyomtatás évét. Ezek néha századokon átívelő évek lehettek. Szerintünk a disputák esetében a megírás/megvédés ideje fontosabb a megjelenés événél. Az a tény, hogy valakik úgy ítélték meg, hogy egy adott disputációt még van értelme nyomtatásban megjelentetni akár évtizedekkel a megírása után is, jelezheti, hogy még mindig élnek és érnek valamit a disputába foglalt gondolatok.

²³ Deé Nagy Anikó többször és több helyen is megírta Teleki Sámuelről vagy a tékájáról szóló dolgozataiban.

A 18. századi disputációk száma még változhat. Egyrészt a könyvtár polcain még lehetnek a különböző tudományág könyvei között disputációkat rejtő kötetek. Másrészt a címlapot tanulmányozva tudtuk meg néhány disputációról, hogy már egyszer korábban kiadták (második kiadás, vagy *recusa* szócska használata a kiadási adatokat megelőzően, sőt, a hetedik kiadást megért disputációt is találtunk).

Megvizsgáltuk azt is, hol, mely egyetemeken védték meg a Teka gyűjteményébe került disszertációkat. A 16. században Heidelberg, Strasbourg, Tübingen egyetemeiről került ki 10-nél több disszertáció. Egy-egy disszertációval van jelen Freiburg, Jéna, Rostock, Konstanz és Herborn, egynél többel Altdorf és Wittenberg.

46 európai város egyeteméről származnak a 17. században megírt disputációk. 252 disputát a jénai egyetem hallgatói írtak, 231 disputa a lipcsei egyetemen került megvédésre. Száz fölött van a wittenbergi, strasbourggi és a hallei egyetemen megírt disputák száma. Egy-egy disputával van jelen Köln, Gdansk, Zeitz, Duisburg, Koppenhága, Dillingen, Gröningen, Amszterdam, Coburg, Chur, Altenburg, Dortmund és Bréma. A történelmi események a disputációk számában is tükröződnek, hiszen amíg a 16. században a heidelbergi egyetemről származott a legtöbb disszertáció, addig a 17. században már csak 10-et írtak ezen az egyetemen.

A 18. században Jéna és Lipcse megőrzi vezető szerepét a Tékába került disputációk között, harmadiknak Halle sorakozik, mindhárom 200-nál több disputációval. Egy-egy disputációval van jelen Uppsala, Zürich, Würzburg, Gdansk és Prága egyeteme.

A disputációk megírásának és megvitatásának otthont adó egyetemek között csak csekély számban vagy egyáltalán nem találjuk azokat az universitasokat, amelyeket hagyományosan az erdélyi diákok látogattak. Gondolunk itt elsősorban a németalföldi egyetemi városokra, úgymint Utrecht, Leiden, Franeker, Amszterdam, vagy a svájciakra,

mint Bazel, Zürich, Genf. Ez részben magyarázható a disszertációk tematikájával is. Ha visszakanyarodunk a tanulmány elején megfogalmazott gondolatunkhoz, mely szerint a közjogi pályán mozgó főúr ezen a területen szembesült leginkább az erdélyi diákok hiányos tudásával, akkor máris magyarázatot kapunk arra, hogy miért a németországi egyetemek túlreprezentáltak a gyűjteményben: a német jogrendszerrel kellett alaposan megismerkednie annak, aki a birodalomban valamilyen jogi pályán szeretett volna érvényesülni. Ugyanakkor segítséget nyújthatott a Marosvásárhelyen székelő Királyi Táblán gyakorlatozó kancellisták számára, akik a disszertációköteteket faggatva tudatosan választhattak maguknak olyan egyetemet, ahol a jog különböző ágazatainak – polgárjog, büntetőjog, örökösödési jog, kereskedelmi jog, vagy akár a hajózási jog – legavatottabb ismerői oktattak.

Összegzés

A Teleki-gyűjteményben található disszertációk nagy száma indította el azt a folyamatot, amelynek során megpróbáltam arra a kérdésre keresni a választ, hogy egy művelt, a könyvek világában igencsak járatos főúr miért vásárol köznek szánt könyvtárába ilyen jelentős mennyiségű disszertációkötetet akkor, amikor már leáldozóban van ennek a műfajnak tudományos jelentősége. Vizsgálódásaink során azonban rá kellett döbbenünk arra, hogy a könyvtárban nem csak a 611 *c* jelzet alatt találunk disszertációkat, és ez elindított azon az úton, amelyen haladva választ kerestem egy újabb kérdésre: miért emelték ki a 234 kötetet arról a helyről, amelyet témája révén el kellett volna foglalnia a könyvtár termében? Végül pedig az a kérdés merült fel, miért van ennyi betű- és számkombináció a Tq-611 jelzet esetében, mikor mind jogi témájú és elsöprő többségükben latin nyelvű disputációkat tartalmazó köteteket találunk itt. A disszertációk

osztályozása a típusuk, a tárgyalt téma, megvitatás ideje és helye szerint a kezdetektől adva volt.

Az első kérdésre a választ véleményünk szerint a könyvtáralapító személyiségében kell keresni, hiszen az idézett levelekből kiviláglik, hogy igencsak hasznosnak tartotta a disputációkat a tanulás során, a tanultak rögzítésében. A jogi disputációk jelentős száma valószínűleg a Királyi Tábla Marosvásárhelyre költözésével függ össze. Az itt működő kancellisták értő olvasói lehettek ennek a gyűjteménynek. A könyvtár fennmaradt olvasónaplóiból²⁴ azonban nem igazolódik előbbi feltevésünk. Kancellisták gyakran megfordulnak az olvasóteremben, azonban jogi vagy történelmi könyveket és nem a disputációkat részesítik előnyben. Az egyéb tudományterületről (teológia, történelem, filozófia, nyelvészet) származó disputációkat a városban tanuló diákok és tanárok megtalálhatták a református kollégium disszertációkban is gazdag könyvtárában.

A disszertációgyűjtemény jelentős részének előszobába helyezésére a válasz a könyvek számozási rendszerében és a könyvtárterem berendezési koncepciójában keresendő. A Tq-611 *c* jelzésű kötetek nagy száma az elrendezés egységének megtörése nélkül lehetetlenné teszi a jelzet szerinti hely elfoglalását, így egyetlen ésszerű megoldásnak az előszobai szekrények felső polcai maradtak. A rendelkezésünkre álló forrásokból úgy tűnik, hogy a kötetek ilyenkénti elhelyezése már az intézmény megnyitásakor, vagy az ezt követő első évben megtörtént.

A Tq-611 jelzetű kötetek *a*, *b*, *c* és *d* betűvel, ezeken belül pedig számokkal való megkülönböztetésére ugyancsak a könyvek számozási rendszerében kapunk választ. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy bár

²⁴ Az olvasónaplók 1803. júliusától 1857 februárjáig maradtak fenn, az 1806-1812 közötti nyilvántartások azonban hiányoznak. Az olvasónaplókról lásd: ZSIGMOND Irma: *A Teleki Téka múlt századi olvasónaplói. Olvasmánytörténet = Marosvásárhely történetéből (I.)*. Szerkesztette: PÁL-ANTAL Sándor, SZABÓ Miklós. Marosvásárhely, Mentor Kiadó 1999, 203-212.

ugyanazon tudományterületről származnak és többségükben ugyanazon nyelven íródtak, az egy-egy betű alatt található disszertációk egyszerre, vagy nagyon csekély időintervallumon belül kerültek a gyűjteménybe. Minden kétséget kizáró választ erre a kérdésre az egész lavinát elindító *c* jelzésű disszertációkötetek miatt nem tudunk adni. Egyik feltételezésünk az, hogy Teleki egyben vásárolta meg a 234 kötetet. A másik lehetőség az, hogy ha nem is egyszerre és egy tulajdonostól, de mindenképp rövid időn belül megvásárolta mind a 234 kötetet, mert a sorban még következik a *d* betűjelzés is a maga négy kötetével. A tulajdonosjegyek és a kiadási évek vizsgálatának segítségével sem sikerül egyik feltételezésünkől sem bizonyosságot fabrikálni. A 234 kötet legalább öt jól elkülöníthető tulajdonostól származik: Franz Paul von Smitmer 10 kötetet bírt, Schmidt 26-ot, egyik egységes gyűjtemény 81 kötetet tartalmazott, egy negyedik 23-at, és a maradék oszlik az ötödik (vagy még több) tulajdonos között. Végszóként elmondhatjuk, hogy ennek a 234 kötetnek, melyek abban a korszakban sem ritkaságnak, sem különösebb értéknek nem számítottak, mindenképp értő és használó, őket gyakran forgató tulajdonosai lehettek.

A Téka disszertációkötetei között a disputációknak a bevezetőben ismertetett minden típusát megtaláljuk: *dissertatio*, *disputatio*, *disquisitio*, *commentatio*, *refutatio*. Ugyanígy a hosszúságuk is 2-3 oldaltól több száz oldalig terjed. Gyűjteményes kötetek (egy professzornál megvédett disputációk külön címlap nélkül) éppúgy megtalálhatók a polcokon, mint különálló nyomtatványok. Némely disputának akár 6 példánya is fellelhető különböző kötetekben.²⁵ A disputációkban tárgyalt tematika is nagyon gazdag, főleg a jog területén mutatnak meglepő részletgazdagságot. Sajátos, egyedi értékük esetleges unikum példányvoltuk mellett azonban

²⁵ Ilyen esetben minden példányt az adott egyetem disputáció közé számoltunk. Ezzel magyarázható pl. az a tény, hogy bár a 17. század végén alapították a hallei egyetemet, magas (120) az itt megvédett disputációk száma. Ha levonjuk az ugyanazon disputáció példányait, valójában 90 cím marad.

a bennük található possesorjegyzéseknek, ajánlásoknak, széljegyzeteknek köszönhető. Egyik disszertáció pl. a debreceni elemi iskola tulajdonában volt egykor,²⁶ a másíknak a címlapján az *Apáczai János uramnak* ajánlást olvashatjuk, melyet valószínűleg maga a defendens írt.²⁷ Baczoni Incze Máté (1679–1742) már hazatérte után, 1717-ben Kolozsváron jegyez egy 1715-ben, Franekerben nyomtatott disszertációt, amelyet később fia, Intze István is ellát kézjegyével.

A disszertációk kutatása, katalogizálása ma sem tartozik a könyvtárosok kedves munkái közé. Találón fogalmazta meg Teleki Sámuel 200 évvel ezelőtt: nagy és unalmas munka. Azonban ezek a kisnyomtatványok rengeteg meglepetést tartogathatnak, melyek nem csak az oktatás- és iskolatörténeti kérdésekben hasznosíthatók, hanem nyomdászattörténetben, valamint könyv- és könyvtártörténetben is (épp jelentéktelenségük miatt sok az unikum közöttük), a különböző tudományágak történetében, eszmetörténetben, filológiai, család- és művelődéstörténeti kérdésekben is eligazítást nyújthatnak.

A könyvtár 16. századi könyvkatalógusának összeállítása során egyenként leírtuk a disszertációkat is. Részben e dolgozat összeállítása során, részben néhány, kutatók által megfogalmazott kérdés könnyebb kielégítése miatt döntöttünk úgy, hogy a most készülő 17. századi könyvek katalógusában a disszertációkat ugyan továbbra is a tanár neve alatt írjuk le, azonban a disputáló diák nevéhez is teszünk utalót. Talán nem lenne érdemtelen a 18. századi disszertációkat is számba venni, elsősorban az Erdélyben készületeket, hiszen, mint említettük, ezek nagyon sok adalékot tartogathatnak a művelődéstörténet különböző területein bújárkodó kutatók számára.

²⁶ RMK III. 3201.

²⁷ RMK III. 1789.

LÁZOK KLÁRA

Teleki Sámuel nem könyvalapú gyűjteményei

1949 decemberének első napjaiban Nemes Károly, a Teleki Téka akkori őrje és a marosvásárhelyi Néptanács két képviselője összeírta és felértékelte a könyvtár tulajdonában lévő összes ingóságot.¹ Ezek a Néptanács tulajdonába kerültek át, kezelőjüknek meghagyták (akárcsak a többi kulturális intézmény esetében) az éppen funkcióban lévő vezetőt, Nemes Károlyt. Az intézkedés azon lépések közé sorolható, amelyek során a kulturális intézmények 1949-től kezdődően állami, központosított vezetés alá kerültek. Tanulmányunk azonban ezt a momentumot csupán kiindulópontként szeretné kezelni a Teleki Téka nem könyvalapú állományainak bemutatásakor. Azért választottuk ezt a pillanatot, mivel ez az év a Téka történetének talán legnagyobb töréspontját jelenti: az 1949-es illetve az ezt követő néhány év leltárai azt a helyzetet rögzítik, amikor a Teleki Téka kezelése véglegesen kikerült a család, illetve az azt képviselő alapítvány kezéből,² és átkerült a román állam kezelésébe, ráadásul egy háború és egy újabb impériumváltás után.

¹ Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, Dosar 1. *Referitor la Acte diverse, 13 decembrie 1946-15 decembrie 1954, Proces verbal*, 4 decembrie 1949, 14-15.

² Teleki Sámuel végrendeletében a könyvtárat és annak minden állományát hitbizományként örököseire hagyta, kötelezve őket a könyvtár továbbműködtetésére, ugyanakkor felügyeletével az erdélyi református főkonzisztóriumot bízta meg. 1913. december 5-én a könyvtárat felügyelő örökös, Teleki Sámuel új alapítványt létesített *Gróf Teleki Sámuel volt erdélyi kancellár és dédunokája, gróf Teleki Sámuel v. b. t. t. gróf Teleki könyvtár alapítványa* néven, az egyház felügyeleti joga megszűnt. 1942-ben a Teleki-család és a református egyház közötti megegyezés alapján létrejött az új Teleki Könyvtár Alapítvány, ezzel a könyvtár az egyház felügyelete és az alapítványi tanács gondnoksága alá került. A könyvtárat mindvégig egy megbízott könyvtáros kezelte, aki állandó beszámolóval tartozott az Alapítványnak, illetve a családnak. Az egykori Alapítvány státusát illetőleg lásd: TELEKI Domokos, *A marosvásárhelyi Teleki könyvtár története*, Erdélyi Tudományos Füzetek (29), Kolozsvár, 1931, VÁSÁRHELYI János, *A*

Nézzük tehát, mit is tartalmazott ez a leltár a könyveken kívül, mi maradt meg a Téka javaiból egy világegés és az azt követő néhány felfordult év után. A nagyterem földszintjén két, márványoszlopokon álló bronzszobrot (Teleki és felesége), tizenhárom gipsz mellszobrot (ókori alakok), egy Telekit ábrázoló olajfestményt (220x140 cm), a Mária Teréziát és II. Józsefet ábrázoló bronzkeretes olajfestményeket, illetve tizenkét darab „fejedelmi alakokat” („figuri de principi”) ábrázoló olajfestményt sorolnak fel. Az első emelet leltára hét darab hatajtos szekrényt említ (mely régészeti anyagot, – „pentru arheologie” – tartalmaz), illetve két darab nyolcajtos és egy négyajtos szekrényt; továbbá mellszobrokat és mitológiai alakok kisalakú szobrait (összesen harminchármat), és egy miniatűr rézteleszkópot, tokkal. A könyvtár raktárából egy berámázott, egy ráma nélküli olajfestmény és egy „1700 körüli vörösréz koporsó” kerül felsorolásra a berendezési tárgyak mellett. Ezt az 1949-es átadási jegyzőkönyvet a következő hónapokban, években még több leltár követte, különböző kategorizálási normák szerint, különböző értékeket adva az illető műtárgyaknak. Deé Nagy Anikó közölte például az egy hónappal később, 1950. jan. 12-én felvett leltárt, amelyet szintén Nemes Károly szignál. Ez némileg más adatokat is ad, itt már 20 festmény, 47 szobor, 3 rézkoporsó és 12 emeleti szekrény kerül felsorolásra.³ A két leltár adatai közötti különbség valószínűleg annak tudható be, hogy a hivatalos megbízottakkal készített gyors számbavétel után Nemes Károly pontosíthatta és rendszerezte a listát, és készített egy második leltárat.

Összegezve, 1949-ben a könyvek mellett még léteztek a Téka épületében más gyűjtemények vagy gyűjteménytöredékek, amelyek az alapító, illetve örökösei jóvoltából bekerültek a könyvek közé az elmúlt

„Teleki Théka” ügyének rendezése, Kolozsvár, 1942.

³ Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, Dosar 1, 28. Közli DEÉ Nagy Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki Téka a második világháború után = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára*, szerk. DEÉ Nagy Anikó, SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály, VAKARCS Szilárd, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002, 144-188.

százötven évben: az ásványgyűjtemény, festmények, szobrok, esetleg régészeti leletek.

A tanulmány ezeket a részgyűjteményeket tárgyalja, összegyűjtve és áttekintve azokat a kutatásokat, amelyeket eddig végeztek e témában, újabb adalékokat szolgáltatva ezekhez, és viszonyítva a térség hasonló gyűjteményeihez, amennyiben ez lehetséges volt. Ugyanakkor vizsgáltuk azt is, hogy különböző korok különböző emberei hogyan viszonyultak ezekhez a töredék- illetve önálló állományokhoz, mivel véleményünk szerint ez arról is árulkodhat, hogy épp milyen a domináns trend, ami a közgyűjteményekhez való viszonyulást illeti. Végül tárgyaljuk azt is, hogy mi történt az általunk fordulópontként megjelölt államosítás után ezekkel a nem könyvalapú gyűjteményekkel, illetve, hogy jelenleg hol állunk ezek feldolgozásával, megfelelő kezelésével.

Gyűjtemények a könyvtárban

Könyvtár és a múzeum a 18. század végén – 19. század elején még együtt élő fogalmak. Ennek az együttélésnek talán legnevezetesebb példája a weimari nagyhercegi könyvtár, amely épp az általunk tárgyalt időszakban élte fénykorát Goethe irányítása alatt (1797–1832). A híres Zöld Palota könyvtára múzeumként is működött, könyvtárosai egyben a nagyhercegi műtárgygyűjtemények őreiként, konzervátoraiként és idegenvezetőiként dolgoztak.⁴ Goethe egyik munkatársához, Christian Gottlieb Voigthoz írt 1811-es levelében tétélesen meg is fogalmazta a könyvtárosi feladatok kiterjesztését.⁵ Magyar vonatkozásban Széchényi Ferenc állásfoglalását említhetjük, aki a Nemzeti Könyvtár alapítólevelében felváltva használja

⁴ BUDDE, Aurelia, *Dusts on Busts. Dust on Plaster Surfaces: Focussing on the Portrait Busts in the Rococo Hall of the Duchess Anna Amalia Library in Weimar*, Northumbria University of Newcastle, Department of Arts and Social Sciences, 2009, 36.

⁵ Közli: STEIERWALD, Ulrike, *Zentrum des Weimarer Musenhofes, Die Herzogliche*

adományára hivatkozva a *könyvtár* és a *museum* elnevezést.⁶ Könyvtár és múzeum együttélését tapasztalhatta meg Teleki Sámuel nyugat-európai tanulmányútján is,⁷ útinaplójában több említést találunk a meglátogatott könyvtárak mellett működő kabinetekről is:

„Az Baden Durlachi Marggrafnak itten Basileában szép udvara és nagy épületje vagyon, de maga igen ritkán jön ide, s mikor jön is, nem mulat (...) az archivumát, cabinetjét, bibliothecáját s fegyvereinek jobb részit az Marggraf itten tartja (...) Az bibliotheca nem igen derék; az cabinetban sok szép festések vagynak, s egyéb apróságok, de nevezetesen szép és sok monéták aranyból s ezüstből, rómaiak, görögök, de kiváltképpen a közelebbi saeculumokból való s különös alkalmatosságokra emlékezetnek okáért vert nagy arany pénzek nagy számmal vagynak...”⁸

További példák: a bázeli nyilvános könyvtár („Az cabinet is igen szép és sok régi arany és ezüst monétákkal s Holbeinnak drága festéseivel s egyéb raritásokkal gazdag”),⁹ Schoepflin professzor könyvtára Strasbourgban („az ki minekünk az könyveket és egyéb antiquitasokat megmutatott”),¹⁰ illetve Gessner professzor természettudományos kabinetje Zürichben.¹¹

Bibliothek 1758-1832 = Herzogin Anna Amalia Bibliothek – Kulturgeschichte einer Sammlung, hrsg. Michael KNOCH, Munich, 1999, 94-95.

⁶ MONOK István, *Cara patria ac publica utilitas : Széchényi Ferenc könyvtáralapítása = Századok*, 2004, 743.

⁷ Teleki Sámuel útinaplójában az 1759–1763 között tett európai tanulmányútjának állomásait írja le, és többek között bemutatja a tanulmányút alatt meglátogatott magán-, egyetemi-, illetve közkönyvtárakat is. (Lásd kötetünkben Deé Nagy Anikó tanulmányát. Szerk. megj.)

⁸ *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759-1763*, s.a.r. BIÁS István, Maros-Vásárhely, Kossuth-nyomda, 1908, 37.

⁹ *Uo.*, 43.

¹⁰ *Uo.*, 57.

¹¹ *Uo.*, 107.

De láthatta ugyanezt a modellt Erdélyben is, ahol a Brukenthal-gyűjtemény, illetve a gyulafehérvári Batthyaneum épp ezidőben nyitotta meg kapuit. Fontosnak tartjuk tehát ismertetni ezeket a részgyűjteményeket, hiszen a Teleki Téka történetéhez, mint 19. századi főúri, a nyilvánosság számára is megnyitott könyvtárához, hozzátartozik az is, hogy milyen más gyűjteményeknek adott otthont, akár rövid ideig is, akár csak kezdeményezés szintjén is. Ezért tehát az ásványgyűjtemény, a festmények, szobrok és más muzeális anyagok mellett, amelyek egy része máig megtekinthető a Tékában, a bemutatásban kitértünk Teleki Sámuel egykori fegyverkollekciójára is, illetve a megemlítés erejéig régiséggyűjteményére is.

Teleki Domokos ásványgyűjteménye

A gyűjtemény kialakulása az 1790–1822 közötti időszakra tehető. 1790-ből maradt fenn az első adat létezéséről, a Bécsben látogatóban járó váradi lelkész, Keresztesi József tollából, aki elmesélte, hogy Teleki Domokos megmutatta neki mineralia kollekcióját; gyarapítása a kancellár halálával zárult le.¹²

A Teleki-gyűjtemény kialakítása nagyrészt egybeesik a korabeli magyarországi ásványgyűjtemények alapításával. A nagy erdélyi könyvesházak, a Batthyaneum és Brukenthal mellett kialakított ásványgyűjtemények, illetve Széchényiné Festetics Julianna gyűjteményének megszervezése is erre az időszakra esik.¹³ Kijelenthetjük,

¹² DEÉ Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, EME, Kolozsvár, 1997, 73.

¹³ A Brukenthal- illetve a Batthyaneum ásványgyűjteményéről mindeddig csak említés szintjén történt közlés, Varjú Elemér érintette a gyulafehérvári kollekciót a könyvtár 1899-es feldolgozása során (VARJÚ Elemér, *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár = Magyar Könyvszemle*, 1899, 134-175; 209-243; 329-345), illetve Christine Lapping tett említést a Brukenthal-féle ásványgyűjteményről 2004-es ismertetésében (LAPPING, Christine, *Die Sammlung des Freiherrn Samuel von Brukenthal. Eine Untersuchung zur*

hogy Teleki Domokos gyűjtése és édesapjának ezzel kapcsolatos elképzelései is a kort átítató természettudományok iránti rajongás divatjának tudhatók be.

„It is astonishing, how much the science of mineralogy is at present cultivated in this country. It is evidently the ruling passion, and every thing depends on fashion, here as elsewhere” – írta a korabeli utazó, William Hunter.¹⁴

De ugyanekkor alakulnak az oktatási célokra alapított gyűjtemények is: a nagyenyedi Bethlen Kollégium, a budapesti egyetem és a debreceni kollégium természettudományi tárai.¹⁵ Ezek már nem csak ritkaságképpen összegyűjtött úgymond „szép kövek”, hanem egyrészt tudományosan rendszerezett, másrészt a nagyközönség számára megnyitott gyűjtemények (legalábbis a szándék szintjén), melyek szakszerű tárolására, illetve feldolgozására is odafigyeltek.

A Teleki Téka ásványgyűjteményének történetével Deé Nagy Anikó foglalkozott kimerítően *Az ifjú gróf Teleki Domokos*, illetve az *Ásványok a könyvek között. Teleki Domokos és Teleki Sámuel ásványgyűjteménye a marosvásárhelyi Teleki Tékában* című tanulmányaiban.¹⁶ A Teleki Domokos neveltetésére, ásványtani érdeklődésére, tanáraira, kapcsolataira, a gyűjtés folyamatára, a Tékában fellelhető mineralógiai szakirodalomra és a Domokos halála utáni gyarapításra vonatkozó adatok mellett

Geschichte und zum Charakter der Sammlung im Hermannstadter Museum, Kronstadt, 2004.) A Széchenyi-Festetics-gyűjteményről lásd: KECSKEMÉTI Tibor, *Egy főnemesi gyűjteményalapító. Gróf Széchenyi Ferencné szül. Gróf Festetics Julianna*, Csopak, 2006.

¹⁴ HUNTER, William, *Travels through France, Turkey, and Hungary to Vienna in 1792. To which are added several tours in Hungary in 1799 and 1800*, London, 1803.

¹⁵ Ezekről bővebben lásd: *Földünk hazai kincsesházai: tanulmányok a magyarországi földtudományi gyűjtemények történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Tibor, PAPP Gábor, Bp., Magyar Természettudományi Múzeum, 1994.

¹⁶ DEÉ Nagy Anikó, *Ifjú gróf Teleki Domokos = Erdélyi Múzeum*, 1994. 1–2., 25–50. és DEÉ Nagy Anikó, *Ásványok a könyvek között. Teleki Domokos és Teleki Sámuel ásványgyűjteménye a marosvásárhelyi Teleki Tékában = Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, Csíkszereda, 2005, 565–582.

nagyon fontos ez utóbbi munka a gyűjtemény korabeli katalógusainak ismertetése okán.¹⁷ Több leltára-katalógusa létezik a kollekciónak. Három jegyzéket maga Teleki Domokos készített/készíttetett, ezek közül talán a legfigyelemreméltóbb az *Erden und Steine. Földek és kövek* c. összeírás, amely magyarul és németül sorolja fel az ásványokat, készítője pedig mindegyik mellé bejegyezte a lelőhelyet is (1997 darab közet).¹⁸ Fia halála után Teleki Sámuel összeíratta fia hagyatékát, a nem szakember Szentgyörgyi Imre 416 ásványt vett leltárba 1800-ban.¹⁹ Az utolsó összeírás már a Teleki Sámuel által kibővített gyűjtemény listája, 1816-ban készült, Hene Ferenc, a Fogaras melletti kerci apát tollából, latin, német, francia és magyar nyelven. Legfőbb jelentősége az, hogy a kőzetek elrendezését is rögzíti a szekrényekben.²⁰

Ami az anyag ásványtani feldolgozását illeti, a számontartásnál tovább nem jutott a szakirodalom. A Papp Gábor által szerkesztett *Régi magyarországi ásványgyűjtők adattárában* is szerepel ugyan,²¹ de érdemben nem viszonyították a korabeli magyarországi ásványgyűjteményekhez.

Érdeemes lenne megfuttatni azt a gondolatot is, hogy amennyiben sikerült volna az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak elfogadtatnia magát, illetve amennyiben meglettek volna Marosvásárhelyen a szellemi pezsgésnek a feltételei, az Aranka György–Teleki Sámuel–Teleki Domokos-kapcsolatnak betudhatóan ez a kollekciónak egy Vásárhelyen alakuló Erdélyi Múzeum természettudományi tárának lehetett volna alapja. Fia halála után, a gyűjtést folytató Teleki Sámuel odafigyelt az ehhez kapcsolódó tennivalók minden részletére: szakszerű tárlók

¹⁷ DEÉ 2005, i.m. 569, 572-573.

¹⁸ Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Levéltára, Teleki személyi levéltár (a továbbiakban TBKL), II. c. 864.

¹⁹ TBKL, II. c. 853.

²⁰ Teleki-Bolyai Könyvtár, Tq-881b/ 2 MS 319.

²¹ PAPP Gábor, *A magyarországi ásványgyűjtés rövid története* = KECSKEMÉTI–PAPP 1994, i.m. 379.

készíttetésére, a könyvtárosok mineralógiai képzésére, a gyűjtemény leltárának a kor szabványaihoz képest legmagasabb szintű elkészíttetésére, nyilvánosságának elrendelésére. Végrendeletében pedig kikötötte, hogy „Könyves és Köves gyűjteményem continuáltassék, szaporítottassék és ezeknek Conservatiojokra többségekhez képest, az Épület is jövendőben újj hozzátoldással tágosítottassék”.²²

A korabeli tudományos világ viszonyulásáról ugyanakkor nagyon keveset tudunk, Kazinczy Ferenc klasszikusnak számító, és nagyon sokat idézett Teleki Tékáról szóló tudósításában csak egy nyúlfarknyi megjegyzés vonatkozik az ásványgyűjteményre: „Az Ásványok, amint gyanítom, szeretett fajoknak, Domokosnak gondjai által gyűltek, s a Cancellárius nagyon megszorította... Sajnálottam, hogy ennek a hamar kiholt igen nemes lelkű ifjúnak képét itt nem találám.”²³

Kelemen Márton, a könyvtár korabeli őre Kazinczyhoz írt levelében, amely részletes leírását adja a könyvtárnak, röviden megemlíti a gyűjteményt: „A’ Vas könyöklők Mellett lévő Oszlopok körül találtató (!) Thékákba pedig egész kereken Nagyobb részint az Erdélyi és Magyar Országi Ásványokból egy igen Szép gyűjteményt”.²⁴

²² Teleki Sámuel sajátkezű végrendelete. Lelőhely: TBKL, II. b 1017. Közli: DEÉ 1997, i.m. 440-442.

²³ Kazinczy Ferenc 1816-ban tett erdélyi utazásának élményeit az *Erdélyi Levelekben* írta meg 1817-ben, ebben részletesen beszámolt a Teleki Tékában tett látogatásáról. A *Leveleknek* tizenhárom különböző szövegvariánsa ismert az 1817 és 1831 közötti periódusból, mivel Kazinczy folyamatosan javíttatta a részleteket. Javításaihoz segítséget kért Döbrentei Gábortól 1817-ben, illetve a Téka könyvtárosától, Kelemen Mártontól is 1826-ban. A kéziratváltozatok közül több önállóan is napvilágot látott, a szakirodalom a legteljesebbnek az Abafi-féle 1880-as kiadást tartja. Az idézetre l.: [KAZINCZY Ferenc], *Erdélyi Cancellárius, Gróf Teleki Sámuel Excell. Bibliothécája Marosvásárhelytt = Tudományos Gyűjtemény*, 1. évfolyam, 1817, 7. szám, 6.

²⁴ Kelemen Márton 1817 és 1850 között dolgozott a Teleki Téka könyvtárosaként, leveleinek egy részét Deé Nagy Anikó közölte és dolgozta fel *A könyvtáralapító Teleki Sámuel c.* kötetben. A Kazinczy-levelezésben akadtak nyomára az 1826-ban az író számára készített Téka-ismertetésének, melynek részletei visszaköszönnek Kazinczy könyvtárleírásainak javításában. A levelet közli: CLAUSER Mihály, *Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása*

Fél évszázaddal később Orbán Balázs a *Székelyföld leírásában*, bár hosszasan írt, a Teleki Tékáról az ásványgyűjteménynek csak egy mondatot szentelt: „A felső folyosó oszlopaihoz támasztott szekrényekben gyönyörű geológiai gyűjtemény van.”²⁵

Pulszky Ferenc, a könyvtárak és múzeumok országos főfelügyelője 1874 folyamán számba vette az ország összes könyvtárát és gyűjteményét. A Teleki Könyvtárról szóló beszámoló említi az ásványgyűjteményt is, de megjegyzi, hogy az fél évszázada nem gyarapodott, és bár katalógusa elveszett, léteznie kellett valamikor, hisz az ásványok meg vannak számozva.²⁶

A 20. század elején, 1913-ban Gulyás Károly, a Téka könyvtárosa jelentetett meg átfogó ismertetést az *Urániában* a Teleki Téka kincseiről, néhány szó erejéig méltatva az ásványgyűjteményt is.²⁷ Fontos változást észlelhetünk a könyvtárosi hozzáállásban, Gulyás közművelődési szempontból közelíti meg a Teleki Tékát, múzeum jellegét húzza alá, ezt is fontosnak ítéli a könyvtári funkció mellett: „Nagy közművelődési értéke a könyvtárnak az, hogy valóságos muzeális jellege van; ásványtani, őslénytani gyűjtemény, képek, szobrok emelik az oszlopos, galeriás csarnok-templomszerű könyvtárhelyiség harmonikus hatását”.²⁸

Az impériumváltás utáni első említés Aurel Filimon nevéhez fűződik. Filimon, aki 1922-től a Városi Könyvtár munkatársa volt, a Teleki Tékáról írt első román nyelvű ismertetés szerzője.²⁹ A *Boabe de*

a *Teleki-tékáról* = MKSz, 1940. 1. sz., 9-14. Az ásványgyűjteményről a 14. oldalon.

²⁵ ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. IV. kötet, Pest, 1870, 141-144., az ásványgyűjteményről:143.

²⁶ *A nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatási ministeriumhoz Pulszky Ferenc I. jelentése az országban lévő könyvtárakról és gyűjteményekről* = *Budapesti Közlöny*, 1874, 239. szám, 1923.

²⁷ GULYÁS Károly, *A gróf Teleki-könyvtár kincsei* = *Uránia*, 1913, 5. szám, 385-389.

²⁸ *Uo.*, 385.

²⁹ FILIMON, Aurel, *Biblioteca Telekiană din Tg. Mureș* = *Boabe de grâu*, București, 1931, 6-7. sz., 330-338.

grâu c. országos kulturális magazinban 1931-ben megjelent cikk – amely többek közt a Teleki-könyvtár belső tereinek fényképeit hozza –, a régi román könyvek ismertetése mellett az ásványgyűjteményt is megemlíti, aláhúzva, egyébként hibásan, kizárólagosan erdélyi jellegét.³⁰

Az 1949-es leltárbavételkor az első átadási papíron nem is szerepel az ásványgyűjtemény, később is feltűnően kis összegre értékelték fel, nyilvánvaló, hogy a leltározók nem tudtak mit kezdeni vele, az ásványos szekrények darabját 4000 lejre, míg egy-egy szekrény tartalmát 100 lejre becsülték.³¹

Az ásványgyűjteményhez való viszonyulást jelzi az az 1959-es jegyzőkönyv is, amelyet az Állami Bank Marosvásárhelyi Kirendeltsége nevében Moldovan Victoria vett fel.³² A jegyzőkönyv szerint a tisztviselő a „Geológiai Múzeum ásványainak ellenőrzése során megállapította, hogy egyes ásványok természetes aranyszemcséket tartalmaznak”. A jegyzőkönyv megjegyzi, hogy ezek az ásványok nincsenek leltárba véve, de nem is rendeli el leltárba vételüket, hanem Fikk László főkönyvtáros jelenlétében lezárják az illető szekrényt, gyurmát ragasztva minden nyílásra, s lepecsételik azt az ellenőrző szerv, illetve a Téka pecsétjével. Ugyanakkor az utolsó bekezdés felmenti az intézmény vezetőségét a bűnügyi felelősség alól, amit a nemesfémek rejtegetése vonna maga után: „hisz nem tudtak arról, hogy az ásványok aranyat is tartalmaznak, s így nem jelenthették azt.” Az ügy folytatásáról nem tudunk, de ez a rendszerváltozásig tartó korszak legemlékezetesebb és jellemzőbb viszonyulási formája a Teleki Téka ásványgyűjteményéhez.

³⁰ *Uo.*, 338.

³¹ Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, Dosar 1. *Referitor la Acte diverse, 13 decembrie 1946-15 decembrie 1954. Mobilier. Clasa 6. Subclasa 61. Mobilier special, 27. és Mobilier inventar de birou, opera de artă și cărți. Clasa 6. Subclasa 64. Obiecte de artă și muzeu, 28.*

³² Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, *Biblioteca Documentară Teleki. Dosar referitor la Corespondență. Data începerii: 10 ianuarie 1959, data încheierii 29 decembrie 1959. Inventariat sub nr. 20. Proces-verbal. Incheiat astăzi 18 decembrie anul 1959, 80.*

A rendszerváltozás után felmerült az ásványgyűjtemény szakszerű rendezésének szükségessége, ez az 1990-es években el is indult egy magyarországi geológus bevonásával, de sajnos anyagi források hiányában leállt a munka. 2014-ben kezdődött újra Szakáll Sándor geológus professzor segítségével.³³ A munka első fázisa le is zárult, megtörtént az anyag átnézése, rendezése, elkészült egy adatbázis (egyelőre Excel-formátumban), amely a szekrények tartalmát és az ásványok számait veti össze a katalógusok leírásaival. A következő fázisban szeretnénk egy DVD-n forgalmazandó adatbázist készíteni a geológus szakértők számára, illetve egy színes népszerűsítő albumot, a legszebb, legértékesebb ásványokkal a nagyközönség számára.

Festmények, szobrok

A Teleki Téka festménygyűjteményének legteljesebb feldolgozását Orbán János végezte el.³⁴ Felkutatta a festménytár alakulásának különböző fázisait dokumentáló levéltári és irodalmi forrásokat és ennek alapján rekonstruálta a ma már csak töredékeiben létező gyűjteményt. A források alapján megállapította, hogy a képek eredetük szerint három nagy csoportra oszthatók: a könyvtáralapítás idején már a Teleki család tulajdonában lévő képek, a Wesselényi Katától örökölt festmények, illetve, a kifejezetten a könyvtár számára beszerzett portrék (számunkra ez a leglényegesebb csoport).³⁵ Ugyanakkor témánk szempontjából a legfontosabb megállapítás, hogy a gyűjtemény elhelyezése a könyvtár tereiben nem pusztán esztétikai szempontok alapján történt, hanem egy pontosan kidolgozott koncepció szerint. Bár ezt Teleki tételelesen nem fogalmazta meg, de nyilvánvaló,

³³ A szakmunkálatok elvégzésére a Bethlen Gábor Alap által nyújtott támogatás adott lehetőséget.

³⁴ ORBÁN János, *Portrék a könyvek között = Ars Hungarica*, 2013. XXXIX. évfolyam, supplementum: *Tanulmányok Kelényi György tiszteletére*, Budapest, 172-180.

³⁵ *Uo.*, 173-174.

hogy a könyvtár reprezentatív nagytermében elhelyezett képek a nagy magyarországi és erdélyi könyvgyűjtemények alapítóinak állítanak emléket (Széchényi Ferenc, Festetics György, Bethlen Gábor, Batthyány Ignác, Brukenthal Sámuel, Bethlen Zsuzsánna, Teleki József, Savoyai Jenő, Hunyadi Mátyás) állapítja meg Orbán. Egykorú leírásában a könyvtár egykori öre, Kelemen Márton így fogalmaz: „...a’ Bibliothéka Hajójába a’ Vas Könyöklök Mellett lévő Oszlopok Mellé Állitva Szemlélni fogod, mind olyan embereknek a’ képeiket, kik vagy Erdély Országban, vagy pedig Magyar Országban a’ köz haszonra valamit fundáltak”.³⁶ Az egyetlen kivétel ebből a szempontból Teleki Mihály arcképe, akit viszont a család felemelkedésében betöltött szerepéért övezett tisztelettel az alapító gróf. A teremkönyvtár előterében pedig – állapítja meg a kutató – a Wesselényi-családtól örökölt családi portrék és a magyar történelem jeles alakjait ábrázoló képek kaptak helyett, Attilától Wesselényi Ferencig és Apafi Mihálytól Lázár Jánosig.³⁷

Orbán pozicionálta is a Téka gyűjteményét a korban alapított nagy magyar könyvtárak sorában, megállapítva, hogy szinte ugyanez a koncepció figyelhető meg Széchényi Ferenc és Ráday Gedeon könyvtárainak ikonográfiai berendezésénél is: a magyar történelem és tudományosság alakjainak ábrázolása.³⁸

A nagytermet díszítő szobrok történetével Kimpián Annamária, a Teleki Téka munkatársa foglalkozott érdemben 2002-ben megjelent tanulmányában.³⁹ Az egykor a könyvszekrények tetejét díszítő 63 szobrot – 49 portré, illetve 14 mitológiai jelenet ábrázolása – 1803 júliusára

³⁶ *Uo.*, 176.

³⁷ *Uo.*, 178.

³⁸ *Uo.*, 178.

³⁹ KIMPIÁN Annamária, *A Teleki Tékát díszítő szobrok = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára, 1802-2002*, szerk. DEÉ Nagy Anikó, SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály, VAKARCS Szilárd, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002, 302-316.

készítette el Mathias Mayer bécsi szobrász: „Ittis készen áll bé-rakva, el-
küldés végett Tíz láda könyv: és 65 bronzírozott Büste”.⁴⁰

Az alapítónak és feleségének mellszobrát egy elismervény szerint
1804 közepére ígérte Franz Thaller bécsi szobrász, és 1805-re készültek
el. A két világháború között még léteztek azok a kis feliratok, amelyek
megnevezték a szobrokat.⁴¹ A mára fennmaradt 47 szoborból 30 alkotást
Kimpián Annamária azonosított be 2002-ben Mayer elismervénye illetve
az akkor ismert szakirodalom alapján.

Jelen dolgozatban ezt a munkát is megpróbáltuk kiegészíteni a
Capitoliumi Múzeum, a Vatikáni Múzeum, a British Museum, illetve a
berlini állami múzeumok online katalógusaira támaszkodva, és felhasználva
néhány, időközben interneten hozzáférhetővé vált gyűjtőadatbázist: a
Német Régészeti Intézet és a kölni egyetem Régészeti Intézetének Arachne
adatbázisát, a Göttingeni Régészeti Intézet virtuális gyűjteményét, illetve
a Digital Hadrian's Villa Project képeit.⁴² Az azonosításoknál, illetve a
korábbi azonosítások ellenőrzésénél a Kopienkritik módszerét követtük,
azaz több másolatot összevetve, és második körben azokat a numizmatikai
forrásokkal összehasonlítva vontuk le a végső következtetést.⁴³ Az
új megközelítés az volt, hogy az elismervénytől elvonatkoztatva is

⁴⁰ KIMPIÁN 2002, i.m. 303; *Teleki Sámuel Szász Józsefnek, Bécs, 1803. július 26.* TBKL, II. d 890. Közli DEÉ 1997, 345.

⁴¹ A dátumot a művész a szobrok talapzatának belső oldalára véste be, aláírása mellé. Közli: ORBÁN János, *Patronajul artistic al contelui Teleki Sámuel*, Cluj, Universitatea Babeş-Bolyai, 2012 (doktori dolgozat), 140-141.

⁴² A felhasznált adatbázisok: http://www.museicapitolini.org/collezioni/tutte_le_opere, <https://catalogo.museivaticani.va/opere/>, http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx, <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&moduleFunction=highlight>, <http://arachne.uni-koeln.de/drupal/>, <http://viamus.uni-goettingen.de/fr/pages>, [http://vwahl.soic.indiana.edu/villa/database\(static\).php](http://vwahl.soic.indiana.edu/villa/database(static).php).

⁴³ Itt szeretnék köszönetet mondani Pánczél Szilamér régésznek, aki munkámban segített, illetve Alföldy Ágnes muzeológusnak, aki a numizmatikai háttéranyagra támaszkodva megerősített egy-egy találatban.

kerestünk, pusztán az ikonográfiára hagyatkozva, a tipikus attribútumok alapján következtetve egy-egy személyiségre. Így sikerült beazonosítani még néhány szobrot, illetve további következtetéseket levonni a ma hozzáférhető segédletek alapján az eddigi eredményekből. Az azonosítás során a szobroknak a Kimpián Annamária által felállított sorrendjét követtük.

Az új módszerrel tehát egyrészt további szobrokat tudunk viszonylagos bizonyossággal beazonosítani. Így az eddig ismeretlenként nyilvántartott 33. sz. szobor alakja a hellenisztikus uralkodó prototípusát testesíti meg, ez egy sajátos figurája az ókori szoborábrázolásnak.⁴⁴ A 34. számú szobor az arc, frizura és fejtartás alapján az ifjú Marcus Aurelius egyik tipikus ábrázolása.⁴⁵ A 43. számú szoborról kijelenthetjük, hogy az ún. pergamoni típusú Hermész Propülaion másolata.⁴⁶ A 47. számú szobor a Hadrianus villájából származó *Capitoliumi Antinous* másolataként azonosítható.⁴⁷

Fontosnak tartom itt aláhúzni az azonosítások pontosságának viszonylagos voltát, mivel ugyanakkor az is megállapítható, hogy mind az általunk, mind a már Kimpián Annamária által azonosított szobrok között több olyan is létezik, amely könnyen azonosítható más, a korban fontosnak tartott másolatokkal is. Így például megállapítható, hogy az eddig Hippokratésznek tartott 6. számú szobor, mely valóban nagyon hasonlít a

⁴⁴ V.ö.: Hellenisztikus uralkodó portréja (i.e. 2. század), Berlini Pergamon Múzeum, Inv. No. P130. <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=684146&viewType=detailView> . /Letöltés dátuma: 2016. 09.20./

⁴⁵ V.ö.: <http://viamus.uni-goettingen.de/pages/imageView?Object.Id:record:int=3631> /Letöltés dátuma: 2016. 09.20./

⁴⁶ V.ö.: Alkmenész Hermes Propülaionának római kori másolata, a Villa Hadriana gyűjteményéből, jelenleg Szentpétervár, Ermitázs, nr. A26. [http://vwhl.soic.indiana.edu/villa/database\(static\).php](http://vwhl.soic.indiana.edu/villa/database(static).php), 139. pozíció /Letöltés dátuma: 2016. szeptember 20./

⁴⁷ V.ö.: Antinoo Capitolino, Musei Capitolini, Inv. MC0741, http://en.museicapitolini.org/collezioni/percorsi_per_sale/palazzo_nuovo/sala_del_gladiatore/statua_dell_antinoo_capitolino

Hippokrátesz-ábrázolásokra, lehetne akár Krüszipposz is,⁴⁸ az Antoninus Piusként nyilvántartott 18. számú pedig Commodus portréábrázolásainak egyik típusával is azonosítható.⁴⁹

Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy az a bizonyos Mathias Mayer, aki aláírta a szobrokat felsoroló elismervényt, nem egy ismert személy, máig nem sikerült senkinek sem rájönnie, hogy ki is lehet ő, elképzelhetőnek tartjuk, hogy a másolatok tulajdonképpen nem kifejezetten Teleki Sámuel részére készültek, hanem egy másolatokat rendelésre gyártó műhely termékei. Ilyen műhelyek a 18. század második felétől működtek Nyugat-Európa nagyobb kulturális központjaiban, és rendszeresen hirdették termékeiket a korabeli újságok lapjain. Például a már említett weimari nagyhercegi könyvtár antik szobormásolatai is egy ilyen műhelyben készültek. Ezek adásvételi szerződésén Carl Christian Heinrich Rost neve szerepel, aki egyben a könyvtár élén álló Goethe egyik legfontosabb könyv- és metszetbeszerzője volt. A lipcsei műtárgykereskedő Rostnak több katalógusa is ismert, a szakirodalomból azt is tudjuk, hogy a drezdai antik gyűjtemény gipszmásolatainak öntőformái fölött is rendelkezett, illetve számos, a Vatikáni Múzeumból származó szobor gipszmásolatát is hirdette.⁵⁰ Úgy gondolom, hogy a mi Mathias Mayerünk is egy hasonló műhely tulajdonosaként vagy forgalmazójaként vehette át az 535 forint 30 krajcárt Teleki Sámuelától 1803 nyarán.⁵¹ A meg nem rendelt, de egyes megrendeltekhez hasonlító személyiségek szobrai pedig

⁴⁸ V.ö.: Chrysispos (i.e. 3-2. század), British Museum, GR 1824.0201.2. /Letöltés dátuma: 2016. 09.20./

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=460531&partId=1&searchText=Chrysispos&images=true&page=1/ Letöltés dátuma: 2016. 09.20./

⁴⁹ V.ö.: Commodus fiatalkori portré (180-181), Vatikáni Múzeum, Sala dei Busti, inv. 617. [http://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view\[layout\]=objekt_item&search\[-constraints\]\[objekt\]\[searchSeriennummer\]=19794](http://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[layout]=objekt_item&search[-constraints][objekt][searchSeriennummer]=19794) /Letöltés dátuma: 2016. 09.20./

⁵⁰ BUDDE 2009, i.m. 44.

⁵¹ KIMPIÁN 2002, i.m. 303.

az üzletember élelmességét bizonyítják, aki a hiányzó mellszobrok helyett a raktáron lévő másolatokat postázta Marosvásárhelyre.

Természetesen mindezt olyan szakembernek kellene ellenőriznie, aki szakértője a 19. század eleji antik szobormásolatok kérdésének. A fenti következtetések merészsége megköveteli azt, hogy majd egy nagy interdiszciplináris projekt részeként vizsgáljuk meg ezeket, mely bizonyosságot szerezzen vagy cáfolja meg e feltevéseket.

És még egy megválaszolatlan kérdés: több nagyon ismert, ugyanakkor emblematikus ábrázolással bíró személyiség (Pompeius, Caesar, Brutus, Hadrianus, Püthagorasz, Szapphó stb.) szobra 2002-ben (az első tudományos feldolgozás idején) már hiányzott a teremkönyvtárból. Több mint valószínű, hogy a szóbanforgó tizenhat szobor elkészült és megérkezett, hiszen nincs annak nyoma, hogy késlekedve küldték volna őket vagy elmaradtak volna. Természetesen néhány szobor megsemmisülhetett az elmúlt két évszázad háborúi, felújítási munkálatai miatti mozgások következtében, de a hiányzó szobrok száma túl magas ahhoz, hogy ezzel a magyarázattal megelégedjünk.

A szobrokat vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy milyen kritériumok vezérelték Teleki Sámuel a szobortár kialakításakor. A megrendelt szobrok Teleki Sámuel személyiségét tükrözik, nem találunk hadvezéreket, autoriter császárokat a kiemelt személyiségek között, hanem azokat az irodalmi-történelmi szereplőket, akiket az alapító csodált vagy akiknek szellemiségével azonosulni tudott. Irodalmi preferenciái, a görög-római irodalom klasszikusai mellett, a legtöbb szobor az ú.n. „jó császárokat”, mecénásokat, illetve az antik filozófia nagyjait ábrázolja.

Ami a festmény- és szoborgyűjteményhez való viszonyulást illeti, erre nyilvánvalóan minimális adat van, és az is nagyrészt csak odavetett méltatás, hiszen a könyvtár állománya, a maga impozáns valójával szinte

minden mást felejtetett mindig is a terembe belépővel. Mégis megpróbáltuk összegyűjteni azt a minimális számú méltatást, ami az alapítástól napjainkig fennmaradt naplókban, levelezésben, sajtóban. A források nagyrészt megelégednek a festmények felsorolásával, elrendezésük leírásával. Ugyanakkor fontosnak ítéljük meg azt, hogy mikor mit emelnek ki, mivel ez jelezheti az épp aktuális viszonyulást az illető gyűjteményhez is.

A Teleki Téka festmény- illetve szoborgyűjteményének első leírását a már említett Kazinczy-féle útinaplóban olvashatjuk. Az esztétikai méltatások mellett nagyon fontosnak ítéljük azt a megjegyzést, amely az *Erdélyi levelek* 1839-es kiadásában jelenik meg először:

„Mi lehetne ez a ház, ha az erdélyiek ide küldenék be nemzetségeiknek nevezetesebb tagjai képeiket! De a festés vásznára, hátul fel kellene jegyeztetnie, s olvasható betűkkel, a személynek nevét, hivatalait, szüléit, lakását, születése s halála napjait, hogy a támadható kétségek eltávoztassanak.”⁵²

Azért emeltem ki fontosként ezt a megjegyzést, mivel ez a gondolat tulajdonképpen nyílt utalás egy erdélyi múzeum létrehozásának szükségességére, mely végigkíséri a könyvtár nem könyvalapú gyűjteményeihez való viszonyulást ezekben a kezdeti években, újra- és újra felbukkanva a különböző forrásokban.

Jelentős híradásnak számít a Tékáról Orbán Balázs Székelyföld-leírásának vonatkozó fejezete is, mely részletesen ismerteti a 19. század végének tékabelsőjét:

„A könyvek mellett más műkincsek is vannak e teremben. A szekrények fölött bölcseket, imperatorokat, művészeket ábrázoló szobrok. Ezek közt legkitünőbbek az alapító grófnak és nejének gr. Bethlen Susannának életnagyságú mellszobrai, melyeket Thaller Tiroleus 1805-ben készített érczből, s melyek az ujjabkori

⁵² [KAZINCZY Ferenc], *Utazásai* (Erdélyi levelek), Buda, 1839, 204.

szobrászat remekebb alkotásai közé tartoznak. Ezen márvány oszlopokon nyugvó emlék-szobrok fölött van a korlátoknak Sz.-István lovagrend diszöltözetében előállított életnagyságú képe Tusch (a bécsi galeria custosa) által festve, körülte szülői és gyermekeinek képei.

Ezeken kívül a teremben és az előcsarnokban több más figyelmet érdemlő arczkép van felfüggesztve.,⁵³

Művészettörténeti szempontból talán a legfontosabb és leginkább értő híradás a 19. század egyik legfontosabb szobrászának, Izsó Miklósnak méltatása:

„Szabó Károly és Izsó Miklós e napokban utaztak át Marosvásárhelyen... megtekintették a Teleki-könyvtárt, s Izsó nyilatkozata szerint a bronzmívű szobrászat egész Magyarországon nincs oly kitűnőleg képviselve, mint a könyvtárban, Teleki Sámuel – az alapító – és neje mellszobrai által.”⁵⁴

Gulyás Károly már említett összefoglalója, mint már láttuk az imént, megemlíti a festménygyűjteményt is.⁵⁵

Érdekes a nézőpont-változás szempontjából Aurel Filimon 1931-ből fennmaradt leírása a könyvtár festménytáráról.⁵⁶ A képek és szobrok közül az alapító Tusch-féle portréja, a két mellszobor és az ókori szobrok mellett Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc portréit⁵⁷ emeli ki, szót sem ejtve a magyar történeti személyiségekről – a kor erdélyi román értelmiségije számára ez tűnik átvehetőnek a Teleki Téka „lieu de mémoire”-jellegéből.

Feltűnő, hogy a már említett 1949-es leltárban egyrészt ugyanazokat az alkotásokat nevesítik, amelyek a Filimon bemutatásában is szerepelnek:

⁵³ ORBÁN 1870, i.m. 142-143.

⁵⁴ *Budapesti Közlöny*, 1869. (3. évf.) augusztus 24., 192. szám, 2725.

⁵⁵ GULYÁS 1913, i.m., 385.

⁵⁶ FILIMON 1931, i.m. 337.

⁵⁷ Ez utóbbit valószínűleg tévesen, II. József portréja helyett. Az általa említett főhelyen, a könyvtáralapító portréja mellett kétfelől Mária Terézia és II. József portréi voltak.

Teleki Sámuel, Bethlen Zsuzsanna, Mária Terézia és II. József, ezen túl pedig az összes ábrázolt történelmi és irodalmi személyiség „fejedelmi személyek” („figuri de principi”) gyűjtőnéven szerepel. Erre két lehetséges magyarázatot tudunk adni. Elfogadhatjuk egyrészt a filimoni viszonyulást, mint a Tékához való két világháború közötti általános román hozzáállást, hisz Filimon 1922-től a Városi Könyvtár könyvtárosa volt, 1937-től a Minisztérium által kinevezett, a Tékáért felelős kormánybiztosként működött. Így feltehető, hogy a leltárkészítő funkcionáriusok már egy előző leltárral a kezükben végezték a számadást. A másik magyarázat az, hogy a Téka őre, Nemes Károly, illetve az esetleg hozzáértő néptanácsi kiküldött úgy próbálták menteni a festménygyűjteményt, hogy lehetőleg nem tudatosították a hatóságokban, kiket is ábrázolnak ezek a képek.

Egy 1961-ből származó átadási jegyzőkönyv szerint 19 festményt adott át a Tartományi Múzeum számára a Téka, illetve a Református Kollégium,⁵⁸ melyek közül 10 volt a Teleki Könyvtár tulajdona. Orbán János 2006-ban már csak Mária Terézia és II. József portréit találta meg a múzeum raktáraiban a Tékából elvitt festmények közül.⁵⁹

A teremkönyvtár megmaradt képeit az elmúlt években módszeresen restauráltattuk a Bethlen Gábor Alap segítségével. Ezt a munkát szeretnénk folytatni az elkövetkező években is, illetve módot találni arra, hogy a gyűjtemény történeti egységét visszaállítsuk az egykori festmények felkutatásával és visszaigénylésével.

Ami a szobrokat illeti, folyamatban van egy közös projekt előkészítése a berlini Humboldt Egyetem restaurátor szakértőivel, ami a szobortár restaurálását, beazonosítását, illetve katalógusának elkészítését illeti.

⁵⁸ Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, Dosar 206/1961. *Proces verbal de predare-preluare. 20 decembrie 1961.*

⁵⁹ ORBÁN 2012, i.m. 139.

Régiségek, „numismák”

Az 1949-es leltár régészeti leletekről is tudósít, azaz 10 szekrényről az első emeleten, ahol régészeti leleteket tárolnak.⁶⁰ Ezek valószínűleg az ásványos szekrények alsó részében lehettek elhelyezve. De az is elképzelhető, hogy a leltárt készítő funkcionárius egyszerűen csak összetévesztette az ásványokat a régészeti leletekkel, mert ugyanebben a leltárban nincsenek feltüntetve külön az ásványgyűjtemény szekrényei. Ugyanakkor említést tesznek egy (az 1950-es leltárban három) vörösréz szarkofágról az 1700-as évekből, egy réz teleszkópról, több 17. századi ún. *Antic* ládáról, illetve 17 darab, római építkezésben használt kötömről.⁶¹ Mit tudunk ezekről?

A Teleki-tudóslevelezésben több levelet találtunk Cornides Dániel tollából, melyben a tudós egy egészen különleges, Aba Sámuel korabeli pénzermét köszönt meg Teleki Sámuelnek.⁶² Ugyanakkor egy 1803-as levél (ugyanaz, amely a 65 „bronzírozott Büste” elkészültéről tájékoztat), megemlíti a régiségeket is, amelyeket különböző ismerősöktől szerzett be a gróf:

„Vice Ispány Gyárfás Josef Ur irta nekem: hogy vagy 3 darab romai régi köveket (lapides literatos) egy néhány darab ezüst és réz Pénzekkel, rész szerint Romaiak rész szerint Erdélyi Fejedelmeké és Zapolya királyé; küldött számomra Tiszt. Prof. Antal János Ur kezihez. Ezekről is tudósítson Kglmd”.⁶³

Ami egy esetleges numizmatikai gyűjtemény létrejötté enged következtetni, az egy mondat az 1817-es Kazinczy-leírásból: „A numismák

⁶⁰ Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, Dosar 1. *Referitor la Acte diverse, 13 decembrie 1946-15 decembrie 1954, Proces verbal*, 14-15., 28.

⁶¹ *Uo.*

⁶² Teleki-Bolyai Könyvtár, Tq-1580, Ms 21, *Cornides Dániel levele Teleki Sámuelhez*, 1764. április 11., Kolozsvár.

⁶³ A levelet közli: DEÉ 1997, i.m. 345.

még nem érkeztek le Bécsből.”⁶⁴ További kutatások tárgyát képezheti majd ennek a Bécsből várt gyűjteménynek a feldolgozása.

Adatokat találunk a régiségekre vonatkozóan az 1861-es *Magyar Régészeti Repertórium*ban, mely említést tett a Teleki Tékáról, mint marosmenti római régészeti leletek őrzőhelyéről:

„hol egyik [római] útnak nyoma a Maros jobb partján a város átellenében, a másik pedig bal partján a szőlőhegy felé látható. És Benkő azt gyanítja, hogy itt valami dák vagy római város állott. (...) E vidéken talált több antik tárgy a gróf Teleki-féle könyvtárban őriztetik.”⁶⁵

Ugyancsak Benkő Károly 1862-ben utalt egy bizonyos régiséggyűjteményre, amely a könyvtáralapító nagyportréja mögötti kasztenben rejtőzik: „ennek háta megett háromfiókú nagy kaszten régiségekkel rakva (miből a rómaiak korából valókkal legkevesebbel bír e könyvtár)”⁶⁶.

1931-ben Aurel Filimon két, 1647-re datált, Erősd várából származó falappal leborított szarkofágról tudósít, melyeknek fényképét is közli.⁶⁷ Míg ezeken a harmincas évekbeli fotókon a szarkofágok a teremkönyvtár főhajójának végében helyezkednek el, az 1949-es leltárnál már a raktárban található tárgyaknál kerülnek felsorolásra.⁶⁸

A felsorolt régiségekből ma már semmi nem található meg a Teleki Tékában. Deé Nagy Anikó utal a 94/1966-os jegyzőkönyvre, amely szerint a Bolyai Könyvtár érmegyűjteménye mellett a Teleki Könyvtár hasonló

⁶⁴ [KAZINCZY 1817], i.m. 6.

⁶⁵ IPOLYI Arnold, *Magyar Régészeti Repertorium = Archeológiai Közlemények – A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására*. 2. kötet (1861), Budapest, 1861, 241-242.

⁶⁶ BENKŐ Károly, *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001, 23.

⁶⁷ FILIMON 1931, i.m. 332-333, 338.

⁶⁸ Teleki-Bolyai Könyvtár Irattára, *Dosar 1. Referitor la Acte diverse, 13 decembrie 1946-15 decembrie 1954, Proces verbal*, 15.

értékeit is átadták a marosvásárhelyi Tartományi Múzeumnak.⁶⁹ A múzeum leltárkönyveiben és raktáraiban viszont ennek az átadásnak nem akadunk nyomára.

Fegyvergyűjtemény

Végezetül még egy másik, ma már nem létező gyűjteményről is szeretnénk említést tenni, Teleki Sámuel fegyvergyűjteményéről. Ennek ma már csak leltárait találjuk meg a Teleki-Bolyai Könyvtárban.⁷⁰ Három számbavételről van szó, az első lista 1802-ben („a négy Verschlagokból kirakott Bécsi Fegyverek a Vásárhelyi Fegyverekkel együtt ezen lista szerint tétessenek a Tornácra nyíló kétablaku szobában a Számtartó Mihály keze alá”), a második 1805-ben („Wasarhelyen 22 Júni 1805. Fegyveres Thecákba tétessenek”), a harmadik 1818-ban kelt, amikor a fegyverek – a ház egyéb javaival együtt – új számtartó kezelése alá kerültek. A lajstromok címét és a Teleki Sámuel által sajátkezűleg összeállított 1805-ös listát 1915-ben közölte Dékány Kálmán, a Teleki Téka főkönyvtárosa a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain,⁷¹ de egyrészt nem jelenítette meg a kancellár, illetve számtartója által tett lapszéli bejegyzéseket (3 bejegyzés kivételével), másrészt pedig csak a lista közlésére vállalkozott. Az 1805-ös számbavételnek egy másolata is megtalálható a Teleki kézirtárban Herbert Mihály számtartó tollából, amelynek külön érdekessége, hogy kiegészítéseit a kancellár erre tette meg, nem az eredetire.⁷²

Teleki Sámuel 5 csoportra osztva osztályozza gyűjteményét: 34 pisztolyt, 42 vadászpuskát („flintát”), 7 darab vont csövű hadipuskát („stutzot”), 72 darab egyéb szúró-vágófegyvert és tartozékokat („más

⁶⁹ DEÉ 2002, i.m. 158.

⁷⁰ TBKL, II c 852 (1802-ből); TBKL, II c 850 a-b (1805-ből, ebből az a példány Teleki Sámuel-autográf), TBKL, II b 751 (1818-ból)

⁷¹ DÉKÁNY Kálmán, *Gróf Teleki Sámuel fegyvergyűjteménye = Hadtörténelmi Közlemények* (16.), Budapest, 1915, 219-225.

⁷² TBKL, II c 850 b

egyéb fegyverek és pálczák”), illetve 35 darab lószerszámot sorolt fel a jegyzék. A leírás utolsó oldalán kiegészíti még a felsorolást egy rend angol lószerszámmal, illetve 4 vágófegyver leírásával.

A gyűjtő Teleki nem elégedett meg a fegyverek részletes leírásával, hanem hasznosítható provenienciákkal is szolgált az utókorak, mivel több ízben megadta a készítő mesterek nevét, esetleg előző tulajdonosuk nevét. Ugyanakkor rekonstruálhatjuk a listából azokat a fegyvereket és kiegészítőket is, amelyeket a kancellár, illetve fia, Ferenc használt, mivel ezeket külön jelzi Teleki a leírásban. Néhány fegyver leírása mellé az „Ez az úton velem jár” bejegyzést illesztette: „Egy pár vont lyukú, ezüst készületű, lapos kápájú. Ant. Szell csinálta Linczben, golyobis formával, pormértékkel” és „Egypár zsebbe való igen szép anglus mordály. Londonban csinálták, ezüst horgas kápával.” Egy „aranyos, bronzírozott nagy kardról” megjegyzi, hogy „a biharvármegyei uniformishoz való”. Egy flinta, 1 aranygombos nádpálca, 5 gálakard, 3 viselőkard, 1 gyászkard, 1 útikard, illetve a fentemlített uniformishoz való kard mellett szerepel a „Bécsben vagyon /Bécsben vagynak” beírás, amely szintén a fegyverek saját használatára utal.

A gyűjtemény 4 darabjáról tudatja a jegyzék, hogy Teleki Ferenc használatába kerültek, egy flintáról Teleki Sámuel jegyzi meg, hogy „A fiamé, Bécsben vagyon”, egy karabélyról és két rapierkardról pedig a számtartó jegyzi be, hogy „28 Martij 1810 ... a Groff Úrfi Ő Nsága kivette”, illetve „ezt ő Nsága 28 Martij 1810 kivette és Sáromberkére vitte.”

A fenti leltárban leírt fegyvergyűjteményről az első híradás még abból az időből való, amikor a kancellár Nagyváradra költözött: „Vagyon még Sáromberkén két tserefából készült Théka rakott munkával, üveges ajtóval; az egyikben az előtt köntösseimet, a másikban pedig fegyvereimet tartottam, azokatis adja el Kglmed” – írta Lénárt Sámuelnek, 1785. május

13-án Szebenből.⁷³ A fegyvergyűjtemény Bécsbe is követte Teleki Sámuel, hiszen a váradi lelkész, Keresztesi József leírásából arról értesülünk, hogy 1790-ben, Bécsben jártakor a Teleki-család minden tagja megmutogatta kedves tárgyait a vendégnek, Sámuel többek között „drága magyar, német, Török fegyvereit”.⁷⁴

A következő híradás már 1803-ból való, marosvásárhelyi tisztartójától érdeklődik Teleki, arról, hogy „...az ujj Könyves és fegyveres Thecák már mennyiben készültenek el?”,⁷⁵ 1805-ben pedig Herbert Mihály tisztartó írja urának, hogy „A bépakolt 151 ohnos fegyveres horgok a fegyveres Szobába vagynak bé téve.”⁷⁶

Kelemen Mártonnak, a Téka könyvtárosának 1815. július 5-én kelt leveléből azt is megtudjuk, hogy a fegyveres házat illusztris személyek látogathatják is:

„A Theca nézők most a’ Tavasztol fogva igen számosok voltak. Közelebről látogatta meg a’ Bthecat Cath. P[üsp]ök Rudnai ur Exja Számos uraságokkal és Papokkal együtt. Megnézegette a’ Thecanak mint az also, mint a felső részét, Olvasó szobát a ‘Palotát és a fegyveres ház[at]’ s igen nagy meg elégedését találta ő Exja mindenikb[en].”⁷⁷

Az alapító halála utáni első információ a fegyvergyűjteményről Orbán Balázs leírásából származik: „Egy mellékteremben érdekes és nagybecsű fegyvergyűjtemény volt, melyet 1848-ban az oláhok elraboltak, s azoknak csak néhány példányát sikerült visszaszerezni.”⁷⁸ Benkő Károly ehhez új adalékokkal szolgál:

„...e kétablakú csinos házban találtak ma is kevés régi és kovás fegyverek, de legdrágábbjait, s kitűnőbbjeit 1848-ban

⁷³ Idézi DEÉ 2002, i.m. 73.

⁷⁴ DEÉ 2002, i.m. *uo.*

⁷⁵ Közli DEÉ 2002, i.m., 345.

⁷⁶ Közli DEÉ 2002, i.m. 348.

⁷⁷ Közli DEÉ 2002, i.m. 374.

⁷⁸ ORBÁN 1870, i.m. 143.

kivitték, számszerint 14 darabot, a használhatókat kormánybiztos Berzentzei László úr, a becsesebbeket a cs. k. katonatisztek ládáiban hordták el. Tétetett lépés visszaszerzésekre, de siker nélkül, mivel azok helyett más fegyverek laistroma közöltetett.”⁷⁹

A gyűjteményből mégiscsak megmaradhatott néhány reprezentatív darab, látogatottságát bizonyítja, hogy a dualista monarchia összegző leíró munkája, az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* is említést tesz róla a könyvtár kincsei mellett: „A könyvtárral kapcsolatban áll az ásvány- és kőzetgyűjtemény s egy igen értékes régi fegyvertár.”⁸⁰

Nincs adatunk arról, hogy a 20. század elején milyen változások történhettek a fegyvergyűjteményt illetően, de a Téka főkönyvtárosa, Dékányi Kálmán 1915-ben, amikor közli a gyűjtemény 1805-ös leltárát, annak már csak néhány darabjáról tudósít. Ő az, aki az 1848-as történéseket is kiegészíti: „...bizonyára Bécsbe vitték legértékesebbjeit. De itt Marosvásárhelyt is sok baj érte a gyűjteményt. Leginkább akkor fogyott meg, mikor az 1848-49-iki szabadságharcz ideje alatt a székely nemzetőrség között is osztottak ki a fegyverek közül. Gedeon osztrák tábornok megszállása alkalmával is nem egy szép darabja kallódhatott el.”⁸¹

1931-ben Aurel Filimon már nem talált egyetlen darabot sem a gyűjteményből, és mivel valószínűleg semmiféle információt nem kapott a fegyverek hollétére vonatkozólag a Téka könyvtárosaitól, illetve a vonatkozó szakirodalmat nem ismerte, így az általa ismert utolsó információt, azaz Orbán Balázs leírását közölte: „A könyvtár mellett egy nagyon gazdag fegyvergyűjtemény is volt, amelyet viszont 1848-ban kiraboltak, úgy, hogy nyoma sem maradt”.⁸²

*

⁷⁹ BENKŐ 2001, i.m. *Uo.*

⁸⁰ Bedőházi János, *Maros-Tordamegye = Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország*, VII. kötet, Budapest, 1901, 296.

⁸¹ DÉKÁNYI 1915, i.m. 225.

⁸² FILIMON 1931, i.m. 337.: „Alături de bibliotecă se strânsese și o colecție foarte bogată de arme, devastată însă în anul 1848 așa că n-a lăsat nici o urmă.”

A Teleki Téka nem könyvalapú gyűjteményei, leszámítva az ásványgyűjteményt, már nem léteznek a maguk egykori teljességében. Végigkövetve történetüket, kijelenthetjük, hogy virágkoruk a 19. század eleje, tehát az a periódus, amikor az alapító gondos szeme vigyázta működésüket. Teleki Sámuel halálával a gyűjtemények hanyatlásnak indultak, ellentétben a velük egy időben alakult nyugat-európai testvérintézmények kabinetjeivel. A Téka könyvtárosai, illetve az örökösök a könyvek kezelését sem tudták mindig kielégítően ellátni, nemhogy a többi gyűjteményrész rendezésével, illetve gyarapításával foglalkozzanak.

Felvetődik a kérdés, hogy létezett-e tudatos múzeumi szándék ezek esetében vagy a köznek szánt könyvtár egy-egy termébe elhelyezett magángyűjteményekről van szó. Az ásványgyűjteményről szólva a válasz egyértelmű, hisz Teleki Sámuel több helyen, többek közt végrendeletében is rendelkezett annak közgyűjteményként való kezeléséről. A teremkönyvtárat díszítő szobrok és festmények esetében a tudatos koncepció alapján történő kiválasztás és elhelyezés arra engednek következtetni – bár ezt a kancellár tételesen nem jelenti ki –, hogy könyvtárának kiegészítéseként ezeket is tudatosan a felhasználók épülésére szerezte be a gróf, a kor nyugat-európai könyvtárainak mintájára. A régiségek véletlenszerű bekerülése, azok strukturálatlan jellege viszont nyilvánvalóvá teszi, hogy ebben az esetben csak szervezetlen magángyűjtésről van szó, Teleki halála után pedig arról, hogy a Teleki Téka presztízséből adódóan a szűk régió tudományos tárává vált. A fegyvertár további sorsáról nem rendelkezik ugyan végrendeletileg Teleki Sámuel, de az, ahogyan berendezéséről, elrendezéséről gondoskodik, ennek későbbi ismertsége, látogatottsága, azt a feltételezést támasztják alá, hogy ez is az ásványgyűjteményhez hasonló elbírálás alá eshetett a gróf szemében.

Az alapítási szándéktól és a rendeltetés későbbi változásaitól függetlenül, amennyiben történetiségében szeretnénk vizsgálni a

könyvtárat, mindenképpen fontos ezeknek a részgyűjteményeknek a kutatása, hisz szerves részei voltak a mecénás főúr alapításának, beilleszkedtek a 18. század végi felvilágosodáskori Európa és a 19. századi reformkori Magyarország gyűjteménytörténetébe, a Teleki Téka és Teleki Sámuel története nem lenne teljes ezek ismerete nélkül.

Ugyanakkor a még létező gyűjtemények szempontjából gyakorlati haszna is van ennek a számbavételnek, mivel felhívja a figyelmet ezek fontosságára és ezáltal előmozdítja szakszerűbb gondozásuk, illetve konzerválásuk kérdését, amely értelemszerűen mindig háttérbe szorult a könyvállomány gondozása mellett.

LÁSZLÓ LÓRÁNT

Kelemen Márton könyvtáros és Szakáts János segédőr konfliktusa

Mottó: „...s vallyon nem úgy állé a könyvtár szintén, mintha azon nagy férfi halálával az egész tudományos világ tsak meg nem halt...”¹

Az elmúlt két évszázadban a Teleki Téka történetének velejárói voltak a konfliktusok, melyek a legtöbb esetben a hűtlen kezelés, az állománygyarapítás elmaradása, a Teleki-utódok érdektelensége, illetve az alapító Teleki Sámuel végrendeletének az értelmezése és be nem tartása miatt alakultak ki. A gyarapítás kötelességét egyik Teleki-utód sem vette komolyan, ennek elmaradása és más, elsősorban jogi vonatkozású problémák éles vitákat váltottak ki és a vásárhelyi közönség érdeklődése mellett széles publicitást kaptak a sajtóban, az 1860-70-es években elsősorban Száva Farkas újságíró és Orbán Balázs révén.² A fizetések nemegyszer késtek, az Apolló-palota bevételeit egy idő után nem vagy csak részben továbbították a Tékának, mi több, az Afrika-kutató dédunoka Teleki Sámuel el is adta az épületet, ezzel hatalmas botrányt keltve. Az anyagi források visszatartása emellett azt eredményezte, hogy a három alkalmazott helyett (könyvtárőr, segédőr, pedellus) a hatvanas években már csak egy személy volt a könyvtár szolgálatában és 1859-től már nem

¹ Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Levéltára, Teleki személyi levéltár (a továbbiakban: TBKL), II. d. 939. b. *Szakáts János levele a Református Főkonzisztóriumhoz*. Marosvásárhely, 1843. november 29.

² SIPOS Gábor, *A Teleki Téka és a Református Főkonzisztórium = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*. Szerk. DEÉ Nagy Anikó, SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály, VAKARCS Szilárd, Marosvásárhely, 2002, 17-33. SOMKUTI Gabriella, *Orbán Balázs és a Teleki Téka = Uo.*, 34-57.

volt főmunkaidős könyvtáros sem, hanem a református kollégiumban tanító tanárok közül került ki a könyvtárőr,³ ami ellehetetlenítette az itt olvasni vágyók helyzetét. A Telekiek, azaz az öröklődő funkciót jelentő „hitbiztos”⁴ akaratával szemben sem Orbán Balázsék, sem a Református Főkonzisztórium nem tudott eredményt elérni.

Az általunk vizsgált eset levéltári hagyatéka a Teleki-Bolyai Könyvtár levéltárában található *A könyvtár alkalmazottai (Angajații Bibliotecii)* c. fondban, az iratanyag mintegy öt esztendőre érint 1843 és 1848 között.

Az említett konfliktusok sorában az első a könyvtár ötödik könyvtárosa, nagyernyei származású nemes Kelemen Márton és a Téka volt írnoke (segédörként, azaz segédkönyvtárosként is emlegetik), Szakáts János között robbant ki.⁵ Minden bizonnyal az események szikrája az volt, hogy az alapító fiának, gróf Teleki Ferencnek (1787–1861), a könyvtár kurátorának (fidei commissariusának) akaratából vagy jóváhagyásával ismeretlen okokból Szakáts Jánost felmentették állásából, aki válaszként bosszúból feljelentette a könyvtár fölött felügyeleti jogot gyakorló Református Főkonzisztóriumnál Kelemen Márton könyvtárost, illetve később Teleki Ferenc ellen is fogalmazott meg vádakát. Az 1843. március 19-én kelt levél szövegét nem ismerjük, mert az ügy lezárultával az irat visszakerült a feljelentőhöz, azonban a nyomozati anyagból tudjuk, hogy Szakáts kb. harminc pontban fogalmazta meg vádjait.

³ 1859-től Horváth Gáspár kollégiumi tanár a könyvtáros. Nagyjából ebben az időben szűnhetett meg a segédkönyvtárnoki állás, 1859-ben a fizetési nyugták alapján még van ilyen funkció.

⁴ Az általunk tanulmányozott iratok így nevezik a könyvtár kurátorát, Teleki Ferencet.

⁵ Kelemen Márton (1796-1851) – előbb scriptor, majd 1817-től 1851-ig könyvtáros a Teleki Tékában. *Teleki Sámuel és a Teleki-téka*, A leveleket vál., bev., jegyz. DEÉ Nagy Anikó, Bukarest, Kriterion, 1976, 256. – Szakáts Jánosról semmilyen releváns életrajzi adattal nem rendelkezünk.

Mielőtt azonban az események sorára rátérnénk, érdemes megvizsgálni, hogy a Tékát érintő 19. századi konfliktusokban mi is volt a különböző vádak alapja. Teleki Sámuel végrendeletében pontosan meghatározta az általa alapított intézmény működési szabályait, jelentős javakat hagyva ennek fenntartására és gyarapítására. A könyvtár felügyeleti jogát a Református Főkonzisztóriumra bízta, amely a maga során kinevezte a marosvásárhelyi református kollégiumból a két legjobb reputációval rendelkező tanárt,⁶ akiknek évenként, nyáron kötelessége lett volna leltárt végezni, és a könyvtáros munkáját fölülbírálni. Azonban a nyári iskolai szünetben hetekig eltartó leltározás nyűg lehetett mindkét fél számára,⁷ de ennél sokkal fontosabb, hogy a fenntartó (a tárgyalt időszakban mindvégig Teleki Ferenc) nem minden esetben támogatta ezt, vagy épp Kelemen Márton esetében a könyvtáros bújt ki az ellenőrzés alól, betegségre hivatkozva.⁸

Teleki Sámuel halála után a század közepéig csak hat alkalommal volt leltár: 1833-ban; 1842-ben (csak részleges ellenőrzés); 1843-ban és 1844-ben; ezután csak a könyvtárosok (1851-ben Kelemen Márton,⁹ 1859-

⁶ TBKL, II. d. 925. A Református Főkonzisztórium 1841. március 14-én kelt levelében értesíti Dósa Elek és Török János tanárokat, hogy még 1840-ben elfogadták Borosnyai Lukács János kérelmét, miszerint őt mentsék fel ebből a tisztségből és helyébe, illetve az időközben püspökké választott Antal János helyére Dósa Elek és Török János tanár urakat nevezik ki, hogy évente egyszer „caniculanak idején” editiókat stb. szerint vegyék számba a könyvtárat. Ez csak egy hivatalos értesítés lehetett, ugyanis Dósa és Török már 1840-ben is szeretett volna leltárt készíteni.

⁷ TBKL, II. d. 928, II. d. 929. A Konzisztórium a bizottság azon felvetésére, hogy nem leltározhatnak, mert nincs olyan katalógus, amely tartalmazná az „editiókat”, válaszában arról tájékoztatja őket, hogy jelenti a problémát Teleki Ferencnek, intézkedjen ez ügyben. Teleki Ferenc a maga során viszont arra utasítja Törököt és Dósát, hogy ilyen katalógus hiányában is azonnal kezdjék el a számbavételt.

⁸ TBKL, II. d. 927. A Főkonzisztórium kéri Teleki Ferencet, hogy 1841 nyarán tegye lehetővé a könyvtár állományának felülvizsgálatát. Itt jegyzik meg, hogy ezt már 1840-ben is el szeretnék volna végezni, de nem lehetett, mert „a könyvtár örje a tavaji nyári szünnapok idején gyengélkedett, egészsége helyreállítása végett borvizen mulatni szükségesített”.

⁹ TBKL, II. d. 951. A lényegesebben rövidebb beszámolóban ugyanazok a problémák

ben Szász István) halálának éveiben. A második leltározás¹⁰ feltételezett hiányosságai váltották ki a harmadik és negyedik leltározást.

Mint említettük, Szakáts János ügye öt esztendeig húzódott, bár a tényleges nyomozáskét év alatt lezárult. Szakáts feljelentését értelemszerűen a felügyeleti joggal megbízott Református Főkonzisztóriumnak címezte és ez is lesz végig az események koordinálója. Már 1843. március 26-án utasították a kollégium két tanárát, Török Jánost és a jogtudós Dósa Eleket, mint a Teleki Téka könyvállományának évenkénti felmérésére kinevezett bizottság tagjait, hogy kezdjék el a vizsgálatot, az érintetteket hallgassák ki. Ezzel egy időben a könyvtár fidei commissariusának is írnak¹¹ egy tapintatos felkérést, hogy tegye lehetővé a kivizsgálást és támogassa azt. A Szakáts János által felsorolt vádpontok¹² a Teleki Téka könyveinek és kéziratainak hűtlen kezelésére, eladására, nem a kijelölt helyen való tartására, az ásványok, képek és más, a könyvtárhoz tartozó felszerelések elhanyagolására, a katalógus hiányosságaira, valamint számos leltárba nem vett könyvre, kéziratra vonatkoznak. Egy második levélben Szakáts még megtoldja a vádakát a Cserei-másolatok elkótyavetyélésével, illetve felrója, hogy gróf Teleki Ferenc hűtlenül kezeli a vagyont, azaz az Apolló-palota után befolyó összegek nem a fejlesztésre, gyarapításra fordítatnak, sokkal több bért is be lehetne hajtani onnan.

A nyomozás a legkörültekintőbb módon kezdődött el, például a helyi cenzortól, Horváth Páltól is véleményezést kérnek a tiltólistán levő könyvek kezeléséről, másolásáról, kiadásáról.¹³ Minderre nagy

merülnek fel, mint 1844-ben.

¹⁰ Az előzményekre és 1842. évi leltározásra lásd SIPOS 2002, i.m. 17-20, 30-33.

¹¹ TBKL, II. d. 931. *A Református Főkonzisztórium levele Teleki Ferenchez*, 1843. március 26.

¹² A vádpontokat a rájuk adott nyomozati válaszokból ismerjük és így is fogjuk tárgyalni. A számozásból sejthető, hogy ennél több vádpont lehetett, de valószínűleg nem tartották valamennyit relevánsnak.

¹³ *Azon könyvvizsgálást illető felsőbb Rendelkezések, melylyek velem 1843. September 18kán közöltettek a helybeli librorumfilialis revisoratus presese M. Horváth Pál Abbás*

valószínűséggel a Tékában zajló kéziratmásoló és -árusító tevékenység miatt került sor, amelynek, mint később látni fogjuk, Szakáts János volt az egyik vesztese és Kelemen az anyagi nyertese. Június-júliusban részleges leltározást tartottak. Az 1843. július 12. és 18. között tartott ellenőrzés beszámolója szerint összevetették a Bécsből (részben még Teleki által leküldött, részben halála után leérkezett) könyvek listáit a revizórius katalógussal. Bár azt állapítják meg, hogy nem hiányzik semmi, mégis vannak problémák, mert: sok esetben a könyvek szerepeltek a listán, de a leküldött ládákból nem voltak benne, vagy kikerültek Sáromberkére és nem a Tékába, illetve olyan tételek is vannak, amelyek nem szerepeltek a listákon, de a ládákból voltak, ezeket beletárolták.¹⁴ A későbbi hetek, hónapok iratai alapján azonban ez a leltár is, akár az előző évi, csak részleges lehetett.

A nyomozás során júliusban Dósa és Török az „Édes Szakáts úr!” megszólítású levélben¹⁵ bizonyos kiegészítéseket és pontosításokat kér a segédkönyvtárostól egyes vádpontokhoz és kérdőre vonja, hogy a fennálló problémákat miért nem addig jelezte, amíg az intézmény alkalmazottja volt. Feltehetően Teleki Ferenc érdektelenségét jelzi az, hogy miután már tavasszal a Főkonzisztórium is írt neki: tegye lehetővé és támogassa a nyomozást, szeptemberben Dósáék is írnak neki,¹⁶ kiegészítve azzal, hogy szolgáltatson információkat a nyomozás ügyéhez. Erre a felkérésre Teleki Ferenc már két nap múlva válaszol,¹⁷ jelezve, hogy utasította Kelemen Mártont, mindenben álljon a bizottság rendelkezésére; ugyanakkor

Úr által. TBKL, II. d. 933.

¹⁴ TBKL, II. d. 938 b.

¹⁵ TBKL, II. d. 934.

¹⁶ TBKL, II. d. 935. Bár a levél nincs aláírva, minden bizonnyal Dósa Elek kézírása.

¹⁷ TBKL, II. d. 936. „Tekintetes Professor Urak! Tisztelt felszollittások következtetésül, meg tettem Rendelésemet, könyvtár ör Kelemen Márton Urnak, hogy a fennforgó feladások meg vizsgálására, a Tts Urak előtt, a kívántató feleleteit és mentségeit megtenni el ne mulassa.”

igazolja, hogy a leltárkor a fel nem mutatott könyvek az ő tulajdonai és a könyvtárban csak „deponálja” őket. Ugyanakkor „egyéb effectumai” a könyvtárnak nincsenek, az ott levő képek és mobiliák nem oda tartoznak. Tehát az ezekre vonatkozó feljelentés értelmét veszti. Teleki válaszát azonban fenntartással kell kezelnünk, hisz az említett Luther- és Melanchthon-portrék és más berendezési tárgyak később a Teleki Téka tulajdonát képezték, sosem vitte el egy Teleki-utód sem innen.¹⁸

Még ugyanebben a hónapban Dósa és Török levélben értesíti Kelemen, hogy a Szakáts Jánostól beérkezett kiegészítések alapján és a hitbiztos felszólítása alapján a legrövidebb időn belül tisztázza magát. A könyvtáros válaszában kötelezte magát, hogy minden váddal kapcsolatban a legrövidebb időn belül megteszi jelentését. Azonban a nyomozás itt egy időre elakadt és a Református Főkonzisztóriumhoz intézett 1843 novemberi levelében¹⁹ Szakáts János is arra panaszodik, hogy nincs előrelépés az ügyben. Ebben a levélben a volt segédőr mély önsajnálattal rávilágít nyomorúságos helyzetére is, hogy sokan őt vádolják lopással és feljelentése nyomán elvesztette hitelét, nem képes más munkát találni. A Főkonzisztóriumtól kér az ügyben segítséget vagy ajánlólevelet vétlenségéről; azonban ez ilyent nem bocsájthat ki, hiszen Szakáts korábban nem az ő alkalmazottjuk volt. Egy újabb vádpontot is felhozott, mely szerint a szászvárosi lelkész, korábbi enyedi tanár Hegedűs Sámuel által a Tékának lemásolt Benkő-féle *Specialis Transsylvania* kézirata nincs meg. Azonban, mint az korábban is megtörtént, az ügy elhúzódik és csak 1844 márciusában kéri a Konzisztórium a felügyelő bizottságot, hogy számoljanak be eddigi eredményeikről, mert egy év alatt nem kaptak semmilyen választ, és Benkő József művének is nézzenek utána. Dósáék

¹⁸ Luther és Melanchthon portréit 1826-ban, Kazinczynak írt könyvtárismertetőjében Kelemen a Téka nagytermét díszítő egyéb festmények között is felsorolja. L. CLAUSER Mihály: *Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki-tékaról* = MKSz, 1940. 1. sz., 13.

¹⁹ TBKL, II. d. 939. b.

a kérést továbbítják Kelemennek. A maga során a könyvtáros húzza az időt, május 13-ra ígéri a választ, de azt is előbb Telekinek kell bemutatnia jóváhagyás végett. Egy hónappal későbbi levelében Kelemen önmagának ellentmondva, a levél elején ígéri, hogy két napon belül beadja a választ, az irat végén mégis haladékot kér arra hivatkozva, hogy Dupont Móricot, aki állítólag egy értékes könyvet megcsonkított, még nem hozták haza Bécsből, meg kellene várni és kikérdezni ez ügyben.²⁰ A bizottságnak nem maradt más hátra, mint tájékoztatni a Konzisztóriumot a késlekedés okairól.

Egy újabb leltár nyomán a várt beszámoló 1844. július 1-re készült el.²¹ Ebben Törökék beszámolnak a nyomozás menetéről, említve, hogy Kelemen június 17-én adta be végül a választát ötvenegy darab bizonyítvánnyal együtt. Ugyanakkor magukat azzal mentik az 1842-es állományfelmérés kapcsán, hogy az az évi konzisztórium utasításnak megfelelően csak a katalógusban²² és a katalógushoz hasonló más jegyzékekben szereplő könyveket vették számba. A továbbiakban nem teljesen világos, milyen más katalógusokra és jegyzékekre²³ mondják, hogy ezeket nem nézték át, sem azokat a könyveket és tárgyakat, amelyeket a könyvtárban találtak, de semmilyen nyilvántartásban nem szerepeltek. Ezekre mondta Teleki Ferenc 1843-ban, hogy az ő könyvei.

²⁰ TBKL, II. d. 942.

²¹ TBKL, II. d. 944. „hogy a feljelentésnek a könyvtár meg károsítását érdeklő minden pontjait az illetők ki halgatása mellett kinyomozván és a vád pontokra az illető könyvtár ör Úr nyilatkozatát is bevévén, a vizsgálat eredményéről környülményesen felvilágosító tudósításunkat tennök meg”

²² Több ún. revisorius katalógus készült előzőleg is, a legrendezettebbet Kelemen Márton 1826-ban készítette el (*Revisorius Catalogus Bibliothecae Samuelis S.R.I. Comitis Teleki de Szék, MWásárhely, 1826*, jelzete Tf-738 é/6 MS 362). Ezek tulajdonképpen helyrajzi katalógusok, csak néhány esetben tüntetik fel a könyvek kiadási helyét/évet, így ezek alapján sem lehet „editiók szerint” ellenőrizni az állományt, ahogyan azt Teleki Sámuel meghagyta. Az 1843., 1851. és 1859. évi ellenőrzések az 1826-ban készült *Revisorius Catalogus* alapján folytak, mint arról annak utolsó két oldalán az ellenőrzést végző tanárok és könyvtárosok bejegyzései tanúskodnak.

²³ Pl. számos olyan jegyzék található a Teleki Téka levéltárában, amely a könyvtár megnyitása után beérkezett könyvek listáját tartalmazza.

Az alábbiakban tételesen soroljuk fel a Szakáts János vádjaira Kelemen Márton által adott és a bizottság által ellenőrzött válaszokat:

1. A feljelentés c. pontja Liebtag Márton²⁴ eltűnt portréjára vonatkozott. A bizottság megállapítása szerint, ez nincs a könyvtár nagytermében, hanem Teleki Ferenc rendeléséből korábban és most is az olvasószobában van.
2. A segédőr szerint a Horváth Istvánnak eladott oklevelek mind megvannak (felsorolják a jelzeteket is).
3. A Dobolyi Sándornak eladott „Diplomatica Collectiót” épp Szakáts János másolta, és a másolatok voltak eladva. Azonban az eredeti még nincs leltárba véve, azon oknál fogva, hogy nincs bekötve.
4. A „Revisorius catalogus”-ban többféle számozása van az oldalaknak, a katalógus mindenik variánsában van hiány. Kelemen Márton szerint ez mindig is így volt, és a katalógusba nem volt bejegyezve, hogy miért van ez.
5. A könyvtár számbavételekor fel nem mutatott könyvekre és tárgyakra vonatkozóan a következő megállapításokat teszik:
 - A *Relaták* című ötödik katalógusba iktatott kézirat tizennégy nagy fóliót tesz ki, melyben az 1778–1784 között Teleki Sámuel által elintézett udvari kancelláriai ügyek kivonatai találhatóak – megvan a „könyvtár pítvarában”.
 - Ez alatt a pont alatt említett miscellániák megvannak a könyvtár emeletén, két megnevezett helyen, de nincsenek katalogizálva, mert „a fidei commis gr. úr nem adott erre rendelést”.

²⁴ DEÉ Nagy Anikó, *Ifjú Gróf Teleki Domokos = Erdélyi Múzeum*, 1994. 1-2. füzet, 26. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00007/pdf/025-050.pdf> (2017.07.16) – Liebtag Martin Teleki Sámuel fiainak nevelője volt, többek között német nyelvre tanította őket.

- Luther és Melanchthon képei megvannak, de nincsenek a bizottságnak megmutatott katalógusokba iktatva.
- Egy hiányzóként említett mappát korábban már számba vették és az újabb ellenőrzéskor is megvolt.
- A Teleki Domokos utazási naplójában közölt mappák és rajzok eredetijei megvannak, de a könyvtáros az elhunyt Teleki Domokos könyvtárához tartozónak tartja ezeket és nem a Teleki Tékáéhoz.
- A gipsz-szobrok, rajzok, festmények nem voltak számba véve, mert semmilyen katalógusban nem szerepelnek. A régi helyükön vannak, jelenti a bizottság és szükséges lenne a számbavételük. Ezt már jelezték Teleki Ferencnek.
- Találtak nyolc duplumot, korábban nem voltak számba véve „a könyvtárőr betegsége miatt”, mert nem szerepeltek a duplumok között, de Kelemen megígérte, hogy iktatja.
- A Teleki Sámuel felett elmondott halotti beszédek szétoosztogatásával kapcsolatban, Kelemen bizonyítja, hogy neki azt azért adták oda, hogy szétoosztogassa. Ezt meg is tette, jegyzéke van róla.
- A Henne kanonok úr által az ásványok közül kiemelt doboz megvan „a kis szobában”. Nem volt odaillő, fahéjport tartalmaz.²⁵
- A Melanchthon-kézirat nem tűnt el, a régi helyén van, jegyzik meg, de nincs leltárba véve.

²⁵ TBKL, II. d. 911. Nagy valószínűséggel ez az 1814-ben Kádácsy István tanár által a Moós István könyvtárossága idején a Tékának adományozott hársfakéreg-por volt, amivel a levél tanulsága szerint a Kővár vidéki lakosság a nagy éhínség idején táplálkozott.

- A Teleki Ferenc által beküldött *Hirmondók* fogyatkozása nem új, jegyzik meg. Javaslatként állapítják meg, hogy be kellene kötni a füzeteket.
- Egy „izzadó kő” eltűnése kapcsán pedig azt állapítják meg, hogy azt épp Kelemen Márton adta Szakáts Jánosnak ajándékba, mert nem tartotta megtartásra érdemesnek.
- Az említett prédikáció megvan és a bizottság nyilvántartásba vette 507 d/4 szám alatt.
- A pp. pont alatti kézirat is a 31c *Fasciculus miscellanorum* című csomóban van.
- A qq. pont alatt említett könyveket még 1838-ban Teleki Ferenc tette be a könyvtárba, mint sajátjait. Ezért nem szerepelnek a leltárban.
- A Dupont Móric által egy enciklopédiából kivágott Bourbon-címer ügyét vizsgálták, de nincs „teljes tisztánlátás” az ügyben. Dupontot nem lehet kérdőre vonni, mert nem tartózkodik itthon, másrészt Kelemen azt állítja, hogy ő erről az ügyről a gróf leveléből értesült.²⁶

A nyomozás egyik érdekessége az volt, hogy az 1843-as leltárkor Kelemen Márton betegsége miatt nem volt mindig jelen, Szakáts János segített és Kelemen csak akkor avatkozott be, ha valahol elakadtak. Ez a tény azonban Kelemen igazolja, hiszen a Szakáts által felhozott legtöbb vád alól tisztázták. Azonban a két bizottsági tagnak a Teleki Ferenchez írt levele²⁷ számos, a leltározás által felszínre került problémát mutat be

²⁶ Valójában az esetet Haller József már 1838-ban jelezte Szakátsnak és Kelemennek. *Haller József tanúsítványa*, 1842. november 20. TBKL, II. d. 975. – Dupont személyéről és a könyvcsonkításról lásd: Zsigmond Irma, *A Teleki Téka múlt századi olvasónaplói = Marosvásárhely történetéből (I.)*, szerk. PÁL-ANTAL Sándor, SZABÓ Miklós, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1999, 211.

²⁷ TBKL, II. d. 946.

és javaslatot tesz ezek orvoslására. Az alábbiakban ezeket is tételesen mutatjuk be, mert a könyvtár tényleges hiányosságai ezekből derülnek ki:

- Mint Török és Dósa megállapítja, Teleki Sámuel végrendeletében meghagyta, hogy a könyvtár állományát évenként „editiók” szerint kell számba venni, ezt a revisorius catalogus alapján kell végezni, azonban olyan katalógus, amelyben minden könyv kiadása fel lenne tüntetve, nem létezik. Ezért javasolják egy olyan új katalógus készítését, amely a teljes eredeti (*Classica Bibliotheca*) gyűjteményt magába foglalja. Ehhez kapcsolódóan még megjegyzik: olyan katalógus készüljön, amelyből kiderül, melyek azok a könyvek, amelyeket Teleki Sámuel és Ferenc a nyomtatott katalógusok kiadása után vásárolt. A jelenlegi katalógusban ezen kívül még számos hiba van: helytelen címek, a könyv címe helyett valami más szöveg van beírva, számos kihúzás, „vakarás” van a szövegben.
- A könyvek tematikus elhelyezése sem megfelelő. Pl. a jogi könyvek között lovakról és eboktatásról szóló könyveket találtak.
- Javasolják a könyvek arányosabb elhelyezését is, ugyanis a könyvek számbavételét nehezíti, hogy sok esetben nem követhető, ugyanazon osztályba tartozó könyvek sorozata melyik polcon folytatódik. Megtalálásuk majdnem lehetetlen. Továbbá, az egy osztályba tartozó könyvek polcai úgy be vannak töltve, hogy ugyanabba az osztályba tartozó könyvet betenni közéjük lehetetlen, és ha mégis, ki kell mozdítani mindent.

- Azokat a könyveket, amelyeket másokkal összekötöttek és a címük emiatt nem jelenik meg a katalógusban illetve azokat a könyveket, amelyeknek félreértették a címét és így idegen tematikájú könyvek mellé kerültek be, katalógusba kell venni, mert így számos értékes, közhasználatra szánt könyv ismeretlenül hányódik a polcon *Miscellanea* néven.
- A számok folytonosságát helyre kell állítani. A régi és az új katalógusokban is vannak „szakadások”, melynek nem lehet tudni az okát. Ezt ki kellene küszöbölni, nehogy később majd eltűnt könyveknek véljék ezeket. Fel is sorolják ezeket.
- Azokat a könyveket, amelyek minden katalógusban szerepelnek, de igazából sosem voltak meg, írják le.
- Az elkövetkező állományfelmérésekkor mindig jegyezzék fel, hogy melyik katalógus szerint készült a leltár, mert ezt a régi felmérések és átadások esetében nem lehet tudni.
- Antal János korábbi tanár és bizottsági tag (majd református püspök) aláírásával ellátott jegyzék készült azokról a könyvekről amelyeket az 1812–1813-ban történt számbavételkor nem találtak meg. Ezek a könyvek mind a régi, mind az új katalógusba be vannak vezetve, de most sincsenek meg. Javasolják az eset kinyomozását, de ezen könyvek leírását is; illetve azokat is ki kellene venni a jegyzékből amelyeket Teleki Sámuel Antal János bizonyosága szerint a kolozsvári református kollégiumnak adományozott. Ezekről jegyzék is készült.²⁸
- Az eddigi felmérések mindig csak a katalógusba vett könyvekre terjedtek ki, ezért szükségesnek látják, hogy a Bécsből hazaküldött listákat és a Teleki Ferenc által vásárolt könyvek listáit is összevegyék, hogy bekerültek-e ezek a katalógusba.

²⁸ TBKL, II. d. 815, 815a

A felleltározott könyvekről a következőket állapították meg:

- A hiányos sorozatok köteteit össze kellene íratni a könyvtárossal és pótolni kellene.
- A bekötetlen könyveket – fel is sorolják ezeket – be kell köttetni.
- A bizonyos kitépelt Bourbon-címer kapcsán a bizottság Dupont Móricot nevezi meg tettesként.

Emellett felsorolják a Sáromberkén levő öt darab könyvet; megjegyzik, hogy a Teleki Domokos könyveit nem vették számba, mert a könyvtáros szerint azok nem a Téka tulajdonát képezik. Az ásványgyűjteményt sem leltározták fel, mert nem értenek hozzá, és nem vették számba a képeket sem, mert nincs jegyzékük ezekről, de javasolják egy jegyzék elkészítését. Azokat a könyveket sem nézték át, amelyek állítólag a Teleki Ferencéi, valamint „számos könyveket” – ma már nehéz lenne kideríteni, hogy mire gondolnak itt. Végezetül pedig a levelet azzal zárják, hogy a könyvtár és a könyvek tisztasága kielégítő, ellenben felterjesztik az olvasóközönség panaszát is, hogy a scriptor, azaz a segédkönyvtáros az olvasószobában van elszállásolva.

Kelemen – bár azt ígéri, hogy ha kap egy segédet, akit utódjaként betaníthat, akkor egy év alatt elkészül az új katalógussal – a legtöbb jó szándékú tanácsot visszautasítja, ezek megoldása évtizedekkel később is a könyvtár problémái közé tartozik.

A Főkonzisztórium nem siette el az ügy lezárását. Az 1848. március 19. összefoglaló levélben²⁹ visszautasítják Szakáts János kérését magánsérelmei orvoslására, ezek ugyanis korábbi munkaadójára, Teleki Ferencre tartoznak. Kelemen Mártonra ugyan nem bizonyítható rá az, hogy megkárosította volna a könyvtárat, de a hivatali visszaélés helytálló

²⁹ TBKL, II. d. 948.

a könyvtár elhanyagolt állapota miatt. Bizonyítható az is, hogy Kelemen kéziratokat másoltatott le Szakáts Jánossal és a maga hasznára árulta ezeket, ami nemcsak etikátlan, de a cenzúra ellen is vétett vele. A nyomozás továbbá kiderítette, hogy a kifogásolt kéziratok, képek, könyvek, duplumok a könyvtár birtokába tartoznak, mégsem szerepelnek a lajstromban. Ugyanitt említik, hogy Teleki Ferencnek is írtak. A hiányosságok ellenére őt hitbiztosi jogában nem támadják meg, de felszólították, hogy orvosolja a problémákat és Teleki Sámuel meghagyása alapján gyarapítsa a könyvtárat.

Kutatások hiányában Teleki Ferencről keveset tudunk. Nem tudjuk, miért nem gyarapította megfelelő módon a könyvtárat, miért védte hanyag könyvtárosát, vagy mit gondolt a Főkonzisztórium felszólításáról. Tény, hogy az őt követő fidei commissariusok még annyit sem törődtek a könyvtár ügyével, mint ő. Kelemen Márton hanyagságára sem találjuk a választ, azon túl, hogy több esetben is említik: betegsége gátolja a munkájában. Ő nagyjából egy marosvásárhelyi református kollégiumbeli tanár fizetésével rendelkezett,³⁰ ami bár messze elmaradt egy enyedi tanár keresetétől, de tisztességgel jelenthetett, számításba véve azt, hogy a fizetése mellett lakást is biztosítottak számára a Tékában; ezenkívül úgy tűnik, hogy Marosvásárhelyen háztulajdonos volt és nagyernyei nemesként földbirtokkal is rendelkezhetett. Az iratok másoltatása és eladása nem tekinthető főbenjáró bűnnek, sőt talán egy újabb biztosítékot jelenthetett ezek fennmaradására, mégis a korban egy ilyen eset jogi vizsgálat tárgyát képezte a cenzúra szabályainak megsértése miatt. Lehet, hogy inséges esztendőkből a könyvtáros sem kaphatta meg mindig a megígért fizetést, így pótolni kellett a kiesett jövedelmet.

³⁰ TBKL, II. d. 912. 1821-ben a Teleki Téka alkalmazottainak évi bérezése az alábbi módon oszlott meg: thecarius: 480 r.forint, 40 véka búza, 60 kocka só, 40 veder bor, 6 öl fa, 52 darab gyertya; scriptor: 216 r.forint, 24 véka búza, 24 kocka só, 24 veder bor; pedellus: 180 r. forint, 24 véka búza, 24 kocka só

A Teleki Téka e korszakának története még alapos kutatást igényel ahhoz, hogy a történész akár az itt felsoroltak után végkövetkeztetést fogalmazhasson meg és átfogóbb képet nyújtson ezekről az évekről, évtizedekről. A mi történetünkben is egyelőre csak a Református Főkonzisztórium és az ellenőrző bizottság végkövetkeztetéseit fogadhatjuk el, természetesen nem kételkedve abban, hogy a két nagynevű tanár–tudós az adott körülmények között a lehető legkörültekintőbben járt el.

BÁNYAI RÉKA

„Pufiana”: eltűnt, megkerült, lappangó könyvek

Történetünk eleje és vége homályba vész; továbbra sem tudni, pontosan mikor és milyen körülmények között tűnt el a marosvásárhelyi Teleki Téka állományából a két világháború között több tucat igen értékes régi nyomtatvány és kézirat. Az eset szakmai berkekben és a Teleki-család körében nagy felzúdulást keltett, annál is inkább, mivel a Téka felügyeletével megbízott kurátor volt az, aki a könyveket a maga hasznára értékesítette. Az eltűnt értékek egy részét tulajdonjogilag ugyan sikerült visszaszerezni, ám fizikai valójukban többnyire ezek sem tértek haza, mindmáig lappanganak.¹

Amikor a könyvtáralapító Teleki Sámuel egyenes fiúága az Afrika-kutató Teleki Sámuellel (1845–1916) kihalt, a kancellár végrendeletének megfelelően az öröklési rendben a leányági leszármazás lépett érvénybe, így Teleki Károly (1899–1977)² vette át a sáromberki kastélyt és uradalmat, illetve a Tékát. Mivel ekkor még kiskorú volt, a könyvtár gondnokságát helyette 1918-ig édesapja, Teleki Ádám Ferenc gyakorolta. Teleki Károly tevékenysége nem sok jót hozott az intézmény számára: évekig az

¹ A veszteségek feltárásának, az eltűnt könyvek sorsa kinyomozásának többen is nekivágtak a Téka régi őrei közül, az első veszteséglisták összeállítóin (Gulyás Károlyon és Nemes Károlyon) kívül Bustya Endre és Deé Nagy Anikó; jelen kutatás mindnyájuk „útmutatásaira”, jegyzeteire támaszkodik. A témában mindeddig egyetlen publikáció született: BUSTYA Endre, *A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-corvina* = MKSz, 1965, 329-332.

² Teleki Károly szülei: Teleki Ádám Ferenc és Zeyk Ágnes; Zeyk Ágnes édesanyja Teleki Samu testvére, Ágnes volt. *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, IV. kötet, összeáll. GUDENUS János József, Bp., Heraldika Kiadó, 1998, 104-105, 107. – Teleki Károlyt a családban, baráti körben Pufinak hívták, ezért hiánylistáit, jegyzeteit Bustya Endre „Pufiana” címmel látta el. A kifejezést innen kölcsönöztük.

alkalmazottak fizetését sem biztosította, a könyvtár ügyeivel semmilyen formában nem foglalkozott, az 1920-as évek végétől Teleki Domokoshoz és ifjabb Teleki Ádámmal³ fordultak a könyvtárörök apró-cseprő és nagyobb gondjaikkal is. A gondok többsége az egymást követő kurátorok nemtörődömségének köszönhető: a könyvlopáson kívül gondolunk az épület súlyos leromlottságára, a fizetések említett elmaradására, a jogi helyzet zavaros voltára. Végül a család mindezeket megelégedve, 1942-ben, az új alapítvány létrehozásakor, formálisan is lemondatta kurátori tisztségéből Teleki Károlyt, helyette Teleki Domokos lett a gondnok.⁴

Valószínűleg örökre tisztázatlan marad, pontosan mikor és hogyan került sor a „széptolvajlásra” (mint Kazinczy nevezi eufemisztikusan a könyvlopást). A fennmaradt források alig szolgálnak fogódzóval az eltulajdonítás mikéntjéért és pontos idejéért illetően. Még azt sem tudni, egy vagy több alkalommal fosztogatta könyvtárát a gondnok, akinek egyébként – Teleki Sámuel hagykozásainak értelmében – *kölcsönözni* joga volt az egyébként csak helyben tanulmányozható állományból. Lehetséges, hogy a hiányzó művek egy részét kikölcsönözte, majd egyszerűen nem szolgáltatva vissza.

Az is elképzelhető, hogy a féltett ritkaságok (vagy azok egy része) vissza sem került a könyvtárba az első világháborús menekítés után. Az 1916-os román betöréskor menekített anyagról ugyan azt rögzíti a Téka

³ Dr. gr. Teleki Domokos, geryeszegi földbirtokos (1880–1955); gr. Teleki Ádám, Károly testvére, marosújvári földbirtokos (1900–1972). GUDENUS 1998., i.m. 100, 106.

⁴ A Teleki Téka jogi helyzetére részletesen lásd: BENKŐ Samu, *Hitbizománytól államosításig = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára, 1802–2002*, szerk. DEÉ Nagy Anikó, SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály, VAKARCS Szilárd, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány–Mentor Kiadó, 2002, 58–88. A könyvtár két világháború közötti történetét tárgyalja: CSONTOS Mária, *Levelek a marosvásárhelyi Teleki Téka történetéből = Uo.*, 89–143, valamint BÁNYAI Réka, *Egy könyvtár mindennapjai: A Teleki Téka élete a 20. század első felében = Könyvek által a világ...: Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. BÁNYAI Réka, SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2009, 21–72.

vendégkönyve, hogy „A könyvtár legértékesebb anyaga a Budapestre 1916 augusztus 28-án történt elszállítás után 1918 jul. 22-én került vissza hiánytalanul. Marosvásárhely 1918 jul. 22. Gulyás Károly könyvtáros”, ám a következőkben ez olvasható: „A vendégkönyvet újból lezártam, az újabb menekülés alkalmából. Marosvásárhely 1918 okt. 12. Gulyás Károly könyvtáros”.⁵ Az „újabb menekülés” irányát sajnos nem tudjuk, Budapest és a sáromberki kastély neve egyaránt felmerül egy kortárs beszámolójában:

„Szerintem azt a bizonyos Corvinát, ami a téka tulajdonát képezte, úgy tudom 1918-ban a meneküléskor vitte ki Pufi, s aztán került a Cambridge-i Massachussettes-beli Harvard-egyetem könyvtárának birtokába 1954-ben. *Epistolae Historia Bohemica* (1460–1464) a címe.”⁶

„A téka-könyvekről azt mesélte [Teleki Gemma, Teleki Károly első felesége], hogy a román betöréskor, 1916-ban az értékeesebb könyvek egy részét Sáromberkére menekítették. Sok visszakerült Vásárhelyre, de még a Gemma idejében [1928–1940 között] is rengeteg Teleki-téka ex librist viselő könyv volt Sáromberkén. Gemma 1928-ban ment férjhez Károlyhoz. Szerinte a pesti transzportban lehettek azok a bizonyos könyvek, a Corvinák is, amit aztán Teleki Károly eladott.”⁷

Még egy rejtélyes utalással találkozunk: Gulyás Károly könyvtáros Teleki Domokoshoz 1936. január 1-én írt levelében⁸ felsorolja „igen fájó

⁵ *A Teleki-könyvtár Vendégkönyve 1903–1940.* (1903. febr. 22-től 1940. nov. 30-ig) 131 lapot tartalmazó bekötött jegyzék. Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár irattára, 33. r-v. – A román megszálló csapatok végül 1918. december 2-án vonultak be Marosvásárhelyre. *Székely Napló*, 1918. dec. 4.

⁶ MAROSI Ildikó, *Örökbe hagyott beszélgetés gróf Teleki Mihállyal*, h.n., Argumentum Kiadó, 1999, 136. – Teleki Mihály (1935–1986), Teleki Domokos fia, az utolsó gerneszezi földbirtokos az államosítás előtt. GUDENUS 1998, i.m. 100.

⁷ MAROSI 1999, i.m. 139.

⁸ L. Függelék, 1. irat.

sebei(t) a thékának, ...mint amelyek – ’akkor’ – vesztek oda”, az egyik tételnél, épp a *Historia bohemica* esetében megjegyzi: „ez később vészett el, ez nem volt felszállítva.” A könyvtáros és a Teleki-család értesülései nem feltétlenül mondanak ellent egymásnak, a bonyodalmat fokozza a *corvinák* emlegetése, de lehetséges, hogy a Tacitus-kézirat (és a könyvek egy része) 1918-ban, Piccolomini *Historica bohemica*-ja pedig más alkalommal került ki a Tékából.⁹

Bárhogyan is történt, a hűtlen kurátor értő kézzel válogatott a könyvtár ritkaságai közül, vagy bibliofil tanácsadója lehetett, hiszen az egyetlen, valaha Erdélyben őrzött corvina mellett több kódex, értékes kézirat, ösnyomtatvány és más idegen nyelvű könyv, valamint a régi magyar könyvgyűjtemény közel félszáz darabjának (köztük a legkorábbi kiadásúak jó néhányának) hiánya írható számlájára. (Tartozunk az igazságnak annak megemlékezésével, hogy mivel az előírt évenkénti ellenőrzés már a 19. században megszűnt, és a tékariusok halálukig szolgáltak, tehát darabonkénti átvétele-átadása a könyvtárnak nem történt meg, elképzelhető, hogy néhány, már előbb eltűnt könyv is a Teleki Károly bűnlistáját gyarapítja.) A könyvek értékesítésére, legalábbis a corvináéra és régi magyar könyveikére az 1930-as évek első felében került sor.

Gulyás Károly 1930. augusztus 25-i levelében még az ügy kényes voltára hívja fel a figyelmet:

„...ismétlem, valami nagyon ne méltóztassék a „jó levegőn” lévő kincseket érinteni; én csak a Petri Pál államtitkár úr ez évben történt látogatására utalok, mikor az édes hűgát leintette, hogy arról pedig szó ne történjék, szóval, odakinn, a jólevegőn, a szebb hazában is tájékozva vannak, de nem

⁹ *Gulyás Károly levele Teleki Domokoshoz*, Kolozsvári Állami Levéltár, sáromberki Teleki-család levéltára (a továbbiakban: KvÁllLt), 728. dosszié, 263-264. Közli CSONTOS 2002, i.m. 111. – A Tacitus- és a Piccolomini-kódexre l. 16-18. lbj.

szeretnek tájékoztatni mást hártakódexei felől a könyvtárnak, mely 3-nak egyike a Corvina.”¹⁰

Lassan mégis kezdtek kiszivárogni hírek a felbukkanó könyvekről: a *Pesti Hírlap* 1934. november 6-i cikkében idézett Hoffmann Edit szerint szakmai körökben ismeretes volt, hogy a Tacitus-corvina eladó. (Az ismert magyar származású műgyűjtő és antikvárius Gabriel Wellstől a kézirat már következő évben a New Haven-i Yale Egyetem Könyvtárába került.)¹¹

Majd a *Magyar Könyvszemlében* következett néhány híradás:

„Könyvtárunk anyagi helyzetére jellemző, hogy az év [1932] folyamán piacra került egy híres grófi könyvtárból néhány unikumpéldányú, 1711 előtti magyar nyelvű mű, összesen 14.000 pengő forgalmi értékben, de az Országos Széchényi-könyvtár annyira nem volt fizetőképese, hogy a nagybecsű és gyűjtési körünkbe vágó kollekción egyetlen darabját sem tudta megszerezni.”¹²

Végül 1932-1933-ban mégis a nemzeti könyvtár szerzett meg több, a Tékából elkerült régi magyar könyvet, illetve a Teleki-kódexet is: „... külső támogatás, a Múzeumbarátok Egyesületének anyagi hozzájárulása tette lehetővé, hogy a három erdélyi magyar nyelvemlék-kódex egyikét, az ú. n. Teleki-kódexet is megszerezhettük.”¹³

Már a veszteségek felmérése sem volt egyszerű az egykori nyilvántartások kezdetleges volta miatt. A könyvtár sem cédulakatalógus-

¹⁰ *Gulyás Károly levele Teleki Domokoshoz*, 1930.VIII.25. KvÁIII/Lvt, 728. dosszié, 240-244. Téves keltezéssel közli: CSONTOS 2002, i.m. 102-104.

¹¹ *Pesti Hírlap*, 1934. nov. 6., 11. (Szóról szóra ugyanezt lehozza a kolozsvári *Ellenzék* is, 1934. nov. 14-i számában a 4. oldalon, mint a lap budapesti tudósítójának híradását.); CSAPODI Csabáné, *Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában* = *MKSz*, 1965, 361.

¹² JAKUBOVICH Emil, *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtári osztályainak állapotáról az 1931-1933. évben* = *MKSz*, 39. évf., 1932/1934., 95.

¹³ *MKSz*, 1932/1934. évf., a Teleki-kódexre l. 103, 116, a többi könyvre: 99, 112.

sal, sem állománynaplóval nem rendelkezett, a könyvek visszakeresése és ellenőrzése, akárcsak egy évszázaddal korábban, a jelzetekkel betanított, nyomtatott négykötetes könyvtárkatalógus és két kezdetleges helyrajzi katalógus alapján történt. Az egykori hiányjelek és egyéb rövidítések mindmáig láthatóak e katalógusokban.¹⁴

Mivel – részben Gulyás 1936-os összeírása, részben egy régebbi közleménye,¹⁵ valamint a Téka katalógusainak tanulmányozása alapján – a Tacitus-corvina,¹⁶ a tévesen korvinának tartott Piccolomini-kódex¹⁷ és a 14. századbéli bibliakézirat részletes leírását, valamint a 14 elveszett ősnymtatvány bibliográfiai adatait Bustya Endre említett tanulmánya¹⁸

¹⁴ *Bibliothecae Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék, Pars I.* Viennae, per Sam. Falka [...] in Typographeo Baumeister, 1796; *Pars II.* Viennae, typis Andreae Schmidt, 1800; *Pars III-IV.* Viennae, typis Antonii Pichler, 1811, 1819. – *Revisorius Catalogus Bibliothecae Samuelis S.R.I. Comitum Teleki de Szék*, MWásárhely, 1826, jelzete Tf-738 é/6 MS 362. A magyar nyelvű munkákat (Bethlen Zsuzsanna gyűjteményét) a *Revisorius Catalogus* nem tartalmazza, ezért ezek esetében azt a kézírásos katalógust használták, amelyet Teleki Sámuel felesége könyvgyűjteményéről készítettett: *Idvezült Groff Bethlen Susánna Erdély Országi Cancellarius R. Sz. B. Groff Széki Teleki Sámuel Úr Ő Excellentziája kedves élete párja Magyar Könyveinek Lajstroma. Ao 1815*, Marosvásárhely, Teleki-Bolyai Könyvtár Levéltára, Teleki személyi levéltár (a továbbiakban: TBKL), II. 839. – Lásd ugyanerre a problémára kötetünkben László Lóránt dolgozatát.

¹⁵ Gulyás Károly, *A gróf Teleki-könyvtár kincsei = Uránia*, 1913. 9. sz., 385-389.

¹⁶ Leírása: TACITUS, Publius Cornelius, *Annalium libri XI-XVI. – Historiarum libri I-V.* Mai lelőhelye: New Haven, Yale Egyetem. CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana*, 4., bőv., átdolg. kiad., h.n., Helikon Kiadó, (1990), 27, 53; 113. tétel, CXII. tábla. – Történetére l. még: DEÉ Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997, 219.; F. CSANAK Dóra, *Hogyan vásárolta meg Teleki Sámuel a Tacitus-corvinát? = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum- Egyesület, 1996, 117-125.

¹⁷ PICCOLOMINI, Aeneas Sylvius, *Epistolae*. MS. Sec. XV. és PICCOLOMINI, Aeneas Sylvius, *Historia Bohemica*. MS. Sec. XV. – BUSTYA 1965, i.m. 331-332.; CSAPODI Csabáné 1965, i.m. 364.

¹⁸ BUSTYA 1965., i.m. – Bustya a hiányzó ősnymtatványok közé Gulyás 1936-os hiánylistája alapján (mely nem jelzi, hogy kéziratról vagy nyomtatványról van szó, csak azt, hogy „hihetetlenül becses ritkaság volt”) tévesen felvesz egy Aeneas Sylvius Piccolomini: *Historia bohemica* (Argentorati, 1485) c. munkát, q-1365 jelzettel. A *Revisorius Catalogus* ezen szám alatt kiadási adatok, Inc. vagy MS jelzés nélkül jelez egy

közli, a továbbiakban csupán a hiányzó RMK I. tételek és a három legfontosabb magyar nyelvű kézirat sorsával foglalkozunk.

Gulyás Károly fentebb már idézett, 1936. január 1-i levele tekinthető az első – nem teljes – veszteséglistának, melyet Teleki Domokos érdeklődésére állított össze (*Függelék*, 1. irat). Közli a négy elveszett kódex és a legrégebbi ősnymtatvány részletes leírását, az említett kéziratok és 23 hungarika adatait (sajnos olykor pontatlanul). Ezt követően Biró József művészettörténésszel együtt tartottak állományellenőrzést, melynek hiánylistája sajnos csak töredékesen maradt ránk.¹⁹ 1939-ben Nemes Károly segédkönyvtárossal ismét leltároztak, és a könnyebb visszakereshetőség érdekében a könyvtárteremről a helyrajzi számok bejelölésével alaprajzot készítettek. Egy új, áttekinthetőbb helyrajzi katalógus elkészítését is tervbe vették, amely azonban valószínűleg nem készült el.²⁰

Elkészült viszont – folyamatos javítgatásokkal – 1937–1941 között *A marosvásárhelyi gróf Teleki könyvtár Hungaricái. Szabó Károly I, II. része, Szabó-Hellebrandt III. része nyomán* című kimutatás. Ez a mindmáig jól használható ún. „zöld füzet” az RMK-tételek sorrendjében jelzi a könyvtárban meglévő példányokat, illetve hiányukat, helyenként a példányok állapotát, az unikumokat, és felsorol Szabó Károly által nem ismert példányokat is.²¹ A hiányzó RMK-tételekre vonatkozóan tehát ez tekinthető a második összeírásnak, ezt követi Nemes Károly

ilyen címet, ami hiány volt az 1930-as évekbeli ellenőrzésekkor. A nyomtatott katalógus III. kötete a 642. oldalon kéziratként írja le, mint ami egybe van kötve a másik elveszett Piccolomini-kézirattal (*Epistolae. Uo.*, 582.), és a q-1365 jelzetet f-271 b1-re javítja. Valószínűleg a kézirat keltezése lehetett „Argentorati, 1485”; ősnymtatványként ilyen kiadás nem ismert.

¹⁹ *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárból hiányzó könyvek a Catalogus Revisorius és a könyvtári jelzet szerint.* Aláírja dr. Biró József, Marosvásárhely, 1936.IX.30. TBKL, *Diverse*, 1927.

²⁰ Mindezekre lásd: CSONTOS 2002, i.m. 134-135, 137; az alaprajz jelzete: TBKL, II d. 1009-1010.

²¹ „összeállította Gulyás Károly könyvtárőr”. TBKL, *Diverse*, 1926.

Teleki Domokos számára készített hiánylistája, amely „73 db. könyv” RMK I. számait sorolja fel.²² Ez már bizonyosan a gróf által megindított visszaszolgáltatási folyamat célját szolgálta, mint azt keltezése (1943. január 16.) is megerősíti.

Végül ránk maradt még egy összesítés, *A Marosvásárhelyi Gróf Teleki Könyvtárban található, Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár I-ben lévő könyvek JEGYZÉKE. 1944.* Az ismeretlen kézírással készült táblázat címe szerint eredetileg az 1944-es állapotot rögzíti, a könyvtár államosítása után Kónya Imre könyvtáros kiegészítette a leltárszámokkal és egyéb megjegyzésekkel.²³

A hiányzó könyvek visszaszerzésére irányuló törekvések története jól rekonstruálható, annak ellenére, hogy a kezdetekre, a család szeniora, Teleki Pál miniszterelnöksége idején megindított procedúrára csak közvetett utalásaink vannak. Úgy tűnik, az első lépésekre nagyon hamar sor kerül az 1940-es „hazatérés” után, mint Teleki Domokos a Teleki-könyvtár Alapítvány alakuló közgyűlésén felolvasott jelentésében közli:

„Néhai boldogemlékü Teleki Pál gróf miniszterelnök 1940-ben megjelent két rendeletével lehetővé tette a könyvtárból kikerült könyvek visszavásárlását. A kultuszminiszter úr 25 907/1941/III. sz. megbízása alapján tárgyaltam a jelzett könyvek jelenlegi birtokosaival és reményelem, hogy ezek a tárgyalások eredményre fognak vezetni.

A szükséges összeg folyósítását a kultuszminiszter úr kilátásba helyezte.”²⁴

²² *Nemes Károly levele Teleki Domokoshoz*, 1943. január 16. L. Függelék, 2. irat.

²³ TBKL, *Diverse*, 1928. – Kónya Imre 1951–1960 között dolgozott az intézményben. A Teleki Téka kéziratának állománynaplóját 1951. május 15-én, a könyveket 1951. május 30-án kezdte vezetni, ekkor kaptak először leltári számokat a könyvek és valószínűleg párhuzamosan készült a cédulakatalógus is. Általában megtartotta a régi jelzeteket/helyrajzi számokat.

²⁴ *Teleki Domokos jelentése*, 1942. márc. 18. KvÁllLvT, sáromberki Teleki-család levéltára, 728. dosszié, 68-76. Hibás keltezéssel közli CSONTOS 2002, i.m. 101.

A következő lépésben a kultuszminisztérium 1942. február 28-i leirata meghatalmazza a Teleki Téka nevében eljáró gróf Teleki Domokost, hogy a könyvtárból kikerült könyvek visszavásárlása érdekében az aktuális tulajdonosokkal (Ranschburg Gusztáv, báró Kornfeld Móric, Országos Széchényi Könyvtár, Országgyűlési Múzeum) tárgyalásokat folytasson.²⁵

Ennek során a következő eredményeket sikerült elérni: az Országgyűlés 1942. július 12-i ülésén előterjesztett jelentés nyomán a Parlamenti Múzeumba került két értékes kéziratot szolgáltatták vissza a Tékának: I. Rákóczi György és I. Apafi Mihály fejedelmek naplóit.²⁶ Ezekről tudjuk, hogy 1943-ban a *Székelyföldi Művészeti Év* keretében a Tékában a régi erdélyi könyvkötések között állították ki őket.²⁷

Ranschburg Gusztáv antikvárius több, Teleki Károly által eladott kötetet forgalmazhatott, legalább egyet az Országos Széchényi Könyvtár is tőle vásárolt meg.²⁸ Nemes 1943-as listája nem sorolja fel az RMK I. 38 és RMK I. 56 számokat, ezek az 1944-es házi listán „Ranschburgtól” megjegyzéssel szerepelnek, és ma is megvannak, tehát ezeket sikerült visszaszerezni.

Az Országos Széchényi Könyvtártól a Teleki-kódex²⁹ és Bogáthi Fazekas Miklós: *Ötödik része Mátyás király dolgainak* (Kolozsvár,

²⁵ L. Függelék, 3. irat

²⁶ *Képviselőházi Értesítő*, 1942., 517-518.

²⁷ A Teleki Domokos által írott sajtótájékoztató szerint: „Itt vannak még I. Rákóczi György és Apaffi Mihály naplói is szebbnél-szebb kötésekben...” *Székely Szó*, 1943. szept. 17., 5. – Szövegkiadásuk: *I. Rákóczi György naplója*, közli KONCZ József = *Erdélyi Múzeum*, 1900, 8-9. sz., 466-472, 524-528.; GULYÁS Károly, *A gróf Teleki-könyvtár kincsei = Uránia*, 1913. 10. sz., 388-389. (leírja és illusztrációként közli a diárium lapszéli díseit). Egykori jelzete: q-1479 b. – *I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632-1694. évekről*, közli TÓTH Ernő = *Erdélyi Múzeum*, 1900, 2-5. sz., 82-93, 143-155, 213-221, 270-281. Egykori jelzete: o-1074 c.

²⁸ L. Függelék, 4. irat

²⁹ A Teleki-katalógus 4. kötetének 28. oldalán levő címléírás szerint: *Szentek Életeiről Magyar Kézírások régi Orthographiával. 1525. 1530. 1531. Esztendőbéli Ms. in 8.* Leírása és szövegkiadása: *Régi magyar codexek: Döbrentei Codex. Teleki Codex.* Közzéteszi Volf György, Bp., a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1884, XVI-XXIV, 277-403. Egykori jelzete: o-374 c.

1580. RMK I. 166) c. munkájának visszaszolgáltatását kérték. Azonban Teleki Domokos csak a kódexet vehette át, a másik könyv visszaadását elhalasztották, majd a háború után is megmaradt az OSZK állományában (l. *Függelék*, 4-9. irat). Ma az OSZK még több olyan könyvet őriz, mely eredetileg a Teleki Téka tulajdonában volt. Mint a *Magyar Könyvszemle* 1932-1934. évfolyamában közölt gyarapodási lista nyomán az egyes könyvek kézbevitelével megállapíthattuk, az ex librisek, tulajdonosbejegyzések és egykori könyvtári számok alapján nyilvánvaló, hogy csupán az RMK I. tételek közül több is a nemzeti gyűjtemény birtokába került az említett időszakban.³⁰ (Ezekon kívül több, 18. századi biblia ma a kötésgyűjteményben található.)

Az említett negyedik tulajdonostól, a bibliofil báró Kornfeld Móricztól³¹ került vissza a legtöbb hungarika (18 kötetben 33 cím). Ezeket tartalmazza a Kornfeld-könyvtár *Indexének* házi példánya, illetve a Téka 1944-es házi listáján „Br. Kornfeldtől” megjegyzés kíséri őket.

Hogy a történet mégsem végződik túl jól, arról részben történelmi körülmények, részben emberi tényezők gondoskodtak. A Teleki-kódexet, a két fejedelmi naplót és a Kornfeldtől visszakapott régi magyar könyveket ugyanis Teleki Domokos a fenyegető világháborús helyzetben letétbe helyezte az Országos Széchényi Könyvtárban (l. *Függelék*, 7–9. irat). A háborút túléltek ugyan, 1945 után mégsem tértek haza; valószínűleg az újabb uralomváltás és a Téka bizonytalan jövője miatt Teleki Domokos jobbnak látta továbbra is letétben hagyni őket a nemzet könyvtárában.³² Előrelátása némileg indokolt volt, hiszen 1949-ben a Teleki Téka román állami tulajdonba került. A rendelkezésünkre álló iratanyag szerint a letétet

³⁰ RMK I 436, 515, 1279, 1346. L. a *Könyvlista* 33., 34., 43., 46. tételeit.

³¹ Kornfeldre és gyűjteményére vonatkozóan l.: V. ECSÉDY Judit, *Ismeretlen ritkaságok a Kornfeld-könyvtárban* = *MKSz*, 2011, 150-172.

³² *Függelék*, 12. irat, 1948. március 18.

1962-ben adták-vették át utoljára szakszerűen,³³ a nyelvelmélet, a két napló és a 33 régi magyar könyv sorsáról azóta sem tudni.³⁴

Nem járt különkülön az a további hét könyv sem, melyeket szintén báró Kornfeld vásárolt meg Teleki Károlytól és amelyeket nem szereztek vissza a Téka számára: ezek a Kornfeld-gyűjteménnyel a háború után a Szovjetunióba kerültek, és ma részint Nyizsnij Novgorodban, részint Moszkvában vannak vagy lappanganak.³⁵

A felsorolt hiányjegyzékek, nyilvántartások és katalógusok összevetése alapján készült táblázat összesíti az RMK I. tételüket, amelyek az államosításkor már biztosan nem voltak meg. Az egykori hiánylisták között is vannak eltérések; hiányként tüntetnek fel ma meglévő könyveket (olykor valószínűleg azért nem találtak egy-egy kiadványt, mert kolligálva volt), és fordítva: nem jeleznek néhány hiányzó címet, melyből még van példánya a könyvtárnak. Az egykori könyvtári számot és a formátumot a Bethlen Zsuzsanna könyveiről 1815-ben készült kéziratos jegyzék, illetve a betanított nyomtatott katalógus jelzetei alapján állapítottuk meg.³⁶

A Kolozsváron a *Cancionale* részeként, és/vagy önállóan is megjelent krónikák, históriás énekek címléírásai sajnos nem minden esetben szerepelnek egyenként ezekben a katalógusokban, mivel több kolligátumos kötetben voltak, mint azt Gulyás Károly 1936-os felsorolása és a letéti lista „18 kötetben 33 db. RMK” kitétele is jelzi. A gyűjtőköteteket Szabó Károly tételleírásaiban *Magyar versek* és *Históriás énekek* címmel nevezi meg, melyek így a könyvtári jegyzékek alapján a q-54 és q-76 számok alatt lehettek, illetve a Lőcsén kiadott széphistóriák az o-396 számú

³³ *Függelék*, 13. irat

³⁴ Köszönöm Földesi Ferenc, Farkas Gábor Farkas, Monok István és Babus Antal segítségét a letét utáni nyomozásban, V. Ecsedy Juditét a még nem publikált RMNy-nyilvántartási adatokról nyújtott információkért.

³⁵ ECSEDY 2011, i.m. 156-171.

³⁶ A nyilvántartásokra l. 14. lbj. – Magukban a könyvekben a formátum nem, csak a szám szerepelt.

kötetben. A láda listája feltünteti az RMK I. 112-t (*Cancionale*, 1574), amit Szabó Károly példánykimutatása nem jelez a Tékában, viszont az RMK I. 351 (Temesvári István: *Historiás ének az jeles győzelemről*, 1573 körül; unikum) nem szerepel a letétek között, és Nyizsnij Novgorodban sem sikerült fellelni;³⁷ lehetséges, hogy a *Cancionale* részeként jelölték volna így a letétben. További bonyodalmak: az RMK I. 180 esetében két példánynak kellene lennie az említett két gyűjtőkötetben, a láda listája egyet említ. Bogáthi: *Ötödik része Mátyás király dolgainak* esetében az RMK I. 166. tételleírása ugyanezt mondja: 1-1 példány a *Históriás énekek* és *Magyar versek* c. kötetekben; az egyik példány, mint írtuk, ma az OSZK-ban van. Továbbá két cím esetében kérdéses, megvoltak-e egyáltalán a könyvtárnak, mivel az RMK I. kötete feltünteti őket, a nyomtatott katalógus szintén (nem Bethlen Zsuzsanna magyar könyvei között), könyvtári számuk viszont nincs.³⁸

A végeredmény: 46 hiányzó cím 49 példányban (két-két példány hiányzik az RMK I. 166, 180 és 1346-ból). Köztük 4(+1) cím a letéti csomagban, amelyeket ma is unikumként tartanak nyilván (RMK I. 157, 351, 1086, 1199, 1311), ezek legtöbbször ma az RMNy-osztály mikrofilm-másolattal rendelkezik, sajnos a felvételek készítése időpontja nem ismert.³⁹

A könyveket 1945 után továbbra is hazavárták: a leltárnaplóban Kónya Imre könyvtáros a hiányzó hungarikáknak megfelelő rovatokat üresen hagyta, ezeket a fel nem használt leltári számokat az 1967-es revízió alkalmával megszüntették.

Jelenlegi publikációnk nyílt célja – az áttekintés és összegzés mellett – felhívni a figyelmet a még lappangó könyvek és kéziratok sorsára; talán még nem tekinthetők végleg elveszetteknek. Addig pedig, hú Gulyás

³⁷ ECSEDY 2011, i.m. 164.

³⁸ RMK I 279 és RMK I 842.

³⁹ Például az RMK I 1199-ről a film az 1950-es évek elején készülhetett, mert Klaniczay Tibor 1953-ban már nem találta. (V. Ecsedy Judit közlése)

Károlyunkat idézve: „a felsorolt drágaságoknak a hijjával is: mindenkori adoratio tárgya a théka”,⁴⁰ melynek közismert ritkaságai mellett szerencsére számos felfedezésre váró kincse van még.

Függelék

1.

[*Gulyás Károly levele Teleki Domokoshoz*, 1936. jan. 1., feltételezett dátum]⁴¹

Méltóságos Gróf úr,

úgy szokták mondani, hogy egész évben azt csinálja az ember, aminek, így, elsején neki fog az új esztendőben, magam is örömmel fogok, ma *elsején délben annak*, ami iránt olyan igaz megértéssel méltóztatik érdeklődni, ahogy magas soraiból látom; egy közbeiktatott lev. lapomon jeleztem, hogy ajánlott küldeményem keresztezte magas megkeresését, azért most itt következik a részletes tájékoztató.

Bizony, – azoknak a feltüntetése, amik az én kimutatásomban nem emlegetődtek, *igen fájó sebei a thékának, de kívánatra ide iktatom őket*; a magyar inkunábulák egy részét még magas rendelkezésekor, *az őszön vettem számba, ott a helyszínén*; ott állapítottam meg a duplumokat, egy triplumot, (a Kom[áromi] bibliában) – de én azóta be nem mehettem, ahogy most se mehetek be, – életveszély nélkül, *de nem ebben a többszörösségben van a többlet, hanem vannak olyan hazai, sőt külföldi inkunábulák, amik – nincsenek meg a katalógusban, szóval, olyan, ezideig – hivatalosan nem konstatált kincsek, amik csak örömünkre szolgálnak!*

Gróf Teleki Pál öexc[ellenciáj]a 1932 ápril 27-én írt soraiban felsorolt 83, 12 zsolttárok, Arany gyapju Phrisius, Katechizmus, Aritmetika, Pontianus 117 és 32 könyvt. sz. könyveket, mint amelyek – „akkor” – veszték oda, *továbbá az egy kolligátumba kötött, Szabó Károly sajátkezű inventálásával ellátott sokszorosán drága Heltai-féle unikumokat is mind*

⁴⁰ CSONTOS 2002, i.m. 113.

⁴¹ KvÁIII.Lvt. 728. dosszié 263-264. Kisebb átírási hibákkal közli CSONTOS 2002, i.m. 110-114. Itt javítva közöljük újra, a dőlt betűs kiemelések az eredetiben aláhúzva.

azért hagytam ki – kimutatásomból, hogy ne fájítsam újra meg újra azt a kínzó és fájó tudatot, hogy ezek – már nincsenek!

A külföldi protestáns, fametszetes, XVI. századbeli ősnymtatványok azért kerültek a magyar inkunábulák oldalára, hogy gépelésnél – lábjegyzetben szerepeljenek, mert ezek is vannak olyan óriási értékek, amik mellett nem lehet közönbösen elmenni, hiszen svájci papok majd megbolondulnak, hogy: ilyen tömegben látják ezeket.

Bizonyosan több unikum is van ezek között is. Kezdjük tehát:

1. *Corn. Tacitus* (pag. 141) (a kódex lapszámai ennyi)

„Codex Ms. in membrana tenui, caractere minuto, romano, elegante; ex Bibliotheca Matthiae Corvini, Regis Hungariae, fol. min. corio rubro tectus et deauratus, cum Insignibus Matthiae Regis”

Ehhez még hozzáteszem, hogy a címer mellett jobbról-balról ez az „arannyal” odaírott írás: „Beati Rhenani sum. Nae muto Dominum Ex Orus Jacobi Spigolii jure consulti Anno fol.(?) M. D. XVIII” ; tehát már 1518-ban – még a mohácsi csata előtt B. Rhenanusnál volt!... és aki ilyen: szentségre kezét mert emelni !

További keserűség:

2. *Aeneae Syvii* (Pii II. P P) epistolae fol. ch. pergam. MS. pereleg. Sec XV lit. itinalibus deauratis”.

Ezt rajzoltam le az Urániában, amit mutattam; az első lapon a Piccolomini címer! Ez még a Corvinánál is különb volt! (Csekély vigasz, hogy betűhív másolata megvan ugyancsak codex.)

3. *Aeneae Sylvii historia Bohemica* 4to Argent. 1485. (hihetetlenül becses ritkaság – volt!)

ez később veszett el, ez nem volt felszállítva./

4. *Biblia Sacra V & N. Testamenti Codex Ms.*

in membrana tenuissima eaque levigata literis minusculis *Gothicis* eleganter exaratus & picturis, Seculi ut videtur XI (ez nem így van azonban, mert egy XV.⁴² századbeli kancellista írás, de ez volt a legnagyobb kincs mégis! (Uránia 1913. okt. 10. számában mutattam be, persze színtelenül, de valami megbolondítóan gyönyörű volt, kis oktáv, 365 cigaretta papír vékonyságú hártványon chinai tussal írva és *színezve*, azon frissen:)

5. *Históriás Ének* Mátyás király életéről Kolosv 1581

6. – a jeles győzelemről, mint verte meg stb. 1579⁴³

⁴² A Bustya Endre által közölt jegyzék szerint 14. századi.

⁴³ Téves évszám, valójában 1573. RMNy 326.

7. _____ 1579
8. _____ 1580
9. _____ 1581

Egy colligátumban!

10. Apaffi (Mich.)

Diarium vitae ex autographo propria manu descriptam fol. MS. lig. cor. rubr. deaur. splend. (Ez a parl.[amenti] könyvtárba került.)

11. *Bejthe István*: fives könyv, füveknek és fáknak nevökről stb.”Nymet Uj-Váratt 4. 1595.

12. *Comico Tragoedia* okt. Lócse 1683.

13. *Eszéki István*: Rythmusokkal való szent beszélgetés okt. Kvár 1669.

14. *Historia* a vitéz Franciscóról 4. Kvár. 1579.

15. *Az első, az nagyur Bánk Bánról* 4. Kvár 1580.

16. *A Jázon király házasságáról* 4. „ „ 1581.

17. *Magelonáról* 8. Lócse 1676.

18. *Mária Magdolna* megtéréséről Lócse 1683

19. *Historia Troja városáról* Lócse 1676.

Ezek is mind szépen egy kötetben voltak – egyik: unikumabb, mint a másik!

20. *Keresztyéni hit* fő ágazatinak fundamentuma Szeben 1665.*⁴⁴

21. *Melius*: a hitről való elmélkedés 1568.*⁴⁵

22. „ az egész kereszty. tudomány [...] Várad 1568.

23. *Pontzianus császár* históriája 8. Lócse 1679.

24. *Soltárok resolutioja* Kvár 1683.*

25. _____ Ist. dicséreték Várad 1648.*

26. *Világi bujdosó élet* 12. Szeben 1709.

27. *L. Annaeus Seneca*

– opera moralia et epistolae cum suppositiis et puris, Rhetoris item declamationes *Fol. maj.* Nap. 1473 per Math. Moravum *Editio princeps rar.* (Ez volt a legrégebb külföldi unikum.)

28. Codicis Justiniani praelect. folio 1583 Ven[etiis]. Ennek a kiállítása vala nagyon fényes csak ugyancsak mint könyvritkaság, de nem ink[unábulum].

29, 30. *Erasmii Rott.* 1551 és 1571 Paris.

31. *Rákóczy* (Georg.) Princ. Tranniae *Diarium* propria manu scriptum an. 1683. (ez is a parl.[amenti] múzeumba került).⁴⁶

32. *Legenda sanctorum.* Quart 1497

⁴⁴ Az általam csillaggal jelölt könyvek megvannak. B.R.

⁴⁵ RMNy 183, a kiadási évszám helyesen: 1562.

⁴⁶ Az évszám helyesen: 1633.

33. _____ Pol. Hung. 4. Cracoviae 1511.
 34. *Arany gyapjuból ékesített ruha* Lőcse 1665
 35. *Arithmethica Okt. Kvár* 1591.
 36. *az ú.n. Teleki codex*, magyar kézírásos nyelvemlék okt. 1526.

Nem vádirat akar ez lenni; Ádám gróf úrnak is megígértem, úgy, ahogy ő mondta, – „ne tekintsünk hátra többé” – durum, sed levius sit patientia, quidquid corrigere est nefas, – Horatius-sal szólva; azért nem akartam, a magam esze után közéiktatni a többieknek, mert, tudom, hogy: fáj, hogy átérzi teljesen az én bánatomat Méltóságos gróf úr.

Ismétlem, az az egy vigasztaló, hogy a katalógusokból sok minden hiányzik még, ami megvan a könyvtárban; abban a harmadik, még itt maradt „*verses könyvben*” van még legalább 2 *unicum hungaricum!*

Természetes: a Dialogus Transylvaniae és még egy Báthory István idejéből való latin unicum is, (persze most be nem mehetek), itt vannak, de méltóztassék elhinni nékem, hogy ezeknek a felsorolt drágaságoknak a híjával is: mindenkori adoratio tárgya a théka, ezt nem én mondom egyedül, dr Asztalos, Dr. Németh L., Sulica is, Berde Mária és eszembe se jut hirtelen, mind a megbámulói mondták ezt; Kosztolányi, akinek magának van 11.000 kötete talán még a legkompetensebb bámulója volt harmadéve. Csak egy lev. lapon kegyeskedjék tudatni, meg felelt-é magas várakozásának ennyi felvilágosításom, ha nem, azonnal szolgálók minden irányban, amit csak fel méltóztatik vetni, megköszönve hálásan előre is az érdekenben folytatandó szíves közbelépését Ádám gr. úrnál, minden reverentiámmal

Gulyás Károly

2.

[Nemes Károly levele Teleki Domokoshoz]⁴⁷

Méltóságos Gróf Úr! Folyó hó 13-án kelt nagybecsű lapját megkaptam és kérdéseire az alábbiakban válaszolok.

(...)

A Szabó Károly R.M.K. köteteiből még csak az I-et néztem át, mert ez a tanulás hátráltatott, de a többi is meglesz hamarosan.

⁴⁷ Kolozsvár, Református Egyházkerületi Levéltár, Bustya Endre hagyatéka, Teleki Tékára vonatkozó dossziék, számozatlan anyag. A levelet teljes terjedelmében l.: BÁNYAI 2009, i.m. 59-60.

R.M.K. I. szerint hiányzik: 23, 41, 49, 57, 69, 77, 94, 116, 121, 154, 155, 156, 157, 165, 166, 168, 170, 180, 182, 183, 195, 202, 205, 218, 236, 244, 278, 279, 301, 343, 351, 392, 436, 507, 537, 540, 678, 721, 768, 769, 827, 842, 876, 879, 880, 922, 948, 949, 1007, 1015, 1024, 1028, 1045, 1086, 1199, 1202, 1204, 1238, 1271, 1274, 1281, 1283, 1286, 1305, 1311, 1469, 1529, 1584, 1613, 1618, 1685, 1759, 1767.

Összesen 73 drb. könyv.

Az Rmk II. és III is befejezem és az eredményről beszámolok.

(...)

A Méltóságos Úrnak kellemes időtöltést kívánva, maradok,

Alázatos híve:

Nemes Károly

Mvhely, 1943 jan. 16.

3.

OSZK irattára, 25.907/1941. szám. III.

Méltóságos

dr. gróf Teleki Domokos urnak

Budapest

A marosvásárhelyi Teleki Könyvtár-alapítvány tulajdonából kikerült tárgyakra vonatkozólag a vételi jog gyakorlására az alapítványnak Méltóságod által a 7.090/1940. M. E. számú rendelet 3. §-a alapján tett bejelentését tudomásul vettem.

Felhatalmazom Méltóságodat, hogy a jelzett tárgyak visszaszerzésére a jelenlegi birtokosokkal /Ranschburg Gusztáv, Budapest, IV. Ferenciek-tere 2; báró Kornfeld Móric, Budapest, VI. Lendvay-u. 27.; Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára; Országgyűlési Múzeum:/ tárgyalásokat folytasson. A tárgyalások eredményéről sziveskedjék hozzám jelentést tenni.

Budapest, 1942. évi február hó 28-án.

A miniszter helyett:

Szily s.k. államtitkár

4.

OSZK irattára, 66/1942. sz.

Méltóságos
dr. gróf Teleki Domokos urnak
Budapest

Méltóságos Uram!

A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Urnak f. évi február hó 28-án 25.907/1941.III. sz. alatt Méltóságodhoz intézett irattára, melyet Méltóságod velem másolatban közölni szives volt, van szerencsém értesíteni, hogy az Orsz. Széchényi Könyvtár hajlandó a birtokában levő két, a marosvásárhelyi Teleki-tékából származó, művet rendelkezésre bocsátani azon az áron, amelyért Faragó József, illetve Ranschburg Gusztáv könyvkereskedőktől megszerezte. Mégpedig:

1/. a Teleki-kódexet, magyar kéziratos nyelvemlék 1525-1531-ből 192 levél terjedelemben 1500.- P.-ért,

1/. Bogáthi Fazekas Miklós: Ötödik része Mátyás király dolgainak, Kolozsvár, 1580. c. művet /RMK. I. 166./ 320.- P.-ért.

Fogadja Méltóságos Gróf Úr őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1942. március 5.-én.

Fitz József főigazgató

5.

OSZK irattára, 78547-1943. szám. IV. 3. Iktatva: Előirat: 66/1942. Utóirat: 121/43. Érkezett: 1943. máj. 10.

Tárgy: Marosvásárhelyi Teleki Könyvtáralapítvány által igényelt könyvek kárpótlási összegének megállapítása

Méltóságos
Dr. Fitz József urnak,
az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója,
Budapest

A 7070-1940. sz. ME. Rendelet alapján Méltóságod által az Orsz.

Levéltárhoz bejelentett és a marosvásárhelyi Teleki Könyvtáralapítványból származó könyvekre vonatkozóan a 8620-940. ME. sz. rendelet 4 §-a értelmében úgy határoztam, hogy azokra a vételi jogot a marosvásárhelyi Teleki Könyvtáralapítvány gyakorolhatja.

Ezért felhivom Méltóságodat, hogy

1, Teleki-codex,

2, Bogáthi Fazekas Miklós: Ötödik része Mátyás király dolgainak, Kolozsvár, 1580. [*a margón besúrva*: RMK I. 166] című műveket a marosvásárhelyi Teleki Könyvtáralapítvány ügyvezetőjének, dr. gr. Teleki Domokosnak való átadás végett f. évi május 20.-án délelőtt 11 órára személyesen, vagy meghatalmazottja útján a közalapítványi kir. ügyigazgatósághoz /Budapest, V. Báthory u. 12. II./ eljuttatni sziveskedjék. Jelen szám alatt intézkedtem aziránt is, hogy a felsorolt művek kárpótlásának az összege, – amelyet a 7070-1940. ME. sz. rendelet 3 §-a alapján az ugyanebben a szakaszban nyert felhatalmazás értelmében kinevezett bizottság állapította meg, – ugyanakkor kifizetést nyerjen.

Budapest, 1943. május 5.-én.

Szinyei Merse Jenő

6.

OSZK irattára, 121/1943.

Tárgy: Marosvásárhelyi Teleki Könyvtáralapítvány által igényelt könyvek kárpótlási összegének megállapítása

Hiv. sz.: 78547-1943./IV.3.

Nagyméltóságu

Dr. Szinyei Merse Jenő urnak,

m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter

Budapest

Nagyméltóságu Miniszter Ur!

Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságod f. hó 5-én 78.547-1943./IV.3. sz. rendelete értelmében f. hó 20-án délelőtt 11 órakor a Közalapítványi Kir. Ügyigazgatóságnak visszaváltás céljából át kell adnom az Orsz. Széchényi Könyvtár által 1932-ben és 1933-ban a marosvásárhelyi Teleki-

könyvtárból származó, de budapesti könyvkereskedőtől vásárolt Teleki-kódexet és Bogáthi Fazekas Miklós 1580-ban nyomtatott könyvét: Ötödik része Mátyás király dolgainak.

Tisztelettel jelentem, hogy a két mű közül az utóbbi, melynek 1932. évi vételára és jelenleg visszafizetendő összege 320.- P ezidőszerint nem hozzáférhető, amennyiben egyéb régi magyar ritkaságainkkal együtt légoltalmi intézkedésekkel kapcsolatban 52. számú leforrasztott fémládánkban vidéken helyzetetett biztonságba.

Ezért bátorkodom arra kérni Nagyméltóságodat, hogy az említett mű visszaszolgáltatása kötelezettségét egyelőre felfüggeszteni s a visszaváltás idejét a légoltalmi intézkedések megszüntetését követő időre halasztani kegyeskedjék.

Fogadja Nagyméltóságú Miniszter Úr mély tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1943. május 14.

Fitz József főigazgató

7.

OSZK irattára, Ad 121/1943.

Méltóságos

dr. gróf Teleki Domokos urnak,

felsőházi tag

Budapest

[Ugyanerről – a második bekezdés kivételével – másolati példány dr. Petrovay Zoltán urnak, közalapítványi kir. ügyigazgató, Budapest. – B.R.]

Méltóságos Uram!

Van szerencsém Méltóságod tájékoztatására mellékelten megküldeni a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter urhoz intézett ama felterjesztésem másolatát, melyben a marosvásárhelyi Teleki-tékából származó s az Országos Széchényi Könyvtár által megvásárolt könyvek egyikének visszaváltása időpontjának elhalasztását kérem.

Tekintettel arra, hogy Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. művének lelőhelyjegyzéke szerint Bogáthi Fazekas Miklós szóbanlevő könyvéből a Teleki-tékának két példánya is volt, bátor vagyok érdeklődni,

nem volna-e lehetséges, hogy a Teleki-téka másodpéldánya visszaváltásáról lemondjon?

Fogadja Méltóságos Uram őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1943. május 14.

Fitz József főigazgató

8.

OSZK irattára, 78692-1943. szám. IV. 3.

Tárgy: Marosvásárhelyi Teleki Könyvtáralapítvány által igényelt könyvek.
Hiv. szám: 121-1943.

Méltóságos
dr. Fitz József urnak,
A Széchényi Könyvtár főigazgatójának,
Budapest

Fenti szám alatt jelentette Méltóságod, hogy Bogáthi Fazekas Miklós: Ötödik része Mátyás király dolgainak, 1580. c. mű ezidőszerint hozzá nem férhető helyen van.

Felhivom Méltóságodat, hogy ezt a könyvet – a 78547-1943. IV.3. sz. határozatomban foglaltaktól eltérőleg – nem f. hó május 20.-én, hanem később megállapítandó időben és helyen sziveskedjék átadni a marosvásárhelyi Teleki Könyvtáralapítványnak.

Budapest, 1943. május hó 18.

A miniszter rendeletéből:
(kiolvashatatlan) miniszteri tanácsos

OSZK-ban iktatva: Előirat: 121/1943 sz., Érkezett: 1943. máj. 18.

9.

OSZK irattára, Ad 121/1943. szám⁴⁸
Magyar Nemzeti Múzeum
Országos Széchényi Könyvtár
Budapest VIII. Múzeum-körút 14-16.

Átvételi elismervény

Alulírott ezennel elismerem, hogy a VKM. 78547-1943./IV.3. sz. rendelet értelmében a Teleki-tékának visszaszolgáltatott

Teleki-kódexet

az Orsz. Széchényi Könyvtár muzeális értékei között való megőrzésre Teleki Domokos gróf urtól mai napon átvettem.

Budapest, 1943. május 20.

Fitz József főigazgató.

10.

OSZK irattára, 293/1943. sz.

Elismervény

18 kötetbe kötött 33 drb. régi magyar nyomtatványról /Szabó I. 23., 41., 49., 57., 69., 97., 112., 121., 154., 155., 156., 157., 165., 168., 170., 174., 166., 180., 182., 183., 244., 343., 400., 1086., 1199., 1204., 1202., 1238., 1305., 1314., 1346., 351., 1024./, melyet a 78.547/1943.IV.3. VKM számú rendelet 3-35. tétele alatt felsorol s melyet kis bőröndben elhelyezve páncélszekrényben való megőrzésre Gróf Teleki Domokos úr öméltóságától átvettem.

Budapesten, 1943. december 22.

Dr. Fitz József

⁴⁸ Az irat egy másik példánya Kolozsvárt, a Református Egyházkerületi Levéltár, Bustya Endre hagyatékában is fellelhető.

Megőrzésre továbbá átvettem: 3 drb. régi magyar nyomtatványt /RMK. I. 1263., RMK. II. 130., Páriz Pápai: Pax corporis cruda példány/ és 15 drb. kalendáriumot /ebből 6 nem teljes,/ melyek részben lőcseiek, részben kolozsváriak.

Budapest, 1944. február 1.

Fitz József

Megőrzésre továbbá átvettem: Teleki, Franz: Die Spiegelscheibe. Wien, 1817., és Weber Ádám János: Fejedelmi lélek. Ford.: Teleki Mihály. Kolozsvár 1689. c. 2 drb. művet.

Budapest, 1944. február 24.

Fitz József

A tuloldalon felsorolt és gróf Teleki Domokostól megőrzésre átvett könyveket gróf Teleki Domokos kívánságára és sajátládájában légoltalmi biztosítás céljából elhelyeztük. Az elcsomagolt anyagról jegyzéket készítettünk, melynek egyik példányát az elcsomagolt anyaghoz, másik példányát az elcsomagolt anyag nyilvántartó jegyzékéhez csatoltuk.

Ugyanebbealádába gróf Teleki Domokostudtávalés beleegyezésével egyéb könyvtári anyagot is elhelyeztünk, melynek jegyzékét az anyaghoz, illetőleg a nyilvántartó jegyzékhez csatoltuk.

Budapest, 1944. február hó 28.-án.

Ugyancsak megőrzésre átvettünk és fent említett légoltalmi ládába elhelyeztünk 9 azonos példányt a „Széki gróf Teleki-család irói” c.műből.

Budapest, 1944. évi február hó 29.-én.

11.

OSZK irattára, 293/1943.

Elismervény

gróf Teleki Domokos úr öméltóságától megőrzésre átvett és kivánságára sajátládájában légoltalmi biztosítás céljából elhelyezett anyagról.

18 kötetbe kötött 33 drb. régi magyar nyomtatványról /Szabó I. 23., 41., 49., 57., 69., 97. [kézzel 94-re javítva], 112., 121., 154., 155., 156., 157., 165., 168., 170., 174., 166., 180., 182., 183., 244., 343., 400., 1086., 1199., 1204., 1202., 1238., 1305., 1314., 1346., 351., 1024./, melyet a 78.547/1943.IV.3. VKM számú rendelet 3-35. tétele alatt felsorol. /Átvétel napja: 1943. december 22./

3 drb. régi magyar nyomtatvány /RMK. I. 1263., RMK. II. 130., Páris Pápai: Pax corporis cruda példány/ és 15 drb. kalendárium /Ebből 6 nem teljes./ melyek részben löcseiek, részben kolozsváriak. /Átvétel napja: Budapest, 1944. február 1./

Teleki, Franz: Die Spiegel-Scheibe. Wien, 1817., és Weber Ádám János: Fejedelmi lélek. Ford.: Teleki Mihály. Kolozsvár 1689. c. 2 drb. művet. /Átvétel napja: 1944. február 24./

9 drb. azonos példány a „Széki gróf Teleki-család irói” című műből. /Átvétel napja: 1944. február 29./

1, Apafi Mihály fejedelem naplója 1632-1689. október. Legyeződíszítéses, aranyozott bőrkötésben, Teleki-téka ex librisével. Jelzete: 1074 c. 1 kötet.

2, I. Rákóczy György naplója 1633. jan. - aug. Aranyozott bőrkötésben, Teleki-téka ex librisével. Jelzete: 1479. 1 kötet.

3, RMK. I. 839. Pankotai Ferencz: S. Hilarius, Várad, 1650. Teleki-téka száma 14., bőrkötésben, 16r. 1 kötet.

4, Szenczi Molnár Albert: „Szent Dávid Soltári” Kolozsvár, 1773. /Téglási Ercsei Károly, Marosvásárhely tulajdonából/ pergament kötés, színes díszítéssel, ugyancsak 16r. 1 kötet, bőrtokban. /Fenti 4 tétel átvételének napja 1944. március hó 16./

Budapest, 1944. március hó 20.

A fent felsorolt kéziratokat és nyomtatványokat átvettem és a M. Nemzeti Muzeum pinceóvóhelyén elhelyeztem.

Fitz József

12.

OSZK irattára, 160/1948.

ELISMERVÉNY

A Marosvásárhelyi Teleki-könyvtár Alapítvány tulajdonát képező alábbi könyvekről, melyeket Dr. Teleki Domokostól, az alapítvány ügyvezetőjétől, a Széchényi Könyvtár raktárában való megőrzés végett a mai napon átvettem.

18 kötetbe kötött 33 db. régi magyar nyomtatványról /Szabó I. 23., 41., 49., 57., 69., 94., 112., 121., 154., 155., 156., 157., 165., 168., 170., 174., 166., 180., 182., 183., 244., 343., 400., 1086., 1199., 1204., 1202., 1238., 1305., 1311., 1346., 351., 1024./, melyet a 78.547/1943.IV.3. VKM számú rendelet 3-35. tétele alatt felsorol. /Átvétel napja: 1943. december 22./

Apaffi Mihály fejedelem naplója 1632-1689. október. Legyeződiszítéssel, aranyozott bőrkötésben, Teleki-téka ex librisével. Jelzete: 1074 c., 1 kötet.

I. Rákóczy György naplója 1633. jan. aug. Aranyozott bőrkötésben, Teleki-téka ex librisével. Jelzete: 1479. 1 kötet.

Teleki-kódex /eredeti kézirat./

Ezen átvételi elismervény kiadásával egyidejűleg az 1944. évi március hó 20-án Dr. Fitz József volt főigazgató által 293/1943 szám alatt kiállított Elismervény semmisnek tekintendő.

Budapest, 1948. március 18.

Dr. Teleki Domokos
a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár
részéről, mint átadó

Dr. Varjas Béla
h. főigazgató
az Országos széchényi Könyvtár
részéről, mint átvevő

OSZK irattára

Vö. 293/1943. és 160/1948. OSZK. ügyiratokkal

gróf Teleki Domokos-féle láda.

[Az irat első része elismétli az 1943-ban és 1944-ben keletkezett elismervények tartalmát, majd:]

18 [*beszúrva*: + 2] drb. RMK, 1 lepecsételt csomag ([*beszúrva*: Teleki-]kódex) és két kéziratos napló (1. és 2. fentebb említett tétel) egy papírcsomagban lezárva. A Tod.-termi Révay-szekrényben, alul jobb[*javítva*: bal]oldalt helyeztük el.*

1949. I. 3.

Fazakas

az I. 23. számú RMK. utolsó ívét le kellene fényk., mert a mi péld.-ból hiányzik.

*A Révay-szekrény kiürítésekor, 1953. január végén az egész csomagot áthoztuk az Apponyi-terembe. Itt az ajtóközben levő polcos állványon, az 5. [*javítva*: 3.]sorban, hátul helyeztük el.

Fazakas

Csatolva még 3 db. RMK: RMK II. 850, 918 és 1915.⁴⁹

A 23 db. RMK-művet és 3 db. kéziratot tartalmazó csomagot a Kézirattár letéti pánccs szekrényében való elhelyezés céljából a mai napon átadtam dr. Csapodi Csabánénak.

Budapest, 1962. július 31-én

Fazakas József

Átvettem, Csapodi Csabáné

⁴⁹ RMK II. 918. Apáczai: *Disputatio philosophica de mente humana...* Várad, 1658. (csak egy ismert példány van, az MTAK-ban.); RMK II. 850. *Pro unitate vera ecclesiae...* Gyulafehérvár, 1656. Csak címlapja volt Szabó Károly szerint a Teleki-család oklevéltárában; RMK II. 1915. Haner, Georgius: *Acroasium theologiarum*, Brassó, 1698. Szabó Károly szerint a Teleki-család oklevéltárában volt.

HIÁNYZÓ RMK I. TÉTELEK

NyN = Nyizsnij Novgorod
 ECSEDY = ECSEDY 2011, i.m.
 SzK = RMK I.
 BZs = Bethlen Zsuzsanna könyveinek kézírásos katalógusa, 1815. TAp II. 839.

	RMK I.	RMNy	Szerző, cím	Kiadási hely, év	Régi kvt. száma	1944. házi lista szerint	Letéti csomag 1948	Megjegyzés
1	23	88A	Batizi András: Keresztényi tudományról való rövid könyvecske	Krakkó, 1550	o-32	Kornfeldről	x	Egyetlen teljes példány lenne.
2	41	162	(Heltai G.): Soltár azaz Szent Dávidnak...	Kolozsvár, 1560	o-350	Kornfeldtől	x	
3	49	182	Melius J. P.: Catekizmus. az egész keresztényi tudománynak...	Debrecen, 1562	o-266	Kornfeldtől	x	Egyetlen teljes példány lenne.
4	57	208	A Bibliának második része...	Kolozsvár, 1565	q-9	Kornfeldtől	x	
5	69	259	Melius Péter: Az Szent Jánosnak tölt jelenésnek...	Várad, 1568	q-83	Kornfeldtől	x	
6	77	279	Melius P.: Az egész szentírásból való igaz tudomány...	Debrecen, 1570	q-82	hiány	nincs	Lehet NyN 36. tétel, ECSEDY 168.

7	94	327	Valkai András: Chronica...	Kolozsvár, 1573	nincs	Kornfeldtől	x	A listákon több ízben tévesen RMK I 91-nek jelzik, kézzel javítva.
8	112	351	Heltai: Cancionale...	Kolozsvár, 1574	nincs	nem jelzi	x	SzK és a házi nyilvántartások szerint nem volt meg a Tékában, de a lądában jelzik. Nem tisztázott, hogy milyen részei (az V. rész, amely külön is megjelent, hiány, de 94. sz. alatt külön szerepel a lądában.) Lehet az RMK I 351, vő. 31. sz.
9	116	358	Károlyi Péter: Az halálról, feltámadásról...	Debrecen, 1575	q-62	hiány	nincs	Egyetlen teljes példány lenne, ECSEDY 164. Lappang.
10	121	368	Valkai A.: Genealogia historica...	Kolozsvár, 1576	nincs	Kornfeldtől	x	
11	154	437	Gosárvári M.: Az régi magyaroknak...	Kolozsvár, 1579	q-76a	Kornfeldtől	x	BZs könyvjegyzéke 2 pld.t említ (q-76a és b). Megvan a kéziratós példány (Thq)-76b.

12	155	438	Ilosvai: Az nagy Szt. Pál apostolnak életéről...	Kolozsvár, 1579	nincs	Kornfeldtől	x	
13	156	439	Kákonyi Péter: Egy szép História az nagy erős Sámsonról	Kolozsvár, 1579	nincs	Kornfeldtől	x	SzK: (Magyar) históriás énekek (és versek) c. koll. kötetben.
14	157	440	Ráskai G.: Egy szép História az vitéz Franciscórol...	Kolozsvár, 1579	q-76a	Kornfeldtől	x	Unikum, OSZK-ban fotó.
15	165	458	Besenyei J.: Az hazassagrol való szép ének...	Kolozsvár, 1580	nincs	Kornfeldtől	x	SzK: (Magyar) históriás énekek (és versek) c. koll. kötetben. Ezen kívül csak egy ismert pld. van (OSZK).
16, 17	166	460	Bogáthi F.M.: Az ötödik része Mátyás király dolgainak...	Kolozsvár, 1580	nincs	Kornfeldtől	x	SzK: A Magyar versek és históriás énekek c. coll.ban 2 pld. Ebből 1 pld. MKSz 1932/34, 99.: OSZK, nem került vissza, a másik a ládában.
18	168	465	Csengeri/Szegedi András: História. Josephusból...	Kolozsvár, 1580	nincs	Kornfeldtől	x	

19	170	463	Nagy Báncsai Mátyás: Historia az Jacob Patriarcha..	Kolozsvár, 1580	nincs	Kornfeldtől	x	
20	174	468	Két szép história (Az nagy úr Bánk bánról / Az... Hunyadi Jánosról)	Kolozsvár, 1580	q-76a	Kornfeldtől	x	
21, 22	180	490	Görcsöni A.: Szép jeles históriás ének. Az felséges Mátyás királynak...	Kolozsvár, 1581	q-54	Kornfeldtől	x	SZK, RMNy: 2 pld. volt a Magyar versek és Históriai énekek c. kolligátumokban.
23	182	493	Sztárai M.: A vízözönnek históriájáról....	Kolozsvár, 1581	nincs	Kornfeldtől	x	História énekek c. coll. kötetben.
24	183	494	Vajdakamarási Lőrinc: Igen szép história az Iason királynak...	Kolozsvár, 1581	q-76a	Kornfeldtől	x	Csak egy ismert pld. van ezen kívül (MTAK).
25	202	525	Félegyházi T.: Az keresztényi igaz hitnek...	Debrecen, 1583	q-30	?	nincs	Lehet Ny.N. 23., ECSEDY 167.
26	244	665	/Heltai: / Magyar Arithmetica	Kolozsvár, 1591	o-15	Kornfeldtől	x	
27	278	766	Bejtse A.: Fives könyv	Németújvár 1595	q-4	hiány	nincs	RMNy: Kornfeld, lehet Ny.N. 10., ECSEDY 166.
28	279	767	Verantius: Dictionarium	Velence, 1595	nincs	hiány	nincs	SzK és Teleki Katalógus III. 274., könyvtári száma nincs.
29	301	830	Gyarmathi M.: Keresztényi felelet	Debrecen, 1598	q-42 a	hiány	nincs	Lehet Ny.N. 25., ECSEDY 167.

30	343	461	Az Fortunatusról való szép história...	/Kolozsvár, 1577-1583/	nincs	Kornfeldtől	x	SzK szerint Históriai énekek c. koll. kötetben
31	351	326	Temesvári István: Históriai ének az jebes győzedelemről (A kenyérmezei diadalról)	/Kolozsvár, 1573 /	q-76a	Kornfeldtől	?	Unikum, ECSEDY 164. Lappang. SzK szerint a Magyar versek c. koll. ban. Vö. 8. sz.
32	400 = 514	1238	Frisius Jakob János: Különbkülönbféle elmékedések... Hibás SZK leírás, valójában Szenci Molnár Albert: Imáságos könyvecské...	Heidelberg, 1621	o-133	Kornfeldtől	x	BZs katalógusa szerint két példány volt, az egyik (Tho-133 b) ma megvan.
33	436	1038	Szepsi K. Gy.: Baslikon... Az angliai, scotiai... első Jakob királynak...	Oppenheim 1612	d-96	?	nincs	Ma az OSZK-ban (RMK I. 436/3. pld., gyarapodás 1933/44.) MKSz 1932/34, 112.
34	515	1251	Milotai Nyilas I.: Agenda	Kolozsvár, 1621	o-268		nincs	Ma: OSZK-ban RMK I. 515/1. pld., gyarapodás 1933/44, MKSz 1932/34, 112. Van még egy pld., ezért nem vették észre a hiányt.

35	842	2360	Zrínyi M.: Adriai tengermek syrenaja...	Bécs, 1651	nincs	hiány	nincs	Említi SzK és Teleki Katakógus III. 111, nem a hungarikák között, könyvtári szám nélkül.
36	1016	3173	Lippay J.: Posoni kert	Nagyszombat, 1664	q-73b		nincs	Nemes listáján tévesen RMK I 1015-ként szerepel, ami nem volt meg a Tékának.
37	1024	3213	/Gyöngyösi János:/ Arany gyapjúból ékesített ruha	Lőcse, 1665	d-2	Kornfeldről	x	
38	1086	3539a	Eszéki I.: Rhythmusokkal való...	Kolozsvár, 1669	o-117	Kornfeldtől	x	Unikum
39	1199		/Hunyadi Ferenc/ História az régi híres neves Troia városának	Lőcse, 1676	o-396(a)	Kornfeldtől	x	Unikum
40	1202		Kedves és nyájas Historia, szép Magelonáról...	Lőcse, 1676	o-396(b)	Kornfeldről	x	SzK: egyetlen teljes pld. volt.
41	1204		Szegedi Veres G.: Szép rövid história két nemes ifjagnak...	Lőcse, 1676	o-396	Kornfeldtől	x	
42	1238		Poncianus császár históriája...	Lőcse, 1679	o-326	Kornfeldről	x	SzK: unikum. Ecsedy Judit közlése szerint ma Sárospatakon van 1 pld.

43	1279		Felvinczi S.: A Jó Istennek nevében...	Debrecen, 1682	o-123		nincs	Ma az OSZK-ban, MKSz 1932/1934, 112.
44	1305		Comico-Tragoedia	Lócse, 1683	o-396	Kornfeldtől	x	
45	1311		Szentmártoni Bodó J.: Historia az Maria Magdolnanak	Lócse, 1683	o-396	Kornfeldtől	x	Unikum
46, 47	1346		Szenci M.A.: Szent David kiralynak...	Amszterdam 1686	d-83, d-84	Kornfeldtől	x	SzK nem említi a Téka példányait, BZs katalógusa szerint 2 pld.: d-83 „Apafie volt”, d-84: „Ezüst kapcsol.” Ma az OSZK-ban az RMK I 1346/1. pld., egykor Apafie, 1933. év. 200. növedéknapló = MKSz 1932/1934, 112.
48	1759		Torkos A.: Engesztelő áldozat	Halle, 1709	d-89		nincs	
49	1767		(Pernyeszi Zs.): Világi bujdosó életünk...	Szeben, 1709	d-101		nincs	SzK: unikum, Ecsedy Judit közlése szerint van még egy a pécsi Egyetemi Könyvtárnak. A Teleki-Kornfeld-példány valószínűleg Moszkvába került.

REZUMATE

Szidónia Weisz: *Aspecte privind arhiva familială Teleki*

Arhiva din Târgu-Mureș a familiei Teleki cu un fond de 79,76 metri liniari se distinge printre arhivele familiale nu numai prin cantitatea, ci și prin diversitatea documentelor. Documentele aranjate astăzi în 15 fonduri și 29 de unități, conțin informații ce acoperă aproximativ opt secole. Proprietarii arhivei au pus-o la dispoziția cercetătorilor către sfârșitul secolului al XIX-lea, iar cei cu experiență în domeniul diplomatiei au realizat repede valoarea documentelor păstrate aici.

Informațiile referitoare la istoria timpurie a fondului arhivistic sunt destul de parcimonioase. Analizând însă documentele medievale și cele din epoca modernă timpurie, se poate afirma cu certitudine că, baza acestei colecții a constituit-o arhiva familiei Erdélyi din Somkerék. Odată cu dispariția acestei familii, arhiva ajunge în proprietatea lui Mihály Teleki, fondul fiind în continuu îmbogățit, devenind astfel una din cele mai importante surse arhivistice pentru Transilvania epocii moderne.

Scopul cercetărilor noastre a fost să contribuim cu informații noi referitoare la istoria acestei arhive. Vom încerca reconstituirea istoriei acestei colecții deosebit de bogate, analizând locurile de păstrare, dispozițiile, cariera arhiviștilor, precum și componența arhivei.

Attila Verók: *Familia Teleki și bibliotecile națiunilor din Ungaria*

Este cunoscut faptul că, mai mulți membri ai familiei Teleki de Szék au fondat sau au îmbogățit colecții semnificative de carte. Familia Teleki a fost întotdeauna atrasă de susținerea culturii, mecenatură și crearea de colecții de carte, îndeplinind cu succes toate funcțiile curților aristocratice. Însă rolul familiei a fost cel mai important în domeniul fondării unor biblioteci, colecții de carte, deoarece au activat în vremea în care datorită lui Ferenc Széchényi s-a înființat biblioteca națională (1802), Samuel von Brukenthal (1721-1803) pune bazele colecției „naționale” a sașilor (1803). În acest context a fost înființată biblioteca „națională” a maghiarilor din Transilvania de către Sámuel Teleki (1802), în timp ce prima bibliotecă științifică maghiară (1826) se leagă tot de un membru al acestei familii, József Teleki. Lucrarea de față va explora în detaliu această constelație istorică excepțională.

Róbert Oláh: *Cărțile lui István Katona Geleji, sen., în Biblioteca Teleki-Bolyai*

Ex libris-urile tipărite fac dovada faptului că, biblioteca lui Teleki a fost deschisă de la început pentru volumele rămase în urma intelectualilor reformați care au trăit și lucrat mai demult, iar în urma transferului bibliotecii Colegiului Reformat din Târgu-Mureș la Biblioteca Teleki (1962), aceasta din urmă s-a îmbogățit și mai mult cu astfel de volume. Răsfoind cataloagele tipăriturilor din secolele XVI–XVII., cercetătorul va regăsi un număr semnificativ de volume, ale căror proprietari au fost membrii acestor cercuri. Studiul prezintă cărțile episcopului transilvănean István Katona Geleji, sen. (1589–1649).

Emese Rácz: *Mecenatura livrescă a lui József Teleki (1675-1732)*

Strânsa legătură dintre familia Teleki și Colegiul din Aiud a început prin activitatea de mecenatură a lui Mihály Teleki. Pe lângă faptul că, fii cancelarului au studiat în cadrul colegiului, cancelarul s-a îngrijit și de alți studenți. Din generațiile următoare, Sándor Teleki a îndeplinit funcția de intendent al colegiului. De numele fratelui său, Pál Teleki, se leagă cazul legat de stipendiul Odera-Frankfurt, ce a fost obținut pentru studenții din Aiud cu ajutorul lui Ferenc Pápai Páriz. Persoana lui József Teleki este mai puțin cunoscută pentru literatura de specialitate ce tratează acțiunile de mecenatură a familiei Teleki și este cunoscut doar prin intermediul celei de al doilea soții Kata Bethlen. Din punctul nostru de vedere el devine important datorită activității sale scurte ca intendent al colegiului din Aiud; probabil acesta fiind și motivul pentru care mai târziu își lasă biblioteca cu un număr semnificativ de titluri (peste 700 volume) colegiului. Este cunoscut faptul că, doar o parte a bibliotecii Bethlen supraviețuiește evenimentelor din 1849, în paralel colecția Teleki pierind și ea în mare parte. În ciuda acestui fapt, reconstrucția bibliotecii lui Teleki a fost făcută – în baza a două cataloage manuscrite păstrate până azi. Prin prezenta lucrare vom încerca să oferim cititorului câteva date referitoare la evaluarea fondului Teleki, evidențiind câteva caracteristici de conținut, distribuția pe limbi și perioade, tipografie, precum problematica cărților în limba maghiară.

Anikó Deé Nagy: *Vicisitudinile notelor de călătorie ale lui Sámuel Teleki*

Însemnările de zi de zi făcute în timpul călătoriilor de studiu între 1759–1763, s-au păstrat în două caiete legate în piele, iar astăzi sunt păstrate în cadrul Arhivelor Naționale ale Ungariei. Prezentul studiu va urmări prin ce încercări a trecut acest jurnal timp de două secole și jumătate. Jurnalul s-a deteriorat încă în timpul călătoriei de studiu, o parte din notițele legate de șederea în Olanda au pierit, iar mai târziu Teleki încearcă să le reconstituie din memorie. Mai târziu jurnalul s-a perindat între Dumbrăvioara și Viena, împreună cu celelalte scrieri personale ale fondatorului de bibliotecă. În anul 1906 reappare la Târgu-Mureș, fiind găsit de István Biás, care copiază și publică acest jurnal în 1908. Cel mai probabil odată cu transferarea arhivei familiale Teleki la Budapesta și acest jurnal a fost transportat, în ciuda faptului că, o bună parte a documentelor personale ale lui Teleki au rămas în Biblioteca Teleki. Din punct de vedere al biografiei lui Teleki, acest jurnal are o semnificație deosebită, reprezintă un document important privind studiile în străinătate și circumstanțele fondării Bibliotecii Teleki.

István Monok: *Recepția cărților lui Giambattista Bodoni în Ungaria secolelor XVIII și XIX. Corespondența dintre Sámuel Teleki și Bodoni*

În secolul al XVIII-lea Regatul Ungariei, Principatul Transilvaniei, precum și Ducatul Milanului au făcut parte dintr-un imperiu ce a fost vecin cu Ducatul de Parma. Pentru Giambattista Bodoni, originar din Saluzzo, cu toate că, a studiat tipografia și fabricarea literelor la Roma, cunoștea foarte bine viața culturală de „dincolo de Alpi”. Acest lucru este evident nu numai din planul său de a vizita Anglia, ci și datorită priceperea lui în fabricarea caracterelor. Pentru demnitarii, aristocrația, intelectualii ecleziastici și laici din Imperiul Habsburgic, orientarea spre cultura și știința italiană a fost una continuă de-a lungul istoriei, pentru ei universitățile din nordul Italiei au reprezentat încununarea studiilor. Pentru Biserica Catolică în plină reorganizare din Regatul Maghiar și din Transilvania, Bologna și Roma – pe lângă Viena și totodată pentru contracararea influenței acestui centru – au reprezentat locuri esențiale în vederea instruirii noilor generații de ierarhi.

Cunoaștem mai mulți colecționari de carte, care au achiziționat publicațiile lui Bodoni, însă regele tiparului a avut o corespondență doar cu Sámuel Teleki. Din această corespondență se cunosc astăzi zece scrisori. Cinci au fost scrise la Viena de Teleki, și s-au păstrat tot cinci răspunsuri, în consecință prezentul studiu va trece în revistă această corespondență.

Emese Egyed: *Metafora Mexicului. Cărți despre America și drame în manuscris din Biblioteca Teleki*

La finele secolului al XVIII-lea tânărul Domokos Teleki plănuia publicarea unei drame construite pe abordarea simetrică a unor probleme de teologie și de jurisprudență, o dramă în limba maghiară cu peste o sută de protagoniști, intitulată *Spaniolii în Mexic*. (Cercetările lui Anikó Deé Nagy privind activitatea autorului au scos la lumină și impedimentele publicării dramei.) Cunoaștem patru manuscrise ale acestei piese (din care trei se păstrează și astăzi la Biblioteca Teleki-Bolyai), ce poate fi interpretată ca o piesă sensibilă, polemică teologică. Baza ipotezei noastre o reprezintă legătura manuscrisului cu volumele despre America din cadrul Bibliotecii lui Sámuel Teleki, ipoteză conform căreia atât autorul erudit, cât și tatăl lui au fost interesați de tematica devenită actuală în Europa secolului al XVIII-lea: relațiile dintre diferite culturi, pluralitatea ideologiei, violența (și victima), puterea (și fericirea personală), Europa (creștină) și civilizația, percepția morală a Americii (politeiste, de dinaintea lui Columb). Există o diferență dintre viziunea Europei occidentale din secolul al XVIII-lea și cea din drama lui Domokos Teleki referitor la America? În afara tematicii, cum se încadrează *Spaniolii în Mexic* în tradițiile dramei maghiare? Acestea sunt problemele asupra cărora se concentrează acest studiu.

Mihály Sebestyén: *Schiță la biografia lui Mihály Teleki (1756-1826)*

După cum reiese și din titlu, vom prezenta o schiță biografică a judeului regal al Târgu-Mureșului, contele Mihály al V-lea sau al VII-lea Teleki de Szék. Acest descendent de familie aristocratică, pe lângă funcțiile publice a îndeplinit și funcții de politică culturală, fiind curatorul Colegiului Reformat din Târgu-Mureș, oferind sprijin pentru activitatea școlii, a profesorilor, construcțiilor, a avut un rol decizional în problemele mai importante privind viața colegiului, precum a oferit și un sprijin financiar celor care au studiat aici. A fost prezent și în viața cultural-artistică a orașului, sprijinind activitățile teatrale încă de la începuturi, l-a reprezentat pe guvernatorul Transilvaniei, György Bánffy, în cadrul societății pentru cultivarea limbii maghiare a lui György Aranka, devenind la un anumit moment chiar liderul efectiv al acestei societăți.

În cea de a doua parte a studiului vom cerceta o tipăritură din cadrul colegiului, datată 1805, din care astăzi nu se mai păstrează nici o copie. Este vorba de un volum de poeme de urări, scrise de elevii colegiului cu ocazia

investirii lui Mihály Teleki în funcția de jude regal. Acest gest era ceva obișnuit pentru vremea respectivă, astfel reușea comunitatea colegiului să își asigure bunăvoința curatorului. Autorul încearcă să deslușească cine a fost tipograful acestei tipărituri (cel mai probabil Antal Huszár, care activa aici de mai multă vreme), atrăgând atenția în același timp asupra izvoarelor de la începutul secolului al XIX-lea referitoare la tipografie și neglijate până în prezent.

Judit V. Ecsedy: *Începuturile tipografiei în TârgMureș*

Tiparul apare la Târgu-Mureș în 1786 datorită vestitului tipograf Ádám Kaprontzai și începând cu el orașul a avut întotdeauna o tipografie. Ulterior, în 1800, tipografia a fost donată Colegiului Reformat din Târgu-Mureș. În scurt timp s-a făcut și un inventar, deci avem informații detaliate legate de echipamente.

Avem mult mai puține informații legate de modul în care cărțile ajunse în tipar au fost selectate de către cei care conduceau tipografia (de proprietari). Am comparat datele sporadice provenite din arhivele familiei Teleki, atât din Gyömrő, cât și din Târgu-Mureș, cu publicațiile apărute la Târgu-Mureș. Mai multe date confirmă legătura dintre familia Teleki și publicațiile timpurii ale tipografiei. În primul deceniu de după înființarea tipografiei, un accent special a fost pus pe una din operele cele mai de seamă apărute aici și anume Miklós Zrínyi, *Ne bánts d a magyart*.

Deși o fază din viața tipografiei din Târgu-Mureș se încheie în anul 1794, cea mai importantă fază din punct de vedere al colegiului reformat și al vieții științifice transilvănene începe cu anul 1800. Chiar după reluarea activității, dar și în următoarele perioade, vom regăsi aici lucrările lui György Aranka, operele de logică și de morală ale lui Sámuel Köteles, apoi din 1818 rând pe rând sunt tipărite lucrările lui Farkas Bolyai, toate acestea confirmând convingerea lui Ádám Kaprontzai despre importanța și necesitatea înființării unei tipografii la Târgu-Mureș.

Ádám Szabó: *Activitatea științifică a contelui József Teleki (1790-1855)*

Cu toate că, astăzi este cunoscut mai mult ca fondatorul Bibliotecii Academiei Ungare, József Teleki (1790-1855) nu a jucat doar un rol de organizator și de mecenat în viața științifică maghiară, ci a avut și o activitate creativă. Deși este interesat de științele naturii de o vârstă fragedă, mai târziu urmează studii lingvistice și apoi de istorie, și pe lângă

celelalte lucrări a reușit să se afirme cu scrierile din domeniul reformării limbii, precum cu lucrarea intitulată *A Hunyadiak kora Magyarországon (Era Huniazilor în Ungaria)*, o serie complexă de istoria societății și a culturii, ce conținea și o colecție de izvoare.

În cadrul Bibliotecii Academiei s-au păstrat nu doar scrierile lui Teleki, ci și critici, recenzii ale vremii, care evaluează și apreciază aceste lucrări; printre altele și datorită faptului că, scrierile contelui au apărut în publicații de calitate, aflate în vizorul opiniei științifice ale vremii. Aceste reacții scrise reprezintă atât opinii pozitive, cât și negative, sunt evaluări – și reprezintă un mod de abordare ce înlesnește nuanțarea și îmbogățirea imaginii acestui om de seamă a istoriei culturii maghiare.

Annamária Kimpián: Colecția de disertații din Biblioteca Teleki

În colecția publică a lui Sámuel Teleki se regăsesc numeroase volume de disertații. Vom încerca să răspundem la întrebarea de ce fondatorul bibliotecii a achiziționat un număr atât de semnificativ de volume de disertații, având în vedere că, importanța științifică a acestui gen a fost la vremea respectivă în decădere. Dintre disertații un număr semnificativ este rezervat celor din domeniul jurisprudenței, ceea ce ridică o nouă întrebare la care de asemenea am încercat să oferim un răspuns. În prima parte a lucrării vom trata disertațiile la modul general, despre rolul acestora în sistemul educațional din Europa, despre tipurile de disertații, despre cum a decurs dezbateră publică și structura disertațiilor tipărite. După trecerea în revistă a contextului istoric, vom trece la analiza volumelor de disertații din colecție Teleki, urmând să prezentăm concluziile.

Klára Lázok: Colecțiile muzeale ale lui Sámuel Teleki

Acest studiu va trece în revistă colecțiile muzeale păstrate în cadrul Bibliotecii Teleki, cum ar fi colecții de odinioară și de azi: colecția de arme, colecția de minerale ale lui Domokos Teleki, tablouri, statui. Câteva dintre acestea au fost tratate în diferite scrieri de Anikó Deé Nagy, de István Viczián și Sándor Szakáll (mineralele), de Annamária Kimpián (statuile) sau de János Orbán (tablourile).

Prezenta lucrare vine să completeze aceste date: vom încerca să încadrăm aceste mici colecții în rândul colecțiilor asemănătoare ale timpului, precum vom prezenta cum s-a schimbat (dacă s-a schimbat) atitudinea gestionarilor, utilizatorilor față de aceste obiecte din secolul al XIX-lea și până în zilele noastre.

Lóránt László: *Conflictul dintre bibliotecarul Márton Kelemen și adjunctul său János Szakáts*

Din istoria Bibliotecii Teleki nu lipsesc nici evenimentele scandaloase. Primul astfel de eveniment ce a fost documentat, îl are ca protagonist pe bibliotecarul Márton Kelemen, acesta din urmă fiind acuzat de adjunctul său, János Szakáts, de furt de carte. Cercetările desfășurate din sesizarea Consistoriului Reformat, după mai mulți ani de cercetări au avut ca rezultat achitarea lui Kelemen; în ciuda faptului că, a fost protejatul lui Ferenc Teleki, totodată a ieșit la lumină cum și-a întregit veniturile bibliotecarul în detrimentul adjunctului său.

Réka Bányai: „*Pufiana*”: *Comori dispărute, regăsite, ascunse*

În cercurile profesionale este cunoscut de mult faptul că, în anii 1930 contele Károly Teleki a vândut mai multe din comorile bibliofile ale Bibliotecii Teleki în vederea unor câștiguri personale. Printr-o colaborare dintre familie, bibliotecari și politic s-a reușit recuperarea câtorva din aceste comori, o mare parte însă până în prezent se regăsesc în diferite colecții private sau publice, sau nu au ieșit deocamdată la suprafață. Această temă până în prezent nu a fost prelucrată. Studiul de față încearcă în special elucidarea sorții cărților vechi maghiare.

ABSTRACTS

Szidónia Weisz: “The Teleki Family’s Archive from Târgu-Mureş”

The archive of the Teleki family is significant not only due to the 79.76 m of materials but also due to its contents. The documents divided into 15 fonds and 29 sub-fonds, contain approximately eight centuries worth of information regarding the history of Transylvania. Their owners have made these archives available for research beginning with the last two decades of the 19th century and diplomacy scholars soon realised the value of these documents.

There are few real data concerning the early history of these archives. However an assessment of the topics of the documents from the Medieval and pre-Modern periods it becomes clear that the core of this collection was the family archive of the Erdélyi family from Somkerék. After the demise of this family the bequest was taken over by Mihály Teleki and the fonds based on this while continuously being enriched became one of the most fundamental sources for Modern time Transylvania.

The purpose of this research is to provide new data regarding the above mentioned archival collection. The author shall try to reconstruct the history of this rich collection, assessing the locations where it was kept, the organisation, carrier of the archivists, as well as the composition of the archive.

Attila Verók: “The Teleki Family and Libraries of Hungary’s Nations”

It is a well known fact that most of the members of the Teleki de Szék family have founded or enriched significant book collections. The Teleki family has always been attracted to supporting culture, patronage and establishing book collections, fulfilling all functions required within an aristocratic court. The most important role of the family was however in the field of setting up libraries, book collections, as they were active in a time when thanks to Ferenc Széchényi the national library was founded (1802), and Samuel von Brukenthal (1721-1803) set up the basis for the “national” collection of the Saxons (1803). In this context Sámuel Teleki founded the “national” library (1802) of the Transylvanian Hungarians, while the first Hungarian scientific library (1826) was set up also by a member of this family, József Teleki. This paper shall explore in detail this exceptional historic constellation.

Róbert Oláh: “The Books of István Geleji Katona the Elder in the Teleki-Bolyai Library”

Judging by the printed bookplates, Sámuel Teleki's collection was from the beginning open for volumes of Calvinist intellectuals which lived and worked in earlier times, and after the library or the Calvinist College of Târgu-Mureş was united with Teleki's collection (1962) this part of the Teleki-Bolyai Library was further enriched. Browsing through the catalogues of the 16th and 17th century books, one is going to find a significant number of books that once were in the property of Calvinist intellectuals. This study shall explore the former library of the Bishop of Transylvania, István Geleji Katona the Elder (1589–1649).

Emese Rácz: “József Teleki (1675–1732) Patron of Books”

The close relationship between the Teleki family and the College of Aiud was initiated by the patronage activity of Mihály Teleki. Besides the fact that the sons of the chancellor were studying in the college, he was also funding some of the students. From the next generation of family, Sándor Teleki was the curator of the College for several years, during one of the most difficult periods of the college's existence. His brother, Pál Teleki managed to secure a grant for the students with the help of Ferenc Pápai Páriz. József Teleki is lesser known for the literature concerning the patronage of the Teleki family, his name became known especially through his wife Kata Bethlen. Out of his public roles one of the most important was his activity as the curator of the College of Aiud; and it was probably this why he has left his rich library to the college, a collection (over 700 volumes) significant for the time's Transylvania. It is common knowledge that only a fraction of the Bethlen library has survived the 1849 events, most of the Teleki collection having been lost as well. In spite of this the Teleki library was reconstructed based on a catalogue that survived as a manuscript. This study gives a preview of the analysis regarding the Teleki collection, highlighting the most important components, the linguistic and topical distribution, printing locations and the issue concerning the books in Hungarian.

Anikó Deé Nagy: “Vicissitudes of Sámuel Teleki’s Travel Notes”

The daily records of the study trip of 1759-63 have survived in two leather-bound booklets that currently are kept at National Archives of Hungary with other documents regarding Sámuel Teleki. This study examines the hardships these travel notes have survived during the last two and a half centuries. These notes have suffered during the trip itself, the best part of the notes put down in the Netherlands have been lost and later on Teleki has rewritten these from memory. Then this manuscript travelled along with other personal notes of Teleki, possibly between Dumbrăvioara and Vienna. It turned up again in 1906, when István Biás found it at Târgu-Mureș; he copies it and in 1908 publishes it. Probably when the Teleki family archives were moved to Budapest these travel notes have also been taken, though some of Teleki’s documents were left in his library. Regarding the biography of Teleki these travel notes are very important having documentary value regarding his studies abroad and also the beginnings of his library.

István Monok: “Reception of Giambattista Bodoni’s Books in Hungary towards the End of the 19th and the Beginning of the 19th century. The Correspondence of Sámuel Teleki and Bodoni”

During the 18th century the Kingdom of Hungary, the Principality of Transylvania, as well as the Duchy of Milan were part of an empire that was neighbouring the Duchy of Parma. Besides the fact that he learned printing and type design in Rome, Giambattista Bodoni was also familiar with cultural life “beyond the Alps”. This is confirmed not only by his plans to visit England, but also by his type-designing craftsmanship. For the officials, aristocracy, clerical and secular intellectuality of the Hapsburg Empire there was a continuous orientation towards the Italian cultural and scientific milieu, the universities of Northern Italy were regarded as the peak of higher education. For the 18th century Hungarian and Transylvanian Catholic Church, that was in the middle of a reorganisation process, Bologna and Rome represented the sources for the resupply with high priests, apart from Vienna and somewhat in order to balance Vienna’s influence.

There are a significant number of book collectors that acquired Bodoni’s books, but only Sámuel Teleki had a correspondence with this king of typography. There are ten surviving copies of these letters. Five were

written by Teleki, from Vienna, and an equal number of responses from Bodoni have also survived. This study shall present these surviving letters.

Emese Egyed: “The Mexico Metaphor. America-Books and Drama Manuscripts in the Teleki-Bolyai Library”

Towards the end of the 18th century the young Domokos Teleki was planning to publish a play constructed on symmetric approach of issues of theology and jurisprudence, a play in Hungarian with over one hundred roles, under the title “The Spanish in Mexico”. (Anikó Deé Nagy’s research on the activity of the playwright has also shed some light on the obstacles that prevented publishing.) There are four known manuscripts of this play (today three are to be found at the Teleki-Bolyai Library) that can be interpreted as sensitive play, a theological dispute. The base for our hypothesis is represented by the connection of the manuscript and the books concerning America kept at the Library of Sámuel Teleki, a hypothesis according to which both the learned playwright and his father were interested in a current topic of the 18th century Europe: the relationships of different cultures, plurality of world view, violence (and the victim), power (and personal happiness), (Cristian) Europe and the civilisation and morals of (a polytheist, pre-Colombian) America. Is there a difference between the view of Domokos Teleki and that of 18th century Western Europe regarding America? Besides its topic, how does “The Spanish in Mexico” fit into Hungarian drama traditions? This study is focused around these questions.

Mihály Sebestyén: “Biographical Sketch of Mihály Teleki (1756-1826)”

As the title shows this study presents a biographical sketch of count Mihály Teleki V or VII de Szék (1756–1826), royal judge of Marossszék. Besides his public office duties this offspring of aristocracy also had duties of cultural policy, such as being the custodian of the Calvinist College of Târgu-Mureş, supported the activities of the college, its professors’, oversaw constructions, decided in important matters concerning the college, and he also funded students. He was also among the first to patron the town’s theatre, represented the governor of Transylvania, György Bánffy within György Aranka’s society for language reforms, founded in Târgu-Mureş, moreover at a certain point he became the leader of this society.

The second part of this study shall deal with an 1805 print, product of the College’s press and which has no surviving copy today. It was a volume

of greeting poems written by the students of the Calvinist College on the occasion of the investiture of Mihály Teleki as judge. In the given time this gesture was quite common, this was a way for the College to secure the custodians generosity. The author tries to elucidate who the printer might have been (possibly Antal Huszár a long-term employee of the press) and also to shift focus to some 19th century sources regarding the history of the printing press of Târgu-Mureş.

Judit V. Ecsedy: “The Beginnings of Printing in Târgu-Mureş”

Printing in Târgu-Mureş started in 1786 from the initiative of a well-known type-designer and printer, Ádám Kaprontzai, and from this year on there was always a printing press in the town. In 1800 the subsequent owners of the printing press donated the equipment to the Calvinist College of Târgu-Mureş. Soon after there was an inventory, thus we have detailed knowledge regarding the equipment of the printing house.

There are fewer information regarding the criteria based on which the books to be printed were selected by the owners of the press. The author of this study has made a comparison of the data found in the archives of the Teleki family from Gyömrő and Târgu-Mureş with the publications that were actually printed in Târgu-Mureş. A significant amount of data confirm the connection between the Teleki family and the early products of this press. During the first decade of the press, while it was privately owned, there was a special emphasis on the press’ most important early product, the work of Miklós Zrínyi “Ne bántsd a magyart”.

The first period of the printing press of Târgu-Mureş closes with the year 1794, but from the point of view of the Calvinist College and the Transylvanian scientific life a significant era starts with 1800. Right after the restart of printing one can in this press find the works of György Aranka, Sámuel Köteles, and then from 1818 the writings of the mathematician Farkas Bolyai are printed, justifying Ádám Kaprontzai’ belief that this town needed a printing house.

Ádám Szabó: “The Scientific Works of Count József Teleki (1790-1855)”

Although today he is mostly known as the founder of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, József Teleki had more than a role of organiser and patron of the Hungarian scientific life, he also had a creative

activity. During his youth he was interested in natural sciences and then he turned to linguistics and history, and among other works of his a great deal of recognition was around his complex series of social, cultural history with the title “A Hunyadiak kora Magyarországon” (The Era of the Hunyadi’s in Hungary).

In the Library of the Academy there are not only Teleki’s own works, but also a great deal of reviews on his works that both praise and assess; mostly due to the fact that the writings of the count were published in prestigious publications that were in the attention of the time’s scholars. These reviews – many of them unseen before – are both positive and negative opinions, assessments and represent a way of approach through which the portrait of this great figure of Hungarian history of culture can only be enriched.

Annamária Kimpián: “The Teleki Library’s Collection of Theses”

Sámuel Teleki’s public collection contains a significant number of volumes of theses. In this study the author tries to argue why Teleki would collect such a great number of theses in a time when this kind of publication had lost its scientific importance. Among these theses there are a great number of theses concerning legal topics, which leads to a new question that the author tries to answer. The first part of this study is concerned with the theses in general, their role in the European educational system, their typology, the process of the public disputation and the structure of the printed theses. After this historic analysis, the study examines the volumes of theses from the Teleki Library, lastly presenting the conclusions.

Klára Lázok: “Sámuel Teleki Collection of Artefacts “

What is hidden in the cabinets of the Teleki-Bolyai Library besides books and manuscripts? This study is an account of the collections of artefacts other than books in the Teleki-Bolyai Library: collections of onetime weapons, the mineral collection of Domokos Teleki, paintings, and statues. These collections have partly been discussed in several studies by Anikó Deé Nagy, István Viczián and Sándor Szakáll (mineral collection), Annamária Kimpián (statues) and János Orbán (paintings).

This study tries to complete the above mentioned writings with new data: searches for the answer regarding where do these collections fit into the series of similar collections of the time, as well as how did (if at all) the

attitude of their curators and users change from the beginning of the 19th century up until now.

Lóránt László: “The Conflict between Librarian Márton Kelemen and His Aid János Szakáts”

There is no shortage in scandals in the history of the Teleki Library. The first scandal which is documented is related to librarian Márton Kelemen who was accused of book theft by his aid, János Szakáts. The High Consistory of the Calvinist Church ordered an investigation that lasted many years and as a result Kelemen – who was protégée of Ferenc Teleki – was acquitted. At the same time it was also revealed how this librarian supplemented his income at the expense of his aid’s work.

Réka Bányai: “Pufiana”. Lost, Returned, Latent Treasures”

In professional circles it has been known for ages that during the ‘30s count Károly Teleki had sold for his own enrichment a great deal of books from the collection of the Teleki Library. By the help of the family, professionals and politicians some of these books were recovered, but for the most part they are still in private or state collections or are latent. Until now this topic has not been researched. This study focuses mainly on the vicissitudes of the old Hungarian books.

A TELEKI-BOLYAI KÖNYVTÁR ÉS A TELEKI TÉKA ALAPÍTVÁNY KIADVÁNYAI

Katalógusok

Catalogus Incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai
(Összeállította Fikk László és Balázs Lajos). Marosvásárhely, 1971.

*Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo Impressorum Bibliothecae
Teleki-Bolyai.* Novum Forum Siculorum. Tom. I-II.
Composuerunt Spielmann-Sebestyén Mihály et alii
Marosvásárhely, Maros Megyei Könyvtár, 2001.

Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars Quinta
Curam gerebat Anikó Deé Nagy. Budapest–Marosvásárhely,
Országos Széchényi Könyvtár–Teleki-Bolyai Könyvtár, 2002.

Tanulmánykötetek

Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002
Szerk. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcs Szilárd
Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány–Mentor Kiadó, 2002.

Könyves műveltség Erdélyben. Szerk. Bányai Réka
Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006.

Könyvek által a világ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére
Szerk. Bányai Réka és Spielmann-Sebestyén Mihály
Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2009.

ISBN 978-973-0-25539-3